

HET NEDERLANDS VROEGER EN NU

Het Nederlands vroeger en nu

Guy Janssens en Ann Marynissen

Acco Leuven / Den Haag

Eerste uitgave: 2003
Derde, herwerkte uitgave: 2008
Vierde uitgave: 2011

Gepubliceerd door
Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven (België)
E-mail: uitgeverij@acco.be – Website: www.uitgeverijacco.be

Voor Nederland:
– *Uitlevering:* Centraal Boekhuis bv, Culemborg
– *Correspondentie:* Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, 2495 AA Den Haag

Omslagontwerp: Danny Juchtmans

© 2008 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cvba), Leuven (België)
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

D/2008/0543/218

NUR 616

ISBN 978-90-334-7070-7

Inhoud

Lijst van kaarten, figuren en afbeeldingen	11
Woord vooraf	13
Inleiding	17
0.1 Onderwerp, opzet en doelpubliek	17
0.2 Het referentiekader: de Lage Landen, de Nederlanden, het Nederlandse taalgebied	18
0.3 Verder lezen	19
1. Voorlopers en verwanten	25
1.1 Het raadsel van de oorsprong der talen	25
1.2 Taalverwantschap: het Nederlands, de Germaanse talen en de Indo-Europese taalfamilie	27
1.3 Herkomst en verspreiding van de Indo-Europeanen en het Indo-Europees	28
1.4 Differentiatie van het Indo-Europees en ontwikkeling van het Germaans	31
1.4.1 Het uiteenvallen van de Indo-Europese oertaal	31
1.4.2 Ontwikkeling van het Germaans: klankverschuiving en accentverandering	32
1.4.3 Germaanse inscripties	33
1.5 Verspreiding van de Germanen	34
1.5.1 Zuid- of West-Germanen	35
1.5.2 Oost-Germanen	35
1.5.3 Noord-Germanen	35
1.6 Ontstaan van de verschillende Germaanse talen	36

1.6.1	West-Germaans, Oost-Germaans en Noord-Germaans	36
1.6.2	Dialectische differentiatie binnen het West-Germaans	37
1.6.3	De Oudwest-Germaanse dialecten	38
1.7	Volken en talen in de Lage Landen vóór het oudste Nederlands	40
1.7.1	De prehistorie	40
1.7.2	De Romeinse tijd	41
1.8	Verder lezen	44
2.	Oudnederlands	47
2.1	De Volksverhuizingen en het Frankische Rijk	47
2.1.1	Ingweonen of Kustgermanen	49
2.1.2	Franken	49
2.1.3	Friezen	53
2.1.4	Saksen	53
2.2	Oudnederlandse woorden, zinnnetjes en teksten	54
2.2.1	Ingweoons kustdialect	54
2.2.2	Oudnederfrankisch	54
2.3	Evolutie en kenmerken van het Oudnederlands	56
2.4	Latijn als schrijftaal, Gallo-Romaans en Oudnederfrankisch als omgangstalen	58
2.4.1	Latijn als officiële schrijftaal	59
2.4.2	Gallo-Romaans als omgangstaal	59
2.4.3	Nederfrankisch als omgangstaal	60
2.4.4	De kerstening en de invloed van het Latijn	60
2.4.5	Achteruitgang van de beheersing van het Latijn en occasioneel gebruik van de volkstaal	61
2.5	Ontstaan van de Germaans-Romaanse taalgrens	62
2.5.1	Germaans-Keltische mengzone op een Indo-Europees substraat	62
2.5.2	Romanisering en verplaatsing van verdedigingslinie wegens Germaanse invallen	63
2.5.3	Frankische invasie	65
2.5.4	Ontstaan en verschuiving van de taalgrens	67
2.6	Verder lezen	68
3.	Middelnederlands	69
3.1	Van versnippering tot staatkundige eenmaking van de Lage Landen	69
3.1.1	Ontstaan van landsheerlijkheden	70

3.1.2 Bevolkingsgroei, verbetering van de landbouw, massale ontginning	73
3.1.3 Groei van de steden, de handel en de nijverheid	73
3.1.4 Sociale en culturele veranderingen	75
3.1.5 Staatkundige eenmaking onder het Bourgondische en het Habsburgse Huis	75
3.2 Middelnederlandse dialecten en schrijftradities	76
3.2.1 Dialectverscheidenheid	76
3.2.2 Schrijftradities	77
3.3 Van het Latijn naar het Diets als schrijftaal	78
3.3.1 Limburgs-Rijnlandse teksten	79
3.3.2 Vlaamse teksten	80
3.3.3 Brabantse teksten	83
3.3.4 Hollandse teksten	84
3.3.5 Noordoostelijke teksten	85
3.3.6 Dialectvermenging in literaire teksten	87
3.3.7 Behoeftte aan een algemene taal	87
3.4 Evolutie en kenmerken van het Middelnederlands	88
3.4.1 Spelling en interpunctie	88
3.4.2 Spraakklanken	90
3.4.3 Morfologie en syntaxis	90
3.4.4 Woordenschat en de invloed van andere talen	93
3.5 De verscheidenheid van het Middelnederlands	96
3.6 Verder lezen	97
 4. Nieuwnederlands	 101
4.1 De Nederlanden in de nieuwe en de nieuwste tijd	101
4.1.1 De scheiding van Noord en Zuid in de 16de eeuw	102
4.1.2 De Republiek der Verenigde Nederlanden in de 17de en 18de eeuw	106
4.1.3 De Zuidelijke Nederlanden in de 17de en 18de eeuw	107
4.1.4 De hereniging van Noord en Zuid (1814-1830)	108
4.1.5 Nederland van 1830 tot vandaag	110
4.1.6 België van 1830 tot vandaag	111
4.1.7 Samenwerking tussen Nederland en België/Vlaanderen	113
4.2 Naar een eenheidstaal in de 16de eeuw	113
4.2.1 Een beginnende geschreven eenheidstaal	114
4.2.2 Belangstelling en waardering voor de moedertaal	116
4.3 Opbouw en verbreiding van het Standaardnederlands in het Noorden	117

4.3.1	Standaardisatie	118
4.3.2	De taalopbouw in de 17de eeuw	119
4.3.2.1	Selectie op macroniveau	119
4.3.2.2	Selectie op microniveau	121
4.3.2.3	Codificatie	122
4.3.2.4	Functie-uitbreiding	123
4.3.2.5	Beginnende acceptatie	124
4.3.2.6	Samenvattende terugblik	127
4.3.3	Taalreglementering en schrijftaalcultus in de 18de eeuw	127
4.3.3.1	Steeds meer normen en regels	128
4.3.3.2	Concurrentie van het Frans	129
4.3.3.3	Eenheid in de schrijftaal	129
4.3.4	De discussie over de juiste verhouding tussen schrijftaal en spreektaal in de 19de eeuw	130
4.3.4.1	Een archaïsche, onnatuurlijke schrijftaal	130
4.3.4.2	Spreektaal versus schrijftaal	132
4.3.4.3	De vernieuwing van de schrijftaal	133
4.3.5	De verbreiding van het ABN in de 20ste eeuw	135
4.4	Het Nederlands in het Zuiden: een verhaal apart	137
4.4.1	De moedertaal in een ondergeschikte positie in de Spaanse en de Oostenrijkse tijd (17de-18de eeuw)	138
4.4.2	Bedreiging van de moedertaal en verdere verfransing in de Franse tijd (1794-1814)	140
4.4.3	Gedeeltelijke (her)vernederlandsing onder Willem I (1814-1830)	141
4.4.4	De taalsituatie in het jonge België	142
4.4.5	De Vlaamse taalstrijd en de totstandkoming van de Belgische taalwetgeving	144
4.4.5.1	De eerste Vlaamse taaleisen	144
4.4.5.2	Vlaanderen officieel tweetalig	145
4.4.5.3	Vlaanderen officieel eentalig Nederlands	146
4.4.6	Welke algemene taal voor de Vlamingen?	148
4.4.6.1	De integrationistische opstelling	149
4.4.6.2	De particularistische houding	150
4.4.6.3	Oriëntatie op het noordelijke Nederlands	151
4.4.7	Opbouw van de standaardtaal in Vlaanderen in de 20ste eeuw	152
4.4.7.1	Opbouw van de uitspraak	152
4.4.7.2	Opbouw van de woordenschat	154
4.4.7.3	Opbouw van de grammatica	157
4.4.8	Verbreiding en gebruik van de standaardtaal in Vlaanderen	158

4.5	Evolutie en kenmerken van het Nieuwnederlands	159
4.5.1	Spelling	159
4.5.2	Spraakklanken	161
4.5.2.1	Wegval van slot- <i>e</i>	161
4.5.2.2	Diftongering en Hollandse expansie	162
4.5.3	Morfologie en syntaxis	163
4.5.3.1	Verregaande deflexie	163
4.5.3.2	Vervaging van het genussysteem	164
4.5.3.3	Vastere woordvolgorde	165
4.5.4	Woordenschat en de invloed van andere talen	166
4.5.4.1	Uitbreiding van de woordenschat door taalcreatie	167
4.5.4.2	Uitbreiding van de woordenschat door ontlening	168
4.6	Verder lezen	172
5.	Het Nederlands vandaag	177
5.1	Van dialecten naar regiolecten	178
5.1.1	Divergentie: verwijdering en versnippering	179
5.1.2	Convergentie, standaardtaalinvoer, dialectverlies	180
5.1.3	Het variëteitencontinuüm <i>dialect – regiolect – bijna-standaardtaal – standaardtaal</i>	182
5.1.4	Een schijnbare paradox: de gelijktijdige zwanenzang en renaissance van de dialecten	185
5.2	Veranderingen in en rond de standaardtaal	187
5.2.1	Verruiming van de standaardtaalnorm in Nederland	188
5.2.2	Toename van tussentaalgebruik en autonome informele standaardisering in Vlaanderen	196
5.2.3	Groeit het Nederlands van Noord en Zuid uit elkaar?	202
5.3	Groepstalen als afspiegeling van de Nederlandse en de Vlaamse samenleving	204
5.3.1	Taalvariëteiten die samenhangen met sociale klasse	204
5.3.2	Taalvariëteiten die samenhangen met vak, beroep of wetenschap	206
5.3.2.1	Evolutie en kenmerken van de Nederlandse vaktalen	206
5.3.2.2	Communicatieproblemen met vaktalen	208
5.3.2.3	De invloed van het Engels	210
5.3.3	Taalvariëteiten die samenhangen met etnische groep	213
5.3.4	Taalvariëteiten die samenhangen met leeftijd	217
5.3.5	Taalverschillen die samenhangen met sekseverschillen	219
5.3.6	Taalvariëteiten als modieuze uitingen van een bepaalde levensstijl	222

5.4 Verder lezen	223
6. Het Nederlands buiten Nederland en Vlaanderen	227
6.1 Het Nederlands in Brussel-Hoofdstad	227
6.2 Het Nederlands in Frans-Vlaanderen (Noord-Frankrijk)	232
6.3 Het Nederlands in enkele andere gebieden in Europa	234
6.4 Het Nederlands buiten Europa	237
6.4.1 Sri Lanka	238
6.4.2 Indonesië	238
6.4.3 De Nederlandse Antillen	239
6.4.4 Suriname	240
6.4.5 Noord-Amerika	241
6.4.6 Zuid-Afrika	242
6.4.7 Japan	245
6.5 Het onderwijs van het Nederlands extra muros	245
6.6 Verder lezen	248
7. Staat en positie van het Nederlands aan het begin van de 21ste eeuw	251
Verder lezen	258
Noten	259
Bibliografie	263
Register	273

Lijst van kaarten, figuren en afbeeldingen

Kaart 1	Nederland en België	20
Kaart 2	De positie van enkele Indo-Europese taalgroepen rond 500 voor Christus Naar: Beekes 1990.	30
Kaart 3	De Germanen in Noordwest-Europa in het eerste millennium voor Christus	36
Kaart 4	Stammen in de Lage Landen rond het begin van onze jaartelling Naar: De Vries, Willemyns & Burger 1993.	42
Kaart 5	Invasieroutes van Kustgermanen en Franken Naar: Lamarcq & Rogge 1996.	48
Kaart 6	Nederzettingssituatie in de 7de eeuw	50
Kaart 7	Het Frankische Rijk Naar: <i>Grote Winkler Prins</i> , Elsevier, Amsterdam-Brussel 1968, 7de druk.	52
Kaart 8	De Limes Nervicanus Naar: Blom & Lamberts (red.) 1993.	64
Kaart 9	De verschuiving van de taalgrens in het westen Naar: <i>Grote Winkler Prins</i> , Elsevier, Amsterdam-Brussel 1968, 7de druk.	66
Kaart 10	De dialecten van het Middelnederlands	70
Kaart 11	De Zeventien Provinciën Naar: <i>Opstand en Pacificatie in de Lage Landen</i> , Snoek-Ducaju en Zoon, Gent/Nijgh & Van Ditmar, 's-Gravenhage 1976.	74
Kaart 12	De Nederlanden na de Vrede van Munster (1648)	104
Kaart 13	Indelingskaart van de Nederlandse dialecten Naar: Vandeputte 1994.	178
Kaart 14	Mate van dialectgebruik in Nederland Naar: Hagen 1989.	184
Kaart 15	België en Noord-Frankrijk	228
Kaart 16	Het Nederlands buiten Europa	236

Figuur 1	De differentiatie van het Indo-Europees	31
Figuur 2	Stamboom van de Oudwest-Germaanse dialecten	39
Figuur 3	De dialecten van het Middelnederlands	71
Afbeelding 1	De oudste versie van het futhark	
	Uit: Philippa & Quak 1994.	33
Afbeelding 2	Runeninscriptie en tekeningen op de hoorn van Gallehus	
	Uit: Philippa & Quak 1994.	34

Woord vooraf

De directe aanleiding tot het schrijven van dit handboek voor extramurale studenten was een vraag van collega Zdenka Hrnčířová, enkele jaren geleden: of ik er iets voor voelde om de syllabus die ik toen in Praag en in Luik gebruikte bij de colleges over de geschiedenis en de hedendaagse variatie van het Nederlands tot een boek te bewerken?

Daar voelde ik inderdaad wat voor. Immers, over de genoemde onderwerpen is weinig studiemateriaal gepubliceerd dat speciaal voor extramurale studenten geschreven is (zie in 0.1 en 0.3) en kennis van de geschiedenis en de hedendaagse variatie van het Nederlands is erg nuttig voor aankomende anderstalige neerlandici. Voor het laatste zijn verschillende redenen te geven. Ik noem er drie.

Ten eerste: wie op zoek gaat naar de oorsprong van het Nederlands, komt daarbij ook te weten met welke andere talen het in nauwe of in ruimere zin verwant is, en wat de fundamentele verschillen en overeenkomsten daarmee zijn. Deze kennis verschaft een beter inzicht in de positie van het Nederlands naast de andere talen, en meer bepaald naast de moedertaal van de anderstalige student.

Ten tweede: wie de geschiedenis van de opbouw en de verspreiding van het geschreven en het gesproken Standaardnederlands in Nederland en in Vlaanderen kent, in samenhang met de politieke, de sociaal-economische, de kerk- en de cultuurgeschiedenis van beide gebieden, zal bepaalde opvallende hedendaagse taalverschillen en taalontwikkelingen en hun sociale en communicatieve implicaties beter begrijpen. Denk bijvoorbeeld maar aan de verschillen tussen het Nederlands in Nederland en dat in Vlaanderen, of aan de recente ontwikkeling van een ‘Poldernederlandse’ uitspraak in het Noorden en van een ‘Vlaamse tussentaal’ in het Zuiden.

En ten derde: studenten Nederlands in het buitenland bestuderen meestal niet alleen de taal, maar ook de literatuur van Nederland en Vlaanderen, met inbegrip van de geschiedenis van de letterkunde. Nu bestaan er tussen de geschiedenis van de Nederlandse taal en van de literatuur talrijke raakpunten en interacties, die pas in hun volle omvang en belang begrepen kunnen worden als ze vanuit beide in-

valshoeken – taal én letterkunde – bekeken worden. Denk maar aan de rol die schrijvers als Hooft en Vondel hebben gespeeld voor de opbouw en de acceptatie van een geschreven eenheidstaal in de 17de eeuw, aan de impulsen die van Douwes Dekker zijn uitgegaan voor het afleggen van de oubollige, artificiële schrijfstijl in de 19de eeuw, aan de invloed van de Tachtigers op de vernieuwing van de schrijftaal, enz.

Kortom: aandacht besteden aan de geschiedenis van het Nederlands bevordert het inzicht in de positie van de taal en in een groot aantal hedendaagse taalfenomenen en het bevordert ook het zien en begrijpen van dwarsverbanden met andere onderdelen van de geschiedenis, zoals de literatuur, de cultuur in ruimere zin, staatkundige en sociale ontwikkelingen, enz.

Veel vrienden, collega's en studenten hebben mij in het groot of in het klein met raad en daad of met hun stimulerende belangstelling bij het schrijven van dit boek bijgestaan.

Ik noem Valérie Graff (Institut Libre Marie Haps – Bruxelles), Carola Henn (Ecole d'Interprètes Internationaux – Mons), Zdenka Hrnčířová (Univerzita Karlova – Praha), Marja Kristel (Internationale Vereniging voor Neerlandistiek – Woubrugge), Gert Meesters (Université de Liège), Peter Meijburg (Alphen-aan-den-Rijn), Guy Tops (Universiteit Antwerpen), Per van der Wijst (Katholieke Universiteit Brabant – Tilburg), Nienke van de Waal (Univerzita Karlova – Praha), Jef Vromans (Université Libre de Bruxelles).

Ik dank allen voor hun medewerking en steun.

Mijn bijzondere dank geldt Ann Marynissen, die de hele tekst grondig en kritisch heeft doorgelezen en van commentaar en aanvullingen heeft voorzien. Haar inbreng was essentieel voor de kwaliteit van het boek. Bovendien was samenwerken met haar erg prettig.

Guy Janssens

mei 2003

Bij de tweede, herwerkte uitgave

De opzet en structuur van het boek bleven onveranderd, maar de tekst werd waar nodig gecorrigeerd en grondig bijgewerkt en aangevuld. Ook de opmaak en de typografie werden verbeterd en de grafische kwaliteit van de kaarten is verhoogd.

De inbreng van beide samenstellers was voor deze tweede druk zo evenwichtig dat zij nu als co-auteurs optreden.

Guy Janssens
Ann Marynissen
januari 2005

Bij de derde, herwerkte uitgave

De tekst werd gecorrigeerd, geactualiseerd en aangevuld, de literatuuropgave in de paragrafen *Verder lezen* bijgewerkt.

We danken de collega's Cor van Bree en Jacques Van Keymeulen voor hun kritische opmerkingen.

Guy Janssens
Ann Marynissen
april 2008

Inleiding

0.1 Onderwerp, opzet en doelpubliek

In dit boek behandelen we het ontstaan en de evolutie van het Nederlands, van zijn vroegste voorlopers tot en met zijn hedendaagse vormen.

Centraal staat de *externe* geschiedenis: de lotgevallen van de verschillende variëteiten van de Nederlandse taal, zoals de dialecten, de standaardtaal en de groepstalen, in hun brede politieke, maatschappelijke en culturele context. Van de *interne* geschiedenis, de ontwikkeling van de klanken en de grammatica, worden de hoofdlijnen beschreven.

De basisopzet van het boek is chronologisch. We beginnen met de voorlopers en verwanten van het Nederlands, behandelen vervolgens het Oudnederlands, het Middelnederlands en het Nieuwnederlands, en besteden in een apart hoofdstuk uitgebreid aandacht aan de vele hedendaagse variëteiten van het Nederlands en de veranderingen die ze doormaken. Daarna volgt een hoofdstuk over het Nederlands buiten Nederland en Vlaanderen en we besluiten het boek met enkele beschouwingen over de huidige staat en positie en de toekomst van de Nederlandse taal.

Het Nederlands vroeger en nu is geschreven als een handboek voor (gevorderde) extramurale studenten en hun docenten. Dat betekent het volgende:

- Als *handboek* is het gebaseerd op de bestaande vakliteratuur, aangevuld met de resultaten van eigen onderzoek.
- Als boek voor, in de eerste plaats, *studenten*, biedt het een zo inzichtelijk mogelijk gestructureerd verklarend overzicht van het behandelde onderwerp. Maar het blijft een overzicht, dat wil zeggen dat vooral de hoofdlijnen worden uitgewerkt, ook in de weergave van de wetenschappelijke discussie. Wie er meer over wil weten, kan terecht in de literatuur opgegeven aan het einde van de verschillende hoofdstukken.

We gaan ervan uit dat de gebruikers van *Het Nederlands vroeger en nu* de linguïstische en met name de grammaticale en fonetisch-fonologische basisterminologie beheersen.

Klanken worden in het boek met gewone lettertekens weergegeven, cursief gedrukt. Alleen daar waar dat tot verwarring aanleiding kan geven, wordt het IPA-transcriptiesysteem gebruikt.

- Als werk voor een *extramuraal* publiek heeft *Het Nederlands vroeger en nu* weinig soortgenoten (zie in 0.3). Met extramurale lezers worden bedoeld: vreemde taal-leerders en anderstalige sprekers van het Nederlands die buiten Nederland en Vlaanderen zijn opgegroeid en wonen. Dat impliceert dat de geografische, de historische, de maatschappelijke, de economische, de politieke, de culturele en de religieuze context van de Lage Landen en van het Nederlands voor deze lezers minder goed bekend is dan voor Nederlanders en Vlamingen. In dit boek wordt over die context dus veel expliciete informatie gegeven. We proberen de geschiedenis en de hedendaagse situatie van het Nederlands ook te bekijken vanuit het standpunt van belangstellenden met een andere moedertaal en een andere historische, maatschappelijke en culturele achtergrond. Dat laatste was voor twee Nederlandstalige auteurs niet makkelijk, maar we hopen dat onze ervaring met extramurale studenten in verschillende landen en taalgebieden ons daarbij toch een beetje heeft geholpen.

0.2 Het referentiekader: de Lage Landen, de Nederlanden, het Nederlandse taalgebied

De taal waar het in dit boek over gaat, het Nederlands, is ontstaan en heeft zich ontwikkeld in de *Lage Landen* of *Nederlanden*, meer bepaald in wat het *Nederlandse taalgebied* wordt genoemd. Waar slaan deze termen precies op?

Als historisch-geografische termen wordt met de *Lage Landen* (*bij de zee*) of *Nederlanden* het stroomgebied bedoeld van de beneden-Rijn, de beneden-Maas en de Schelde: de laag gelegen landen of gebieden langs de drie grote West-Europese rivieren die in de Noordzee uitmonden.

De *Nederlanden* kan ook als een historisch-politieke term worden gebruikt voor de gebieden die in de loop van de 15de en 16de eeuw door de landsheren uit het Bourgondische en het Habsburgse Huis in één staatkundig verband werden verenigd, ruwweg het grondgebied van het huidige Nederland, België (zonder het toenmalige prinsbisdom Luik), Luxemburg en het noordwesten van Frankrijk samen, de zogenoemde *Zeventien Provinciën* van Karel V (zie in 3.1.5).

Als historisch-politieke term kan met de *Nederlanden* echter ook verwezen worden naar het *Verenigd Koninkrijk der Nederlanden* onder Willem I, de staatkundige vereniging van (wat nu) Nederland (is), België (met inbegrip van het vroegere prinsbisdom Luik) en Luxemburg, in de periode 1814-1830 (zie in 4.1.4).

In een strikt hedendaagse context wordt met de *Lage Landen* soms alleen naar Nederland en België samen verwezen, maar deze betekenisopvatting wordt door de woordenboeken niet gehonoreerd. Overigens is de officiële benaming van Nederland vandaag nog steeds het *Koninkrijk der Nederlanden*.

In dit boek worden de termen *Lage Landen* en *Nederlanden* in alle genoemde betekenissen gebruikt, afhankelijk van de context.

Ook aan het begrip ‘Nederlandse taalgebied’ worden verschillende inhouden toegekend.

De eerste is: het gebied waar het Nederlands de officiële taal is. Dat is Nederland en het Vlaamse gewest samen. Het Vlaamse gewest, officieus ook Vlaanderen genoemd, is de noordelijke helft van België, boven de taalgrens (zie kaart 1) die het Nederlandse van het Franse taalgebied scheidt, met uitzondering van de Belgische hoofdstad Brussel, die een enclave vormt in het Vlaamse gewest en een tweetalig statuut heeft (zie in 6.1). De zuidelijke helft van België, het Waalse gewest (officieus ook Wallonië genoemd), is Franstalig, behalve een klein gebied in het noordoosten daarvan, langs de grens met Duitsland, waar Duits gesproken wordt. Een tweede opvatting van het ‘Nederlandse taalgebied’ is: het gebied waar (een variëteit van) het Nederlands de moedertaal is of is geweest. Dat is Nederland, Vlaanderen – met inbegrip van Brussel –, het noordwesten van Frankrijk en de Duitse Nederrijn. Hierbij moet worden opgemerkt dat in de provincie Friesland in Nederland ook het Fries als moedertaal voorkomt (zie noot 2), en dat in het noordwesten van Frankrijk het Nederlands vandaag als moedertaal verdwenen is, behalve in een smalle strook langs de grens met België, waar door de oudste generaties nog een Vlaams dialect als moedertaal gesproken wordt (zie kaart 1 en zie verder in 6.2). Aan de Duitse Nederrijn werd het Nederlands in de 19de eeuw definitief door het Duits verdrongen.

0.3 Verder lezen

Over de geschiedenis van het Nederlands zijn de laatste decennia verschillende werken op de markt gebracht, elk met een eigen doel en opzet. De meeste zijn in de eerste plaats op een publiek van Nederlanders en Vlamingen gericht, moedertaalsprekers van het Nederlands dus.

Kaart 1. Nederland en België.

Bekend is de Aulapocket *Geschiedenis van het Nederlands*, van Marijke van der Wal in samenwerking met Cor van Bree (eerste druk 1992, tweede en bijgewerkte druk 1994). Het boek is bedoeld voor studerenden en een brede kring van geïnteresseerden.

Het rijk geïllustreerde *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*, van Jan W. de Vries, Roland Willemyns en Peter Burger (eerste druk 1993, zesde druk 2003), is geen studieboek, maar een lees- en kijkboek voor een algemeen publiek. Hetzelfde geldt voor de *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal*, van Joop van der Horst en Fred Marshall (eerste druk 1989, vierde uitgebreide en herziene druk 2000).

Erg beknopt is het boekje *Nederlands. Het verhaal van een taal*, van Omer Vandeputte (eerste druk 1983, twaalfde druk 1997). Als uitgave van de Vlaams-Nederlandse culturele Stichting Ons Erfdeel is het eigenlijk bedoeld om het Nederlands in het buitenland (beter) bekend te maken. Het boekje werd daartoe in 23 talen vertaald: Frans, Duits, Engels, Spaans, Portugees, Italiaans, Roemeens, Nieuw-Grieks, Deens, Zweeds, Catalaans, Hongaars, Russisch, Pools, Tsjechisch, Servo-Kroatisch, Estisch, Indonesisch, Afrikaans, Turks, Chinees, Japans en Arabisch.

Voor studenten aan de tweedegraads-lerarenopleidingen in Vlaanderen schreef Frans Debrabandere de brochure *Het Nederlands door de eeuwen heen* (1999).

De meest volledige beschrijving van het Nederlands in zijn opeenvolgende fasen is de *Geschiedenis van de Nederlandse taal* (1997) van M.C. van den Toorn, W.J.J. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn en J.M. van der Horst (red.). Het is een standaardwerk geschreven voor vakgenoten.

Het verhaal van het Vlaams (2003), van Roland Willemyns en Wim Daniëls, behandelt de geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden.

Naast de vertalingen van het bovengenoemde werkje van Vandeputte zijn er nog enkele andere anderstalige publicaties over de geschiedenis van het Nederlands.

Een Engelstalig boek is *Dutch. A linguistic history of Holland and Belgium* (1983) van B.C. Donaldson. Het is bedoeld voor «students of Dutch and those of the general public who wish to know more about what Dutch is, its relationship to English and German and how it has developed since the early Middle Ages».

Voor Duitstalige lezers is er de *Geschichte der niederländischen Sprache* (1993) van H. Vekeman en A. Ecke, dat de nadruk legt op de eigen positie van het Nederlands naast het Duits.

Voor (extramurale) studenten Nederlands is er sinds enkele jaren ook taalhistorische informatie beschikbaar op het internet. Een schoolvoorbeeld van hoe een vrij grote hoeveelheid informatie overzichtelijk in hypertext gepresenteerd kan worden, is het onderdeel *Geschiedenis van de Nederlandse taal*, samengesteld onder leiding van M. Hüning, in de rubriek *Nederlands op het net* op de website van het

Institut für Nederlandistik van de universiteit van Wenen (www.ned.univie.ac.at/nederlandistik/). Deze elektronische geschiedenis van het Nederlands is ook beschikbaar in het Duits en het Engels.

Speciaal voor de interne geschiedenis van het Nederlands beschikken we onder andere over *Schönfelds Historische Grammatica van het Nederlands*, verzorgd door A. Van Loey (achtste druk 1970; de eerste druk van Schönfeld dateert uit 1921) en over de *Historische grammatica van het Nederlands* (1987) van C. van Bree. Beperkt tot de klankgeschiedenis zijn *Inleiding tot de historische klankleer van het Nederlands* van A. Van Loey (1968) en *Historische fonologie van het Nederlands* van J. Van Loon (eerste druk 1986, tweede druk 1999). Deze werken zijn vrij specialistisch en kunnen zonder enige voorkennis van de historische taalkunde niet efficiënt worden gebruikt. In *De geschiedenis van het Nederlands in een notendop* van N. van der Sijs (2005) worden, voor een breed publiek, de structurele ontwikkelingen die sporen hebben achtergelaten in het Nederlands van nu beschreven. Er wordt ook ruime aandacht besteed aan de invloed van vreemde talen op het Nederlands. Een uitstekend overzicht van de historische taalwetenschap biedt C. van Bree, *Historische taalkunde* (tweede herziene druk 1996; eerste druk 1990).

Voor de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde als vakgebied kan men terecht in de verzameling studies die verschenen is onder redactie van D.M. Bakker en G.R.W. Dibbets (1977).

Algemene informatie over de geografie, de geschiedenis, de godsdiensten, de cultuur, de bestuursinstellingen, de politieke partijen, de rechterlijke organisatie, het leger en de politie, het economische leven, het onderwijs en het wetenschappelijk onderzoek, de media enz. van de Lage Landen, staat handig bij elkaar in *Retour Amsterdam-Brussel. Nederland en Vlaanderen in thema's* (1990) van G. Janssens en H.J. Vannisselroy en in *Waar Nederlands de voertaal is. Nederland- en Vlaanderenkunde* (tweede druk, eerste bijdruk 1995) van P. Van Hauwermeiren en F. Simonis. Beperkt tot Nederland en zijn bewoners zijn *Nederland leren kennen* (1989, tweede, herziene druk 1994) van K. Snoek en *De nieuwe kaaskop. Nederland en de Nederlanders in de jaren negentig* (1999), onder redactie van G.-J. van Schoonhoven. Een becommentarieerde synthese van alle demografische, economische, sociale, culturele en andere gegevens over de Belgen, de Vlamingen en de Walen, vindt men in *Belgoscopia* (1988) van K. Matthijs. Een recent verhelderend informatief boek over België is *België, een manier van leven* (2001), onder redactie van O. Mouton, M.A. Wilssens, F. Antoine en M. Reynebeau. Het is ook beschikbaar in het Frans, het Engels en het Duits.

Over de culturele identiteit van de Nederlanden en de verschillen die daarin bestaan tussen Nederland en Vlaanderen kan men lezen in *Het ravijn tussen Essen en*

Roosendaal (1990) van L. Simons, *Nederland en Vlaanderen. Een pamflet over grenzen* (1993) van F.G. Droste en *Kenterende culturele identiteit* (1996) van L. Beheydt.

In *Culturele waarden en communicatie in internationaal perspectief* (2007, tweede druk) van Claes en Gerritsen worden cultuurverschillen in communicatie tussen Nederland en Vlaanderen vergeleken met de wijze van communiceren in andere culturen.

Een interessante analyse van de verschillen in politieke cultuur tussen Nederland en België biedt *Vreemde burenen* (1998) van D.-J. Eppink. Van dezelfde auteur is ook *Avonturen van een Nederbelg. Een Nederlander ontdekt België* (2004) lezenswaard.

Voor de kunst en cultuur van de Nederlanden zie Beheydts *Eén en toch apart* (2002).

Een helder overzicht van de geschiedenis van de Lage Landen, van de prehistorie tot nu, geven J.C. Blom en E. Lamberts (red.) in hun *Geschiedenis van de Nederlanden* (2001).

Een handige beknopte geschiedenis van de Nederlanden is *De Lage Landen* (1994) van J.A. en E.H. Kossmann.

1.

Voorlopers en verwanten

Het oudste Nederlands dateert uit de periode tussen de 8ste en de 12de eeuw na Christus.

Dat zogenoemde *Oudnederlands* mogen we ons niet voorstellen als een taal in de gebruikelijke betekenis van het woord. Het is eerder een verzamelbegrip voor de dialecten van enkele Germaanse stammen die zich na de Volksverhuizingen in de Lage Landen hebben gevestigd.

Welke Germaanse stammen waren dat? Wanneer zijn ze naar de Lage Landen gekomen en waar hebben ze zich gevestigd? Waar kwamen ze vandaan? Met welke andere volkeren waren ze verwant? Met welke andere talen waren hun dialecten verwant? Zijn al die verwante talen en dialecten uit één grond- of moedertaal ontstaan, en zo ja, hoe zijn ze dan in de loop der tijden van elkaar gaan verschillen?

In dit hoofdstuk (en in het volgende) proberen we een antwoord te geven op al deze vragen. Hier wordt, met andere woorden, kort de geschiedenis behandeld van de talen die als *voorlopers* of als *verwanten* van het oudste Nederlands worden beschouwd. We moeten daarbij helaas voor lief nemen dat onze kennis van die verre geschiedenis nog hiaten vertoont en op vele punten onzeker is.

1.1 Het raadsel van de oorsprong der talen

Hoewel de oudste overgeleverde *schriftelijke* taaltekens pas van ongeveer 3200 voor Christus dateren (het Soemerische spijkerschrift in Mesopotamië, in het zuiden van het huidige Irak), is men het er vrijwel over eens dat er ten minste al zo'n 35.000 tot 100.000 jaar taal *gesproken* wordt. Dat is namelijk de periode dat de moderne mens bestaat, de Homo sapiens, die voor het eerst in de evolutie van de menselijke soort over de nodige lichamelijke en verstandelijke kwaliteiten beschikte om complexe taal te kunnen produceren.

Vandaag zijn er tussen de 4000 en 10.000 talen in de wereld. Het aantal is afhankelijk van wat we precies als een aparte taal beschouwen en wat als subtalen of dialecten daarbinnen. De grootste is het Mandarijn-Chinees met meer dan een miljard (1000 miljoen) moedertaalsprekers en een van de kleinste is het Tlingit in zuidelijk Alaska met nauwelijks een tiental gebruikers. Het Nederlands staat met zijn bijna 22 miljoen sprekers op de 37ste plaats in de wereldrangorde.

De vraag die men zich al vele eeuwen stelt, is die naar de oorsprong van al die talen en meer bepaald welke taal de oudste is.

In het Oude Testament staat het bekende verhaal van de toren van Babel (Genesis 11). Het is een legende over een gemeenschappelijke taal van onze voorouders die in veel verschillende talen uiteenviel, als straf van God voor de hoogmoed van de mensen die een toren wilden bouwen die tot in de hemel zou reiken. De Maya's hebben een soortgelijke legende.

In de Middeleeuwen werd in de christelijke en joodse geloofswereld aangenomen dat het Hebreeuws, als taal van het Oude Testament, de oudste, gemeenschappelijke taal was. Daarna zouden het klassieke Grieks en Latijn zijn ontstaan en pas dan de volkstalen.

In latere tijden werd ook aan andere mogelijke oertalen gedacht: de 17de-eeuwse Engelse schrijver John Webb meende dat het Chinees daarvoor in aanmerking kwam, twee eeuwen later geloofde de Nederlandse auteur Multatuli (Eduard Douwes Dekker) dat het Keltisch de oertaal wellicht het dichtst benaderde en in de 16de eeuw was de Antwerpse arts Goropius Becanus ervan overtuigd dat zijn eigen moedertaal de taal van Adam en Eva in het Aards Paradijs moest zijn geweest.

Vanaf het einde van de 18de en vooral in de 19de eeuw hebben taalgeleerden geprobeerd iets over de oorsprong en evolutie van talen te weten te komen door zoveel mogelijk talen (en hun oudere stadia) systematisch met elkaar te vergelijken. Op die manier zijn ze erachter gekomen dat bepaalde talen met elkaar verwant zijn en taalfamilies vormen, die mogelijk ieder op een eigen gemeenschappelijke moedertaal teruggaan.

Zo onderscheidden ze de *Indo-Europese talen* (waartoe de meeste talen in Europa behoren en ook enkele in het Nabije en het Verre Oosten – zie verder in 1.2), de *Fins-Oegrische talen* (waaronder het Fins en het Hongaars), de *Hamito-Semitische talen* (onder andere het Arabisch en het Hebreeuws), de *Sino-Tibetaanse talen* (Chinees, Tibetaans, Birmaans, Thai) en nog vele andere grote taalfamilies. Van sommige talen, zoals het Baskisch bijvoorbeeld, heeft men geen verwanten kunnen ontdekken: men noemt ze *language isolates*.

Over het antwoord op de vraag of al deze talen en taalfamilies uiteindelijk op één grondtaal teruggaan (de *monogenese*-hypothese), dan wel of er op verschillende

plaatsen in de wereld onafhankelijk van elkaar verschillende oertalen zijn ontstaan (de *polygenese*-theorie), is men het nog niet helemaal eens, maar voor de laatste hypothese worden wel steeds meer argumenten aangedragen.

De oorsprong van talen en meer bepaald het hoe en waarom van het ontstaan van taal als zodanig blijven tot de dag van vandaag dus nog voor een groot stuk in nevelen gehuld. Hedendaagse wetenschappers proberen er meer over te weten te komen met behulp van inzichten ontleend aan de evolutietheorie, de fysiologie van het menselijk lichaam, de studie van diergedrag en dierlijke communicatiesystemen (onder andere van mensapen), de analyse van diverse processen van taalverwerving en taalverandering en de studie van pidgins en creooltalen (zie noot 1).

1.2 Taalverwantschap: het Nederlands, de Germaanse talen en de Indo-Europese taalfamilie

In de 19de eeuw hebben historisch-taalkundigen, zoals hierboven al gezegd, veel verschillende, vooral Europese talen met elkaar vergeleken. Uit dat onderzoek is onder andere gebleken dat het Nederlands, het Duits, het Engels, het Zweeds, het Deens en het (uitgestorven) Gotisch onderling opvallend veel overeenkomsten vertonen. Dat kunnen we bijvoorbeeld zien in de volgende woordrijtjes:

Nederlands	<i>vader</i>	<i>huis</i>	<i>bruin</i>	<i>uit</i>
Duits	<i>Vater</i>	<i>Haus</i>	<i>braun</i>	<i>aus</i>
Engels	<i>father</i>	<i>house</i>	<i>brown</i>	<i>out</i>
Zweeds	<i>fader</i>	<i>hus</i>	<i>brun</i>	<i>ut</i>
Deens	<i>fader</i>	<i>hus</i>	<i>brun</i>	<i>ud</i>
Gotisch	<i>fadar</i>	<i>hus</i>	–	<i>ut</i>

Uit die talrijke markante klank- en vormovereenkomsten heeft men geconcludeerd dat de genoemde talen (en nog enkele andere) nauw verwant moeten zijn, dat ze een familie vormen. Omdat ze alle teruggaan op de dialecten van een volksgroep die in de geschiedenis bekend staat als de Germanen, noemt men ze de *Germaanse taalfamilie*.

De historisch-comparatisten hebben bovendien vastgesteld dat hoe verder men in het verleden teruggaat, des te meer die Germaanse talen of dialecten op elkaar lijken. Zozeer zelfs, dat men daaruit heeft geconcludeerd dat ze uit dezelfde moedertaal ontstaan moeten zijn, het *Proto-Germaans* (ook *Oer-Germaans* genoemd). Helemaal zeker is dat niet, want van die taal is ons niets overgeleverd, maar waarschijnlijk is het wel.

Men heeft ook geconstateerd dat de Germaanse talen regelmatige overeenkomsten en systematische verschillen vertonen met een aantal andere onderling verwante talen van Europa en Azië. Ze worden alle tezamen dan ook tot een nog grotere taalfamilie gerekend: de *Indo-Europese*. Het Nederlands behoort dus tot de Indo-Europese familie en meer in het bijzonder tot de Germaanse tak daarin. De verschillende takken van het Indo-Europees worden hieronder opgesomd en kort toegelicht:

- *Indo-Iraanse talen*: klassiek Sanskriet en modern Hindi in India, oud en modern Perzisch in Iran
- *Hettitisch*: kwam voor in het 2de millennium voor Christus, in Anatolië (Klein-Azië)
- *Tochaars*: gebruikt tot circa de 7de eeuw na Christus, in de Chinese provincie Sinkiang
- *Armeens*: bekend vanaf de 5de eeuw na Christus, onder andere in Turkije en Armenië
- *Grieks*: klassiek en modern
- *Albanees*: overgeleverd sinds de 15de eeuw, onder andere in Albanië en Kosovo
- *Italische talen*: onder andere het Latijn, en uit het zogenoemde Vulgair-Latijn de moderne Romaanse talen: Italiaans, Spaans, Catalaans, Portugees, Frans, Roemeens
- *Keltische talen*: nu nog onder andere het Welsh (in Wales), het Gaelisch (in Schotland), het Iers en het Bretons
- *Germaanse talen*: Deens, Zweeds, Noors, IJslands, Faeröers, Engels, Fries, Duits, Nederlands en Afrikaans
- *Baltische talen*: onder andere Litouws en Lets in Litouwen en Letland
- *Slavische talen*: onder andere Russisch, Oekraïens, Bulgaars, Servisch, Kroatisch, Sloveens, Pools, Tsjechisch, Slovaaks

In Europa behoren alleen het Fins, het Laps, het Hongaars, het Estlands, het Bas-kisch en de Kaukasische talen (zoals het Georgisch) *niet* tot de Indo-Europese familie.

1.3 Herkomst en verspreiding van de Indo-Europeanen en het Indo-Europees

Omdat ze onderling zo sterk verwant zijn, veronderstelt men dat de Indo-Europese talen zich ontwikkeld hebben uit een gemeenschappelijke moedertaal: het *Proto-Indo-Europees* (afgekort: PIE), ook wel *Oer-Indo-Europees* of *Oer-Indo-Germaans*

genoemd. Van dat PIE is echter geen enkel materieel spoor teruggevonden. Het is dus een hypothetische oertaal, waarvan men aanneemt dat ze dialectisch geschaakt was en voorkwam in de periode tussen 6500 en 2500 voor Christus. Op basis van vergelijking van het oudste overgeleverde Indo-Europese taalmateriaal heeft men wel een aantal PIE-vormen gereconstrueerd. Men zet er meestal een sterretje (*) bij om aan te geven dat ze hypothetisch zijn.

Door welk volk dat PIE gesproken werd, waar hun thuisland was en hoe het Indo-Europees over Europa en delen van Azië verspreid raakte, is onzeker. Enkele tientallen archeologen en taalpaleontologen hebben daar verschillende theorieën over ontwikkeld.

Er bestaan tegenwoordig twee grote opvattingen.

Een eerste groep van onderzoekers (onder leiding van Maria Gimbutas) schrijft de verspreiding van het Indo-Europees toe aan pastorale groepen met een nomadisch karakter die op zoek gingen naar nieuw land voor hun kudden. De bakermat van deze ruiters-herders zou de Kurgancultuur in Zuid-Rusland en Oost-Oekraïne zijn geweest in het 5de millennium voor Christus. De term Kurgan wordt gebruikt voor de neolithische cultuur in het gebied rond de benedenloop van de Wolga. Daar werden de doden gewoonlijk met rood oker besprenkeld en hun graf werd met een heuvel of *kurgan* bedekt. In de loop van het vierde millennium zouden Kurgangroepen het gebied van de Balkan en de Donau al hebben ingenomen. Daarbij versmolten elementen van de Kurganbeschaving met de lokale cultuur. In het derde millennium vervolgde deze migratiebeweging haar weg naar Noord- en West-Europa. In de Lage Landen zou het Indo-Europees zijn geïntroduceerd rond 2500 voor Christus.

Een tweede visie (vooral van Colin Renfrew) associeert de verspreiding van het Indo-Europees met de verbreiding van de eerste landbouwers over het Nabije Oosten en Europa. De bakermat zou zich bevinden in de agrarische gemeenschappen van Centraal-Anatolië (in het huidige Turkije), rond 6500-6000 voor Christus. Deze groepen van boeren breidden zich via de Balkan over de rest van Europa uit, op zoek naar nieuwe landbouwgronden voor hun almaar groeiende bevolking. Dat was dus een demografisch proces, waarbij een agrarische gemeenschap zijn territorium steeds verder uitbreidde. Het Indo-Europees zou zich dan geleidelijk verder hebben verspreid en ontwikkeld door uitwisseling van contacten met naburige volken.

Zeker zijn deze theorieën niet. Het onderzoek en de discussie onder archeologen en linguïsten worden voortgezet. We nemen voorlopig maar aan dat het Indo-Europees gedeeltelijk door demografische gebiedsuitbreiding, gedeeltelijk door migratie van verschillende groepen Indo-Europeanen en gedeeltelijk ook door overname door andere volkeren verspreid raakte over vrijwel geheel Europa en ver

daarbuiten tot in Noord-India en China toe (zie kaart 2). Zo vindt men de voorvaders van de Indo-Europese groep die men later de *Slaven* is gaan noemen rond 3000 voor Christus al in het gebied tussen de Weichsel (een rivier in Polen) en de Dnjepr (in Wit-Rusland en de Oekraïne), de *voor-Grieken* drongen vroeg in het tweede millennium voor Christus vanuit het noorden Griekenland binnen, de voorouders van de *Latijnse volkeren* installeerden zich vanaf 1000 voor Christus op het Italiaanse schiereiland, en West-Europa was mogelijk al in 2500 voor Christus door Indo-Europeanen bewoond. Sommige andere Indo-Europese groepen zwermde uit naar Turkije, Iran, India en Noordwest-China.

Kaart 2. De positie van enkele Indo-Europese taalgroepen rond 500 voor Christus.

De Indo-Europese volksgroep die ons in het kader van de geschiedenis van het Nederlands het meest interesseert, is natuurlijk die waaruit de *Germanen* zijn ontstaan. We vermoeden dat dit Indo-Europese volk zich waarschijnlijk in het derde of tweede millennium voor Christus in de kuststreek van (het huidige) Duitsland (meer bepaald in Sleeswijk-Holstein), in Denemarken en op de zuidpunt van Scandinavië heeft gevestigd. Men heeft daar strijdbijlen of strijdhamers van hen opgegraven. Deze Indo-Europeanen troffen in die streken een ander volk aan, dat geen Indo-Europese taal sprak en een andere levenswijze had. Een kenmerk van

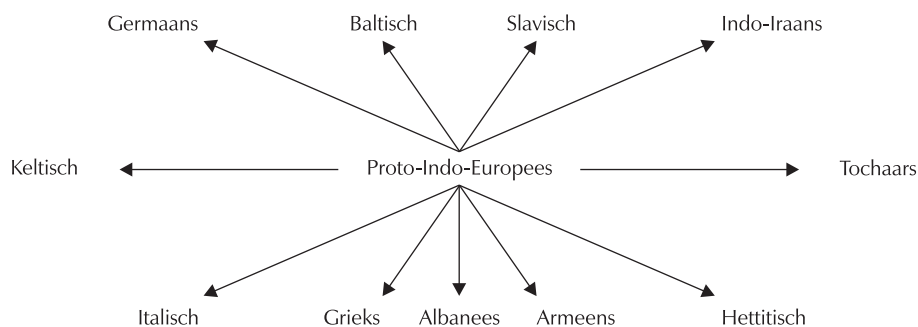
dit andere volk was dat het zijn doden in hunebedden of megalietgraven (begräafplaatsen met reusachtige opgestapelde stenen) bijzette. Mogelijk zijn uit de wederzijdse beïnvloeding en gedeeltelijke versmelting van deze twee groepen, Indo-Europeanen en Hunebedbouwers, het Germaanse volk en de Germaanse taal ontstaan, tussen 2000 en 1000 voor Christus. Binnen dit Germaanse volk zouden de Indo-Europeanen en hun taal dominant zijn geweest.

1.4 Differentiatie van het Indo-Europees en ontwikkeling van het Germaans

1.4.1 Het uiteenvallen van de Indo-Europese oertaal

Er heeft zich in het Indo-Europees geleidelijk een differentiatieproces voltrokken, waardoor de Indo-Europese oertaal in verschillende dochtertalen is uiteengevallen (zie figuur 1). Dat proces werd door een aantal factoren in de hand gewerkt, waarvan we er hier drie noemen:

- ten eerste, door de uitbreiding en de migratie van Indo-Europese groepen over het Euraziatische continent en het verlies van contact tussen de afgescheiden bevolkingen dat daar het gevolg van was,
- ten tweede, door de contacten met andere vreemde volkeren en de taalinterferentie of taalvermenging die daaruit resulteerde,
- ten derde, doordat de verschillende groepen Indo-Europeanen in hun isolement andere taalontwikkelingen doormaakten.

Figuur 1. De differentiatie van het Indo-Europees.

1.4.2 Ontwikkeling van het Germaans: klankverschuiving en accentverandering

De taal van de Germanen is op een aantal punten gaan afwijken van de andere Indo-Europese talen. De belangrijkste verschillen tussen het Germaans en de andere Indo-Europese talen zijn het gevolg van (1) de *Germaanse klankverschuiving* en (2) de *accentverandering*.

- (1) De Germanen zijn een twaalftal Indo-Europese medeklinkers anders gaan uitspreken. Dat verschijnsel staat bekend als de *Germaanse klankverschuiving*, ook wel *Wet van Grimm* genoemd (omdat ze door de Duitse taalhistoricus Jacob Grimm in 1822 beschreven is).

De originele Indo-Europese *d* bijvoorbeeld (een stemhebbende dentale occlusief), werd door de Germanen als *t* gerealiseerd (een stemloze dentale occlusief). De andere Indo-Europese volkeren hebben die oorspronkelijke *d* bewaard. Dit verklaart waarom men in het Nederlands, het Engels en het Gotisch (Germaanse talen) respectievelijk *twee*, *two* en *twai* vindt (met *t*) en in het Grieks, het Frans en het Servo-Kroatisch (niet-Germaanse Indo-Europese talen) *duo*, *deux* en *dva* (nog met originele *d*).

Voor een volledig overzicht van alle medeklinkerveranderingen die tot de Germaanse klankverschuiving worden gerekend, zie in de literatuur vermeld in paragraaf 1.8.

De Germaanse klankverschuiving heeft zich afgespeeld in het laatste millennium voor Christus. De Germaanse talen zijn daardoor als groep duidelijk gaan verschillen van de andere Indo-Europese talen en men laat hiermee dan ook de eerste fase beginnen in de ontwikkelingsgeschiedenis van het oudste Germaans, die van het zogenoemde *Proto-Germaans* (zie figuur 2 achteraan in paragraaf 1.6.3).

- (2) De Germanen hebben het Proto-Indo-Europese woordaccent lang behouden, maar enige tijd voor het begin van onze jaartelling is daar verandering in gekomen. In het Proto-Indo-Europees had het accent twee kenmerken. Ten eerste was het *muzikaal*: het maakte gebruik van verschillen in toonhoogte (enigszins te vergelijken met het Chinees, dat via accenten met een verschillend toonhoogteverloop betekenisverschil creëert tussen woorden). Ten tweede was het Proto-Indo-Europese woordaccent ook *wisselend*: het kon van lettergreep verspringen. In hetzelfde woord rustte het nu eens op de stamsyllabe en dan weer op de uitgang, afhankelijk van onder andere de functie en de betekenis van het woord in de zin. Het klassieke Grieks kende nog zo'n verspringend accent, b.v. *mēter* 'moeder' en *metrōs* 'van de moeder'. De Germanen brachten een dubbele verandering aan in het Proto-Indo-Europese woordaccent. Eerst maakten ze er in plaats van een muzikaal een *dy-*

namisch accent van, dat wil zeggen een accent dat voornamelijk gebaseerd is op intensiteit, op kracht. Daardoor ging de beklemtoonde syllabe duidelijk luider klinken dan de andere. Vervolgens legden de Germanen het woordaccent *vast* op de stam, doorgaans de eerste syllabe. Vandaar dus dat in Nederlandse erfwoorden (niet-ontleende woorden) het accent meestal op de eerste syllabe ligt (men spreekt van *initiaal* accent).

Met de *accentverandering* laat men de tweede fase in de ontwikkeling van het oudere Germaans beginnen: die van het zogenoemde *Gemeengermaans* (zie figuur 2).

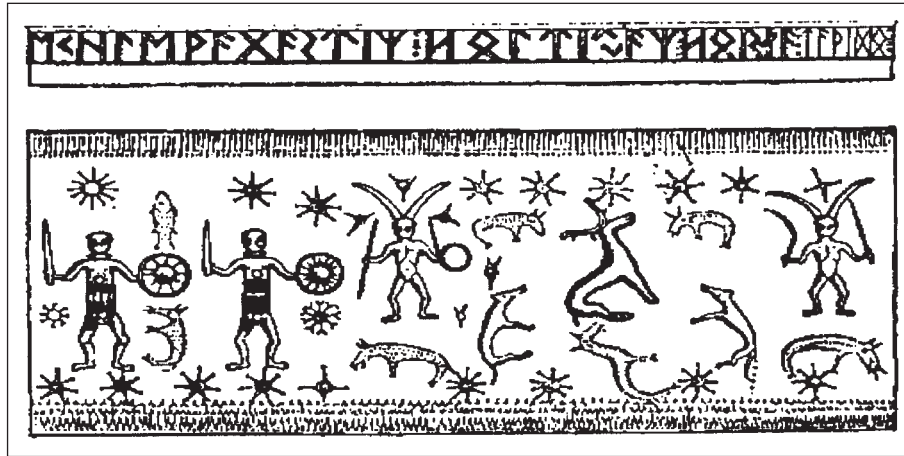
De accentverandering is veruit de belangrijkste verandering die het vroege Germaans ondergaan heeft, omdat ze ingrijpende gevolgen heeft gehad voor de verdere ontwikkeling van de Germaanse talen. Het zware Germaanse beginaccent had namelijk een sterk centraliserend effect, dat wil zeggen dat de geaccentueerde eerste syllabe de volgende lettergrepen in sterke mate ging overheersen, waardoor de neiging ontstond de uitgangen van de woorden steeds meer te laten verzwakken, verdoffen en soms zelfs wegvallen. Dit heeft uiteindelijk geleid tot een gehele of gedeeltelijke verdwijning van het flexiesysteem in de moderne Germaanse talen (zie verder in 2.3, 3.4.2, 3.4.3, 4.5.2.1 en 4.5.3.1).

1.4.3 Germaanse inscripties

De oudste overgeleverde Germaanse inscripties dateren uit de eerste eeuwen na Christus. Het gaat slechts om een 300-tal woorden. Ze zijn geschreven met runentekens: het typische Germaanse alfabet dat *futhark* wordt genoemd (zie afbeelding 1). Een van die Germaanse runeninscripties luidt: *ek hlewagastir holtijar horna tawido*. Het staat op een gouden hoorn van ca. 400, gevonden in het Deense Gallehus (zie afbeelding 2). Het betekent: “Ik, hlewagastir Holtijar (‘bekende gast van Holt’, ‘zoon van Holt’ dus), maakte (deze) hoorn.”

Afbeelding 1. De oudste versie van het futhark.

Afbeelding 2. Runeninscriptie (boven) en tekeningen op de hoorn van Gallehus.

1.5 Verspreiding van de Germanen

De Germanen bestonden uit verschillende stammen die min of meer dezelfde taal en cultuur hadden. De Romeinse geschiedschrijver Tacitus, notoir cynicus en Romeins imperialist, geeft in zijn werk *De herkomst en geografische situering van de Germanen* (98 na Christus) de volgende weinig flatterende beschrijving van dit volk:

Hun fysiek voorkomen is, niettegenstaande het zo grote aantal mensen, bij allen hetzelfde: grimmig en hemelsblauw zijn hun ogen, goudblond is hun haar, groot hun lichaam en slechts voor een stormloop krachtig. Voor de inspanning echter en het werk bezitten zij niet dezelfde gehardheid, maar aan koude en honger zijn zij door het klimaat of door de bodemgesteldheid gewoon geraakt.

In ieder huis groeien de kinderen naakt en vuil op. Ze bereiken een gestalte en hebben een lichaamsbouw waarvan wij verstomd staan. De eigen moeder voedt elk kind met de borst. Geen verfijning onderscheidt de heer van de slaaf.

Aanstonds na de slaap, die zij zeer dikwijls tot laat op de dag rekken, wassen zij zich, doorgaans met warm water, daar de winter bij hen zich over het grootste gedeelte van het jaar uitstrekt. Na het wassen eten zij: ieder heeft een afzonderlijke stoel en een eigen tafel. Daarna gaan zij in volle wapenrusting naar hun bezigheden en niet minder dikwijls naar vriendengastmalen. Dag en nacht doorgaan met drinken wordt niemand als een schande aangerekend. De vele

twisten, onvermijdelijk bij drankorgels, worden zelden met scheldwoorden, maar meestal met doodslag en verwonding beslecht.

Anderzijds beraadslagen zij ook meestal bij vriendengastmalen over het verzoenen van vijanden, over het afsluiten van huwelijksverbintenissen, over het kiezen van leiders, over vrede en ten slotte over oorlog.

1.5.1 Zuid- of West-Germanen

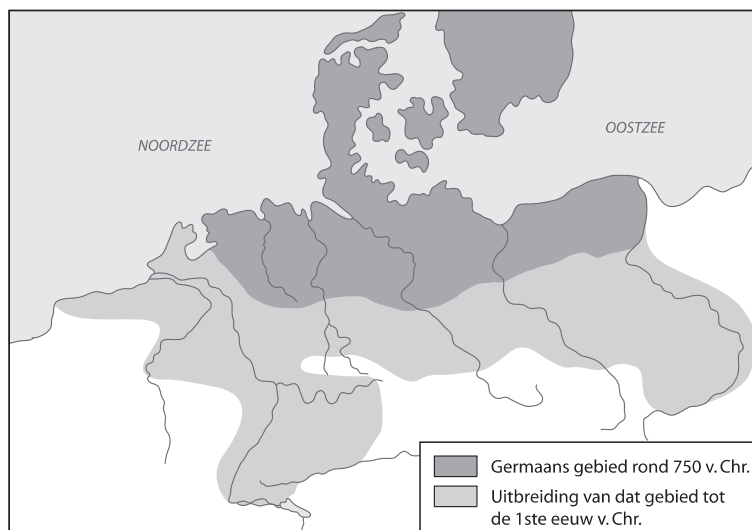
Rond 750 voor Christus zijn een aantal Germaanse volksstammen vanuit hun woongebied in Zuid-Scandinavië, Denemarken en Noord-Duitsland (zie 1.3) in zuidelijke richting beginnen te trekken, mogelijk wegens overbevolking en landhonger. Men duidt ze aan met *Zuid- of West-Germanen*. Ze verspreidden zich geleidelijk over Duitsland en omliggende gebieden: in het oosten tot aan de Weichsel, in het westen tot over de Rijn en in het zuiden tot halfweg tussen Denemarken en de Donau (zie kaart 3). Ze hebben zich ook over de Lage Landen verspreid (zie verder in 1.7.1). In centraal en zuidelijk België en in Noord-Frankrijk vermengden die Germanen zich met aldaar wonende Kelten of gekeltiseerde bevolkingsgroepen.

1.5.2 Oost-Germanen

Rond het begin van onze jaartelling hebben andere groepen Germanen Zuid-Zweden verlaten en zijn over de Oostzee in zuidoostelijke richting getrokken. Omdat zij enige tijd in centraal en zuidelijk Oost-Europa (Polen, Bulgarije, Oekraïne) hebben gewoond, duidt men hen doorgaans gezamenlijk aan met *Oost-Germanen*. De belangrijkste groep onder hen waren de Goten. Zij verloren vanaf de vierde eeuw veel terrein, onder andere door het opdringen van de Hunnen vanuit het oosten, en zij trokken zich in westelijke richting (Italië, Zuid-Frankrijk, Spanje) terug. Daar gingen de Goten uiteindelijk op in de lokale bevolking. Als gevolg daarvan stierf ook het Gotisch uit, dat niet meer als moedertaal werd geleerd. Een vorm van het Gotisch heeft tot in de 18de eeuw stand gehouden op de Krim (een schiereiland in de Oekraïne), een van de eerdere woongebieden van de Goten.

1.5.3 Noord-Germanen

Niet alle Germanen zijn uit Zuid-Scandinavië weggetrokken. Zij die daar gebleven zijn, noemen we *Noord-Germanen* (de tegenwoordige Denen, Faeröerders, Zweden, Noren en IJslanders).

Kaart 3. De Germanen in Noordwest-Europa in het eerste millennium voor Christus.

1.6 Ontstaan van de verschillende Germaanse talen

1.6.1 West-Germaans, Oost-Germaans en Noord-Germaans

Men neemt aan dat er binnen het Gemeengermaans geleidelijk verschillen zijn ontstaan die tot een differentiatie in drie taalgroepen hebben geleid, onder andere als gevolg van de in de vorige paragraaf (1.5) genoemde verhuizing en verspreiding van verschillende Germaanse volksstammen. Zo onderscheidt men het West-Germaans, het Oost-Germaans en het Noord-Germaans (zie ook figuur 2).

We kijken eerst even naar het *Oer-Oost-Germaans*. Dat is de naam van de hypothetische, dialectisch geschakeerde taalvorm waaruit zich de Oudoost-Germaanse talen hebben ontwikkeld, waaronder het Gotisch, het Gepidisch, het Bourgondisch en het Vandaals. De Oost-Germaanse talen zijn alle uitgestorven.

Het Gotisch kennen we vrij goed omdat er een belangrijke Gotische tekst bewaard is gebleven: de bijbelvertaling die bisschop Wulfila (311-383) heeft gemaakt rond het midden van de 4de eeuw. Het Gotisch werd in die tijd aan de westkust van de Zwarte Zee gesproken. Het origineel van het handschrift is niet bewaard gebleven, maar wel afschriften ervan, die omstreeks het jaar 600 in Italië ontstaan zijn, in de tijd dat de Goten daar heersten. Het waardevolste fragment is de *Codex argenteus* (waarin delen van de vier evangelies staan), die tegenwoordig

in de universiteitsbibliotheek van Uppsala (Zweden) bewaard wordt. De vertaling van Wulfila is het oudste bewaard gebleven langere document van het vroege Germaans. Van de andere Germaanse talen bezitten we slechts vanaf ca. 700 schriftelijke documenten. Om een indruk te geven van het Gotisch uit de *Codex argenteus* volgt hier het begin van een bekend gebed (het teken þ moet als de th in het Engelse woord *thing* worden uitgesproken):

Atta unsar þu in himinam, weihnai namo þein
 “Onze Vader die in de hemelen zijt, geheilgd zij Uw naam”

Het Gotisch is in vele opzichten nog representatief voor het Gemeengermaans, omdat de belangrijkste grammaticale kenmerken ervan ook aangenomen kunnen worden voor de voorlopers van de andere Germaanse talen. Maar het Gotisch is natuurlijk geen directe voorloper van het Nederlands.

Oer-Noord-Germaans noemen we de hypothetische, dialectisch geschakeerde taalvorm waaruit zich de Oudnoord-Germaanse talen hebben ontwikkeld. Bekend daaronder is het Oudnoors van omstreeks 1000 (ook wel Oudijslands genoemd), de taal waarin de *Edda's* (goden- en heldenverhalen) en *Saga's* (familieverhalen) zijn overgeleverd. Op de Oudnoord-Germaanse talen gaan de hedendaagse Scandinavische talen terug: het Deens, het Faröers, het Zweeds, het Noors en het moderne IJslands.

Het *Oer-West-Germaans*, ten slotte, is de hypothetische, dialectisch geschakeerde taalvorm waaruit zich de Oudwest-Germaanse dialecten hebben ontwikkeld (zie in 1.6.3). Hierop gaan dan weer de moderne West-Germaanse talen terug: het Duits, het Nederlands, het Fries en het Engels.

1.6.2 Dialectische differentiatie binnen het West-Germaans

We gaan nu even wat dieper in op de evolutie die het West-Germaans heeft gekend. Na 500 nam de dialectische differentiatie binnen het West-Germaans snel toe en dit is vooral toe te schrijven aan twee ontwikkelingen.

- (1) De West-Germanen die langs de Noordzeekusten woonden, ontwikkelden eigen taalverschijnselen, die *Ingweonismen* worden genoemd (naar de term *Ingvaeones* van Tacitus, die daarmee de Noordzeegermanen aanduidde). Deze Ingweonismen (klank- en grammaticale eigenaardigheden) hebben zich, met afnemende kracht, van het noordwesten uitgebreid naar het (zuid)oosten. Vandaar dat ze vooral voorkomen in het tegenwoordige Engels en Fries, in mindere mate in het Nederlands en nog veel minder in het Duits. Ingweoons

zijn bijvoorbeeld de persoonlijke voornaamwoorden die beginnen met *h*. Het Engels en het Nederlands kennen die wel (*he, him, her; hij, hem, haar, hun*), het Duits niet (*er, ihn, ihr, ihnen*).

- (2) Een andere grote differentiatie binnen het West-Germaans is het gevolg van een klankverandering die in de 6de eeuw in het zuidoosten ontstaan is, meer bepaald in Zuid-Duitsland, Zwitserland en Oostenrijk. Deze heeft zich met afnemende kracht naar het noorden uitgebreid en kwam tot stilstand in het midden van Duitsland. Het betreft de verandering van *p* tot *pf* of *f*, *t* tot *ts* of *s*, en *k* tot *keh* of *ch*, afhankelijk van de positie in het woord en van de omringende klanken. We treffen de resultaten van deze klankveranderingen vandaag aan in het Hoogduits en in de streektaalen van Zuid-Duitsland, Zwitserland en Oostenrijk. Vergelijk Engels *apple* en Nederlands *appel* met Duits *Apfel* (*p* > *pf*), Engels *two* en Nederlands *twee* met Duits *zwei* (*t* > *ts* – de *z* van *zwei* wordt *ts* uitgesproken), Engels (*to*) *make* en Nederlands *maken* met Duits *machen* (*k* > *ch*). Deze verandering in de uitspraak noemt men de *Hoogduitse klankverschuiving*.

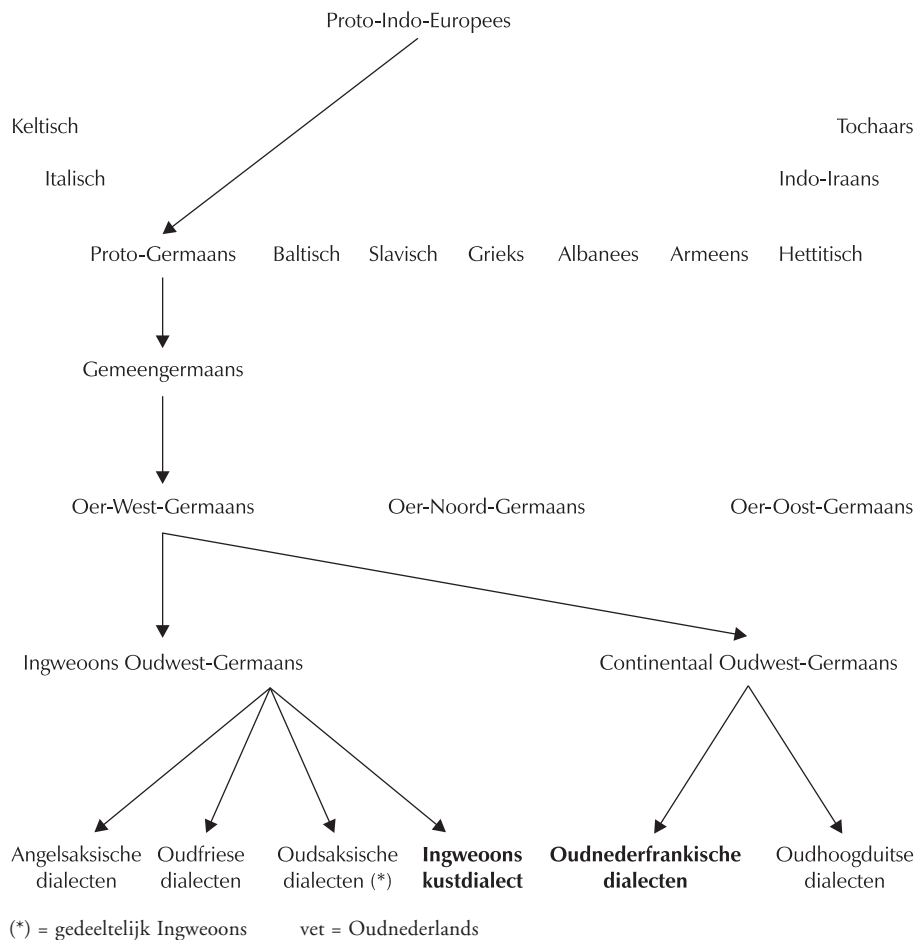
1.6.3 De Oudwest-Germaanse dialecten

Door verscheidene taalveranderingen en differentiaties, waarvan er hierboven (in 1.6.2) enkele geschetst zijn, hebben zich binnen het West-Germaans geleidelijk verschillende Oudwest-Germaanse dialecten afgetekend. Dat waren:

- *Oudhoogduits*: gesproken in de zuidelijke helft van (het tegenwoordige) Duitsland, met Oostenrijk en Zwitserland. Oudhoogduits moet worden opgevat als de verzamelnaam van een aantal dialecten die hebben deelgenomen aan de Hoogduitse klankverschuiving. Het *Hildebrandslied*, een heldendicht uit het einde van de 8ste eeuw, is in het Oudhoogduits geschreven. Vanaf ca. 1100 tot 1500 spreekt men van Middelhoogduits. Hieruit is de moderne Duitse standaardtaal ontstaan (vaak *Hochdeutsch* genoemd).
- *Oudnederfrankisch*: een aantal dialecten gesproken in de Lage Landen door de Franken, die zich daar tussen de 3de en de 6de eeuw hebben gevestigd. Deze dialecten worden vanaf de 8ste eeuw *Oudnederlands* genoemd (zie figuur 2 en vooral hoofdstuk 2).
- *Ingweoons kustdialect*: te lokaliseren langs de kust van wat nu Vlaanderen, Zeeland en Holland is. Het Oudnederlands bevat ook elementen uit dit Ingweoonse kustdialect (zie figuur 2 en hoofdstuk 2).
- *Angelsaksisch (Oudengels)*: gesproken in een aantal dialecten in Engeland door de Angelen, Saksen en Jutten, die zich daar in de 5de eeuw hebben gevestigd. Het epos *Beowulf* (8ste eeuw) is in het Oudengels geschreven. Vanaf ca. 1150

tot 1500 spreekt men van Middelenlengels, dat een sterke Franse (Normandische) invloed heeft ondergaan.

- *Oudsaksisch*: gesproken in het noorden van wat nu Duitsland is, oostelijk tot aan de Elbe, westelijk mogelijk tot aan de IJssel in Nederland. De *Heliand* (9de eeuw), een lang gedicht over het leven van Christus, is in het Oudsaksisch geschreven. Het Oudsaksisch leeft ten dele voort in de dialecten van Noord-oost-Nederland en in de Nederduitse streektaalen van het noorden van Duitsland.
- *Oudfries*: gesproken in (het tegenwoordige) Friesland en waarschijnlijk ook in gebieden ten westen en ten oosten daarvan (zie in 2.1.3). De moderne Friese taal en dialecten (zie noot 2) gaan terug op het Oudfries.

Figuur 2. Stamboom van de Oudwest-Germaanse dialecten.

We nemen aan dat de bovenstaande dialectische differentiatie binnen het West-Germaans omstreeks 700 al duidelijk aanwezig was. De verschillen tussen deze dialecten zijn in de loop der eeuwen nog toegenomen. Hoewel ze sterk verwant zijn, worden de moderne, gestandaardiseerde afstammelingen van deze volkstalen dan ook als aparte talen beschouwd (Duits, Nederlands, Engels en Fries).

1.7 Volken en talen in de Lage Landen vóór het oudste Nederlands

Ter afronding van dit hoofdstuk kijken we nog even naar de vroegste (taal)geschiedenis van de Lage Landen, vóór het verschijnen van het oudste Nederlands, dat wil zeggen in de prehistorie en de Romeinse tijd.

1.7.1 De prehistorie

Op het einde van de laatste IJstijd werden de Nederlanden regelmatig bezocht door trekkende rendierjagers (van 14.000 tot 10.000 voor Christus). Nadat het klimaat warmer was geworden, hebben zich hier verschillende groepen mensen opgehouden, waaronder jagers-vissers-verzamelaars, Hunebedbouwers, half-nomadische landbouwers en veetelers. Hun talen zijn volledig verloren gegaan. In Drenthe (zie kaart 1) vindt men nog een vijftigtal hunebedden: grafmonumenten uit de trechterbekercultuur (ca. 3000-2000 voor Christus), samengesteld uit reusachtige zwerfstenen.

Mogelijk heeft zich rond 2500 voor Christus een Indo-Europees strijdhamervolk van voornamelijk veetelers en later ook landbouwers in de Lage Landen en Noordwest-Duitsland gevestigd (zie 1.3). Van hun taal, een conservatieve tak van de Indo-Europese oertaal, zou men in het Nederlands nog sporadisch resten vinden, zoals in het woordje *pink* (uit **penkwe* ‘vijf, vijfde vinger’). Deze oude Noordwest-Europese variëteit van het Indo-Europees, waarvan het bestaan omstreden is, zou dan in het laatste millennium voor onze jaartelling verdrongen zijn door twee andere Indo-Europese talen: het Germaans vanuit het noorden en het Keltisch vanuit het zuiden.

Rond 500 voor Christus bereikten vanuit Noord-Duitsland groepen Germaanse landbouwers en veetelers het noordoosten van de Lage Landen (zie 1.5.1). Ze verspreidden zich geleidelijk en waarschijnlijk op een vreedzame manier over (het huidige) Noord-Nederland. De al aanwezige bevolking heeft zich bij de Germaanse nieuwkomers aangesloten en hun taal overgenomen. Tegen de 2de eeuw

voor Christus hebben de Germanen het zuiden van de Lage Landen bereikt. Daar ontmoetten ze een ander Indo-Europees volk, dat vanuit zuidelijke richting was gekomen: de Kelten. Deze Kelten, door de Romeinen Galliërs genoemd, hadden zich van de 6de-5de eeuw voor Christus vanuit Bohemen (Tsjechië) en Beieren (Zuid-Duitsland) in verschillende golven over (het huidige) Frankrijk en het zuiden van België (de Ardennen) verspreid (en ze vestigden zich verder ook op de Britse eilanden, waar ze als Celts of Britons bekend staan). Zij hebben dat gehele gebied naar taal en cultuur gekeltiseerd. In het noorden van België (Vlaanderen) bleef de culturele keltisering vermoedelijk beperkt tot de bovenlaag van de bevolking en vormden de Keltisch-sprekenden een uitzondering. Boven de Rijn in Nederland zijn de Kelten waarschijnlijk nooit doorgedrongen.

In noordelijk Gallië, meer bepaald in centraal en zuidelijk België en in het noorden van Frankrijk, kwamen de vanuit het zuiden opdringende Kelten en de uit de omgekeerde richting komende Germanen dus met elkaar in contact. Hun stammen leefden er naast elkaar en vermengden zich soms ook. De Kelten hadden echter een hoger beschavingsniveau dan de Germanen, b.v. wat de kunst van het ijzer smeden betreft. De Germanen hebben dan ook een aantal Keltische woorden overgenomen (eventueel via het Vulgair-Latijn – zie in 1.7.2), waarvan we relictten vinden in Nederlands *ijzer*, *ambacht* en *rijk* (het woordje *rijk* ‘mchtig’ zit als laatste element in bekende Gallische eigennamen als *Vercingetorix* en *Ambiorix*). Ook sommige plaats- en riviernamen zijn van Keltische oorsprong (b.v. *Dender* uit **tanara* en *Demer* uit **tamara*) of bevatten Keltische elementen (in *Nijmegen* b.v. zit het Keltische **magos* ‘veld, markt’). De Germanen noemden de Kelten *Walen* (*Walhos*), wat aan de basis ligt van de huidige benaming voor Zuid-België: *Wallo-nië*.

1.7.2 De Romeinse tijd

In 58 voor Christus begon de Romeinse veldheer Gaius Julius Caesar de verovering van Gallië (het gebied waar nu Frankrijk, België en Nederland-beneden-de-Rijn liggen). Hij bracht uitvoerig verslag van deze veldtochten (die tot 51 voor Christus duurden) in zijn boek *Commentarii belli Gallici*, beter bekend als *De bello Gallico* ‘Over de Gallische oorlog’. Hierin schreef hij ook over de volkeren die in Gallië woonden. Dit boek wordt traditioneel gezien als het einde van de prehistorie in de Lage Landen: vanaf dat moment beschikken we namelijk over uitvoerige schriftelijke bronnen.

De eerste zin van *De bello Gallico* luidt: *Gallië is in drie delen verdeeld: één deel wordt bewoond door de Belgen, een ander door de Aquitaniërs, het derde door volkeren die in hun eigen taal Kelten heten maar bij ons Galliërs*. Onder de stammen die

Caesar collectief met *Belgae* benoemde, waren er die een Germaans dialect spraken (zoals de Eburones, de Aduatuci en de Nervii), andere die een Keltische moedertaal hadden en weer andere met een taalgemengde bevolking (overwegend Germaanstalig maar met een gekeltiseerde aristocratie). De verovering van het grondgebied van de Belgen, gelegen tussen de Seine, de Marne en de benedenloop van de Rijn (in het noordwesten van Gallië – zie kaart 4), heeft Caesar veel moeite gekost. Hij noemde de Belgae dan ook de *fortissimi* van alle stammen in Gallië. Dat betekent niet zozeer ‘de dappersten’, zoals de Belgische schoolkinderen leren, maar eerder ‘de sterksten’, de hardste en ruwste vechtjassen dus. Het feit

Kaart 4. Enkele stammen in de Lage Landen rond het begin van onze jaartelling.

dat Caesar de Belgen de *fortissimi* van alle Galliërs noemde, bleef eeuwenlang een reden voor nationale trots. Nederland heeft zijn Bataven: de opstand van dit volk in 69-70 na Christus heeft het de Romeinen knap moeilijk gemaakt en doorheen de hele geschiedenis werd aan deze revolutie een grote betekenis gehecht.

Caesar veroverde Gallië tot aan de Rijn in Nederland. De Romeinse bezetting heeft meer dan vier eeuwen geduurd (tot 406) en heeft ingrijpende gevolgen gehad voor de inheemse bevolking, de beschaving en de taal. De Romeinen legden verharde wegen aan (*heerbanen*), waardoor de mobiliteit toenam, wat ook de handel ten goede kwam. Ze stichtten *vici* (kleine versterkte wooncentra die soms tot stadjes uitgroeiden, zoals Maastricht en Kortrijk) en *villae* (grote landbouwbedrijven), bouwden *castella* (forten, vooral langs de grenzen), introduceerden hun bestuursstelsel, muntstelsel, belastingsysteem, rechtspraak, levenswijze en taal. De Kelten in Gallië raakten grondig geromaniseerd. Ze maakten zich het Vulgair-Latijn (de volkse omgangstaal van de Romeinen) als tweede taal eigen en vermenging met de Romeinen leidde er zelfs toe dat ze op den duur hun eigen taal opgaven. Het Keltisch stierf daarmee in Gallië uit (in Bretagne werd het vanaf de 5de eeuw opnieuw ingevoerd door groepen Britse Kelten die uit Engeland vluchtten voor de invallende Angelen en Saksen – zie 2.1). Wel bleven er talrijke Keltische leenwoorden achter in het Vulgair-Latijn van de Gallo-Romeinse bevolking, die vandaag vaak nog in het Frans aanwezig zijn (b.v. *camminus* ‘pad, weg’ = Frans *chemin*).

Ook het gebied van de Keltische en Germaanse Belgae, in het noordwestelijke deel van Gallië, raakte geromaniseerd, behalve waarschijnlijk de zone net onder de Rijn grens, ruwweg het gedeelte van het huidige Nederland beneden de Rijn en het noorden van Vlaanderen (meer bepaald de Kempen). Caesar had de stammen die daar leefden uitgemoord of gedeporteerd. In het vacuüm dat zo ontstond, vestigden zich rond het begin van onze jaartelling – vaak op aansporing van de Romeinen – andere (Germaanse) stammen: Cananefaten en Bataven langs Maas en Rijn, Tungri in de Kempen en enkele minder bekende groepen als Frisiavones, Sturii en Marsaci in Zeeland en West-Vlaanderen (zie kaart 4). Van hen namen waarschijnlijk alleen de leiders en hun families de hoger ontwikkelde, prestigieuze Romeinse cultuur en taal over. In mindere mate gebeurde dat ook door de gewone Germanen die mee de Romeinse Rijn grens hielpen bewaken. Bij de bredere lagen van de bevolking maakten de Germaanse dialecten geen plaats voor het Latijn, maar hun woordenschat werd wel diepgaand beïnvloed door de opname van Latijnse leenwoorden (zie hieronder).

Het gebied ten noorden van de Rijn heeft zijn onafhankelijkheid weten te bewaren en kan dus als het vrije *Germania* worden beschouwd. Daar woonden voorna-

melijk Friezen, waarbij zich enkele andere Germaanse stammen hebben gevoegd. Onder hen waren de Saliï, de Chamavi en de Ampsivarii, die onderling sterke banden hadden en na de 3de eeuw allemaal tot de grote stammenbond van de Franken worden gerekend (zie verder in 2.1.2). Deze vrije Germaanse volkeren hadden handelscontacten met de Romeinen en leverden vaak ook hulptroepen. We vinden dan ook tot in Friesland overblijfselen terug van de Romeinse cultuur.

Niet alleen de Germanen binnen het Imperium Romanum maar ook die erbuiten kwamen dus in contact met de hoger ontwikkelde Romeinse beschaving. De zeden en gewoonten van de Germanen raakten erdoor beïnvloed en ze namen veel nieuwe Romeinse producten, technieken, begrippen, gewoonten en de Vulgair-Latijnse benamingen ervan over. Er zijn talrijke Romeinse leenwoorden uit de periode vóór de 5de eeuw in de moderne West-Germaanse talen overgeleverd, vooral uit het domein van het krijgswezen, de handel, de bouw, de landbouw en vee-teelt, de voedingsmiddelen en kookgewoonten. Voorbeelden in het Nederlands zijn *straat* (< *via strata*), *wijn* (< *vinum*), *peper* (< *piper*), *mun*t (< *moneta*), *muur* (< *murus*), *poort* (< *porta*), *kelder* (< *cellarium*), *vrucht* (< *fructus*), *boter* (< *butyrum*), *kaas* (< *caseus*), *ketel* (< *catillus*), *keuken* (< *cocina*), enz. (zie ook in 3.4.4).

1.8 Verder lezen

Over de oorsprong en de evolutie van taal handelen Wind e.a. 1992, Aitchison 1997 en Györi (ed.) 2001. Populair-wetenschappelijk is Gritter 1993. In Ruhlen 1997 wordt vooral gekeken naar de classificatie van talen en het belang daarvan voor de studie van de menselijke prehistorie. Volledigere gegevens over de studie van taalverwantschap, over de vergelijkende Indo-Europese taalwetenschap, over taalreconstructie en de historische taalwetenschap vindt men in Mallory 1989, Beekes 1990, Crowley 1992 en Van Bree 1996. Een onderhoudend boek over de talen en taalfamilies in de wereld is Störig/Vromans 1988. Voor de verschillende theorieën over de herkomst van de Indo-Europeanen zie Renfrew 1987. Een uitstekende, rijk geïllustreerde algemene talenencyclopedie is Crystal 1997.

Een goed overzicht van de oudste Germaanse talen geeft Robinson 1992. Daarnaast geeft König & Van der Auwera 1994 ook een beeld van de moderne Germaanse talen. De Vries 1982 en Van Bree 1987 bevatten een elementaire grammatica van het Gotisch. De tekst van de Gotische bijbelvertaling van bisschop Wulfila, naar de uitgave van W. Streitberg (1919) en voorzien van een Engelse vertaling, kan online worden geraadpleegd op <http://www.wulfila.be>.

Over runenalfabetten kan men lezen in Philippa & Quak 1994 en over de invloed van andere talen op het Nederlands (onder andere van het Keltisch en het Latijn) in Van der Sijs 2005. Populair-wetenschappelijke lectuur over de Kelten, de Germanen en de Goten bieden respectievelijk Herm 1979, Jung 1978 en Schreiber 1979. Speciaal over de Kelten in Noord-Gallië gaat Fichtl 1994.

Voor algemene informatie over de Lage Landen in de prehistorie en de Romeinse tijd kan men terecht in tientallen geschiedenisboeken, waarvan we als voorbeelden noemen Caenegem e.a. 1978, Bloemers & Van Dorp 1991 en De Boer e.a. 1992.

Van Es 1981 en Wankenne 1979 behandelen specifiek de Romeinen in Nederland, respectievelijk in België.

2.

Oudnederlands

Oudnederlands is voor de meesten onder ons een erg schimmige taal. Alleen historisch-taalkundigen kunnen er zich iets concreets bij voorstellen. Eigenlijk is het een verzamelnaam waarmee de Oudnederfrankische dialecten worden aangeduid, samen met een aantal elementen uit het Ingweoonse kustdialect. Dat waren taalvariëteiten gesproken door Frankische en Ingweoonse Germanen die zich na de Volksverhuizingen in de Lage Landen hebben gevestigd.

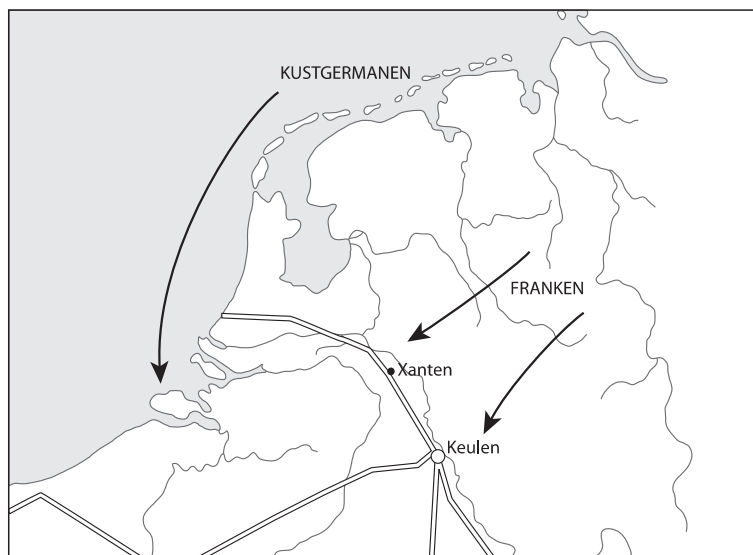
Men noemt deze dialecten – en meer bepaald wat erin is overgeleverd – pas vanaf de 8ste eeuw Oudnederlands omdat men aanneemt dat ze eerst omstreeks die tijd op een aantal belangrijke punten zijn gaan verschillen van de andere Oudwest-Germaanse talen. Het eindpunt van het Oudnederlands, dat tevens als beginpunt van het Middelnederlands geldt, wordt rond het midden van de 12de eeuw gesitueerd.

2.1 De Volksverhuizingen en het Frankische Rijk

In de 4de eeuw zijn de zogenoemde Volksverhuizingen begonnen. Talrijke stammen en volken in Europa zijn toen in beweging gekomen, een proces dat op gang is gebracht door de invallen van de gevreesde Hunnen vanuit de steppen van Midden-Azië in 375. In het westen van Europa heeft het verdwijnen van de Romeinse machtsfactor de Germaanse volksverhuizingen begunstigd.

De Goten trokken, op de vlucht voor de Hunnen, van de Krim in twee groepen naar Italië en Spanje. De Angelen, de Saksen en de Jutten gingen in opeenvolgende stromen vanuit Noord-Duitsland en Denemarken naar Brittannië. De Longobarden bewogen zich van de Beneden-Elbe naar het zuiden, naar Italië, waar ze in de 7de eeuw Lombardije stichtten.

De Volksverhuizingen hebben ook voor de Lage Landen ingrijpende gevolgen gehad. Germaanse stammen die ten noorden van de Rijn woonden, zijn het Romeinse Rijk binnengedrongen. Over land waren dat Franken, over zee Kustgermanen (zie kaart 5). Dit heeft geleid tot nieuwe Germaanse vestigingen in het deel van (het huidige) Nederland dat beneden de Rijn ligt en in Vlaanderen. Deze grensgebieden van het Imperium Romanum waren sinds de 3de eeuw al verzwakt: enerzijds door de afbrokkeling van het centrale Romeinse staatsgezag en de terugtrekking van Romeinse troepen uit de grenszone, anderzijds door herhaaldelijke raids en plundertochten van Frankische roversbenden (zie verder in 2.5.2). In 406 stortten de laatste resten van het Romeinse bestuur in Noord-Gallië ineen als gevolg van massale Frankische invallen over de Rijn bij Mainz en Keulen. De Franken stootten verder naar het zuiden door en hadden tegen 500 al bijna geheel Gallië in handen, dat voortaan *Francia* – Frank(en)rijk dus – zou worden genoemd. Op de resten van het West-Romeinse Rijk vestigden zij een sterk Frankisch Rijk, waarvan de Lage Landen deel uitmaakten (zie kaart 7). Daarin kwamen Frankische veroveraars en Gallo-Romeinse autochtonen – met hun verschillende wetten, gewoonten en talen – samen.

Kaart 5. Invasieroutes van Kustgermanen en Franken.

2.1.1 Ingweonen of Kustgermanen

Laten we de situatie van de Germaanse stammen in de Lage Landen wat nauwkeuriger bekijken. Langs de kusten woonden Ingweonen of Kustgermanen. Wij hanteren deze termen als verzamelnamen voor de verschillende Germaanse stammen langs de Noordzee. De kustgebieden van Holland, Zeeland en Vlaanderen waren vermoedelijk al sinds het begin van onze jaartelling bewoond door uiteenlopende groepen Germanen van wie we erg weinig met zekerheid weten. In 1.7.2 hebben we al gewezen op de aanwezigheid van Frisiavones, Sturii en Marsaci in Zeeland en West-Vlaanderen, Cananefaten en Bataven in de Zuid-Hollandse kuststreek en het Midden-Nederlandse rivierengebied, en Friezen in Noord-Holland. Daarbij voegden zich, vanaf de 4de-5de eeuw, Sueven, Warnen en groepjes Angelen en Saksen. De laatsten stichtten op de Hollandse kust Sassenheim (= *Saksen* + *heim* 'woonplaats'). In de 6de-7de eeuw kwam de gehele kuststrook van Holland tot het Zwin in Vlaanderen in de Friese invloedssfeer te liggen (zie verder in 2.1.3).

De taalvariëteiten van de Germanen langs de kusten van Holland, Zeeland en Vlaanderen worden traditioneel alle samen het *Ingweoonse kustdialect* genoemd. De status en de ware aard van dit oude kustdialect zijn erg onduidelijk, want er is geen enkele tekst in overgeleverd (zie verder in 2.2.1). Hoever de invloed van deze Ingweonen zich landinwaarts heeft uitgestrekt, is eveneens onzeker. Wel staat vast dat er een expansie naar Brittannië is geweest en dat er vanaf de 5de eeuw een verkeersgemeenschap is ontstaan met Engeland, wat meteen een verklaring kan vormen voor het verschijnsel dat het Angelsaksisch en het oude Ingweoonse kustdialect (samen met het Fries) zoveel gemeenschappelijks hebben. Denk bijvoorbeeld maar aan de overeenkomst tussen het Engelse woord *goose* 'gans' en de Zeeuwse plaatsnaam *Goes*, of tussen Engels *cheese* 'kaas' en Fries *tsiis*.

2.1.2 Franken

In het binnenland van de Lage Landen vestigden zich de Franken (zie kaart 6), wat 'de vrijen' of 'de dapperen, de strijdlustigen' is gaan betekenen. Over het uiterlijk en de martiale natuur van de Franken vernemen we een en ander in de *Carmina* (V) van Sidonius Apollinaris.

Hij beschrijft ze als volgt:

Monsters, waarvan de kop wordt bekroond door naar voren gekamd haar, terwijl de nek, die op die manier van bekleding is ontbloot, sterk glimt. Hun ogen staan vaag en zijn licht van kleur, met een blauwgrijze glans. Hun wangen zijn geheel

glad geschoren; in plaats van baarden hebben zij dunne knevels waar zij een kam doorhalen. De lange ledematen van de mannen worden omspannen door nauwsluitende kleding, zo hoog opgetrokken dat de knieën bloot komen; brede riemen geven hun smalle middel steun. Het is een sport voor deze mensen om bijlen met een grote boog door de lucht te slingeren, precies wetend waar de klap zal aankomen; zij doen hun schilden wervelen en kunnen met grote sprongen voor de speren die zij geworpen hebben, uit snellen, zodat zij de vijand eerder dan hun speren bereiken. Reeds in de jeugdijaren is hun liefde voor de strijd al tot wasdom gekomen.

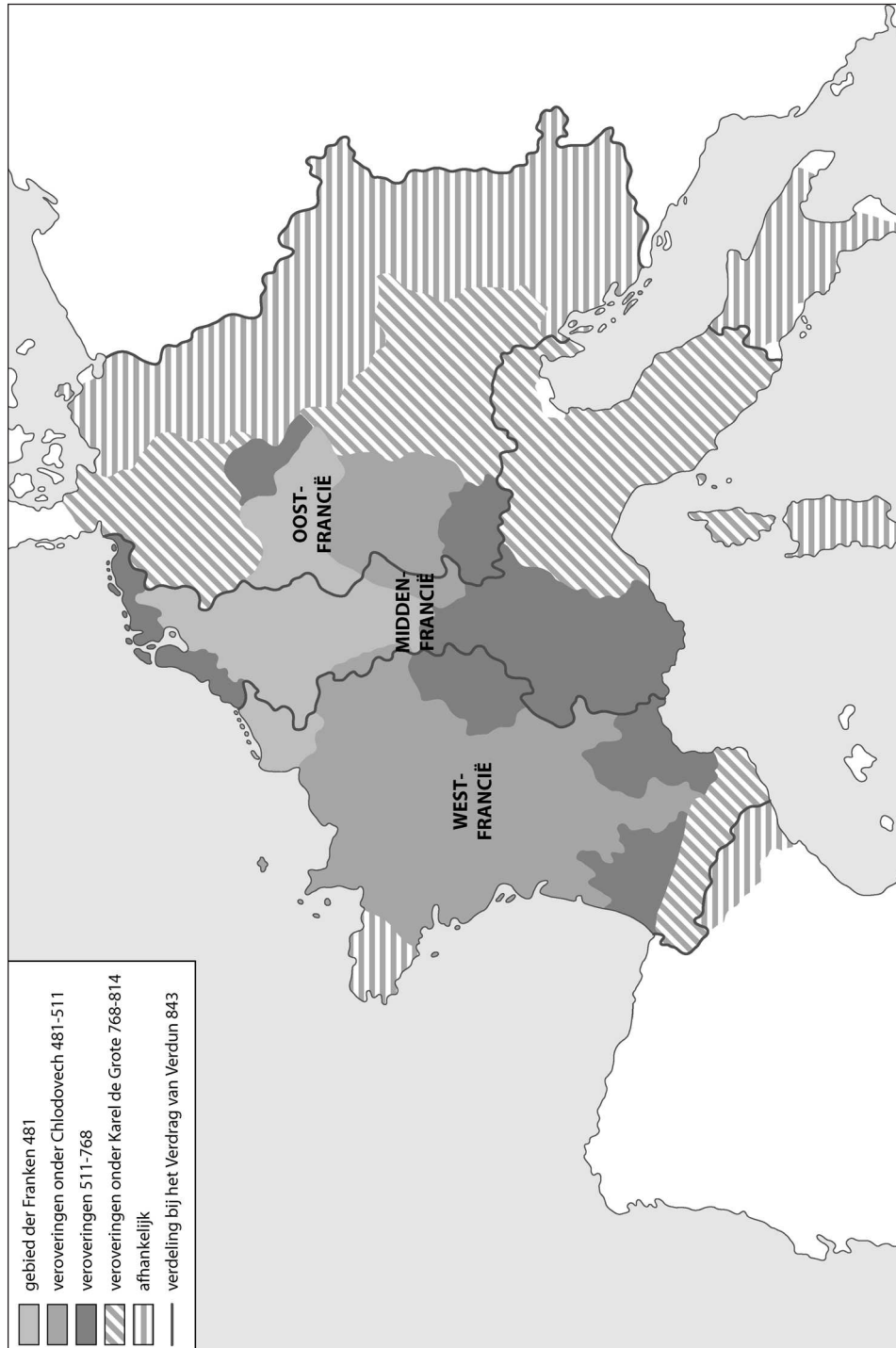

Kaart 6. Nederzettingssituatie in de 7de eeuw.

Franken is een verzamelnaam voor verschillende onderling verwante kleinere volken, van wie het oorspronkelijke woongebied tussen Rijn en Weser lag. Er waren twee hoofdgroepen onder de Franken: de Saliërs (hun naam heeft vermoedelijk te maken met Salland in Overijssel) en de Ripuariërs (zo genoemd omdat ze aan de oever – Latijn *ripa* – van de Midden-Rijn woonden).

De Salii (of Salische Franken) werden in de 2de-3de eeuw al in het Oost-Nederlandse zandgebied boven de Rijn gesignaleerd. In de loop van de 4de eeuw kwamen zij in beweging: zij trokken eerst het Midden-Nederlandse rivierengebied binnen en drongen steeds verder naar het zuiden door. In 358 kregen ze van Keizer Julianus toestemming om zich blijvend binnen het Romeinse Rijk te vestigen, meer bepaald in Toxandrië (tussen Maas, Schelde, Dijle en Demer). Formeel stonden zij onder Romeins staatsgezag, maar in de praktijk waren zij vrij om in het gehele gebied ten noorden van de weg Bavay-Keulen (zie kaart 8) te gaan en te staan waar zij wilden. De situatie bleef zo tot 406. Toen stortten de laatste resten van het Romeinse bestuur in Noord-Gallië ineen, als gevolg van massale Frankische invallen over de Rijn bij Mainz en Keulen. De Ripuarische Franken bereikten zo de Maasstreek, waar ze onder andere Maastricht en Tongeren onderwierpen. De Salische Franken konden nu beginnen aan de uitbouw van een zelfstandig rijk. De eerste hoofdstad daarvan was Doornik (in de huidige Belgische provincie Henegouwen). De Salische en de Ripuarische Franken werden onder Clovis of Chlodowech (481-511) – een vorst uit het geslacht van de Merovingers (5de-8ste eeuw) – verenigd. Na de slag bij Soissons (in Noord-Frankrijk) in 486 breidde hij zijn rijk verder naar het zuiden uit tot de Loire en verlegde de hoofdstad ervan naar Parijs. Pas daarna is de Frankische kolonisatie in noordelijke richting in de Lage Landen op gang gekomen. De Franken hebben hun territoria ook naar het westen uitgebreid (ze koloniseerden onder andere de West-Vlaamse kuststreek in de 7de-9de eeuw) en hebben het Ingweoonse kustgebied daarbij grotendeels gefrankiseerd, ook naar taal.

De verdere veroveringen van de Franken onder Clovis' zonen en kleinzonen staan op kaart 7 afgebeeld. De hoogste bloei bereikte het Frankische Rijk onder het sterke centrale gezag van Karel de Grote (768-814) – een vorst uit de dynastie der Karolingers (8ste-9de eeuw). Hij werd op kerstdag van het jaar 800 door Paus Leo III tot keizer gekroond van een rijk dat zich uitstreckte van Friesland tot Midden-Italië en van de Pyreneeën tot de Donau. De hoofdstad ervan was Aken (in het westen van het huidige Duitsland). Karels rijk bleef onder zijn zoon, Lodewijk de Vrome, nog een eenheid, maar viel bij het Verdrag van Verdun in 843 in drie delen uiteen: het West-Frankische, het Midden-Frankische en het Oost-Frankische Rijk (zie kaart 7). In het noorden vormde de Schelde de grens tussen het West-Frankische en het Midden-Frankische Rijk. Het grootste deel van de Lage

Kaart 7. Het Frankische Rijk.

Landen kwam dus bij het Midden-Frankische Rijk. Alleen Vlaanderen maakte deel uit van het West-Frankische Rijk. In 855 werd het Midden-Frankische Rijk op zijn beurt in drie delen verdeeld. De Lage Landen (zonder Vlaanderen) behoorden tot het noordelijke deel. In 925 werd dat bij het Oost-Frankische (of Duitse) Rijk gevoegd. De territoriale en de politieke versnippering nam nog verder toe door de *feodaliteit*: een systeem, ontstaan door een gebrek aan financiële middelen, waarbij een *leenheer* in ruil voor prestaties en trouw grondbezit verleen- de aan een *leenman*. De toestand verslechterde bovendien door de invallen en plunderingen van de Noormannen of Vikingen in de 9de en de 10de eeuw.

2.1.3 Friezen

In het noorden van de Lage Landen waren al vóór het begin van onze jaartelling Friezen gaan wonen. Ze worden tot de grote Ingweoonse stammenbond gerekend (zie in 2.1.1). Door een geslaagde opstand tegen de Romeinen in 28 na Christus hebben zij hun onafhankelijkheid kunnen bewaren. Rond 400 vestigden zich te- midden van de oorspronkelijke Friezen grote aantallen Angelen en Saksen. Uit deze vermenging zijn het latere Friese volk en zijn taal ontstaan. In de 6de eeuw heeft het Friese machtsgebied zijn grootste omvang bereikt. Het strekte zich uit van de Weser in de Noord-Duitse gebieden tot het Zwin in Vlaanderen. Landin- waarts lag de achtergrens vermoedelijk in Midden-Nederland bij de Utrechtse Heuvelrug. Friesland werd in de 8ste eeuw bij het Frankische Rijk ingelijfd, maar het kon een vrij grote mate van zelfstandigheid behouden en de Friezen wisten ook hun taal te bewaren.

Het Fries is vandaag een aparte cultuurtaal (zie noot 2), die als zodanig naast de andere West-Germaanse talen (Nederlands, Engels en Duits) staat. We rekenen het Oudfries dan ook niet tot het Oudnederlands.

2.1.4 Saksen

In de 6de-7de eeuw hebben zich in het noordoosten van Nederland blijvend Sak- sen gevestigd (zie kaart 6), vanuit hun kerngebied in het Duitse Sleeswijk-Hol- stein. Ze veroverden daarbij een gedeelte van het grondgebied van de Friezen. In Salland (een streek in het midden van de huidige Nederlandse provincie Overijs- sel) verdreven ze de Franken, maar de Saksen werden uiteindelijk door Karel de Grote onderworpen. Het Oudsaksisch wordt traditioneel niet tot het Oudneder- lands gerekend, maar eerder beschouwd als een dialect dat aansluit bij de voorlo- pers van het Nederduits (zie in 1.6.3). Pas in de 15de eeuw schakelen oostelijk

Gelderland, Overijssel, Drenthe en Groningen over op een meer en meer Nederlands gekleurde (schrijf)taal.

2.2 Oudnederlandse woorden, zinnnetjes en teksten

We bezitten niet zoveel Oudnederlands taal materiaal. Er zijn wat inscripties, woorden, zinsstukjes en plaats- en persoonsnamen in Latijnse manuscripten overgeleverd (al dan niet in een gelatiniseerde vorm), plus enkele teksten (grotendeels fragmenten). Dat er zo weinig Oudnederlandse manuscripten zijn, is niet vreemd: in de vroege Middeleeuwen was de schrijftaal – in de regel – immers nog het Latijn en niet de volkstaal (zie verder in 2.4.1). De literatuur in de volkstaal werd vooral voorgedragen of gezongen en van generatie op generatie doorverteld, maar niet opgeschreven. En er is waarschijnlijk ook wel taal materiaal verloren gegaan door brand, oorlog, plundering en natuurgeweld.

2.2.1 Ingweoons kustdialect

In het oude Ingweoonse kustdialect is geen enkele tekst overgeleverd. Het is in Holland, Zeeland en Vlaanderen ook vrijwel verdwenen, vooral door de sterke Frankische taalinvloed (zie in 2.1.2). Wel zijn er relictten van Ingweoonse taaleigenaardigheden (woorden, klanken, morfologische kenmerken) overgebleven in de hedendaagse dialecten van die gebieden en in bepaalde plaatsnamen. Ingweoons is bijvoorbeeld de vorm *-muide(n)* ‘monding’ in toponiemen als *Diksmuide* en *Arnhemuiden*. In de Frankische dialecten vinden we in zulke toponiemen de vorm *-mond(e)*: *Dendermonde*, *Roermond*. Een klein aantal Ingweoonse elementen is in Frankische dialecten opgenomen en een enkele maal zijn deze ook in het Algemeen Nederlands doorgedrongen. *Wiel*, *eiland* en *big* bijvoorbeeld zijn Ingweoonse woorden in het AN (we vinden ze ook in het Engels: *wheel*, *island*, *pig*, en in het Fries: *wiele*, *eilan*, *bigge*). De niet-Ingweoonse of, anders gezegd, de continentaal-Germaanse woorden zijn respectievelijk Duits *Rad*, *Insel* en *Ferkel*. *Rad* komt ook in het Nederlands voor, onder andere in *wagenrad*, *radbraken* en *rad-draaier*. Een Ingweonisme op morfologisch niveau is de pluralis *-s*, bijvoorbeeld in West-Vlaams *arms*, *honds*, *broods* en AN *appels*, *zoons*, tegenover de continentaal-Germaanse meervoudsvorming op *-(e)n*.

2.2.2 Oudnederfrankisch

De taalvariëteiten van de Franken in de Lage Landen noemen we Oudnederfrankisch. Er was een oostelijke en een westelijke Nederfrankische taal.

Van het Oudoostnederfrankisch zijn wat woorden en tekstfragmenten bewaard gebleven. De belangrijkste tekst is een psalmvertaling, fragmentarisch en slechts in kopie overgeleverd: de *Wachtendonckse psalmen*. Ze werden zo genoemd omdat het originele handschrift met de volledige vertaling in de 16de eeuw in het bezit was van de Luikse kanunnik Arnold van Wachtendonck. Hier volgt een stukje van de tekst, met de vertaling ernaast (de letter u in *gidruouit* en *ouir* correspondeert met de Nederlandse *v*-klank):

<i>Gehori Got gebet min</i>	"God, verhoor mijn gebed
<i>in ne farwirp beda mina</i>	en verwerp mijn bede niet
<i>Herta min gidruouit ist an mi</i>	Mijn hart is bedroefd in mij en
<i>in forta dodis fiel ouir mi</i>	de vrees voor de dood viel over mij"

Het is een 10de-eeuwse Zuid-Nederrijnse omwerking van een Zuidwest-Moezel-frankische psalmvertaling uit de 9de eeuw. De bewerker was een monnik uit de streek tussen Venlo en Krefeld. Hij verrichtte zijn werk voor de nonnen van het klooster van Munsterbilzen in (het huidige) Belgisch-Limburg, die waarschijnlijk onvoldoende het Latijn beheersten om de tekst in die taal te kunnen lezen (zie ook in 2.4.5).

In het Oudwestnederfrankisch kennen we een aantal plaats- en persoonsnamen uit Latijnse oorkonden en andere archivalia. Zo zijn er talrijke toponiemen op *-heim* of *-hem* 'woonplaats' zoals in *Berchem*, op *-lo(o)* 'open plek in het bos' zoals in *Waterloo* en *Otterlo*, en op *-baki* of *-beke* zoals in *Tubeke* en *Wachtebeke*. Een voorbeeld van een oude persoonsnaam is *Engelrâd* 'geschenk der engelen'. Ook zijn er glossen: woorden in de volkstaal in Latijnse teksten, in de marge of tussen de regels geschreven ter verduidelijking of als vertaling van moeilijke Latijnse woorden in de tekst. Als deze glossen verzameld werden, ontstonden glossenlijsten of glossaria, de prototypen van de latere woordenboeken. Voorbeelden van glossen zijn *durpilus* 'dorpel' in de Lex Salica, de in het Latijn opgetekende wet van de Salische Franken (zie verder in 2.4.1), *hochofinnas* 'hogeveen' en *watriscap* 'waterschap' in Gelderse oorkonden uit de 8ste-10de eeuw.

Het bekendste stukje Oudnederlands is het volgende vermoedelijk zuidwestelijk Vlaamse zinnetje van het eind van de 11de eeuw:

<i>Hebban olla uogala nestas hagunnan</i>	"Hebben alle vogels nesten begonnen
<i>hinase hic enda thu</i>	het ne zij (behalve) ik en du (jij)
<i>uuat unbidan uue nu</i>	wat wachten we nu?"

Het staat geschreven op een stuk perkament dat later gebruikt is ter versteviging van een boekband en het wordt bewaard in de Bodleian Library in Oxford. Waarschijnlijk is het een pennenprobeersel: de kopiist, een monnik van de abdij van Rochester in het Engelse graafschap Kent, die vermoedelijk afkomstig was uit de streek van Sint-Omaars in Frans-Vlaanderen (zie kaart 9), probeerde de vogelveer die hij tot pen gesneden had eerst even uit. Hij schreef een liefdesversje op in zijn moedertaal en zette er voor zijn medebroeders die dat dialect niet verstonden de Latijnse vertaling boven (*Abent omnes volucres nidos inceptos nisi ego et tu quid expectamus nunc*). De monnik gebruikte voor zijn Vlaamse zinnetje het Latijnse alfabet, dat geen *w* kent maar die met een dubbele *u* spelt (*uuat*, *uue*). De *v*-klank werd als *u* geschreven (*uogala*), maar deze *u* kon ook met de Nederlandse *oe*-klank corresponderen (*hagunnan*, *thu*, *unbidan*, *nu*). De vorm *nestas* in het versje vertoont de typisch Ingweoonse meervouds-*s* (zie in 2.2.1).

Ten slotte hebben we ook nog de zogenoemde *Leidse* (of *Egmondse*) *Willeram*: een Hollandse bewerking uit circa 1100 van de oorspronkelijk Oostnederfrankische Hoogliedparafrase van Willeram, abt van Ebersberg. Het origineel, dat rond 1065 werd opgesteld, is verloren gegaan. De *Leidse Willeram* is daarvan geen afschrift in de echte zin van het woord maar eerder een bewerking: de kopiist, die waarschijnlijk scribent was in de Noord-Hollandse abdij van Egmond, heeft de taal van het origineel aangepast aan zijn eigen West-Nederlandse dialect. Zo verving hij bijvoorbeeld de Oostfrankische vormen *bach* ‘beek’ en *unte* ‘en’ (voegwoord) door de West-Nederlandse *beke* en *ande*. De *Leidse Willeram*, zo genoemd omdat het manuscript in de Leidse Universiteitsbibliotheek wordt bewaard, is erg belangrijk voor onze kennis van het oudste, westelijke Nederlands. Heel wat woorden en buigings- of vervoegingsvormen zijn er voor het eerst geattesteerd. Enkele woorden, zoals bijvoorbeeld *sinowolde* ‘rond’, zijn in latere teksten zelfs niet meer aangetroffen.

2.3 Evolutie en kenmerken van het Oudnederlands

Het voornaamste kenmerk van een fase van een Germaanse taal die we als “oud” karakteriseren, zijn de volle vocalen in zwak- of onbeklemtoonde lettergrepen, zoals in de Oudnederlandse woorden *stemma* ‘stem’, *quamon* ‘kwamen’, *sulun* ‘zullen’ en *fuoti* ‘voeten’. Waarschijnlijk zijn deze volle vocalen (respectievelijk dus *a*, *o*, *u*, *i*) in onbeklemtoonde syllaben al in de 10de eeuw geleidelijk gaan verzwakken tot een onduidelijke, sjwa-achtige klank. Dat leidt men af uit het feit dat de *Wachtendonckse psalmen* (die van rond 950 dateren) vaak een onstandvastige

schrijfwijze laten zien van de zwak geaccentueerde vocalen in de uitgangen (b.v. *geuan*, *geuon*, *geuen* ‘geven’) en sporadisch zelfs al vormen bevatten met een slot-sjwa (zoals *luide* en *thiede* ‘mensen’). De a-grafieën in de zwak geaccentueerde syllaben in het Vlaamse liefdesversje van rond 1100 (*Hebban olla uogala...*) moeten dus waarschijnlijk worden gezien als aanduidingen van vrij open gerealiseerde sjwa’s (tussen de uitspraak van een *a* en een ‘doffe’ of ‘stomme’ *e* in). Het reductieproces van de volle vocalen in onbeklemtoonde lettergrepen moet in de loop van de 12de eeuw voltooid zijn geraakt, want in de Middelnederlandse teksten die we vanaf 1200 ongeveer aantreffen, vinden we in die positie alleen nog als *e* gespelde sjwa’s (bijvoorbeeld: *hebben*, *vogele*, *sullen*, *stemme* enz.).

De verzwakking of reductie van de volle vocalen in onbeklemtoonde lettergrepen was een gevolg van de accentverandering in een vroeger stadium van de ontwikkeling van de Germaanse talen, enige tijd voor het begin van onze jaartelling (zie in 1.4.2). De beginsyllabe kreeg daarbij zo’n dominant dynamisch accent, dat er voor de overige lettergrepen minder aandacht en articulatorisch minder energie overbleven. De verschillende vocalen in de onbeklemtoonde syllaben (*a*, *o*, *u* of *i*) werden dan ook steeds minder duidelijk uitgesproken, tot ze uiteindelijk alle in een doffe *e* (een sjwa dus) samenvielen. De slotsyllabe sleet natuurlijk het sterkst af en als gevolg daarvan is het complexe systeem van naamvalsuitgangen dat in het Oudnederlands nog bestond (en waaraan je bijvoorbeeld kon zien welke functie een substantief in de zin vervulde) beginnen te vervlakken en verdwijnen. De eerste duidelijke sporen van het verlies van dit flexiesysteem (zie noot 3) werden in het Middelnederlands zichtbaar (zie 3.4.3).

Het Oudnederfrankisch heeft vanaf ongeveer de 8ste eeuw enkele klankontwikkelingen gekend die in de andere West-Germaanse talen niet hebben plaatsgevonden:

- De Germaanse consonantcluster *-ft-* bijvoorbeeld, werd in het Oudnederfrankisch *-cht-*, zoals in *stihtan* (= Nederlands *stichten*). In het Duits daarentegen vinden we nog steeds *stiften*. Dit verklaart ook het verschil tussen Nederlands *lucht* en Duits *Luft* of Fries *loft*, en tussen Nederlands (*op*)*lichten* en Engels (*to*)*lift* (*up*).
- Een ander voorbeeld van een typisch Oudnederfrankische ontwikkeling is de verandering van de cluster *ol/al + d* of *t* (uit eerder *ol*, *ul* of *al +* dentaal) tot de tweeklank *ou + d* of *t*. In het Nederlands vinden we dus *oud* en *koud* tegenover *alt* en *kalt* in het Duits en *old* en *cold* in het Engels. De Saksische dialecten hebben evenmin deelgenomen aan deze klankontwikkeling: in de streektaalen van het noordoosten van Nederland zegt men nog steeds *old* en *kold*. In het hedendaagse Fries hoort men nog een zweem van de *l* in *âld* en *kâld*.

- Verder kan ook de verlenging worden genoemd van korte vocalen in open, beklemtoonde syllaben. Deze verlenging liet een vocaalverschil ontstaan tussen enkel- en meervoud, dat we in het hedendaagse Nederlands terugvinden in bijvoorbeeld *dag* – *dagen* en *weg* – *wegen*.

Samenvattend kunnen we de definitie van het Oudnederlands die in de inleidende paragraaf van dit hoofdstuk werd gegeven, nu als volgt aanvullen en preciseren:

- Het oudste Nederlands wordt gevormd door (wat overgeleverd is van) de Oud-oost- en de Oudwestnederfrankische dialecten, aangevuld met elementen uit het Ingweoonse kustdialect. Wat wij Oudnederlands noemen, vertoont dus regionale variatie.
- Het Oudnederlands kende ook verschillen in de tijd. De oudere taalfase had bijvoorbeeld nog volle vocalen in de uitgangen, de jongere niet in alle gevallen.
- De Oudnederfrankische dialecten hebben sinds de 8ste eeuw een aantal eigen ontwikkelingen doorgemaakt waardoor ze duidelijk zijn gaan verschillen van de andere Oudwest-Germaanse volkstalen (waaruit het Engels, het Duits en het Fries ontstaan zijn). Vanaf dat moment noemen we de Oudnederfrankische dialecten dan ook *Oudnederlands*.
- Het reductieproces van de volle vocalen in onbeklemtoonde lettergrepen was vermoedelijk rond het midden van de 12de eeuw voltooid. We nemen 1150 daarom als eindpunt voor de periode van het Oudnederlands.

2.4 Latijn als schrijftaal, Gallo-Romaans en Oudnederfrankisch als omgangstalen

In het Frankische Rijk dat door Clovis werd gesticht, kwamen twee beschavingen samen: die van de inheemse Gallo-Romeinse bevolking en die van de Frankische veroveraars. In sommige delen van dat rijk, meer bepaald in Zuid-Vlaanderen, Midden-België en Noord-Frankrijk, ontstond daardoor een meertalige, multiculturele samenleving. Binnen die samenleving zijn in de loop der eeuwen cultuurverschuivingen opgetreden, afhankelijk van de structuur van de bevolking en van de culturele oriëntatie van haar politieke en geestelijk-intellectuele elites. De totstandkoming van de Germaans-Romaanse taalgrens is daar een gevolg van geweest (waarover meer in 2.5).

In deze paragraaf staan we even stil bij de verschillende talen die in het Frankische Rijk – en in de Lage Landen als onderdeel daarvan – werden gebruikt: het Latijn als officiële (schrijf)taal, Nederfrankische en Gallo-Romaanse dialecten als omgangstalen.

2.4.1 Latijn als officiële schrijftaal

De Franken hebben een groot aantal elementen overgenomen van de hoger ontwikkelde en dus prestigieuze Gallo-Romeinse beschaving. Dat ging van materiële zaken als kledingstukken, munten en sieraden over woningtypes, bestuursvormen, begrafenisrituelen enz. tot de officiële verkeers- en schrijftaal toe, het Latijn. Deze laatste werd door de Romeinen immers al eeuwenlang met veel succes gebruikt voor het bestuur van hun enorme imperium. De Franken hadden zelf maar een beperkte schrijftraditie in de eigen Germaanse moedertaal (met runentekens – zie 1.4.3). Vandaar dat zij officiële stukken zoals oorkonden (*diplomata*), verordeningen (*capitularia*) en juridische bepalingen (*leges*) in het grote Frankische Rijk in het Latijn gingen opstellen, in Romeins schrift. De bekende wetten van de Salsische Franken, de *Lex Salica* (opgesteld onder Clovis tussen 507 en 511), zijn dus in het Latijn geschreven, hoewel ze ook een aantal gelatiniseerde Germaanse woorden bevatten (zie in 2.2.2). De geestelijke geschriften waren eveneens in het Latijn, als taal van de kerk: evangelie- en gebedenboeken, beschrijvingen van de levens van heiligen en bisschoppen (*vitae, gesta, miracula, passiones*) en jaarkronieken (*annales*) van grote abdijen.

Toen na verloop van tijd de beheersing van het Latijn achteruit begon te gaan, heeft Karel de Grote – van wie gezegd wordt dat hij vloeiend Latijn sprak – de herbeoefening van het klassieke Latijn bevorderd, waarschijnlijk om zijn streven naar eenheid binnen zijn enorme rijk te ondersteunen (zie in 2.1.2). Hij liet schrijfscholen oprichten waarin klerken, ambtenaren en geestelijken werden opgeleid. Ook voerde hij een eenvormig, eenvoudig schrifttype in: de Karolingische *minuskel* (kleine schrijffletter). Dit schrift staat aan de basis van alle middeleeuwse geschriften.

Kortom, de taal die in het Frankische Rijk als officiële taal gebruikt werd, was het Latijn, en daarmee werd de traditie van het Romeinse Rijk voortgezet.

2.4.2 Gallo-Romaans als omgangstaal

In het grootste deel van Gallië, meer bepaald in wat tegenwoordig Frankrijk en het zuiden van België is, namen de Frankische veroveraars geleidelijk het Gallische Vulgair-Latijn van de lokale bevolking als tweede omgangstaal over en gaven ze hun eigen Germaanse moedertaal uiteindelijk zelfs helemaal op (meer over dit proces volgt in 2.5.3). De manier waarop de Franken het Gallo-Romaans hanteerden – namelijk met een sterke Germaanse inslag – heeft de ontwikkeling van de Romaanse volkstaal zeer beïnvloed, vooral in Noord-Frankrijk, waar de Frankische nederzetting het sterkst was. Onder invloed van de Frankische sprekers van het Gallo-Romaans heeft deze taal een aantal veranderingen ondergaan, waarvan we er hier een viertal noemen:

- Er drongen talrijke Frankische woorden door in het Gallo-Romaans. Voorbeelden zijn *franc* ‘vrij’ natuurlijk, maar ook *salle* ‘zaal’, *héberger* ‘herbergen, leggen, kamperen’, *blanc* ‘(wit)schitterend’, *gris* ‘grijs’, enz.
- Door het zware beginaccent van de Frankische tweede taal-sprekers sletten de onbeklemtoonde eindsyllaben af tot een doffe *e* (vergelijk Frans *table* met Latijn *tabula* en Italiaans *tavola* – zie in 2.3).
- Het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden werd, net zoals in het Germaans, verplicht. Vergelijk Frans *tu aimes*, *il aime* met Latijn *amas*, *amat* en Spaans *quiero*, *quiere*.
- Het adjectief werd frequent vooropgeplaatst, zoals in Frans *Neufchâtel* en *Neufchâteau* tegenover Latijn *castellum novum* en Zuid-Frans *Castelnau*.

Tegen de 9de-10de eeuw was het gesproken Gallo-Romaans in Noord-Frankrijk zozeer veranderd, dat we het vandaag niet meer als Vulgair-Latijn betitelen, maar *Oudfrans* noemen. Île-de-France (Parijs en omgeving) zou in Noord-Frankrijk vanaf de 12de eeuw het politieke en culturele centrum worden. Zijn taalvariëteit, het *Francien*, werd de basis van de moderne nationale taal in Frankrijk: het Frans.

2.4.3 Nederfrankisch als omgangstaal

In het meest noordelijke deel van Gallië, het tegenwoordige Vlaanderen en het zuiden van Nederland, waar de romanisering niet zo diepgaand was geweest en de Gallo-Romeinse bevolking grotendeels was gevlucht, werd het Nederfrankisch van de veroveraars vlot de belangrijkste volkstaal (meer daarover in 2.5.3). Vanaf de 7de eeuw begonnen de Ingweoonse kustgebieden onder Frankische invloed te geraken en dat was vanaf de 8ste eeuw ook het geval met de door de Franken veroverde territoria boven de Rijn in Nederland (alleen de Friezen wisten hun taal te bewaren – zie in 2.1.3). Door de intensieve contacten van de Franken met de resterende Gallo-Romaanse bevolking, vooral in Zuid-Vlaanderen en Noord-Frankrijk, zijn talrijke woorden uit het noordelijke Gallo-Romaans en het daaruit ontstane Oudfrans in het Nederfrankisch doorgedrongen. Voorbeelden zijn *kussen* (< Oudfrans *cossin* < Gallo-Romaans **culcinum*) en *kasteel* (< Picardisch *castel* = Oudfrans *chastel* < Latijn *castellum*).

2.4.4 De kerstening en de invloed van het Latijn

De christianisering van de Franken en de daarmee gepaard gaande stichting van abdijen die na de bekering van Clovis (in 496) op gang is gekomen, heeft geleid

tot een massale overname van woorden uit het Kerklatin en het middeleeuwse Latijn van de wetenschappen, de kunsten en de kloostercultuur.

In het zuiden van de Lage Landen was onder de Romeinen al een begin gemaakt met de christianisering, maar veel bekeerde Gallo-Romeinen waren er voor de Franken gevlucht. De zuidelijke Nederlanden werden in de 7de eeuw opnieuw gekerstend, onder anderen door Amandus, Bavo en Eligius.

De Nederlanden boven de Rijn raakten pas in de 8ste-9de eeuw gechristianiseerd, vooral door het werk van Angelsaksische monniken als Willibrord en Bonifatius. De reden waarom die noordelijke gebieden door Angelsaksen werden gekerstend, was dat Frankische predikers door de aldaar wonende Friezen en Saksen gewantrouwd werden: ze werden gezien als agenten van hun veroveringszuchtige volk. Angelsaksen daarentegen beschouwden ze als een broedervolk, nauw verwant in taal en cultuur. De overeenkomsten tussen het Angelsaksisch van Willibrord of Bonifatius en de dialecten van Friezen en Saksen waren toen nog voldoende groot om communicatie mogelijk te maken.

Via de talrijke kloosters die in de Lage Landen werden gesticht, raakte niet alleen het christendom verspreid, maar vanuit de kloosterscholen, -scriptoria, -keukens en -tuinen werden ook talrijke elementen van de kunsten en wetenschappen en van de Romeinse schrijf- en leefwereld ge(her)introduceerd. Dit leverde een vloed van Latijnse leenwoorden op, waarvan *kruis, olie, monnik, abt, kapel, duivel, engel, jubelen, offeren, prediken, vieren, brief, inkt, pen, punt, regel, school, schrijven, dichtten, tafel, lavendel, roos, lelie, palm, peterselie, rabarber, tijm, pap, spijs, mantel, muts, pels, pijp* maar enkele voorbeelden zijn. Veel leenwoorden uit de sfeer van de christelijke bekering en de wereld van de kloosters komen voor ons pas aan het licht wanneer ze in Middelnederlandse manuscripten, in de 12de-13de eeuw, voor het eerst geschreven worden, maar het is vrij zeker dat de meeste ervan al lang daarvoor in het Oudnederfrankisch opgenomen waren (zie ook in 3.4.4).

2.4.5 Achteruitgang van de beheersing van het Latijn en occasioneel gebruik van de volkstaal

In de Frankische staat met Germaanse en Romaanse volkeren was het Latijn als officieel verkeers- en schrijfmiddel voor het bestuur, de kerk, de kunsten en wetenschappen dus de belangrijkste taal. Maar de kennis van het Latijn bleef tot een kleine geestelijke en wereldlijke minderheid beperkt en bovendien zou de grondigheid van die kennis in de loop der eeuwen steeds meer te wensen overlaten. We zien dan ook dat verschillende officiële instanties vanaf de 9de eeuw de Gallo-Romaanse en Germaanse volkstalen als voertaal beginnen te aanvaarden “waar

nodig”, wat begrepen moet worden als “wanneer de kennis van het Latijn onvoldoende is”. Zo werd in 813 op het Concilie van Tours besloten om preken in de volkstaal te houden. En Karel de Grote stimuleerde het gebruik van de volkstaal voor het Onze Vader en de geloofsbelijdenis. Ook liet hij oude liederen op schrift stellen en heeft hij volkstalige benamingen ingevoerd – in plaats van de Latijnse – voor de windrichtingen en de maanden (bijvoorbeeld *wintarmanoth* ‘wintermaand’ voor *januari* en *herbistmanoth* ‘herfstmaand’ voor *september*). Vanaf de Karolingische tijd beginnen we trouwens sporadisch enkele teksten in de volkstaal te vinden (zie in 2.2.2) en treffen we ook een distinctieve benaming aan voor de Germaanse volkstalen, meer bepaald voor het Nederfrankisch: *tieis*, *diutisk* (< **thiudisk*), wat later in Middelnederlandse manuscripten als *Diets(ch)* verschijnt. Het is een leenvertaling van het Latijnse *lingua vulgaris* en betekende oorspronkelijk ‘tot het volk behorend’, ‘volkstaal’ dus, in tegenstelling tot het Latijn, de taal van het bestuur, de geestelijken en de geleerden, en in tegenstelling ook tot het *walhisk*, het *Waaals*, dat wil zeggen de Gallo-Romaanse volkstaal.

Hoewel de volkstalen op een gegeven ogenblik occasioneel ook op schrift werden gebruikt, bleven ze voorlopig toch helemaal in de schaduw van het Latijn staan. Deze laatste zou nog lang de belangrijkste schrijftaal blijven.

2.5 Ontstaan van de Germaans-Romaanse taalgrens

Over het ontstaan van de taalgrens bestaan verschillende theorieën, die echter geen van alle met zekerheid bewezen kunnen worden bij gebrek aan voldoende feiten. De hypothese die thans het meeste geloof vindt, is een synthese van onderzoek van linguïsten (vooral gebaseerd op toponymisch bewijsmateriaal), archeologen (gebaseerd op de opgraving van verdedigingswerken, woonsites, grafplaatsen en muntschatten) en historici (die vooral steunen op kronieken en andere historische teksten). Ze wordt hieronder samengevat.

2.5.1 Germaans-Keltische mengzone op een Indo-Europees substraat

Waarschijnlijk werd in het 3de millennium voor Christus in het uitgestrekte gebied van de Britse eilanden tot West-Rusland al Indo-Europees gesproken (zie in 1.3). Uit dit Indo-Europees zou zich in Noordwest-Duitsland en de Lage Landen een vrij conservatieve *substraattaal* hebben ontwikkeld (dat betekent: de oudste taal van het land, die later door andere talen vervangen werd – zie in 1.7.1).

Sinds de 6de-5de eeuw voor Christus zijn Noord-Frankrijk en België vanuit het zuiden onder Keltische culturele invloed komen te staan (zie in 1.7.1). De culturele keltisering bleef in Vlaanderen (het noordelijke deel van België) waarschijnlijk tot de elite beperkt en de Keltisch-sprekenden vormden er een uitzondering. De Ardennen (in het zuiden van België) werden vermoedelijk wel helemaal gekeltiseerd, ook naar taal.

Enkele eeuwen voor Christus zijn de Lage Landen vanuit het noordoosten geleidelijk germaniseerd (zie in 1.7.1). Deze germanisering was vooral sterk in Nederland en in België tussen de Schelde en de Ardennen.

Noordwest-Frankrijk en België vormden in de 1ste eeuw voor Christus, bij de aankomst van de legioenen van Julius Caesar, dus een *overgangsgebied* tussen het Germaanse noorden (met Nederland en Noordwest-Duitsland) en het Keltische zuiden (met grote delen van Gallië). Het was een *culturele mengzone* waarin Germaanse en Keltische invloeden door elkaar liepen of samensmolten bovenop een ouder Indo-Europees substraat.

2.5.2 Romanisering en verplaatsing van verdedigingslinie wegens Germaanse invallen

De Romeinse overheersing leidde in de eerste eeuwen na Christus tot een diepe romanisering van Gallië, met inbegrip van Noordwest-Frankrijk en het grootste deel van Vlaanderen, Brabant en Limburg. Het Vulgair-Latijn is in die streken ook de taal van de volksmassa geworden. De germaniseringsgolf uit de eerste eeuwen voor Christus werd in het zuiden van de Lage Landen dus teruggedrongen. De Kempen en het gebied in Nederland ten zuiden van de Rijn raakten waarschijnlijk niet of slechts gedeeltelijk naar taal geromaniseerd.

Vanaf het einde van de 3de eeuw is de situatie in Noord-Gallië ingrijpend beginnen te veranderen. Groepen Germanen die ten noorden van de Rijn grens woonden, hebben in het derde kwart van de 3de eeuw met herhaaldelijke plundertochten (die gepaard gingen met vernieling, brandstichting en moordpartijen) Noord-Gallië geterroriseerd. In 275-276 bereikten de invallen een hoogtepunt toen de grensverdediging compleet instortte.

De Romeinen hebben met twee maatregelen weer min of meer orde op zaken gesteld. Ten eerste werd de Rijn grens hersteld en versterkt. Ten tweede werd er wat verder in het binnenland een systeem van diepteverdediging opgebouwd. De Germaanse invallen hadden de Romeinen immers doen inzien dat de rigide strategie van een lineaire grensverdediging achterhaald was. De zwakke plek van dit systeem was namelijk dat als de grens eenmaal doorbroken was, de vijand de vrije

Kaart 8. De Limes Nervicanus.

hand had in het zo goed als onbeschermd hinterland. Daarom werd een solide dubbele verdedigingslinie uitgebouwd langs de weg Kortrijk-Tongeren en de iets zuidelijker gelegen weg Bavay-Keulen (zie kaart 8). Deze dieptedefensie werd de *Limes Nervicanus* genoemd.

De afschrikwekkende Germaanse raids enerzijds en het optrekken van de nieuwe veilige verdedigingslinie dieper in het binnenland anderzijds hebben ertoe geleid dat de Gallo-Romeinse bevolking, vooral op het platteland, het gebied tussen de Rijn grens en de Limes Nervicanus massaal verliet en dat het Gallo-Romeinse beschavingspatroon er grotendeels werd uitgewist. In het aldus ontstane niemandsland kregen de Germanen eigenlijk vrij spel. Het kwam in dit ontvolkte gebied vanaf de 4de eeuw dan ook tot Germaanse immigraties. Steeds meer families en groepen – vooral Salische Franken (zie de Saliï op kaart 8) – kwamen zich daar vestigen, sommigen illegaal maar anderen met toestemming of zelfs op uitnodiging van de keizer. Veel Germanen werkten immers als bondgenoten van de Romeinen mee aan de bemanning van verdedigingsposten.

De invallen van de tweede helft van de 3de eeuw hebben dus het pad geëffend voor de germanisering van Vlaanderen vanaf de 4de eeuw.

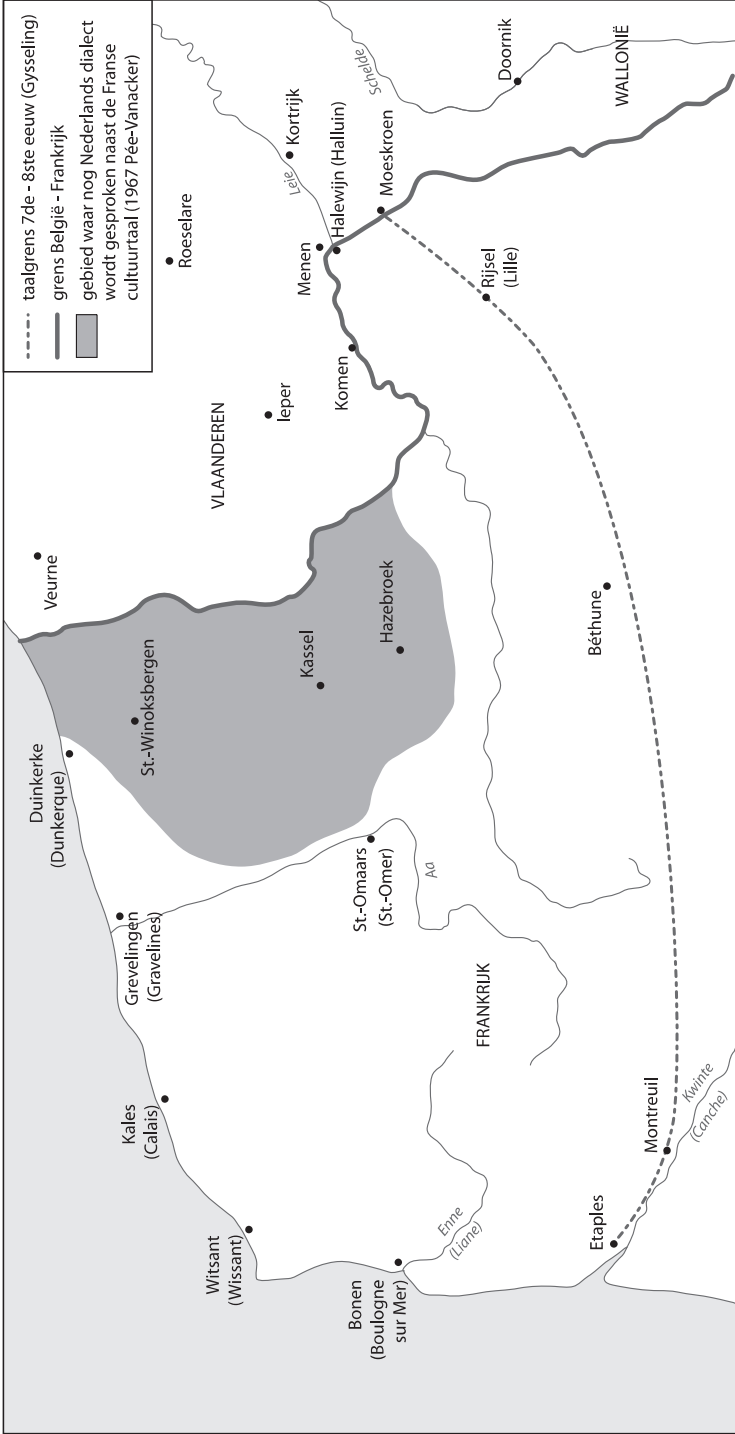
2.5.3 Frankische invasie

Na de definitieve instorting van de Rijn grens in 406 is de grote Frankische invasie van Gallië begonnen, dat uiteindelijk helemaal onder Frankische heerschappij kwam (zie in 2.1). De Franken hebben zich vooral in het zuiden van de Lage Landen gevestigd, tot aan de Somme in Noord-Frankrijk. Dieper in Gallië kwamen ze in steeds geringer aantallen voor.

We moeten met betrekking tot de Frankische nederzettingen vanaf de 5de eeuw een onderscheid maken tussen het gebied ten noorden en dat ten zuiden van de Limes Nervicanus.

In het gebied boven de Limes hebben de Franken zich snel vermengd met de lokale bevolking. Die was voor het overgrote deel immers van Germaanse origine (ingeweken in de 4de eeuw of nog eerder). De Gallo-Romeinse bovenlaag was er vanaf het einde van de 3de eeuw gevlucht (zie in 2.5.2), behalve in enkele beter beschermde plaatsen en steden. Het Frankisch van de veroveraars kreeg ten noorden van de Limes Nervicanus bijna overal de overhand en dit gebied raakte dan ook vrij vlot gefrankiseerd.

De Franken echter die ten zuiden van de gemilitariseerde as Bavay-Tongeren zijn doorgedrongen, kwamen terecht in streken waar de Romeinse maatschappelijke structuren intact waren gebleven en de romanisering diep geworteld was. De

Kaart 9. De verschuiving van de taalgrens in het westen.

Frankisch-sprekenden vormden hier een minderheid, maar ze behoorden wel tot de nieuwe heersende klasse. In Noord-Frankrijk ontstond daardoor vanaf de 5de eeuw een situatie waarbij in eenzelfde gebied twee talen voorkwamen en een deel van de bevolking tweetalig werd. De autochtone Gallo-Romeinse bevolking bleef namelijk Vulgair-Latijn spreken (dat vooral in de steden dominant was) en de Frankische heersers (krijgers en vrije boeren) behielden hun Frankisch, maar leerden daarnaast ook het Vulgair-Latijn als tweede taal hanteren. Die Frankische heersende klasse bleef generaties lang tweetalig, tot ze uiteindelijk definitief geromaniseerd raakte. Vermoedelijk sprak Clovis, die zich in Parijs vestigde, al geen Frankisch meer. De verklaring daarvoor moet vooral gezocht worden in het grotere sociale prestige van de Gallo-Romaanse cultuur en taal. Tegen 900 lijkt de romanisering van de Franken in Noord-Frankrijk een feit te zijn. In Zuid-Frankrijk, waar zich slechts geringe aantallen Franken hadden gevestigd en waar zij nooit hun invloed hebben kunnen doen gelden zoals in het Noorden, raakten zij veel sneller geromaniseerd.

2.5.4 Ontstaan en verschuiving van de taalgrens

Vanaf de 7de-8ste eeuw begon zich – ongeveer ter hoogte van de vroegere Limes Nervicanus – een taalgrenszone af te tekenen tussen een steeds duidelijker Germaanstalig en een almaar eentaliger wordend Romaans gebied. Die taalgrenszone liep van Montreuil in het westen (in Noord-Frankrijk) naar Aken-Vaals in het oosten (bij het zogenoemde drielandenpunt, waar het tegenwoordige Nederland, Duitsland en België elkaar raken).

Dit was lang niet overal een keurig lineaire grens. In Midden-België, bijvoorbeeld, heeft nog lange tijd een tweetalig gebied bestaan en er zijn ook enkele Romaanse taaleilandjes geweest in Germaans territorium.

Bovendien is de taalgrens gaan bewegen. Vooral in het westen, in Frans-Vlaanderen tot noordelijk Henegouwen, is ze in de loop der eeuwen steeds meer naar het noorden opgeschoven (zie kaart 9). Van de 9de tot de 12de eeuw was die verschuiving vooral toe te schrijven aan de geweldige economische en culturele uitstraling van de welvarende en dynamische Romaanstalige Flandrisch-Picardische ruimte. Frans-Vlaanderen is na de annexatie door Lodewijk XIV (in de 17de eeuw) langzaam verder verfranst (alleen in het arrondissement Dunkerque wordt vandaag door de oudste generaties nog een Vlaams dialect gesproken – zie meer daarover in 6.2). In Brabant en Limburg is de taalgrens maar weinig in noordelijke richting verschoven. Nog meer naar het oosten toe was er een status-quo of zelfs een gebiedswinst voor de Germania.

Over de 20ste-eeuwse ontwikkelingen in verband met de taalgrens in België volgt meer in 4.4.5.3.

2.6 Verder lezen

De Merovingisch-Karolingische periode in de Lage Landen wordt uitgebreid behandeld in Ganshof 1958, Faider-Feytmans 1964 en Blok 1979. Beknoptere informatie vindt men in De Boer e.a. 1992. Een alfabetisch naslagwerk over de Merovingische tijd is Riché 1996. Algemene werken over de Franken zijn Zöllner 1970 en James 1988.

Bijna al het overgeleverde Oudnederlandse tekstmateriaal is gepubliceerd in Gysseling 1977-1987, reeks II, deel I (met technische en taalkundige commentaar). Over de verschillende interpretaties van het beroemde Oudwest-Vlaamse liefdesversje handelen Kettenis & Meijer 1980 en de taal ervan werd recent onderzocht door De Grauwe 2004. Voor de lexicologisch-woordgeografische aspecten van de Wachtendonckse psalmen zie De Grauwe 1979/1982. De grammatica en de klankleer van het Oudnederlands worden beschreven in respectievelijk Gysseling 1961/1964, Van Bree 1987 en Van den Toorn e.a. 1997. Een toegankelijke introductie tot het Oudnederlands is Quak & Van der Horst 2002. Naast een inleiding tot de taal en de periode bevat het boek een beknopte grammatica en een bloemlezing met fragmenten uit de Wachtendonckse psalmen en de Leidse (of Egmondse) Willeram, een volledige woordenlijst bij de fragmenten en een uitvoerige bibliografie.

De problematiek van het Ingweoons is aan de orde in onder andere Heeroma 1965 en Van Bree 1997. Een overzichtelijk werkje over het Fries is Boelens 1987. Van der Sijs 1996 bespreekt de lexicale ontlening uit het Gallo-Romaans respectievelijk het Oudfrans en uit het middeleeuws Latijn. De resultaten van recent multi-disciplinair taalgrensonderzoek worden op een boeiende manier gepresenteerd in Lamarcq & Rogge 1996.

3.

Middelnederlands

Het Middelnederlands kennen we heel goed. Het is immers de taal waarin het meesterlijke satirische dierenepos *Van den vos Reynaerde* is geschreven en vele andere bekende literaire werken zoals *Karel ende Elegast*, *Walewein*, *Beatrijs*, *Mariken van Nieumeghen* enz.

Wie die teksten, ontstaan in verschillende eeuwen en streken, aandachtig leest en met elkaar vergelijkt, zal merken dat ze onderling nogal wat taalverschillen vertonen. De term *Middelnederlands* is dan ook een verzamelnaam voor de verschillende Germaanse dialecten die gesproken en geschreven werden in de Lage Landen in de periode van ongeveer 1150 tot 1500 (met uitzondering van het Oudfries – zie in 1.6.3 en 2.1.3). Dat waren meer bepaald de taalvariëteiten die zich ontwikkeld hadden uit de Oudnederfrankische dialecten en het Ingweoonse kustdialect: respectievelijk het Rijnlands en het Limburgs, het Brabants en het Utrechts, het Vlaams, het Zeeuws en het Hollands. Ook de noordoostelijke dialecten in Nederland, die uit het Oudsaksisch waren ontstaan, worden bij het Middelnederlands gerekend (zie figuur 3 en kaart 10).

Deze vrij grote verzameling van dialecten wordt niet alleen om reden van hun onderlinge verwantschap als een eenheid – als Middelnederlands – beschouwd, maar ook op grond van de politieke eenwording van de gebieden waar ze gesproken werden (zie 3.1.5) en omdat het Algemeen Nederlands (AN) daar later de overkoepelende standaardtaal is geworden (behalve in het Rijnland en in Frans-Vlaanderen).

3.1 Van versnippering tot staatkundige eenmaking van de Lage Landen

De Lage Landen worden in de periode van de 11de tot de 15de eeuw gekenmerkt door enkele ingrijpende politieke, economische, sociale en culturele veranderingen.

Kaart 10. De dialecten van het Middelnederlands.

gen, die we hier kort samenvatten. De gevolgen van deze veranderingen voor de taalgeschiedenis zullen in 3.2 en 3.3 duidelijk worden.

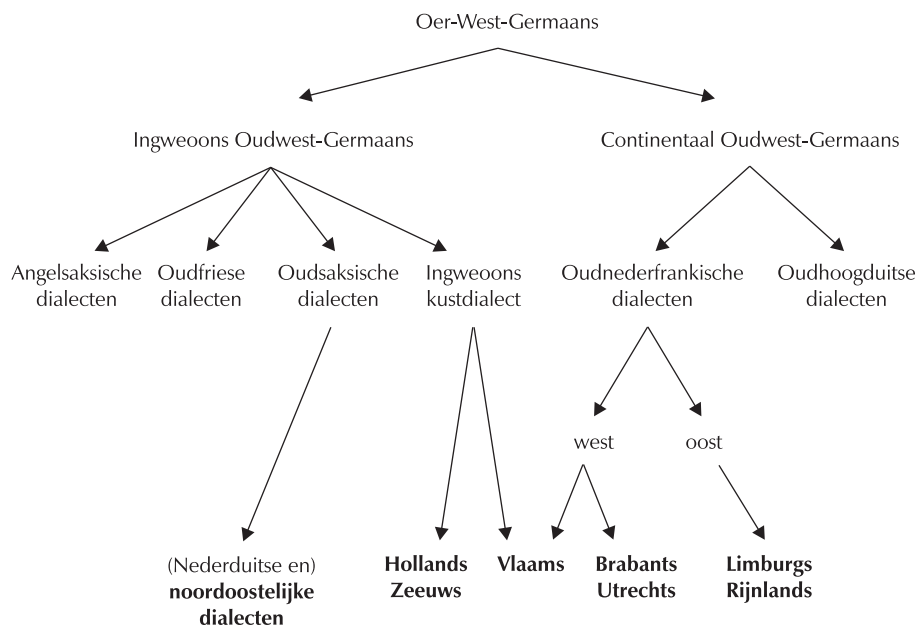
3.1.1 Ontstaan van landsheerlijkheden

Rond het jaar 1000 waren de Lage Landen uiteengevallen in een lappendeken van gebieden en gebiedjes, als gevolg van de Oudgermaanse gewoonte het grondge-

bied van een vorst te verdelen onder zijn zonen en door het verdere versnipperingseffect van het feodale systeem (zie in 2.1.2). Binnen deze politieke mozaïek wist een aantal feodale heren, soms met hulp van de steden en ten koste van andere edelen, een centraal gezag te vestigen in een groter gebied. Zij werden landsheren, ondergeschikt aan de Duitse koning, behalve de graaf van Vlaanderen, die voor het gedeelte van zijn gebied dat ten westen van de Schelde lag een vazal was van Frankrijk, een gevolg van de verdeling van het Karolingische Rijk bij het Verdrag van Verdun (zie in 2.1.2).

De eerste landsheerlijkheid die tot stand kwam, was het al genoemde graafschap Vlaanderen (zie kaart 11). De opeenvolgende graven stichtten steden, stimuleerden hun groei en legden voor het eerst sinds de Romeinse tijd weer wegen en kanalen aan. De handel en de lakenproductie kwamen tot grote bloei in steden als Brugge, Ieper, Kortrijk en Gent. Brugge werd met zijn zeehaven het belangrijkste handelscentrum in West-Europa. Het Vlaamse laken was een begrip, van de Oostzee tot in de Levant. In de 12de-13de eeuw was Vlaanderen politiek en economisch het machtigste gebied in de Lage Landen.

Kort voor 1300 kwam de graaf van Vlaanderen, Gwijde van Dampierre, gesteund door de ambachtslieden, in opstand tegen de toenemende machtshonger van zijn

Figuur 3. De dialecten van het Middelnederlands (in vet).

leenheer Filips de Schone (de Franse koning) en de patriciërs (de groothandelaars en ondernemers in de steden). Een Vlaams leger dat vooral uit gewoon voetvolk bestond, versloeg in 1302 tijdens de zogenoemde *Guldensporenslag* een Frans leger van ridders en boogschutters. Maar dit was geen definitieve overwinning, integendeel. Vlaanderen kwam verzwakt uit de opstand, en kwam in een politiek, sociaal en economisch turbulente periode terecht. Het zou in de volgende eeuwen almaar zwakker worden.

De landsheerlijkheid Brabant (zie kaart 11) is gegroeid vanuit het verkeerstechnisch gunstig gelegen Leuven, waar bovendien een versterking, een abdij en een handelscentrum aanwezig waren. In 1425 kreeg deze stad de eerste universiteit in de Lage Landen. Brussel werd politiek en administratief belangrijk toen het in 1430 een van de residenties van de Bourgondische hertogen werd. Mechelen was de zetel van een aartsbisdom. Antwerpen wist de rol van Brugge als voornaamste haven en handelsstad over te nemen. In al deze steden bloeide ook de lakennijverheid. De jaarmarkten van Antwerpen en Bergen op Zoom hebben verder de basis gelegd voor een fenomenale commerciële expansie van het hertogdom. Van de 14de tot de 16de eeuw lag het zwaartepunt van de Lage Landen in Brabant.

Holland (zie kaart 11) kende tussen de 11de en de 13de eeuw een trage ontwikkeling. De geleidelijke machtstoename van de graven hing nauw samen met de ontwikkeling van het landschap: van laaggelegen, nauwelijks bewoonbaar gebied, had men door inpoldering vruchtbare grond gemaakt en men had weten te profiteren van het water om gemakkelijke communicatie te realiseren. Het graafschap Holland kon Zeeland (zie kaart 11) veroveren op Vlaanderen.

In de 14de eeuw kwamen verschillende sectoren van de Hollandse economie tot een opvallende groei: de kaasmakerij en de overige zuivelproductie, de haringvisserij, de zouthandel en zoutraffinage, de bierbrouwerij en de lakenindustrie. Het surplus van deze producten werd in de omliggende gewesten en de verder gelegen landen verkocht. Ingevoerd werd vooral graan. Dit stimuleerde de handelsvaart en de scheepsbouw. De Hollanders ontwikkelden zich tot vooraanstaande vrachtaarders en vanaf het midden van de 14de eeuw zien we hun schepen doordringen tot Dantzig (Gdansk) en Königsberg (Kaliningrad).

De grote waterstaatswerken en de expansie van de nijverheid en handel hebben bijgedragen tot de ontplooiing van Holland, dat vooral in de 16de en de 17de eeuw een belangrijke rol zou gaan spelen in de geschiedenis van de Lage Landen (zie verder in 4.1.1 en 4.1.2).

De overige landsheerlijkheden (zie kaart 11) bespreken we niet omdat ze minder belangrijk zijn geweest voor de ontwikkeling van het Nederlands.

Friesland had geen landsheer: het was een federatie van boerenrepubliekjes.

3.1.2 Bevolkingsgroei, verbetering van de landbouw, massale ontginning

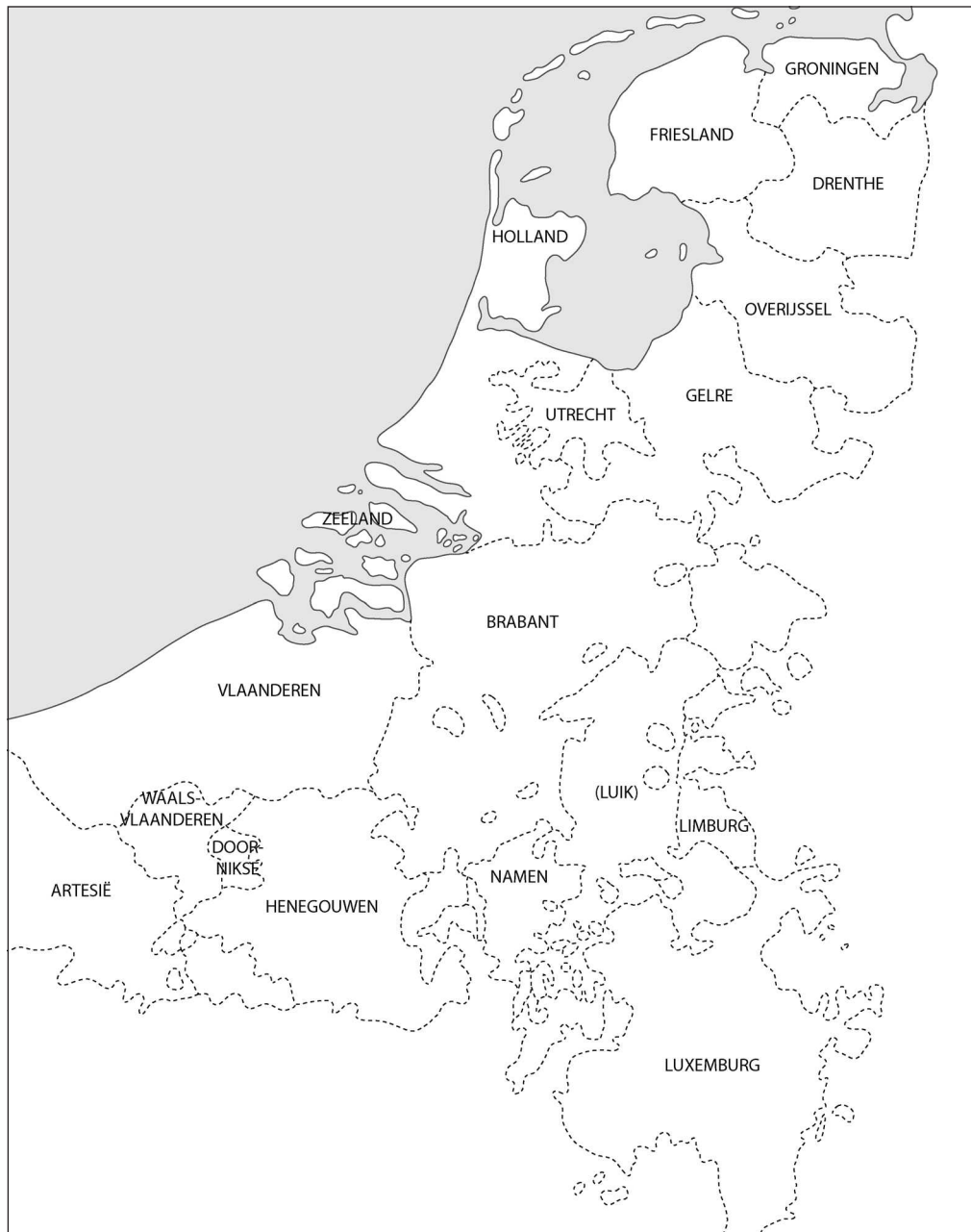
De 12de en de 13de eeuw worden gekenmerkt door een gestage bevolkingstoename en een rendementsverhoging van de landbouw. Deze laatste maakte het mogelijk steeds meer mensen te voeden, wat de demografische groei nog bevorderde. De rendementsverhoging kwam er door innovaties als de ijzeren keerploeg, die een betere grondbewerking mogelijk maakte, het gebruik van het paard als trek-dier in plaats van ossenspannen, en de algemene invoering van het drieslagstelsel: akkergronden werden in drie kavels verdeeld, waarop een jaarlijks roterend systeem werd toegepast van wintergraan, zomergraan en braak. De globale agrarische opbrengst is ook sterk toegenomen door grootscheepse ontginningen. Tussen de 11de en de 13de eeuw werden massaal woeste gronden in cultuur gebracht door inpoldering in de kustgebieden en ontbossing in het binnenland. Dit heeft het landschap in de Lage Landen grondig veranderd en bepaalt tot op heden het uitzicht ervan.

3.1.3 Groei van de steden, de handel en de nijverheid

De meeste grote middeleeuwse steden zijn ontstaan als gevolg van de herlevende handel vanaf de 11de eeuw. Hun ontwikkeling hangt vaak nauw samen met een gunstige verkeerstechnische ligging en hun functie als regionale markt. De ont-plooiing van het stadswezen werd natuurlijk ook mogelijk gemaakt door het demografisch en vooral het agrarisch overschot (waarvan hierboven sprake was), waardoor een deel van de bevolking zich kon onttrekken aan rechtstreekse betrokkenheid bij de voedselproductie en in steden kon overleven in de nijverheid en de dienstensector.

Wat werd er zoal verhandeld in de steden? Graan natuurlijk, maar ook wijn en bier, vis, zout, gebruiksvoorwerpen en timmerhout. Het is evenwel in de textiel-sector dat de grootste ambachtelijke en commerciële activiteiten werden ont-plooid. De wolverwerking en de lakenweverij werden meer en meer een stedelijke activiteit. Om hun belangen beter te kunnen behartigen, organiseerden de handelaars en de handelssteden zich in *hanzen*, de rijke kooplieden en ondernemers vormden *gilden* en de ambachtslieden verenigden zich in *ambachten*.

De stedelingen streefden naar vrijheid, en dat streven heeft een hele waaier van *keuren* doen ontstaan, verleend door landsheren of lokale heren. *Stadskeuren* hielden in dat een stad werd onttrokken aan de macht van de adel op het platteland en een eigen statuut kreeg met speciale privileges voor de burgers. Hierdoor verwierpen de steden een steeds zelfstandiger positie.

Kaart 11. De Zeventien Provinciën.

3.1.4 Sociale en culturele veranderingen

In de 13de eeuw gingen de burgers zich stilaan mengen in het bestuur. Vooral de inspraak van de sociaal en economisch dominante bevolkingslaag, de patriciërs, werd groter. Maar onder de aanhoudende druk van het emancipatiestreven van de ambachtslieden werden de sociale verhoudingen en de politieke structuren in korte tijd grondig gewijzigd. In veel steden in de Lage Landen verwierven in de 14de eeuw ook de ambachtslieden inspraak in het bestuur. Dit alles heeft geleid tot een steeds grotere emancipatie van de burgers, ten nadele van de adel en de clerus.

Tot nu toe hadden kerkelijke instellingen en hofhoudingen op cultureel gebied de toon aangegeven. Maar door de opkomst van de burgerij werd in cultureel opzicht het monopolie van de kerk doorbroken. Er vond een langzame verschuiving plaats van een klerikale naar een burgerlijke cultuur. Dit kwam onder andere duidelijk tot uiting in de architectuur. De grote steden hebben het zelfbewustzijn dat zij in politiek opzicht uitdroegen ook in steen vastgelegd. De hiervoor meest typische gebouwen, die men vrijwel alleen in Vlaanderen aantreft, zijn de *belforten*: imposante stenen torens met de functie van klokken- en wachttorens, met een versterkte kamer waarin de privileges van de stad werden bewaard.

Een belangrijke uiting van de doorbraak van de burgercultuur op taalgebied komt in 3.3 aan de orde.

3.1.5 Staatkundige eenmaking onder het Bourgondische en het Habsburgse Huis

De 14de eeuw staat bekend als een periode van diepgaande crisis. De demografische groei kwam tot stilstand ten gevolge van hongersnood, pestepidemieën en oorlogvoering. De bevolking verarmde door geldontwaarding en loodzware belastingdruk.

In deze periode van grote onzekerheden is een geleidelijke schaalvergroting op gang gekomen, waarbij alle landsheerlijkheden (op één na) uiteindelijk samengingen.

Filips de Stoute, zoon van de Franse koning en hertog van Bourgondië, huwde in 1369 de erfdochter van Vlaanderen, Margaretha van Male. Door dat huwelijk werd hij in 1384 graaf van Vlaanderen en Artois. Zijn kleinzoon, Filips de Goede, maakte een begin met de eenmaking van de Nederlanden. Hij kocht, erfde of bemachtigde tussen 1429 en 1443 ongeveer de helft van de landsheerlijkheden en smeedde ze samen tot één staat.

De kleindochter van Filips de Goede, Maria van Bourgondië, trouwde in 1477 met Maximiliaan I, aartshertog van Oostenrijk en later Duits keizer. De Bourgondische gebieden in de Lage Landen werden zo opgenomen in het bestel van het Habsburgse vorstenhuis. Toen Maximiliaan keizer werd, volgde zijn zoon, Filips de Schone, hem op in de Nederlanden. Uit diens huwelijk met de Spaanse prinses Joanna van Aragon werd in 1500 Karel V geboren.

Karel werd vorst van de gebieden in de Nederlanden, koning van Spanje, Napels en Sicilië. Hij erfde de Oostenrijkse bezittingen van de Habsburgers en werd ten slotte tot keizer gekozen van het Heilige Roomse Rijk.

Karel V hervatte en vervolledigde de eenmaking van de Nederlanden. Hij verwierf alle overblijvende landsheerlijkheden (behalve het prinsbisdom Luik). In 1548 werd in de overeenkomst van Augsburg vastgelegd dat dit complex in het keizerrijk een apart geheel zou vormen, de *Bourgondische Kreits* genoemd. Meestal wordt het echter aangeduid met de benaming *Zeventien Provinciën* (zie kaart 11).

Het prinsbisdom Luik, dat zich langs de Midden-Maas uitstrekte en in 1366 het graafschap Loon, de huidige Belgische provincie Limburg, had ingelijfd, heeft formeel nooit deel uitgemaakt van de Zeventien Provinciën. Het bleef tot de Franse inval in de late 18de eeuw een afzonderlijke staat (zie in 4.1.3).

3.2 Middelnederlandse dialecten en schrijftradities

3.2.1 Dialectverscheidenheid

Er bestond in de Middeleeuwen nog geen algemene taal of standaardtaal zoals wij die nu kennen. Iedere streek (of stad) had haar eigen dialect. Elk dialect werd gekarakteriseerd door een aantal eigen klanken (weergegeven door eigen spellingen) en woorden, en in mindere mate ook door eigen grammaticale vormen. Enkele voorbeelden:

- het rangtelwoord *derde* had in 13de-eeuwse ambtelijke teksten in West-Vlaanderen meestal de klankvorm *darde*, in Oost-Vlaanderen, Brabant en Limburg *derde*, in Holland en Utrecht kwamen beide vormen voor, maar ook *dorde*, en in het noordoosten vond men *durde*;
- het verleden deelwoord van *zeggen* vond men in West- en Oost-Vlaamse teksten in de vorm *gezeit*, in Zeeland trof men daarnaast ook *gezeget* aan, en in Brabant, Limburg en Holland schreef men naast de al genoemde participia ook vaak *gezeit*;

- vrouwelijke persoonsnamen met het suffix *-egge* (*spinnegge* ‘spinster’) en *-nede* (*vriendnede* ‘vriendin’) waren exclusief Vlaams, met *-erse* (*hooierse* ‘hooister’) exclusief Brabants, die met *-ske* (gespeld als *-sche*: *burgersche* ‘burgeres’) waren typisch oostelijk, en die met *-ster* (*melcster*) vond men vooral boven de grote rivieren in Nederland;
- Middelnederlandse auteurs wijzen soms zelf op regionale woordverschillen. Zo geeft Jacob van Maerlant in zijn *Der Naturen Bloeme* (zie in 3.3.2) nadrukkelijk aan dat het diertje dat men in de rest van de Lage Landen *eghel* (AN *egel* – *Erinaceus europaeus*) noemt, in zijn eigen Vlaamse dialect *heertse* wordt geheten.

De Middelnederlandse dialecten vertoonden onderling talrijke verschillen, maar er waren ook veel overeenkomsten. Op basis daarvan kan men ze in vijf hoofdgroepen indelen: Limburgs, Brabants, Vlaams, Hollands en de noordoostelijke dialecten. In 3.3 bespreken we kort enkele van de belangrijkste kenmerken van die dialectgroepen, zoals we ze in Middelnederlandse teksten kunnen aantreffen.

3.2.2 Schrijftradities

Wie alleen in contact kwam met mensen uit de eigen streek, sprak enkel het lokale dialect. Dat was vooral het geval bij boeren en buitenlui. Maar voor wie veel in aanraking kwam met mensen uit andere streken (handelaars, troubadours, rondtrekkende vertellers, pelgrims, geestelijken, studenten, geleerden enz.) zal dat wel anders zijn geweest. In belangrijke handels- of ambachtssteden, aan hoven en in kloosters kwamen mensen uit verschillende gewesten bij elkaar. Daar was bevolkingsvermenging en kwam dus ook taalcontact, taalbeïnvloeding en taalvermenging tot stand. Dat zal ertoe hebben geleid dat men typisch lokale taaleigenaardigheden trachtte te vermijden in vooral schriftelijke contacten met mensen uit andere streken. Daarbij kwam dat centra en bevolkingsgroepen met economisch en cultureel aanzien voor het taalgebruik als toonaangevend werden beschouwd. Scribenten uit bloeiende steden fungeerden op zeker ogenblik als normbepalers, als voorbeeld voor wie elders in het land schreef. De neiging ontstond om het taalgebruik van zulke stedelijke cultuurcentra te volgen en te imiteren. Bij het schrijven hield men zich dus vaak aan voor grotere gebieden geldende *schrijftradities*, die gebaseerd waren op de taal- en schrijfgewoonten van scriptoria in invloedrijke steden of landsheerlijkheden (zie in 3.1.1).

Men kan in de overgeleverde Middelnederlandse manuscripten vaststellen dat er eerst een schrijftraditie in het machtige graafschap Vlaanderen is geweest, die

meer bepaald in steden als Brugge, Kortrijk en Gent is ontstaan. De 13de-eeuwse Vlaamse dichter Jacob van Maerlant heeft hierbij grote invloed gehad.

In de loop van de 14de eeuw ging de economische en culturele hegemonie van Vlaanderen over naar het hertogdom Brabant. Het tot dan toe overwegend Vlaamse karakter van de taal waarin de belangrijkste literatuur werd geschreven, kreeg vanaf de 14de-15de eeuw steeds meer Brabantse trekken. Vooral de 14de-eeuwse mysticus Jan van Ruusbroec, afkomstig uit de omgeving van Brussel, heeft door zijn grote invloed het gezag van het Brabants in de 15de en 16de eeuw voorbereid.

In de tweede helft van de 14de eeuw begon ook Holland mee te tellen. Dankzij de aanwezigheid van de Beierse hertog Albrecht, die toen in Holland en Zeeland het bewind voerde, werd Den Haag een centrum van literaire en muzikale creativiteit. Voordien was de Vlaamse invloed in de schrijftraditie er nog merkbaar, maar vanaf de 15de en 16de eeuw kreeg de taal er een duidelijk Hollands stempel.

En tegen 1400 deed zich ook de taal van de noordoostelijke gewesten gelden, omdat de school van de 14de-eeuwse geestelijke auteur Geert Groote een aantal ijverige schrijvers en vertalers leverde, die zich van een oostelijk gekleurde taal bedienden.

3.3 Van het Latijn naar het Diets als schrijftaal

Op enkele uitzonderingen na, zijn alle bewaarde teksten tot aan het einde van de 12de eeuw in het Latijn geschreven. Schrijven was tot die tijd eigenlijk alleen weggelegd voor de clerus, en hun taal, een kunstmatig aangeleerde taal, was het Latijn. Daarin werden hun theologische traktaten, historische werken en liturgische boeken geschreven. Als leken oorkonden nodig hadden om rechten te bewijzen of rekeningen moesten opstellen voor het beheer van hun goederen, dan deden ze daarvoor een beroep op geestelijken. De gewone mensen konden doorgaans niet schrijven en lezen, en ze hadden daar ook weinig of geen behoefte aan: mondelinge communicatie in de volkstaal was voor hen voldoende om sociaal en professioneel perfect te kunnen functioneren. De samenleving was immers gebaseerd op traditie, gewoonte en het gesproken woord.

Rond 1200 begon dat alles te veranderen. De schaalvergroting van het bestuur, de nijverheid, de handel en het geldwezen in de steden (zie 3.1.3), de praalzucht van de rijk geworden patriciërsklasse vroegen allemaal om meer duurzaamheid. Vanaf de 12de eeuw, en zeker in de 13de eeuw, werden overeenkomsten en regels steeds

vaker schriftelijk vastgelegd. Dat was door de toegenomen complexiteit van de maatschappij niet alleen een noodzaak, het was ook een uiting van een samenleving die meer geloofde in veranderende sociaal-economische machtsverhoudingen (zie 3.1.4) – en die dus ook vastgelegd wilde zien – dan in de onverbreekbaarheid van gewoonten en het gesproken woord.

De burgerlijke samenleving zette de stap van een orale naar een in toenemende mate geschreven cultuur. En de burgers gebruikten daarvoor niet het Latijn van de clerus, dat ze trouwens niet beheersten, maar hun eigen taal, de volkstaal. Ook wat het schrijven betreft, werd het kerkelijke cultuurmonopolie dus doorbroken (zie 3.1.4).

Door de toegenomen welvaart leerden steeds meer mensen lezen en schrijven. Er ontstond een burgerlijk luister- en lezerspubliek dat belangstelling had voor leerzame of ontspannende lectuur. We zien dan ook dat er vanaf de 13de eeuw niet alleen steeds meer ambtelijke maar ook meer literaire teksten in de volkstaal werden geschreven.

De kerk bleef zich in liturgie en organisatie natuurlijk van het Latijn bedienen. En ook de geleerden zouden deze klassieke taal voorlopig nog niet opgeven: aan de universiteiten werd in het Latijn gedoceerd en in die taal schreven de wetenschappers ook hun werken en communiceerden ze met elkaar.

In 2.4.5 vermeldde we al dat de benaming die in de Middeleeuwen werd gebruikt om de Germaanse volkstalen in de Lage Landen aan te duiden *Dietsch* was (kijk maar in het in 3.3.2 opgenomen stukje tekst van Jacob van Maerlant). Een nevenvorm was *Duutsch*, en later ook *Duytsch*. De term *Nederlantsche tale* komt voor het eerst voor in een Goudse incunabel (boek gedrukt voor 1500, in de stad Gouda) uit 1482. Hij stond tegenover *Overlantsche tale*, waarmee het Hoogduits werd bedoeld. Ook de benaming *Nederduytsch* kwam voor (eerste vermelding in een Hollands handschrift uit 1457), als tegenhanger van de term *Hoogduytsch*.

Er zijn duizenden manuscripten in de Middelnederlandse volkstalen overgeleverd, en vanaf de tweede helft van de 15de eeuw ook vele gedrukte werken. We zullen hieronder een aantal tekstfragmenten bekijken, gegroepeerd per dialectgroep of schrijftraditie (zie in 3.2).

3.3.1 Limburgs-Rijnlandse teksten

De oudste Middelnederlandse literaire werken zijn afkomstig uit het Maas-Rijngebied (het tegenwoordige Limburg en het aangrenzende Nederrijnland in Duitsland). Het meest bekende is de legende van Sint-Servaas, die vermoedelijk rond 1170 werd geschreven. De auteur was Hendrik van Veldeke, de eerste Dietse

dichter van wie we de naam kennen. Hij leefde en werkte in de 12de-eeuwse Nederrijnse cultuurregio, met steden als Maastricht, Aken en Keulen, gelegen in de overgangszone tussen het Nederlandse en het Duitse taalgebied. We treffen in zijn taal (uit de omgeving van Hasselt-Maastricht) dan ook bepaalde Hoogduitse kenmerken aan, die we vandaag nog in de (Zuid-)Limburgse dialecten kunnen horen. Duidelijke voorbeelden zijn de persoonlijke voornaamwoorden *ich* 'ik' en *mich* 'mij' (in de eerste regels van het onderstaande fragment), die de Hoogduitse klankverschuiving laten zien (zie in 1.6.2), tegenover de vormen *ic* en *mi* in andere Middelnederlandse dialecten. Ook de diftong *ei* in *eyn* (eerste regel) in plaats van *een* is typisch. Hendrik van Veldeke staat aan het begin van zowel de Nederlandse als de Duitse dichtkunst. Hier volgt een korte passage uit zijn *Sente Servas* (overgeleverd in een 15de-eeuws handschrift):

*Hi sprack: ich ben eyn keersten man
ende wille, ofs mich God gan,
gherne keerstelike leven
ende mijne ziele weder gheven
Gode, mijnen sceppere,
die doer ons, arme sondare,
vander maghet waert gheboren
ende verloeste die waren verloren
doer Adams sonden.*

Hi = Sint-Servaas
eyn keersten man: een christen
ofs mich God gan: als God het mij vergunt
gherne: graag
sceppere: schepper
die doer ons: die terwille van ons
maghet: maagd
verloeste: verlost

3.3.2 Vlaamse teksten

Een groot aantal Middelnederlandse literaire werken is afkomstig uit het graafschap Vlaanderen. Het bekendste is ongetwijfeld het satirische dierenepos *Van den vos Reynaerde*: een aanklacht tegen geldhongerige vorsten, flemende hofjonkers en huichelende pastoors. Van de auteur weten we enkel dat hij waarschijnlijk Willem heette en zijn werk schreef in de vroege 13de eeuw. Hieronder volgt een fragment uit het begin van het verhaal, zoals het opgetekend is in een manuscript van rond 1400 (het zogenoemde *Comburchse handschrift*):

Het was in eenen tsinxen daghe
 Dat beede bosch ende haghe
 Met groenen loveren waren bevaen.
 Nobel, die coninc, hadde ghedaen
 Sijn hof crayeren over al
 Dat hi waende, hadde hijs gheval,
 Houden ten wel groeten love.
 Doe quamen tes sconinx hove
 Alle die diere, groet ende cleene,
 Sonder vos Reynaert alleene.
 Hi hadde te hove so vele mesdaen
 Dat hire niet dorste gaen.
 Die hem besculdich kent, ontsiet!
 Also was Reynaerde ghesiet
 Ende hier omme scuvedi sconinx hof
 Daer hi in hadde crancken lof.
 Doe al dat hof versamet was,
 Was daer niemen, sonder die das,
 Hine hadde te claghene over Reynaerde,
 Den fellen metten grijsen baerde.

tsinxen: Sinksen (= Pinksteren)
beede... ende: zowel... als
haghe: hagen, struiken
loveren: bladeren
bevaen: bedekt
hof: hofdag
crayeren: afkondigen
waende... houden: dacht te houden
hadde hijs gheval: als alles goed ging
ten wel groeten love: tot vermeerdering van zijn roem
doe: toen
tes sconinx hove: naar het hof van de koning
sonder: behalve
hire: hij er (hij daarheen)
dorste: durfde
die hem besculdich kent, ontsiet: wie zich (be)schuldig(d) weet, is bang
also was Reynaerde ghesiet: zo was het met Reynaert gesteld
scuvedi: schuwde hij (vermeed hij)
daer hi in hadde crancken lof: waar hij een slechte naam had
al dat hof: het hele hof
versamet: verzameld, vergaderd
was daer niemen, sonder die das: was daar niemand behalve de das
hine hadde: of hij had
fellen: wreedaard, booswicht

De beroemdste Vlaamse dichter was Jacob van Maerlant (ca. 1230-1300), afkomstig uit de omgeving van Brugge. Hij heeft veel werken nagelaten, waaronder een aantal bewerkingen van Latijnse en Franse originelen. Voorbeelden zijn de hoofse roman *Merlijns Boec* (de legendarische magiër aan het hof van koning Arthur) en het didactische en moraliserende *Der Naturen Bloeme* (“over het mooiste van de natuur”), de eerste Middelnederlandse natuurencyclopedie. Het werk is een vrije vertaling van het *Liber de natura rerum* van Thomas van Cantimpré, dat ten onrechte vaak aan Albertus Magnus werd toegeschreven, Thomas’ leermeester aan de universiteit van Keulen (zie vers 14 in het onderstaande fragment uit de proloog in een 14de-eeuws handschrift):

*Jacob van Marlant, die dichte
Om te sendene teere ghichte,
Wille dat men dit boec noeme
In dietsch: ‘Der naturen bloeme’,
Want noch noit in dietschen boeken
Ne gheen dichtere ne wilde roeken
Hiet te dichtene van naturen
Van so menighen creatures
Als in desen boeken staen.
Niemen ne hebbe des waen,
Dat ic die materie vensedede
Els dan ic die rime pensede.
Die materie vergaderde recht
Van Coelne broeder Alebrecht
Ute desen meesters die hier na comen,
Die ic u sal bi namen nomen.*

die dichte: die dit dichtte
teere = *te* + *enere* (een verbogen vorm van *een*)
ghichte: Vlaamse nevenvorm van *gifte* ‘geschenk’
wilde roeken: zich zetten tot
hiet: Vlaamse nevenvorm van *iet* ‘iets’
creatures: schepsels
waen hebben: menen, verkeerdelijk denken, wanen
vensede: verzon
pensede: bedacht
recht: nauwgezet
Alebrecht = Albertus Magnus
Coelne: Keulen

De excerpten uit *Van den vos Reynaerde* en *Der Naturen Bloeme* illustreren enkele opvallende kenmerken van het Vlaams. Typisch is bijvoorbeeld de lange *ee* in *bee-*

de en *cleene* in de eerste tekst (verzen 2 en 9), waar andere dialecten een *ei* hebben. Karakteristiek is ook de zwakke positie van de *h*, die vaak weggelaten wordt of juist voorkomt waar het niet hoort, zoals *hiet* in de tweede tekst (vers 7), en denk ook aan *hic* in plaats van *ic* in het beroemde oude West-Vlaamse zinnetje in 2.2.2. Van Maerlant vermeed bewust al te exclusief gewestelijke termen om zijn geschriften voor een ruimere kring van belangstellenden toegankelijk te maken. Zijn werken, samen met *Van den vos Reynaerde*, zouden het model worden voor de Middelnederlandse literaire taal, ook buiten het graafschap Vlaanderen.

Uit Vlaanderen komen verder ook de oudste ambtelijke teksten in de volkstaal. De allereerste, uit 1236, was een vertaling uit het Latijn van de *Statuten* van de Gentse *Leprozerie*: een opsomming van de rechten en plichten van de zieken die in het gasthuis voor lepralijders verzorgd werden. Ook het oudste document in het Diets dat geen vertaling is, stamt uit Vlaanderen: de *schepenbrief van Bochoute* uit 1249 (*schepenbrief* = gerechtelijke akte), waarin de verkoop van een stuk land vastgelegd is. Vooral in Brugge kwam in de tweede helft van de 13de eeuw een enorme productie van ambtelijke teksten in de volkstaal op gang. De taal die hierin gebruikt werd, heeft een belangrijke voorbeeldfunctie gehad bij het opstellen van ambtelijke stukken tot ver buiten Vlaanderen. De 13de-eeuwse Vlaamse ambtelijke schrijftraditie, samen met de Vlaamse literaire taal waarvan hierboven sprake was, heeft ongetwijfeld een impuls gegeven aan de langzaam groeiende taaleenheid in de volgende eeuwen.

3.3.3 Brabantse teksten

De scribenten in het hertogdom Brabant, dat zich uitstreckte over het grondgebied van de huidige Nederlandse provincie Noord-Brabant en de Belgische provincies Antwerpen en Vlaams- en Waals-Brabant, schreven vaak zoals dat in Vlaanderen gebruikelijk was. Vooral in de 13de en 14de eeuw was de invloed van de Vlaamse schrijftraditie er erg groot. Daardoor zijn veel Brabantse dialectkenmerken niet altijd zichtbaar in teksten van voor de 15de eeuw. De umlaut van lange vocalen bijvoorbeeld (*oe* wordt *uu*: *groen* > *gruun*, en *aa* wordt *ee*: *gaat* > *geet*), die typisch is voor het (oostelijke) Brabants (samen met het Limburgs en het Duits), werd niet altijd in het schrift weergegeven. Een ander Brabants kenmerk is het wegvallen van de *v* tussen twee klinkers: *heet* in plaats van Vlaams *hevet* 'heeft', en *hoot* i.p.v. *hovet* 'hoofd'. Een Brabantse spellingeigenaardigheid is de *i* achter een klinker om aan te geven dat die lang is, zoals we vandaag nog zien in de Noord-Brabantse plaatsnamen Goirle en Oirschot. Vanaf de 15de eeuw treffen we de Brabantse karakteristieken wat vaker in geschriften aan. In het algemeen kan men echter stel-

len dat veel Brabantse teksten in de Middeleeuwen een zuidelijke taal vertonen met zowel Vlaamse als Brabantse kenmerken.

Een bijzonder invloedrijke Brabander was Jan van Ruusbroec (1293-1381), eerste prior van de kloostergemeenschap van Groenendaal in het Zoniënwood bij Brussel. Hij schreef godvruchtige traktaten als *Vander Chierheit der gheesteliker Bruilocht* ("Over de heerlijkheid van de geestelijke bruiloft"), die niet alleen in de Lage Landen maar – in vertaling – ook ver daarbuiten werden gelezen en bestudeerd. Daardoor drukte Ruusbroec zijn stempel op de ontwikkeling van de mystiek in Europa. Hij introduceerde in zijn geschriften woorden als *binnenste*, *neiging*, *werkelijk* en *wezenlijk*, die nog steeds tot de woordenschat van het Nederlands behoren (zie verder ook achteraan in 3.4.4: invloed van het Duits). Hier volgen de beginregels van zijn zojuist genoemde meesterwerk (naar een manuscript van ca. 1510):

"Siet, de brudegom comt; Gaet ute hem te ontmoete." Dese woorden bescrivet ons sinte Matheus de evangeliste. Ende Cristus spracse te sinen jongheren ende tot allen menschen in eene ghelijckenisse datmen leset vanden maegden. Dese brudegom es Cristus, ende menschelijcke natuere (dat) es de bruyt, die god ghemaect hevet toe den beelde ende toe de ghelijckenisse sijns selfs. Ende hi hadse gheset inden beghinne in die hoochste stat, ende in die soonste ende in die rijcste ende in die weldichste van eertrijcke, dat was inden paradise.

eene ghelijckenisse: een parabel
ende menschelijcke natuere: en de mens
toe den beelde: naar het beeld
toe de ghelijckenisse: naar de gelijkenis
stat: plaats, omgeving
die weldichste: de heerlijkste

3.3.4 Hollandse teksten

De oudste Hollandse teksten zijn afkomstig uit de grafelijke kanselarij in Den Haag, de administratie van het gravenhuis. Er zijn al ambtelijke stukken bekend van het einde van de 13de eeuw. Melis Stoke, een van de klerken op de kanselarij, introduceerde rond 1300 met zijn *Rijmkroniek van Holland* een nieuw genre in de volkstaal: de geschiedschrijving. Hij behandelt daarin de historie van het graafschap Holland van 689 tot 1305. Stoke stond nog duidelijk onder invloed van de Vlaamse schrijftraditie. Een eeuw later vinden we in *Der Minnen Loep* (een verzameling verhalen en anekdoten over allerlei vormen van liefde), van de diplomaat Dirc Potter (ca. 1370-1428), al wat meer typisch Hollandse trekken.

Hier volgt een fragment uit de tekst van een Hollandse oorkonde uit 1290. Daarin wordt meegedeeld dat Jan II van Arkel zijn burcht in Gorinchem aan graaf Floris V geeft, waarna hij die in erflēen terugkrijgt. In deze oorkonde vinden we formules die typisch zijn voor het ambtelijke jargon, zoals *Jc (...) make cont alle den ghenen die desen brief sien sullen ofte horen (,) dat (...)*.

Jc jan here van arkele ridder make cont alle den ghenen die desen brief sien sullen ofte horen. dat ic mine borch te gorichem op hebbe ghegheven te vrien eyghine minen lieven here haren florense grave van hollant. in deser manieren, dat hi mi die borch weder hevet verleent mi ende minen rechten arfnamen van hem te houdene ende sinen nacomelinghen te rechten arflene. also dat niet versterven ne mach op den grave van hollant also langhe alse tote arkele een recht arfname es. mare dit huis ende dese borch sel bliuen altoes des scraven van hollant (...)

Jc... make cont: ik maak bekend (aan...)
borch: burcht
te vrien eyghine: in volle eigendom
hare(n) = nevenvorm van *here:* heer
arfnamen: erfgenamen
arflene: erfelijk leen
versterven... op: door erfenis op iemand overgaan
altoes: (voor) altijd

Typisch voor het Hollandse dialect is de verandering van *a* in *e* (zie de werkwoordsvorm *sel* 'zal' in de laatste regel van bovenstaand fragment). Hollandse kenmerken die vooral pas in de 16de- en 17de-eeuwse geschriften voorkomen, zijn *ie* voor *ee* (b.v. *stien* 'steen') en *eu* tegenover *ee* (b.v. *veul* 'veel', *zeuven* 'zeven'). Opmerkelijk zijn ook vormen als *graft* 'gracht', *vercoft* 'verkocht' en *after* 'achter', waaruit blijkt dat in Holland de *-ft-* niet altijd in *-cht-* veranderd is (zie in 2.3).

3.3.5 Noordoostelijke teksten

Met de noordoostelijke dialecten wordt de taal bedoeld van de gebieden ten oosten van de rivier de IJssel, dat wil zeggen het huidige Gelderland, Overijssel, Drenthe en een deel van Groningen. Men treft deze taal aan in ambtelijke stukken uit die streken en tegen de 15de eeuw ook in geestelijke, moraliserende en didactische geschriften uit de kring van Geert Groote (1340-1384), vader van de Moderne Devotie (een beweging tot verdieping en verinniging van het geloofsleven) en bezieler van de *Broeders van het Gemene Leven*. Deze vereniging van geestelijken en leken wilde zich in dienst stellen van de gemeenschap en wijdde zich aan het onderwijs en de wetenschap. Haar leden stichtten scholen en produceer-

den veel boeken, waarmee ze hebben bijgedragen tot het terugdringen van het analfabetisme (van hen stamt de uitdrukking *met een boekje in een hoekje*).

Hieronder volgt een fragment uit een van de vele sermoenen – in dit geval over drie studenten – van pater Johannes Brugman (ca. 1400-1473). Zijn preken getuigden van grote retorische gaven en hebben hem beroemd gemaakt (wat voortleeft in de uitdrukking *praten als Brugman*).

Het waren drie clercken, die lagen tegader ter scholen. Ende die twee plagen costelic te leven nae ghenoechte der werelt, mer die derde leefde redelic ende plach te gaen in der kerke ende beden hem voer onser liever Vrouwen, als die ander waren in idelheit ende verteerden hoer gelt onnuttelic. Alsoe dat die twee benijden hoeren derden geselle, omdat hi sijn ghelt seer redeliken hielt, want si sorchden versproken te weerden van hoeren alderen, omdat si hoer ghelt soe verteert hadden buten hoeren derden geselle. Ende si versierden enen raet, dat si een seer custelic maeltijt solden doen bereiden ende soe wie dat scoenste juweel toende van sijnre vriendinnen, die en solde van dier maeltijt niet gheven, mer die dat snoetste had, die solde al betalen. Want si meynden, dat hi des ghelijcs niet vercrigen en solde moegen, ende brachten hem mit sconen woerden daertoe, dat hi mede doen wolde, ende meynden dat hijt al betalen solde.

het waren: er waren (eens)

clercken: (hier) studenten

die lagen tegader: die waren samen

plagen: waren gewoon

costelic: duur

nae ghenoechte: volgens de genoegens

beden: bidden

als: terwijl

idelheit: loszinnigheid

hoer: hun

alsoe dat...: zo gebeurde het dat...

sijn ghelt... hielt: zijn geld beheerde

redeliken: verstandig

si sorchden: ze vreesden

versproken... weerden: berispt worden

alderen: ouders

buten: in tegenstelling met

si versierden enen raet: ze bedachten een plan

solden doen: zouden laten

van dier maeltijt niet gheven: voor die maaltijd niets betalen

mer: maar

dat snoetste: het geringste

al: alles

meynden: dachten

des ghelijcs: iets dergelijks
vercrigen: bemachtigen
solde moegen: zou kunnen

Typisch noordoostelijk zijn de pronomina *uns* en *hoer* (zie van het laatste de voorbeelden in regels 4 en 6), tegenover *ons* en *haer* ‘hun’ in andere Middelnederlandse dialecten. Ook *alderen*, *solde* en *wolde* (zie regels 6, 9, 10, 11, 12) met *ald/old* in plaats van de diftong *ou* (zie in 2.3) zijn kenmerkend. Ten slotte komt hier ook, net zoals in het Limburgs en het Duits, de *ei* voor in plaats van *ee* (*meynden* in regel 12). Het noordoostelijke Middelnederlands vertoont overigens heel wat overeenkomsten met het aangrenzende Middelnederduits.

3.3.6 Dialectvermenging in literaire teksten

Uit de verschillende excerpten die hier werden afgedrukt, blijkt dat *literaire* Middelnederlandse teksten niet altijd duidelijk of eenduidig de kenmerken vertonen van een bepaald dialect en dat ze zeker niet *alle* karakteristieken ervan laten zien. Dat komt omdat auteurs die hun werk voor een ruimer publiek bestemden, opvallende of exclusieve eigenaardigheden van de eigen streektaal zoveel mogelijk weglieten. Vaak is het zo dat literaire Middelnederlandse teksten kenmerken vertonen van meerdere dialecten. Dat kan verschillende oorzaken hebben. De auteur kan beïnvloed zijn door een schrijftraditie uit een andere streek of stad die cultureel superieur geacht werd. De dichter kan vormen hebben ontleend uit andere dialecten omdat ze een geschikt of een mooier rijmwoord opleverden. Dat was een gebruikelijk procédé, onder andere bij Van Maerlant. En we mogen ook niet vergeten dat de soms talrijke kopiïsten die een tekst afschreven, ieder – opzettelijk of door onoplettendheid – elementen uit de eigen dialectische moedertaal in de tekst konden introduceren.

3.3.7 Behoeftte aan een algemene taal

In de late Middeleeuwen is in bepaalde kringen een zekere drang ontstaan naar een min of meer algemene taal. Zo werd door de uitvinding van de boekdrukkunst vanaf de tweede helft van de 15de eeuw de noodzaak duidelijk van een algemeen begrijpelijke schrijftaal. De drukkers wilden het afzetgebied van hun uitgaven immers zo groot mogelijk maken en ze streefden daarom naar standaardisering in woordgebruik en spelling. Ook de in de 15de eeuw ontstane rederijkerskamers (letterkundige verenigingen ter beoefening van de welsprekendheid, de dichtkunst en de toneelkunst) hebben een prille bijdrage geleverd tot een evo-

lutie naar meer taaleenheid. Op hun landjuwelen (toneelwedstrijden tussen verschillende kamers) kwamen sprekers uit verschillende streken bij elkaar, wat ongetwijfeld tot taalvermenging heeft geleid en een aanzet is geweest tot de vorming van een intergewestelijk bruikbare taal. En ten slotte stimuleerden ook de staatkundige eenmaking van de Lage Landen (zie in 3.1.5), de intensieve handelscontacten en het culturele verkeer tussen de verschillende Provinciën de behoefte aan een eenheidstaal.

Zeker is dat wat men voor een ruimer gebied of publiek in het Diets schreef, gesteld was in een taal die algemener verstaanbaar was dan het dialect dat men sprak. Maar tot een echte supra-regionale eenheidstaal is het in de Middeleeuwen nog niet gekomen.

3.4 Evolutie en kenmerken van het Middelnederlands

Middelnederlands is voor ons meestal wel als Nederlands te herkennen, maar de taal is sinds de Middeleeuwen zo sterk veranderd dat het oude Diets vandaag niet altijd meer begrijpelijk is. We bekijken in deze paragraaf een aantal verschillen tussen het Middelnederlands en het moderne Nederlands enerzijds, en tussen het Middelnederlands en het Oudnederlands anderzijds. We besteden natuurlijk ook aandacht aan de belangrijkste ontwikkelingen die zich binnen het Middelnederlands hebben voorgedaan.

3.4.1 Spelling en interpunctie

Wat meteen opvalt als men de teksten in de vorige paragraaf bekijkt, is dat de spelling sterk afwijkt van die van het moderne Nederlands. De mensen die in de 12de-13de eeuw teksten gingen opschrijven in de volkstaal, konden niet steunen op een echte spellingtraditie in de eigen taal en baseerden zich dus meestal op de spelling van het Latijn. Vandaar dat de k en de z relatief weinig voorkomen in het Middelnederlands (in de plaats daarvan schreef men respectievelijk c en s) en dat men de *v*-klank nog regelmatig als u geschreven vindt (b.v. *bliuen* 'blijven' in de Hollandse oorkonde en denk ook aan het Oudnederlandse *uogala*).

De spelling van het Middelnederlands kan in het algemeen worden gekarakteriseerd als *meer fonologisch* en veel *minder systematisch* dan die welke wij vandaag hanteren. *Fonologisch* betekent dat men de woorden meer op de klank af spelde, min of meer zoals ze werden uitgesproken dus. In de Hollandse oorkonde (zie

3.3.4) lezen we bijvoorbeeld (*hi hevet*) *verleent*, met de gehoorde slot-*t* inderdaad ook als *t* gespeld, in plaats van met een *d* zoals wij nu doen (*verleend*). Zo ook werden zwak beklemtoonde woordjes die bij het spreken een geheel vormden met geaccentueerde woorden, aan elkaar geschreven. De teksten in de vorige paragraaf laten tientallen voorbeelden zien van zulke zogenoemde clitische schrijfvormen: *teere* (= *te* + *enere* ‘een’) in het fragment uit *Der Naturen Bloeme, spracse* (= *sprac* + *se* ‘sprak ze’) in de *Gheesteliker Brulocht*, enz.

Omdat de uitspraak van het Diets van streek tot streek kon verschillen, vertoonde de fonologische spelling van het Middelnederlands een grote regionale variatie, zoals al gebleken is uit de in 3.2.1 genoemde vormen *derde*, *darde*, *dorde* en *durde*. Maar ook tussen teksten uit dezelfde streek en zelfs tussen woorden in dezelfde tekst kwamen spellingverschillen en spellinginsequenties voor. Eenzelfde klank werd niet altijd en door iedereen op dezelfde manier geschreven. Dat kwam omdat er nog geen vaste spellingregels bestonden. Wel werden in de meeste scriptoria en kanselarijen waar men teksten schreef en kopieerde bepaalde spellingconventies gehanteerd, maar die konden van streek tot streek verschillen en door de tijd heen veranderen. Zo hebben er voor de spelling van lange vocalen in gesloten syllaben naar tijd en plaats verschillende regels bestaan: met een enkel vocaalteken (b.v. *jar* ‘jaar’, vooral in de 13de eeuw), met een enkel vocaalteken en een *e* als verlengingsteken (b.v. *jaer*), met een *i* (b.v. *jair*, vooral in Brabant) of *j* als verlengingsteken (het laatste na een *i* om de lange *ie*-uitspraak weer te geven: *mijn*, *sijn*, *wijf*, *vijf*), of met een dubbel vocaalteken (*jaar*, vanaf de 15de eeuw) zoals wij vandaag ook doen. Er bestond in het Middelnederlands dus nog geen spelling-eenheid. Een woord als het voorzetsel *door* bijvoorbeeld, kunnen we in veel verschillende spellingen aantreffen: *dore*, *dor*, *doer*, *dur*, *dure*, *duere*. We moeten ons daarbij telkens afvragen of het verschil in schrijfwijze op een verschillende klankwaarde duidt, dan wel of het toe te schrijven is aan verschillende spellingconventies. Tegen het einde van de Middeleeuwen is er bij de drukkers en uitgevers wel een streven ontstaan om meer eenheid in de spelling te brengen (zie verder in 4.2.1).

We kijken ten slotte nog even naar enkele losse spellingkwesties. Het gebruik van hoofdletters was in het Middelnederlands nog niet aan vaste regels gebonden. Een nieuwe zin begon bijvoorbeeld niet altijd met een hoofdletter (zie de tekst van de Hollandse oorkonde). Eigennamen schreef men meestal wel met een hoofdletter, maar in de zojuist genoemde tekst deed men dat niet. De interpunctie in de handschriften was erg summier. Vaak waren er enkel punten. Ook gebruikte men dikwijls afkortingstekens, die de moderne lezer voor problemen kunnen stellen. Een voorbeeld is het (al dan niet golvende) streepje boven een letter, zoals in *sullē* dat staat voor *sullen*, of *eñ* voor *ende*. In hedendaagse tekstuittgaven zijn de afkor-

tingen meestal opgelost, is moderne interpunctie aangebracht en is het hoofdlettergebruik aan onze gewoonten aangepast (zoals in de edities van *Van den vos Reynaerde* en *Der Naturen Bloeme* waaruit in 3.3.2 werd geciteerd).

3.4.2 Spraakklanken

Het meest kenmerkende verschil tussen de Middelnederlandse en de Oudnederlandse dialecten is dat de volle vocalen in onbeklemtoonde syllaben van Oudnederfrankische woorden (zoals in het bekende *hebban* en *uogala*) in het Middelnederlands als sjwa-achtige klanken verschijnen, die over het algemeen in de spelling met *e* werden weergegeven (*hebben*, *vogele*). Dit reductieproces was waarschijnlijk al op het einde van de 12de eeuw voltooid (voor oorzaak en verklaring zie in 1.4.2 en 2.3).

Ten opzichte van het Nieuwnederlands wordt het Middelnederlands onder andere gekenmerkt door de aanwezigheid van een slot-sjwa in substantieven als *vogele*, *stemme*, *tale* en in werkwoordsvormen als *ic hebbe* en *ic wone*. In het Nieuwnederlands is die eind-sjwa volledig gereduceerd en dus verdwenen: *vogel*, *stem*, *taal*; *ik heb*, *ik woon* (zie verder in 4.5.2.1).

In het Middelnederlands moet het prille ontstaan worden gesitueerd van enkele klanken die vandaag vaak als ‘typisch Nederlands’ worden beschouwd, zoals de diftongen in *mijn*, *zijn* en *huis*, *muis*. Tot en met de 13de eeuw sprak men deze woorden nog met een lange, gesloten, palatale monoftong uit (dus met respectievelijk *ie* en *uu*), maar in de loop van de 14de eeuw werden ze in de Brabantse dialecten licht gediftonggeerd. Deze klankverandering heeft zich later verspreid over andere regio's en heeft geleid tot het ontstaan van de echte diftongen zoals we die in het AN horen (zie verder in 4.5.2.2).

Ook de begin-*sch* van bijvoorbeeld *schrijven* en *schoon* is in het Middelnederlands ontstaan, meer bepaald uit *sk* (meestal gespeld als *sc*), die we nog kunnen zien in de tekst van Ruusbroec in de woorden *bescrivet* en *scoonste*. In andere posities werd deze *sch* uit *sk* uiteindelijk tot een *s*-klank, zoals bijvoorbeeld in *mensen* (vergelijk de vormen *menscen* en *menschelijcke* bij Ruusbroec).

3.4.3 Morfologie en syntaxis

Een opmerkelijk grammaticaal verschil tussen het Middelnederlands en het hedendaagse Nederlands is het gebruik van naamvallen in het Diets. Substantieven, adjectieven, pronomina en telwoorden werden verbogen: door achtervoegsels of vormveranderingen werd duidelijk gemaakt wat de functie was van een woord in

de zin. In het fragment uit *Van den vos Reynaerde* (zie in 3.3.2) konden we bijvoorbeeld lezen: *die coninc hadde ghedaen* (= onderwerp, in de nominatiefvorm), en iets verderop staat: *scuuedi sconinx* (= *des conincs*) *hof* (= bijvoeglijke bepaling, in de genitiefvorm). In later eeuwen is dit naamvallensysteem in het Nederlands vrijwel geheel verdwenen (zie verder in 4.5.3.1).

Flexie bestond (in een veel complexere vorm) al in het Oudnederlands (zie in 2.3 en zie ook noot 3), maar wat steeds duidelijker werd in de periode van het Middelnederlands is de *deflexie*: het bijna helemaal samenvallen van de buigingsuitgangen. Dat was een langzaam en langdurig proces dat veel eerder begonnen was. Al zeer oud (Gemeengermaans) was het verschijnsel dat de ene casus de functie van een andere erbij kreeg (*casussycretisme* genoemd). Van de acht naamvallen van het Oer-Indo-Europese systeem waren er bijvoorbeeld in het Gotisch nog maar vier à vijf overgebleven. En verder verdwenen door de afslijting van de buigingsuitgangen steeds meer de vormverschillen tussen de naamvallen (voor oorzaak en verklaring zie in 1.4.2 en 2.3).

Om een concreet idee te geven van wat op een bepaald moment nog resteerde van het oude buigingssysteem, schetsen we hier de toestand van de 13de-eeuwse substantiefflexie.

	Sterk		Zwak	
	M	F	M	F
nom.	<i>die dach</i>	<i>die daet</i>	<i>die grave</i>	<i>die tonghe</i>
gen.	<i>des daghes</i>	<i>der daet</i>	<i>des graven</i>	<i>der tonghen</i>
dat.	<i>dien daghe</i>	<i>der daet</i>	<i>dien grave</i>	<i>der tonghe(n)</i>
acc.	<i>dien dach</i>	<i>die daet</i>	<i>dien grave</i>	<i>die tonghe</i>
nom.	<i>die daghe</i>	<i>die dade</i>	<i>die graven</i>	<i>die tonghen</i>
gen.	<i>der daghe</i>	<i>der dade</i>	<i>der graven</i>	<i>der tonghen</i>
dat.	<i>dien daghen</i>	<i>dien daden</i>	<i>dien graven</i>	<i>dien tonghen</i>
acc.	<i>die daghe</i>	<i>die dade</i>	<i>die graven</i>	<i>die tonghen</i>

Er zijn aan de ene kant de substantieven die in de nominatief enkelvoud (dat is ook de vorm waarin we ze als lemma in woordenboeken van het Middelnederlands aantreffen) niet op -e uitgaan en die meestal volgens de zogenoemde “sterke” flexie gaan (*dach* ‘dag’ en *daet* ‘daad’), en aan de andere kant de substantieven die wel op -e uitgaan en volgens de “zwakke” flexie worden verbogen (*grave* ‘graaf’ en *tonghe* ‘tong’).

De sterke flexie vindt haar oorsprong in de oude Germaanse vocaalstammen. De stam van deze substantieven ging in het Oergermaans uit op een vocaal, bijvoor-

beeld **daga* (zie noot 3). De zwakke flexie gaat terug op de flexie van de oude Germaanse n-stammen. De stam van deze substantieven ging in het Oergermaans uit op *-n*, bijvoorbeeld **grāf(i)an*.

In de bovenstaande rijtjes valt waarschijnlijk het gebruik van het *aanwijzend* voornaamwoord op (mannelijk en vrouwelijk *die*, onzijdig *dat*, bijvoorbeeld *dat huus*) in plaats van het lidwoord (*de*, *het*). Lidwoord en aanwijzend voornaamwoord waren in deze periode nog niet onderscheiden. Het bepaald lidwoord heeft zich later uit het demonstratiepronomen ontwikkeld.

In de 13de-eeuwse paradigmata van *dach*, *daet*, *grave* en *tonghe* zijn al heel wat vormverschillen tussen de naamvallen verdwenen, of met andere woorden: veel naamvallen hadden dezelfde vorm gekregen. *Der daet* bijvoorbeeld werd zowel voor de genitief als voor de datief enkelvoud gebruikt, *dien grave* was de enkelvoudsvorm van de 3de én van de 4de naamval, *der tonghen* schreef men niet alleen in de genitief enkelvoud maar ook meervoud, bij de zwakke flexie was er in het meervoud geen vormonderscheid meer tussen de verschillende naamvallen (ze hadden alle de uitgang *-en*), enz.

Het wegvallen van deze functionele vormelijke casusverschillen, of algemener gesteld, het afslijten van naamvalsuitgangen, betekende dat de functie die zinsdelen hebben, op een andere manier duidelijk gemaakt moest worden. Dat gebeurde in toenemende mate door syntactische middelen. Een eerste middel was de (verdere) ontwikkeling van voorzetselconstructies. De genitief bijvoorbeeld werd steeds meer vervangen door een verbinding met *van*: in plaats van *des conincx* schreef men *van d(i)en coninc*. Een tweede middel was het hanteren van een vastere plaats en volgorde van de zinsdelen (zoals wij in het hedendaagse Nederlands kennen). In het Vroegmiddelnederlands waren plaats en volgorde nog relatief vrij: men kon de functie van de woorden in de zin immers afleiden uit de naamvalsuitgangen. Een zinnetje als *D(i)en coninc riep die dienaer* interpreteren we vandaag (verkeerdelijk) als *De koning riep de dienaar*, omdat wij ons baseren op de plaats en volgorde van de zinsdelen: het onderwerp staat in het moderne AN namelijk voor de persoonsvorm in zo'n zinnetje. In het Middelnederlands was het echter volkomen duidelijk dat *d(i)en coninc* lijdend voorwerp is (accusatiefvorm) en *die dienaer* onderwerp (nominatiefvorm): de koning werd dus door de dienaar geroepen en niet omgekeerd. Wat toen met naamvallen werd uitgedrukt, gebeurt nu (onder andere) met een vaste(re) plaats en volgorde, en het gebruik van dat syntactische middel om zinsdeelfuncties duidelijk te maken is sinds de latere Middeleeuwen door de voortschrijdende deflexie steeds belangrijker geworden.

Evenals bij de substantieven deed zich ook bij de werkwoorden de deflexie gelden. In het Middelnederlands zijn, bijvoorbeeld, de vormen van de verschillende wij-

zen (indicatief, imperatief en conjunctief) voor een groot deel samengevallen. Het is in een tekst dan ook vaak niet te zien of we met een vorm van de aantonende (indicatief) of van de aanvoegende wijs (conjunctief) te maken hebben. Ook zijn de in het Westgermaans oorspronkelijke drie klassen van zwakke werkwoorden, die hun praeteritum met een suffix vormen, in het Nederlands tot één groep versmolten. Door verdoffing van onbeklemtoonde klinkers werd de verleden tijd van deze zwakke werkwoorden in het Middelnederlands gevormd door de uitgang *-ede* achter de stam: *hi levede*, *hi maeckede*. Door syncope (uitstoting) van de eerste sjwa in de uitgang kon *-de* verschijnen, en door assimilatie *-te*: *hi maecte*.

Het Middelnederlands kende ook sterke werkwoorden, die hun praeteritum vormen door wisseling van de wortelvocaal. In de loop van de tijd is een aantal sterke werkwoorden zwak geworden. De verleden tijd van *lachen*, bijvoorbeeld, was oorspronkelijk *loech*, nu *lachte*.

Tot slot geven we als voorbeeld van de werkwoordsvervoeging nog de 13de-eeuwse paradigmata van *wonen* (zwak werkwoord) en *nemen* (sterk werkwoord) in de indicatief praesens en praeteritum.

<i>ic wone</i>	<i>ic woonde</i>	<i>ic neme</i>	<i>ic nam</i>
<i>du woons</i>	<i>du woondes</i>	<i>du neems</i>	<i>du naems</i>
<i>hi woont</i>	<i>hi woonde</i>	<i>hi neemt</i>	<i>hi nam</i>
<i>wi wonen</i>	<i>wi woonden</i>	<i>wi nemen</i>	<i>wi namen</i>
<i>ghi woont</i>	<i>ghi woondet</i>	<i>ghi neemt</i>	<i>ghi naemt</i>
<i>si wonen</i>	<i>si woonden</i>	<i>si nemen</i>	<i>si namen</i>

Terloops merken we op dat het vroege Middelnederlands grotendeels dezelfde pronomina had als wij in het AN, behalve voor de tweede persoon enkelvoud en meervoud: respectievelijk *du* (vergelijk *thu* in het Oudnederlandse liefdesversje – zie in 2.2.2) en *ghi*.

3.4.4 Woordenschat en de invloed van andere talen

De interpretatie van Middelnederlandse teksten is niet altijd makkelijk, en dat heeft verschillende oorzaken. De grammatica vertoont, zoals we daarnet hebben gezien, nogal wat (al dan niet misleidende) verschillen met die van het hedendaagse Nederlands. Woordbeelden kunnen door hun fonologische spelling en de dialectische klankverscheidenheid voor ons niet (onmiddellijk) herkenbaar zijn, denk maar aan de eerder geciteerde verschillende verschijningsvormen van *derde* en *door*. Woorden kunnen ook klank- of vormveranderingen hebben ondergaan. Ons voegwoord *en*, bijvoorbeeld, had in het Middelnederlands de vorm *ende* (ver-

gelijk Engels *and* en Duits *und*). Het woordje *en* echter dat we veelvuldig aantreffen in Dietsse teksten is een bijwoord van ontkenning (een nevenvorm is *ne*). Dit *en* werd meestal samen met een ander ontkenkend woord gebruikt (zoals *niet*, *nooit* of *geen*), want het Middelnederlands kende in de regel de zogenoemde dubbele negatie: bijvoorbeeld *dat en es geen grave* ‘dat is geen graf’.

Middelnederlandse teksten kunnen ook interpretatieproblemen opleveren die met de woordenschat of met de woordbetekenis te maken hebben. Zo kwamen er heel wat woorden voor die ondertussen verdwenen zijn en die we dus niet meer kennen. Vaak is dat omdat de zaken of begrippen waarnaar ze verwijzen niet meer bestaan. Voorbeelden zijn *speergeld* ‘belasting ter aankoop van speren voor een leger’, *maddach* ‘een dag maaiens, als verplichte dienst’ en *drabclocke* ‘avondklok, geluid als sein voor de arbeiders om met werken te stoppen’. Soms is alleen het woord verdwenen (of komt het in het AN niet voor): wij gebruiken dan een andere term om hetzelfde uit te drukken. In plaats van *verdeluwen* zeggen wij dat bloemen *verflensen*, *verslensen*, *verdorren* of *verwelken*, een *grootsinnigh* iemand noemen wij *verstandig* of *scherpzinnig*, en een *blaexeme* is voor ons een *vlam*. Woorden kunnen sinds de Middeleeuwen ook van betekenis en/of toepassing veranderd zijn. Een *maerschalc*, bijvoorbeeld, was oorspronkelijk een hoefsmid, vandaag is een *maarschalk* een militaire bevelhebber (in rang boven een generaal). *Varen* had in het Diets de algemene betekenis ‘gaan, reizen, zich begeven’, voor ons echter betekent het specifiek ‘(zich) voortbewegen per schip’. *Fraey* werd in het Middelnederlands vooral toegepast op personen en betekende ‘opgewekt, levendig, flink, fris’. Wij noemen *mensen* zelden fraai. We zeggen wel dat *iets* fraai is en bedoelen daarmee ‘buitengewoon mooi, goed’.

Gelukkig kunnen we voor al die lexicaal en semantische problemen een beroep doen op een “fraai” assortiment woordenboeken van het Middelnederlands. Ze worden voorgesteld in 3.6.

Wat opvalt als we Middelnederlandse teksten lezen of woordenboeken van het Diets doorbladeren, is dat er veel woorden in voorkomen uit het Latijn.

Het contact met de Romeinse cultuur in de eerste eeuwen van onze jaartelling had de taal al verrijkt met woorden als *wal* (< *vallum*), *kerker* (< *carcer*), *ketene* (< *catena*) ‘keten’, *pond* (< *pondus*), *venstre* (< *fenestra*) ‘raam’, *kelre* (< *cellarium*) ‘kelder’, *panne* (< *panna*) ‘pan’, *pere* (< *pirum*) ‘peer’, enz. (zie ook in 1.7.2). Hoewel veel van deze woorden pas in de 12de-13de eeuw schriftelijk zijn overgeleverd, staat het vast dat hun ontlending veel ouder moet zijn (uit de periode tot ongeveer 400). Dat is niet alleen af te leiden uit het soort van woorden, namelijk termen voor zaken die duidelijk in verband moeten worden gebracht met de Romeinse wereld, maar soms ook uit de vorm waarin de woorden zijn ontleend. Een woord

als *kelre* ‘kelder’, bijvoorbeeld, moet ontleend zijn in de vroege periode waarin *cellarium* nog met een *k* werd uitgesproken (later met *s*).

Een tweede stroom van ontleningen hangt samen met de kerstening en de stichting van kloosters als centra voor onder andere de schrijfkunst en studie, vanaf de 7de-8ste eeuw (zie de vele voorbeelden in 2.4.4).

En verder is er tijdens de gehele Middeleeuwen invloed blijven uitgaan van zowel het geschreven als het gesproken Latijn van geestelijken en geleerden (b.v. *paradijs*, *troon*, *glorie*, *substantie* enz.).

Een probleem met betrekking tot de ontlening van veel “Latijnse” woorden is dat niet met zekerheid te zeggen is of ze uit het Latijn, of via het oude Gallo-Romaans of Oudfrans ontleend zijn. We mogen immers niet vergeten dat naast het Latijn er nog een tweede bron was voor taalverrijking: de volkstaal van de aangrenzende gewesten, het Gallo-Romaans, dat in de 9de eeuw geleidelijk in het Oudfrans is overgegaan (zie in 2.4.2), en dat daarna ook in geschreven teksten in de zuidelijke Lage Landen invloed kon krijgen. En een bijkomende moeilijkheid is dat een oorspronkelijk uit het Frans ontleend woord later gelatiniseerd kan zijn.

De hele Middeleeuwen door is de invloed van het Frans overigens aanzienlijk geweest.

Hierbij moet worden opgemerkt dat er meestal ontleend werd uit het dialect van het noordwesten van Frankrijk, het Picardisch, en niet uit dat van het Île-de-France, dat later de Franse cultuurtaal geworden is (zie 2.4.2). Het Graafschap Vlaanderen was lange tijd een leen van de Franse kroon (zie 3.1.1) en aan het hof van de graven van Vlaanderen stond de Franse cultuur in hoog aanzien. De Vlaamse adel onderhield nauwe betrekkingen met de aristocratie in de noordelijke Franstalige gewesten. Ook de kooplieden in steden als Brugge en Ieper kwamen door hun handelsbetrekkingen vaak in contact met het Frans en beheersten die taal ongetwijfeld ook. De invloed van de Franse hoofse cultuur, en daarmee ook van de taal, was eveneens aanwezig aan het Brabantse en het Hollandse hof. In de 15de eeuw ging van de hertogen van Bourgondië, met Brussel als centrum van Franse cultuur, zelfs een grote uitstraling uit. Veel uit het Frans ontleende termen hebben betrekking op de hof- en ridderscultuur (b.v. *avonture* ‘avontuur’, *cameniere* ‘vrouwelijke bediende’, *garsoen* ‘schildknaap’, *faisaen* ‘fazant’, enz.), de voeding (b.v. *taerte* ‘taart’) en de rechtspraak (b.v. *sentencie* ‘vonnis’). Ook suffixen werden overgenomen: b.v. *-age*, *-ier* en *-ie*, die we terugvinden in b.v. *timmerage* ‘gebouw’, *herbergier* en *heerschappie* ‘macht’.

De invloed van het Frans is na de Middeleeuwen nog lang blijven voortbestaan en is in de 18de en de 19de eeuw bijzonder groot geworden, vooral in het Zuiden (zie verder in 4.4 en 4.5.4.2).

Veel minder groot was de invloed van het Duits.

In de 14de eeuw heeft de Duitse mystiek (met Meister Eckhart, Joannes Tauler, Heinrich Seuse) een invloed gehad op de taal van Ruusbroec en van de Moderne Devotie (zie in 3.3.3 en 3.3.5). Woorden als *vernuftig*, *indruc*, *invloet* zijn daar voorbeelden van. Eind 14de, begin 15de eeuw had het Duits ook een zekere invloed op de taal van de aristocratie in Holland, vanaf 1345 onder meer bevorderd door de aanwezigheid van het Beierse Huis en vanaf 1355 door de regering van Wenceslaus. Dirc van Delft en Dirc Potter, twee schrijvers die verbonden waren aan het Hollandse hof (zie 3.3.4), gebruikten in hun geschriften Duitse woorden. Bij laatstgenoemde treffen we onder andere *balde* ‘spoedig’ en *leider* ‘helaas’ aan. Vanaf het einde van de Middeleeuwen neemt het aantal Duitse leenwoorden in het Nederlands overigens toe (zie verder in 4.5.4.2).

3.5 De verscheidenheid van het Middelnederlands

Als we, ter afronding van dit hoofdstuk, nog even terugblikken op het Middelnederlands, dan is wat ons het meeste opvalt waarschijnlijk de grote verscheidenheid van de volkstaal in de middeleeuwse Lage Landen.

Het Diets vertoonde grote regionale verschillen, in de uitspraak en dus ook in de spelling omdat die sterk fonologisch was, in de woordenschat, en (in mindere mate) ook in de grammatica. We hebben daarvan talrijke voorbeelden gezien, onder andere bij het lezen van teksten afkomstig uit de verschillende gewesten (in 3.3).

Naast regionale verscheidenheid vallen in het Middelnederlands ook belangrijke chronologische verschillen op. Het Diets van de 14de en 15de eeuw was niet hetzelfde als het Vroegmiddelnederlands. De middeleeuwse volkstaal heeft in een periode van meer dan drie eeuwen talrijke veranderingen ondergaan: klankveranderingen, morfologische en syntactische veranderingen en veranderingen in het lexicon. De belangrijkste daarvan hebben we in 3.4 bekeken.

Verder manifesteren zich in het Middelnederlands ook taalverschillen die verband houden met sociale groepen, de diverse spreek- en schrijfsituaties en de onderwerpen waarover gesproken of geschreven wordt. Godsdienst en mystiek, de wetenschap, de handel, het recht en het bestuur hadden hun eigen woordenschat. En in de literatuur treffen we verschillend taalgebruik aan naargelang we bijvoorbeeld met didactische poëzie, ridderepiek of historiografie te maken hebben.

Wie daarover meer wil vernemen, verwijzen we naar leerboeken met Middelnederlandse teksten, waarvan er enkele worden genoemd in 3.6.

En ten slotte: er bestond in de Middeleeuwen nog geen uniforme Dietse eenheidstaal.

De behoefte aan een algemene taal werd in de tweede helft van de 15de eeuw wel duidelijk voelbaar en de drukkers en de rederijders hebben aanzetten daartoe geleverd, maar (het prototype van) een echte Nederlandse standaardtaal is pas later ontstaan, in de 16de-17de eeuw (zie verder in 4.2 en 4.3).

3.6 Verder lezen

Over de verschriftelijking van het Nederlands kan men lezen in Dijkhof, Goossens & Van Loon (red.) 1999 en in Beyers (red.) 2000.

De grootste verzameling Middelnederlandse teksten biedt Gysseling 1977-1987 (het zogenoemde Corpus Gysseling). Dit monumentale meerdelige standaardwerk bevat bijna alle ambtelijke documenten en literaire geschriften in het Nederlands van vóór het jaar 1301. Het is voorzien van complete woordindices en op basis van dit tekstcorpus werd een Vroegmiddelnederlands woordenboek geredigeerd (zie verder).

Wie kennis wil maken met (de verscheidenheid van) het Diets kan dat het beste doen via leerboeken en kijk- en leesboeken met Middelnederlandse teksten. We noemen van dit soort werken slechts enkele voorbeelden, er zijn er namelijk vele tientallen. Handig als leerboek-met-teksten is Hogenhout-Mulder 1983: het bevat immers ook een deel waarin op een eenvoudige en heldere manier de belangrijkste elementen van de Middelnederlandse klankleer/spelling, vormleer en syntaxis worden verklaard. Uitgebreider en grondiger zijn het werkboek, het vertaalboek en de instructiegrammatica van Van de Ketterij (resp. 1976, 1977 en 1980). Een kijk- en leesboek is de rijk geïllustreerde en deskundig becommentarieerde Reynaert-uitgave van Janssens e.a. 1991, maar daarnaast zijn er nog vele andere prachtige en interessante tekstedities. Hogenelst & Van Oostrom 1995 is een vlot geschreven, mooi geïllustreerde cultuurhistorische benadering van oude teksten en handschriften.

Over de valkuilen van de Middelnederlandse tekstinterpretatie handelt Duinhoven 1986, maar om de moeilijkheden in Middelnederlandse teksten te kunnen

oplossen staan ons ook vele woordenboeken en grammatica's ter beschikking. Hier worden alleen de goed toegankelijke werken genoemd.

Het al wat oudere, elfdelige *Middelnederlandsch Woordenboek* (afgekort: MNW) van Verwijs & Verdam (1885-1952) blijft een degelijk naslagwerk. Bij de woordbetekenissen worden telkens citaten gegeven uit de literatuur, die echter noch gelokaliseerd noch gedateerd zijn. Het lokaliseren en dateren van die aanhalingen is meestal wel mogelijk aan de hand van de *Bouwstoffen* (deel X): een alfabetisch geordende lijst van de afkortingen van de verwerkte bronnen. De grote variatie in de schrijfwijze van het Middelnederlands kan problemen opleveren bij het opzoeken van woorden. De woordenboekgebruikers moeten er onder andere rekening mee houden dat woorden die met c beginnen onder de letter k zijn opgenomen wanneer die c als *k* wordt uitgesproken (b.v. *confessie*, *costume*). Woorden die in het hedendaagse Nederlands met een z beginnen, zijn te vinden onder de letter s, omdat de spelling met z in het Middelnederlands geen regel was (b.v. *soeken*, *somer*). Enig zoekwerk is nodig als men een woord niet onmiddellijk onder de verwachte spelling vindt. Gelukkig is het MNW ook in digitale vorm op cd-rom beschikbaar. Door diverse indexen is de cd-rom eenvoudig te doorzoeken en via hyperlinks en zoekopties is het lexicografische gedeelte verbonden met de uitgebreide verzameling Middelnederlandse teksten van het Corpus Gysseling (zie boven). De *Cd-rom Middelnederlands* (Sdu Uitgevers) is zeer geschikt voor het onderzoeken van oude teksten.

Een waardevolle aanvulling op het MNW vormt het *Middelnederlandsch Handwoordenboek* van Verdam & Ebbinghe Wubben (1932). Het bevat veel woorden die in de eerste delen van het MNW niet voorkomen. Er worden geen bewijspplaatsen in gegeven.

Op dit *Handwoordenboek* is in 1983 een *Supplement* verschenen van Van der Voort van der Kleij. Een handig lexicon van het Middelnederlands is Pijnenburg & Schoonheim (1997).

De complete woordenschat van het Nederlands van de dertiende eeuw is ontsloten in het vierdelige *Vroegmiddelnederlands woordenboek* (2001), afgekort: VMNW, van Pijnenburg, Van Dalen Oskam, Depuydt & Schoonheim (red.). Het geeft uitgebreide informatie over de betekenis, datering, etymologie (herkomst) en varianten van de trefwoorden, plus vele citaten uit de oorspronkelijke bronnen. Daarnaast bevat dit lexicon veel encyclopedische informatie over de context van de citaten, zoals gegevens over bijbelse en historische figuren en plaatsen. Het VMNW kan online worden geconsulteerd op <http://vmnw.inl.nl>.

De speciale rederijkerswoordenschat wordt beschreven en verklaard in Maks *Rhetoricaal Glossarium* (1959).

Grammatica's van het Middelnederlands zijn: Van Loey 1973 (deel I *Vormleer*), Van den Berg 1971 (syntaxis), Van der Horst 1981 (een inleidend werkje over de

syntaxis), en de eerder al geciteerde instructiegrammatica van Van de Ketterij (1980). Er zijn ook grondige grammaticale deelstudies gepubliceerd. We vermelden hier bij wijze van voorbeeld Marynissen 1996 over de flexie van het 13de-eeuwse substantief.

Informatie over de klankontwikkelingen in het Middelnederlands vindt men in Van Loey 1971 (deel II *Klankleer*), Van Bree 1987 en Van Loon 1999.

Een aantal regionale klank- en vormverschillen van vóór 1300 werden in kaart gebracht in Berteloot 1984 en Mooijaart 1992.

Over de algemene geschiedenis van de Nederlanden in de middeleeuwen raadplege men Jansen 1991 en De Boer e.a. 1992.

Een aardig boek om met de cultuur en literatuur van de middeleeuwen kennis te maken is Janssens 1993. Verder verwijzen we naar o.a. Van Oostrom 1992 en 1996, Pleij 1988, 1990 en 1997, en naar de bekende literatuurgeschiedenissen. De opkomst van de rederijderskamers, de invloed die ze hadden op het maatschappelijk leven en hoe ze weer verdwenen tussen de coulissen van het literaire toneel, wordt beschreven door Moser 2001.

Een interessante site is www.literatuurgeschiedenis.nl, waar de literatuur van de middeleeuwen op een speelse, kleurrijke en nieuwsgierigmakende wijze wordt gepresenteerd.

4.

Nieuwnederlands

Het Nederlands vanaf ca. 1500 noemen we *Nieuwnederlands*. Dit taalstadium wordt het meest gekenmerkt door een verregaande deflexie en door het standaardiseringsproces, de geleidelijke opbouw en totstandkoming van het Standaardnederlands.

Het is ook de periode waarin het taalgebied in twee delen gescheiden raakt: het Noorden (Nederland) en het Zuiden (Vlaanderen/België).

In de 16de eeuw noemde men de volkstaal die gesproken werd in wat tegenwoordig Nederland en Vlaanderen is, *Duitsch*, *Nederduitsch* of *Nederlandsch* (zie ook in 3.3).

Duitsch werd echter hoe langer hoe meer voor het Hoogduits gereserveerd.

In de 17de eeuw werden de beide andere benamingen naast elkaar gebruikt en in de 18de eeuw vinden we bijna alleen *Nederduitsch*.

Sinds de stichting van het Koninkrijk der Nederlanden in 1813 begon de naam *Nederduits(ch)* in onbruik te raken en kwam de benaming *Nederlands(ch)* meer en meer in zwang. Een van de redenen waarom de laatste term uiteindelijk de voorkeur kreeg, was dat *Nederduits(ch)* ook gebruikt wordt om de Frankische en Saksische dialecten in de noordelijke helft van Duitsland aan te duiden.

4.1 De Nederlanden in de nieuwe en de nieuwste tijd

De geschiedenis van de Lage Landen na 1500 kan als volgt in een notendop worden weergegeven: de Nederlanden raakten in de 16de eeuw staatkundig in een noordelijk en een zuidelijk deel gescheiden, die sindsdien (met een korte onderbreking in de jaren 1814-1830) een apart bestaan hebben geleid, maar in de tweede helft van de 20ste eeuw weer nauwe samenwerkingsverbanden hebben aangegaan binnen een ruimere internationale context.

Zonder kennis van deze geschiedenis zijn de ontwikkelingen die het Nederlands na 1500 heeft doorgemaakt niet goed te begrijpen. Bepaalde politieke, economische, sociale, godsdienstige en culturele gebeurtenissen en veranderingen hebben immers belangrijke gevolgen gehad voor de taal. Op deze onderdelen van de algemene geschiedenis zullen we hieronder kort ingaan. De taalgeschiedenis wordt dan weer opgenomen in de daaropvolgende paragrafen.

4.1.1 De scheiding van Noord en Zuid in de 16de eeuw

De 16de eeuw was een van de meest turbulente perioden uit de geschiedenis van de Lage Landen. In dit tijdperk vallen ingrijpende gebeurtenissen: de Reformatie en de Contrareformatie, het begin van de Tachtigjarige Oorlog, de scheiding van Noord en Zuid en de verplaatsing van het economische en culturele zwaartepunt van de Zuidelijke naar de Noordelijke Nederlanden.

Karel V voltooide in de eerste helft van de 16de eeuw de eenmaking van de Nederlanden (zie 3.1.5). In 1548 maakte hij – als Habsburgse keizer – de Zeventien Provinciën tot een apart onderdeel van het Heilige Roomse Rijk. Deze zogenoemde Bourgondische Kreits omvatte het tegenwoordige Nederland, Luxemburg en België, maar zonder het prinsbisdom Luik en mét een deel van Noord-Frankrijk, Artesië (zie kaart 11). In 1549 bepaalde Karel V in de Pragmatieke Sanctie dat de Zeventien Provinciën ook in de toekomst een ondeelbaar geheel moesten blijven. In 1555 deed hij troonsafstand. Zijn broer Ferdinand werd keizer van het Heilige Roomse Rijk. Karels zoon Filips II erfde Spanje en de Nederlanden.

In de eerste helft van de 16de eeuw ging het vrij goed in de Lage Landen. Antwerpen was een bloeiende havenstad. Het was het belangrijkste handels- en cultuurcentrum van de Zeventien Provinciën. De Leuvense universiteit, gesticht in 1425, kreeg stilaan een internationale reputatie. In bijna alle steden, maar ook in veel dorpen, werden rederijderskamers opgericht (zie in 3.3.7). De boekdrukkunst nam grote uitbreiding. Mede daardoor raakten de ideeën van het humanisme en de renaissance wijdverspreid. Het humanisme was een levensbeschouwelijke beweging, ontstaan in de 14de eeuw in Italië, die de menselijke persoonlijkheid wilde ontwikkelen door de bestudering van de oude Grieks-Latijnse wijsbegeerte, letteren en cultuur. Belangrijke humanisten waren de uit Rotterdam afkomstige Desiderius Erasmus en de Zuid-Brabander Justus Lipsius. De renaissance hield een herleving in van de kunst- en levensstijl in de 15de en 16de eeuw, gebaseerd op een grote bewondering voor de schone vorm van de klassieke Griekse en Romeinse (bouw)kunst.

Maar er waren troebele tijden in aantocht. Geleidelijk werd in de 16de-eeuwse maatschappij de invloed sterker van verschillende godsdienstige groeperingen die het herstel beoogden van de oorspronkelijke zuiverheid in leer en gebruiken van de christelijke kerk. Dit *protestantisme* drong zowel vanuit Duitsland (Maarten Luther, 1483-1546) als vanuit Frankrijk (Jan Calvijn, 1509-1564) de Nederlanden binnen.

Tegen de groeiende invloed van deze religieuze revolutie (de *Hervorming* of *Reformatie* genoemd) gingen de rooms-katholieke Karel V en vooral zijn zoon Filips II steeds meer geweld gebruiken, via de zogenoemde *inquisitie*.

Bij het volk en de adel rees verzet tegen het bestuur van Filips II (die Nederlands noch Frans kende en zich als koning van Castilië definitief in Spanje had gevestigd). De belangrijkste oorzaken daarvan waren de overcentralisering van de macht onder de koning, het invoeren van bepaalde belastingheffingen en de strenge godsdienstige inquisitie. Veel edelen in de Nederlanden zaten diep in de schulden en werden daarom door de aanhangers van de koning spottend met de benaming *geuzen* aangeduid, wat “bedelaars” of “vagebonden” betekent. Het werd de historische scheld- en partijnaam van allen die ontevreden waren over de regering van Filips II.

In 1566 brak in de streek van Steenvoorde, in Frans-Vlaanderen (zie in 6.2), de eerste *beeldenstorm* uit: in de kerk werden heiligenbeelden en ramen stukgeslagen, kerkelijke gewaden en boeken verscheurd, de eucharistie ontheilgd. Tot de beeldenstorm zou door calvinistische predikers zijn aangezet. Zij zagen in de verarmde volksmassa's een gewillig instrument voor hun reformatieplannen. De beeldenstorm breidde zich binnen enkele weken over de Nederlanden uit. Filips II stuurde de hertog van Alva met een leger van tienduizend man naar de Lage Landen om de heiligschennis en het oproer te bestraffen. Alva trad meedogenloos op tegen de protestanten. Hij riep in 1567 een nieuw rechtscollege in het leven, de *Raad van Beroerten* (in de volksmond de *bloedraad* genoemd), dat meer dan duizend doodvonnissen uitsprak. Zo werden in 1568 onder anderen de graven van Egmont en Hoorn onthoofd, op de Grote Markt in Brussel.

Onder leiding van Willem van Oranje, stadhouder (= plaatsvervanger van de vorst) van Holland, Zeeland en Utrecht, begonnen de Nederlandse gewesten in 1568 een oorlog tegen het Spaanse schrikbewind, waaraan pas in 1648 een einde zou komen: de *Tachtigjarige Oorlog*.

Het Spaanse leger veroverde tussen 1583 en 1586 de meeste Vlaamse en Brabantse steden. De laatste grote stad die de troepen van Filips II innamen, was Antwerpen in 1585. Het zuidelijke deel van de Nederlanden kwam daarmee definitief in de macht van Spanje.

Kaart 12. De Nederlanden na de Vrede van Munster (1648).

De noordelijke gewesten verklaarden zichzelf onafhankelijk en stichtten de *Republiek der Verenigde Nederlanden*, bestaande uit zeven zelfstandige provinciën. Het begin van de Republiek werd gevormd door de Unie van Utrecht, gesloten door de noordelijke provincies in 1579, die in 1581 Filips II als soeverein van de Nederlanden vervallen verklaarde. De onafhankelijkheid van de Republiek werd in de Vrede van Munster (1648) internationaal erkend. Noord en Zuid waren daarmee officieel gescheiden (zie kaart 12).

In de Republiek werd het *calvinisme*, de hervormde leer naar de leerstellingen van de Picardiër Jean Calvin (Jan Calvijn), de staatsgodsdienst. In de Zuidelijke (Spaanse of Koninklijke) Nederlanden werd, via de *Contrareformatie*, de Hervorming een halt toegeroepen, zodat dit gebied katholiek bleef of weer katholiek werd gemaakt.

De opstand tegen Spanje werd de zuidelijke gewesten noodlottig. De inquisitie had al vóór 1567 veel hervormden naar het Noorden doen vluchten, maar de komst van Alva veroorzaakte een nog grotere uittocht. Toen na de *val van Antwerpen* in 1585 het gehele Zuiden in de macht van Spanje kwam, zochten opnieuw tal van Vlamingen en Brabanders hun heil in het vrije Noorden. Ze vonden er niet alleen bescherming tegen de gewelddadigheden van het Spaanse leger, maar konden er ook in alle vrijheid hun geloof belijden.

Deze massale vlucht luidde voor een aantal zuidelijke steden als Antwerpen, Gent en Leuven een periode van economische stagnatie in. De Hollandse steden daarentegen groeiden snel aan met uitstekende intellectuele, industriële en commerciële krachten. De bevolking van Antwerpen daalde van 150.000 tot 80.000 inwoners, die van Amsterdam steeg in minder dan 50 jaar van ongeveer 30.000 naar 105.000.

In totaal vluchtten zo'n 150.000 inwoners van de zuidelijke gewesten (ongeveer 10% van de totale bevolking) naar het Noorden. Onder hen waren geleerden, financiers, politici, kunstenaars, ondernemers, handelaars, drukkers, predikanten enz. Zij hebben er mede voor gezorgd dat het Noorden in de 17de eeuw tot grote bloei kon komen. De economische expansie van Amsterdam, bijvoorbeeld, werd door Zuid-Nederlanders gestimuleerd: in 1611 was meer dan de helft van de 310 voornaamste kooplieden van de stad van Zuid-Nederlandse oorsprong en bij de stichting van de VOC (zie in 4.1.2) in 1602 was bijna een derde van het startkapitaal ingelegd door zuidelijke immigranten.

Na de val van Antwerpen en de blokkade van de Scheldemonding door de troepen van de Republiek, liep de bloeitijd van de Antwerpse haven en van de Brabantse gebieden ten einde.

Het economische en culturele zwaartepunt verschoof naar het Noorden, met name naar de grote Hollandse steden.

4.1.2 De Republiek der Verenigde Nederlanden in de 17de en 18de eeuw

In het Noorden kende de onafhankelijke Republiek der (Zeven) Verenigde Nederlanden in de 17de eeuw een steile opgang. Amsterdam nam de rol van Antwerpen als havenstad en handelscentrum over. Al rond 1600 was de handel langs de kusten tussen Bordeaux en Spitsbergen en langs de kusten van de Baltische Zee bijna geheel in Hollandse handen. Er werden *compagnieën* opgericht die een drukke handel opzetten met overzeese gebieden en een rijk handelsimperium vestigden. De *Vereenigde Oost-Indische Compagnie* (de VOC, die het monopolie kreeg voor de handel op Azië) en de *West-Indische Compagnie* (de WIC, die de handel op West-Afrika en Amerika behartigde) legden onder meer de basis voor de Nederlandse nederzetting in Zuid-Afrika en voor de latere koloniën Oost-Indië (het huidige Indonesië) en West-Indië (Suriname en de Antillen). De VOC was in de 17de en 18de eeuw de grootste handelsonderneming ter wereld, met een vloot van meer dan honderd schepen, duizenden werknemers, tientallen kantoren in Azië en zes vestigingen in Nederland. Het belangrijkste kantoor in Azië was gesitueerd in Batavia, het huidige Jakarta, de stapelmarkt van de handel in 'de Oost'. De belangrijkste vestiging in Nederland was Amsterdam, de stapelmarkt voor de wereld.

Door de gunstige economische situatie kwamen de kunsten eveneens tot hoge bloei. Bekende 17de-eeuwse schrijvers zijn Vondel, Hooft, Bredero en Huygens. Ook de Hollandse schilderkunst uit die periode is wereldberoemd, onder anderen door meesters als Rembrandt, Vermeer en Hals. Aan de in 1575 opgerichte universiteit te Leiden doceerden gerenommeerde wetenschappers, die vaak uit het Zuiden afkomstig waren, zoals de plantkundige Dodoens en de wiskundige Stevin. Om dit alles staat de 17de eeuw in de geschiedenis bekend als Hollands *Gouden Eeuw*.

De Republiek was politiek eigenlijk een statenbond, waarin de zeven gewesten een vergaande autonomie bezaten. Alleen (het tegenwoordige) Noord-Brabant en Limburg, die pas na 1600 op Spanje veroverd werden en katholiek waren, kregen geen autonomie: ze bleven tot 1796 formeel onder toezicht van de Staten-Generaal, de overkoepelende afvaardiging en het hoogste regeringscollege. Holland, dat zorgde voor bijna tweederde van de nationale financiën, was binnen de statenbond het dominerende gewest.

De Republiek der Verenigde Nederlanden is in de 17de eeuw een machtige natie geworden, en dat niet alleen op basis van het economische succes van zijn handelsmaatschappijen. In 1639 versloeg de Hollandse vloot namelijk een Spaanse armada, waardoor de Spaanse overmacht ter zee en in de overzeese handel definitief gebroken werd. De Verenigde Nederlanden werden zo een zelfbewuste maritiem-commerciële wereldmacht. Maar de Republiek raakte in een felle concurrentiestrijd gewikkeld met Engeland. Beide naties vochten in de late 17de eeuw drie oorlogen uit, en er volgde nog een vierde op het einde van de 18de eeuw.

De 18de eeuw was voor de Republiek op het gebied van de handel en de internationale politiek een weinig dynamische periode. Er is eerder sprake van een zekere stagnatie. Dat kwam onder andere door de harde concurrentie en de oorlog met Engeland.

In 1795 stootten de Franse revolutionaire troepen, die voordien de Zuidelijke Nederlanden hadden veroverd, naar het noorden door, waardoor de Republiek een vazalstaat werd van het grote Franse Rijk. De *Bataafse Republiek* werd uitgeroepen, een eenheidsstaat waarbij het privilege van de calvinistische kerk verviel en de katholieken gelijkberechtigde burgers werden. De regering volgde de in Frankrijk heersende trend om allerlei aspecten van het openbare leven te stroomlijnen. Alle burgers moesten een familienaam laten vastleggen, het belastingstelsel en de posterijen werden gecentraliseerd, er kwamen landelijke regelingen voor de uitoefening van de geneeskunst, voor het lager onderwijs, de spelling en de grammatica. In 1806 werd het *Koninkrijk Holland* opgericht, met de broer van Napoleon op de troon. Toen koning Lodewijk Napoleon niet voldoende gevolg gaf aan de wensen van broer Bonaparte, werd het Koninkrijk in 1810 door het Franse Keizerrijk geannexeerd.

4.1.3 De Zuidelijke Nederlanden in de 17de en 18de eeuw

Het Zuiden raakte na de *val van Antwerpen* in 1585 geleidelijk in verval. De troepen van de Republiek hadden de Scheldemonding geblokkeerd, zodat Antwerpen tot een binnenhaven werd gedegradeerd.

In 1598 stond Filips II de Zuidelijke Nederlanden af aan zijn dochter Isabella, die zou huwen met aartshertog Albrecht van Oostenrijk. Onder Albrecht en Isabella vormden de zuidelijke provincies een onafhankelijke staat, die op economisch, godsdienstig (door de Contrareformatie) en cultureel gebied een zeker herstel kende. In de schilderkunst was er zelfs sprake van een echte bloeiperiode met Rubens en zijn leerlingen Van Dyck en Jordaens. Na Albrechts dood in 1621, hij overleed kinderloos, kwamen de Zuidelijke Nederlanden terug aan Spanje.

De *Spaanse Nederlanden* werden het slagveld van Europa. Ze vielen herhaaldelijk ten prooi aan Franse expansionistische aanvallen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het er op economisch, sociaal en cultureel gebied almaar slechter ging. In 1659 gingen grote delen van de Zuidelijke Nederlanden, waaronder Artesië, naar Frankrijk. Ook een deel van het graafschap Vlaanderen werd Frans grondgebied (het wordt nu vaak met *Frans-Vlaanderen* aangeduid – zie in 6.2).

Na de dood van de laatste Spaanse koning uit het Habsburgse huis vielen de Zuidelijke Nederlanden aan Oostenrijk toe (1713). Het tijdperk van de *Oostenrijkse Nederlanden* was een periode van herstel, vooral onder de regering van keizerin Maria-Theresia (1740-1780). Zij gaf het land een moderne infrastructuur door de aanleg van kanalen en verharde wegen, wat de economie ten goede kwam. De cultuur, het onderwijs en de wetenschap, die op een bedroevend laag peil stonden, werd nieuw leven ingeblazen, onder andere door de stichting van staatscolleges en een academie van wetenschappen en letteren. Via deze Theresiaanse instellingen kon de Verlichting (het geloof in de rede en de wetenschap) in het Zuiden doordringen. Tegen de hervormingen van haar zoon, Jozef II, op het gebied van de eredienst, het bestuur en de rechtspraak, rees verzet, wat in 1789 tot de *Brabantse Omwenteling* leidde. Dit was de eerste aanzet in het Zuiden om tot een zelfstandige staat te komen, een poging die mislukte.

In 1794 veroverden de Franse revolutionaire legers de Oostenrijkse Nederlanden. Het gebied werd in 1795 door Frankrijk geannexeerd. De Fransen hervormden het land grondig: ze braken de oude standenmaatschappij af, schaften de bestaande rechtsgewoonten en regelgeving af, voerden het Franse recht in, verklaarden het Frans tot enige officiële taal en bestreden de invloed van de katholieke kerk. Dat stuitte op verzet, maar de *Boerenkrijg*, een opstand in 1798 van vooral de plattelandsbevolking, eindigde op een nederlaag.

4.1.4 De hereniging van Noord en Zuid (1814-1830)

Eind 1813 verdreven de Nederlanders de Franse bezetters uit hun land. Willem I, oudste zoon van de laatste stadhouder van de vroegere Republiek der Verenigde Nederlanden en erfprins van het huis van Oranje, werd nog datzelfde jaar als vorst ingehuldigd.

De Fransen werden daarna ook uit de Zuidelijke Nederlanden verdreven, door een coalitie van Engeland, Nederland en Pruisen. Napoleon leed in 1815 een definitieve nederlaag bij Waterloo. Het Congres van Wenen (1814-1815) bekrachtigde de hereniging van Zuid en Noord in het *Koninkrijk der Nederlanden*, met Willem I als staatshoofd. De reünificatie was eind 1814 al feitelijk tot stand geko-

men. De bedoeling was dat de herenigde Nederlanden, uitgebreid met het vroeger onafhankelijke prinsbisdom Luik, een sterke bufferstaat zouden vormen tegen het gevreesde Franse imperialisme.

Het nieuwe Koninkrijk vormde een eenheidsstaat met een regering en een twee-kamerstelsel, waarbij de grondwet de koning veel ruimte liet voor eigen initiatief. Willem I maakte daar als verlicht despoot graag gebruik van en hij voerde op drie gebieden een nieuw beleid: de economie, het onderwijs en de taal.

Zijn economische politiek kwam vooral het Zuiden ten goede. Hij liet kanalen graven, de Antwerpse haven vergroten en 800 kilometer wegen bestraten. Hij activeerde de textielnijverheid in Vlaanderen en bevorderde de staalindustrie in Wallonië. De handel van het Noorden en de industrie van het Zuiden vulden elkaar goed aan.

Willem I wilde de economische welvaart baseren op een hoger ontwikkelingspeil. Om het wijd verbreide analfabetisme in het Zuiden te bestrijden, liet hij vele tientallen scholen oprichten. Hij stichtte ook de universiteiten van Gent en Luik en heropende de universiteit van Leuven, die door de Fransen gesloten was.

Om het onderwijs voor een breder publiek toegankelijk te maken, moest het in de volkstaal gegeven worden en voor drie vierden van de bevolking was dat het Nederlands. Willem I voerde daarom een politiek van vernederlandsing, zelfs in het Franstalige Wallonië, want hij wilde door zijn taalpolitiek ook de nationale eenheid bevorderen.

De hereniging van Noord en Zuid onder Willem I is geen succes geworden. Dat was gedeeltelijk te wijten aan de figuur van de koning zelf, die onbuigzaam en weinig tactisch was. Daarnaast waren de verschillen tussen het calvinistische Noorden en het rooms-katholieke Zuiden na twee eeuwen scheiding wel erg groot geworden, en dat niet alleen door de godsdienstoppositie. De Noordelijke Nederlanden, die bijna 250 jaar lang een onafhankelijke Republiek hadden gevormd en internationaal een belangrijke rol hadden gespeeld, voelden zich superieur ten opzichte van het Zuiden. In de Zuidelijke Nederlanden had de eeuwenlange vreemde overheersing en vooral de twintigjarige inlijving bij Frankrijk en de daarmee gepaard gaande verfransing diepe sporen nagelaten.

De oppositie tegen Willem I werd in het Zuiden steeds sterker. De adellijke grootgrondbezitters kantten zich tegen de liberale grondwet. De verfranste burgerij en de pro-Franse hoge geestelijkheid verzetten zich tegen de taalpolitiek van de koning, die werd aanvoeld als een dwang tot invoering van een minderwaardig geachte taal. Het Nederlands werd door de katholieke clerus bovendien als een ketterse (want calvinistische) taal voorgesteld. De liberalen vochten de autocratische bewindvoering van de koning aan. De katholieken wezen zijn laïciserende

politiek af. En ook het feit dat Willem I de grote staatsschuld van het Noorden op het Zuiden wilde afwentelen, riep protest op.

Op 25 augustus 1830 brak in Brussel de *Belgische Revolutie* of *Belgische Opstand* uit. Willem I stuurde een leger, maar de Hollandse troepen werden uit de meeste zuidelijke vestingen verdreven. Op 4 oktober 1830 riepen de opstandelingen de Belgische onafhankelijkheid uit. Ze kozen een eigen koning, Leopold van Saksen-Coburg, die op 21 juli 1831 de troon besteege. Enkele dagen later viel het Nederlandse leger België binnen, maar Franse troepen – die de verslagen Belgen te hulp waren gekomen – dwongen het tot de terugtocht. Pas in 1839 erkende Willem I bij het Verdrag van Londen, onder druk van Engeland en Frankrijk, een definitieve gebiedsverdeling en de onafhankelijkheid van België. Noord en Zuid waren weer gescheiden.

4.1.5 Nederland van 1830 tot vandaag

Nederland haalde in de 19de eeuw grote winst uit zijn Oost-Indische koloniën. Het paste daar van 1830 tot 1870 het zogenoemde cultuurstelsel toe, wat inhield dat de Javanen producten moesten telen voor de Europese markt. Maar door allerlei misbruiken werd het cultuurstelsel voor de inheemse bevolking een ondraaglijke last. De roman *Max Havelaar* (1860) van Multatuli (Douwes Dekker) was daartegen een felle aanklacht.

Nederland raakte niet betrokken in de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), wel in de Tweede (1940-1945). Om het Nederlandse verzet te breken, werd enkele dagen na de Duitse inval de binnenstad van Rotterdam platgegooid. Het land heeft ook geleden door een goed georganiseerde jodenvervolgning en door ontbering tijdens de zogenoemde hongervinter van 1944-1945.

Na de oorlog begonnen de Nederlanders met veel enthousiasme en in een geest van saamenhorigheid aan de wederopbouw. Vooral de woningnood was groot, mede doordat na de onafhankelijkheid in 1949 van Indonesië (het voormalige Oost-Indië) meer dan een kwart miljoen Nederlanders naar het moederland terugkeerde.

Tot het midden van de jaren '60 was de Nederlandse samenleving sterk *verzuild*. Dat hield in dat de burger voor de meest uiteenlopende maatschappelijke behoeften terecht kon bij zijn eigen zuil: een geïntegreerd complex van organisaties en instellingen op confessionele of levensbeschouwelijke grondslag, zoals scholen, kranten, omroepverenigingen, werknemersorganisaties, politieke partijen enz. Het duidelijkst was de verzuiling bij de gereformeerden, de katholieken en de socialisten.

In de tweede helft van de jaren '60 en in de jaren '70 onderging de Nederlandse samenleving grote veranderingen. Er vond een *ontzuiling* en een *deconfessionalisering* plaats, en er ontstond een sterk *democratiseringsstreven* door onvrede met de

gangbare politiek en maatschappelijke verhoudingen. Uitingen van dat onbehagen waren onder andere *Provo* en de daaruit ontstane politieke beweging *de Kabouters*. De jongeren (vooral in Amsterdam) kwamen op ludieke wijze in opstand tegen het gezag en bepaalde maatschappelijke taboes (zoals seks en drugs). Zij streefden een niet-autoritaire maatschappij na.

Er ontstonden ook drie grote protestbewegingen, die tot in de jaren '80 voor acties zorgden. De *vrouwenbeweging* ijverde voor de maatschappelijke en economische emancipatie van de vrouw. De *vredebeweging* zette zich in voor de beëindiging van de wapenwedloop en streefde naar veiligheid en duurzame vrede. De *kraakbeweging* ten slotte was een reactie tegen de blijvende woningnood: *krakers* namen leegstaande gebouwen in gebruik en ontruiming van zulke *kraakpanden* leidde soms tot rellen.

Al deze ontwikkelingen in de jaren '60, '70 en '80 hebben de traditioneel strakke, confessioneel geïnspireerde Nederlandse maatschappij grondig veranderd. De samenleving wordt vandaag gekenmerkt door anti-autoritarisme en een gelijkheids-ethos, door een tendens tot informalisering, door vrijheid, tolerantie en openheid. Er bestaan natuurlijk wel maatschappelijke normen, spelregels en verwachtingen, maar deze worden zelden uitdrukkelijk gesteld.

Sinds het relatief korte maar politiek-maatschappelijk ingrijpende optreden van de rechtse populist Pim Fortuyn rond 2000, die er onder andere op heeft gewezen dat de integratiepolitiek voor allochtonen in Nederland niet echt een groot succes kan worden genoemd, lijken er in het ideaal van de harmonieuze tolerantie-maatschappij barsten te komen. De moord op Fortuyn in 2002 en die op de cineast Theo van Gogh in 2004 hebben dit hele proces van verharding of ontreding nog eens in een stroomversnelling gebracht.

4.1.6 België van 1830 tot vandaag

Het jonge België was het eerste land op het Europese continent dat deel had aan de Industriële Revolutie. Vooral het zuidelijke deel van het land, het Franstalige Wallonië, werd industrieel sterk ontwikkeld en beleefde een economische en sociale bloei die tot in de eerste helft van de 20ste eeuw geduurd heeft. Vlaanderen had in dezelfde periode een duidelijke achterstand.

België is in 1830 gesticht als een unitaire staat met het Frans als officiële taal. De uitsluiting van het Nederlands uit het openbare leven riep al in de jaren '30 verzet op in Gent en Antwerpen. Deze reactie was oorspronkelijk vooral van taal- en letterkundige aard. In 1840 werd het politieke terrein betreden met de indiening bij het parlement van een zogenoemd *petitionnement* (verzoekschrift) dat “in Vlaanderen Vlaams” eiste, of met andere woorden: de erkenning en het gebruik van de

taal van de Vlamingen als officiële taal in Vlaanderen. Deze eis maakte geen enkele kans omdat het toenmalige censuskiesrecht – men moest een bepaalde som als belasting betalen om kiezer te zijn – ertoe leidde dat het land bestuurd werd door de burgerij en de adel, die overwegend Franstalig waren. De eisen en acties van een aantal Vlaamse groeperingen groeiden al snel uit tot twee parallelle stromingen: een tot culturele emancipatie en ontplooiing en een andere tot politieke ontvoogding en gelijkberechtiging. In de tweede helft van de 19de eeuw werden stap voor stap enkele concrete maar gedeeltelijke successen behaald in het streven naar taalgelijkheid voor de Vlamingen en in de strijd voor de uitbreiding van het kiesrecht tot de niet-verfranse klassen.

Vanaf het begin van de 20ste eeuw smolten de culturele en de politieke stromingen steeds meer tot één beweging samen. Na de Eerste Wereldoorlog concentreerden de acties op politiek gebied zich vooral op de vernederlandsing van het hoger onderwijs, het bestuur en de rechtspraak in Vlaanderen. Er ontstonden twee hoofdrichtingen onder de Vlaamsgezinden: de minimalisten en de nationalisten. De minimalisten trachtten door een aantal maatregelen van regeringswege de situatie voor de Vlamingen te verbeteren. De nationalisten beschouwden het unitaire Belgische staatsbestel als ongeschikt voor de ontwikkeling van het Vlaamse volk: zij waren voorstanders van autonomie voor Vlaanderen via een federalisering van het land of – radicaler – via separatisme. Na de Tweede Wereldoorlog werd het extreme nationalistische streven naar separatisme omgezet in de eis om de Belgische staat structureel te hervormen in federatieve zin. In 1970 kregen de Franse en de Vlaamse gemeenschap culturele autonomie. Vlaanderen was enkele jaren voordien al officieel eentalig Nederlands geworden: de oude taaleis uit 1840 (zie boven) was dus eindelijk gerealiseerd. Door verdere grondwetsherzieningen in de jaren '80 en '90 kregen Vlaanderen, Wallonië en Brussel verregaande politieke, bestuurlijke en financiële autonomie, binnen een federale staatsstructuur.

Het gefederaliseerde België is territoriaal verdeeld in drie zogenoemde *gewesten* en de bevolking is ingedeeld in drie *gemeenschappen*. De gewesten zijn: het Vlaamse gewest, het Waalse gewest en het Brussels-Hoofdstedelijke of kortweg Brusselse gewest. De drie gemeenschappen zijn: de Vlaamse gemeenschap, bestaande uit de inwoners van het Vlaamse gewest en de Nederlandssprekende inwoners van het Brusselse gewest (in totaal bijna 6 miljoen mensen), de Duitstalige gemeenschap, bestaande uit de ongeveer 70.000 inwoners van een klein gebied langs de grens met Duitsland in het Waalse gewest, en de Franstalige gemeenschap, gevormd door de inwoners van het Waalse gewest en de Franstalige inwoners van het Brusselse gewest (samen ongeveer 4 miljoen mensen). Zaken als defensie, justitie en sociale zekerheid, bijvoorbeeld, worden op nationaal niveau beheerd, maar voor veel andere taken of maatschappelijke domeinen zijn de gemeenschappen of de gewesten ver-

antwoordelijk. De gemeenschappen zijn onder andere verantwoordelijk voor cultuur en taalgebruik, onderwijs en de media. De gewesten zijn bevoegd voor economische ontwikkeling, energie, openbare werken en verkeer, landbouw, milieu enz. Vlaanderen is in de laatste vier decennia vrij welvarend geworden. In het hedendaagse federale België ligt het economische zwaartepunt duidelijk in het noordelijke deel van het land. Het Vlaamse gewest is goed voor 57,1% van het Belgisch bruto binnenlands product, het Waalse gewest voor 23,8% en Brussel voor 19,1%. Door de politieke verzelfstandiging en de economische welvaart is het besef van eigenwaarde in Vlaanderen sterk gegroeid. Sommige Vlamingen beschouwen de recente staatshervorming slechts als een tussenstap naar een nog ruimere autonomie of naar volledige zelfstandigheid.

4.1.7 Samenwerking tussen Nederland en België/Vlaanderen

In de periode na de Tweede Wereldoorlog zijn Nederland en België op diverse terreinen nauw gaan samenwerken binnen het ruimere internationale verband van de *Verenigde Naties* (voor de internationale veiligheid), de *Noord-Atlantische Verdragsorganisatie* (voor de verdediging van vrede en welvaart), de *Benelux* (economische coöperatie) en de *Europese Unie* (economische en politieke integratie). Via de *Nederlandse Taalunie* streven Nederland en de Vlaamse gemeenschap van België integratie na op het gebied van de taal en letteren (zie noot 4). Nederland en Vlaanderen hebben in een *Cultureel Verdrag* ook afgesproken zo nauw mogelijk samen te werken op het gebied van de cultuur, het onderwijs, de wetenschappen en het welzijn. Nederland en België vormen nog steeds twee aparte landen, waar door de eeuwenlange staatkundige scheiding talrijke verschillen bewaard zijn gebleven of tot ontwikkeling zijn gekomen. Door het Europese integratieproces waaraan beide landen deelnemen, zijn de banden echter weer intens geworden. De gemeenschappelijke taal en het besef te behoren tot een kleinere cultuurgemeenschap die binnen de Europese Unie in concurrentie komt met veel machtiger talen en culturen brengen Nederland en meer bepaald de Vlaamse gemeenschap van België tot nog nauwere samenwerking.

4.2 Naar een eenheidstaal in de 16de eeuw

Na 1500 blijft de gesproken volkstaal sterk van streek tot streek verschillen, zoals in de Middeleeuwen al het geval was. Nieuw is echter dat er in de loop van de 16de eeuw aandacht en waardering komt voor de moedertaal en dat er tegen het

einde van de eeuw een algemenere schrijftaal begint te ontstaan, die geleidelijk de domeinen gaat veroveren waarin het Latijn nog domineerde.

4.2.1 Een beginnende geschreven eenheidstaal

De behoefte aan een algemene taal die zich al in de late Middeleeuwen bij de boekdrukkers en de rederijkers had gemanifesteerd (zie in 3.3.7), wordt in de 16de eeuw dringend groter.

Het streven naar een eenheidstaal werd gestimuleerd door een aantal politieke, religieuze, economische en cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen. De Tachtigjarige Oorlog en het ontstaan van de Republiek zijn daarbij belangrijke factoren geweest (zie in 4.1.1). In oorlogsomstandigheden is er behoefte aan eenheid, ook op taalgebied. De provincies moesten samen strijd voeren tegen Filips II en ze moesten ook nauw samenwerken binnen de jonge Republiek. Het beraadslagen daarover kon het beste gebeuren in een taal die voor iedereen verstaanbaar was en waarmee iedereen zich kon identificeren. Dat laatste moest vooral de cohesie ten goede komen. Ook de Hervormers wilden een zo algemeen mogelijke taal om hun ideeën overal te kunnen verspreiden. En de nieuwe, protestantse kerken, verspreid over het land, hielden nauw contact met elkaar.

De jonge, protestantse Republiek had duidelijk behoefte aan een algemene taal, bruikbaar en verstaanbaar voor inwoners van alle gewesten, voor sprekers van verschillende dialecten. De provincie Holland met als belangrijkste stad Amsterdam, politiek zowel als economisch en cultureel het centrum van de nieuwe staat, ging de toon aangeven, ook wat de taal betreft. Het Hollands had aanzien en werd het voorbeeld voor een eenheidstaal. In dat Hollands zaten ook veel Vlaamse en Brabantse elementen, afkomstig van de zuidelijke immigranten (zie in 4.1.1). Deze Zuid-Nederlanders, onder wie rijke ondernemers, politici, kunstenaars, geleerden, stonden in Holland in hoog aanzien en zij drukten dan ook hun stempel op de taal, vooral via de prestigieuze Brabantse schrijftraditie (zie verder in 4.3.2).

De eenheidstaal die tegen het einde van de 16de eeuw begon te ontstaan, was in de eerste plaats *schrijftaal*. Van boeken uit deze periode kan men zo goed als niet meer merken uit welke streek ze kwamen. In de spreektaal echter, ook van voor-aanstaande personen, bleven de dialectische verschillen duidelijk hoorbaar.

Het ontstaan van een algemene schrijftaal had ook te maken met een nieuwe visie op de spelling. In de Middeleeuwen spelde men de woorden volgens de uitspraak, en omdat de uitspraak van streek tot streek verschilde, was er geen spellingseenheid. In de 16de eeuw hield men voor de spelling niet alleen rekening met de uitspraak, maar ging men ook letten op consequentheid en systematiek. Dat houdt

onder andere in dat men een woord in al zijn vormen op dezelfde manier schrijft, ook al spreekt men het op sommige punten anders uit. Volgens dit zogenoemde gelijkvormigheidsprincipe ging men *land* en *geluid* met een *d* schrijven (en niet meer met een *t* zoals in de Middeleeuwen) omdat er in het meervoud een *d* klinkt (*landen*, *geluiden*) en men de enkelvouds- en de meervoudsvorm op dezelfde manier wilde schrijven. Dat maakt het verband tussen de verschillende vormen duidelijker en komt de herkenbaarheid ten goede. Verder kwam er in de 16de eeuw ook meer overeenstemming om dezelfde klanken overal met dezelfde letters weer te geven en ging men alle woorden los van elkaar schrijven. Deze spelling sloot dus minder nauw bij de uitspraak aan dan de middeleeuwse, was consequenter en systematischer en werd daardoor in het gehele gebied eenvormiger. Voor het ontstaan van een algemene schrijftaal was dat alleen maar gunstig.

Er zijn in de tweede helft van de 16de eeuw verscheidene boekjes gepubliceerd waarin een eenheidsspelling werd voorgesteld. Voorbeelden zijn de *Nederlandsche Spellinghe* (1550) van de Gentse drukker Joos Lambrecht en de *Nederduitse Orthographie* (1581) van Pontus de Heuter, verschenen bij Plantijn in Antwerpen. Zulke spellinggidsen pasten in de traditie van het humanisme en de renaissance, die de behoefte aan vormdiscipline stimuleerden. Humanisten en renaissancisten vormden overigens een niet onbelangrijke factor in het ontstaan van de algemene taal. Het humanisme was in wezen beschaafd, aristocratisch. Het streven van de humanisten was elitair: zij wilden zich van het gewone volk onderscheiden. Vandaar dat zij zich van de dialecten losmaakten en naar een hogere taalcultuur streefden. Vandaar ook de genoemde behoefte aan vormdiscipline, waaruit een drang naar zuivering (purisme) en verfijning van de moedertaal ontstond, omdat die, volgens sommigen, door verwaarlozing in een slechte staat was geraakt. Het was er de renaissancisten vooral om te doen de moedertaal, die zij in vergelijking met het vormenrijke Latijn verarmd en berooid achtten, een sierlijkheid en een elegantie te geven die iedere vergelijking met het Latijn zou kunnen doorstaan. Zodra dat met succes zou zijn gebeurd, werd de moedertaal zelfs in staat geacht om het Latijn op alle terreinen te kunnen vervangen, zozeer waren de renaissancisten overtuigd van de intrinsieke waarde van de eigen moedertaal.

Concrete uitingen van het streven naar eenheid en zuivering zijn niet alleen de al genoemde pogingen om de spelling te standaardiseren, maar ook het opstellen van algemeen geldende grammaticale regels en het schrijven van puristische werken. Het mooiste voorbeeld hiervan is de in 1584 verschenen *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* ("dialoog over de Nederlandse grammatica"), geschreven door Hendrick Laurensz. Spieghel, in samenwerking met andere leden van de Amsterdamse rederijderskamer *In Liefd' Bloeyende*. Het is de eerste gedrukte grammatica van het Nederlands, waarin ook een eenheidsspelling wordt voorge-

steld en het gebruik van bastaardwoorden afgeraden wordt. De *Twe-spraak* was bedoeld als een verheerlijking van de moedertaal, als pleidooi voor taalzuivering en als bijdrage tot de opbouw en verbetering van de volkstaal op het gebied van de grammatica, naar het model van het Latijn. De opvatting was namelijk dat Latijnse invloed op het gebied van morfologie en syntaxis de waardigheid van het Nederlands vergrootte, maar dat lexicale ontlening (vooral aan het Latijn of het Frans) onnodig en zelfs onwenselijk was. Het boek van Spieghel heeft een grote invloed uitgeoefend op de taalopvattingen van de intellectuele elite van de Nederlanden.

4.2.2 Belangstelling en waardering voor de moedertaal

De aandacht en zorg voor de Nederlandse volkstaal in de 16de eeuw, vooral in de tweede helft ervan, zijn uitingen van de grote belangstelling en achting die men had voor de moedertaal. En deze positieve attitude tegenover de eigen volkstaal was een nieuw verschijnsel, want in de Middeleeuwen had men eigenlijk enkel waardering voor vreemde prestigetalen als het Latijn en het Frans.

De belangstelling voor de moedertaal blijkt uit heel wat Nederlandse geschriften die expliciet wijzen op de waarde en de voortreffelijkheid van de eigen volkstaal. Desiderius Erasmus bijvoorbeeld, noemde in 1528 het “Duyts” een van de “grondtalen”, een “zuster taal” *naast* het Latijn, waarvan de Romaanse talen slechts dochters en dus “basterdtalen” zijn. En bij wijze van anekdote kan ook Goropius Becanus worden vermeld, die in zijn boek over de geschiedenis van Antwerpen, *Origines Antwerpianae* (1569), het “Duyts”, zijn Brabantse moedertaal, als oudste en beste taal ter wereld beschouwde, ouder zelfs dan het Hebreeuws.

Een wetenschappelijke uiting van de belangstelling en waardering voor de volkstaal is de inventarisering van de moedertaalwoordenschat in wat we de eerste woordenboeken van het Nederlands kunnen noemen: het *Naembouck van allen natuerlicken ende ongheschuimde vlaemsche woorden* (1562) van Joos Lambrecht, dat een sterk puristische, taalzuiverende opzet had, de *Thesaurus Theutonicae linguae – Schat der Nederduytscher Spraken* uitgegeven door de beroemde Antwerpse drukker Christoffel Plantijn in 1573, en het Nederlands-Latijnse woordenboek van Cornelis Kiliaan (corrector bij Plantijn) van 1574, dat een tweede, uitgebreide herdruk kende in 1588. De bekendste druk van Kiliaans woordenboek is de derde uit 1599, waarin de etymologie (nog) meer ruimte kreeg en die verscheen onder de titel *Etymologicum Teutonicae linguae sive Dictionarium Teutonico-latinum*. Overigens moet het maken van woordenboeken ook als een belangrijke taalopbouwende activiteit worden beschouwd (zie verder in 4.3).

Het ontstaan van een nationaal bewustzijn in de jonge Republiek heeft zonder twijfel gezorgd voor een grotere waardering van de moedertaal. De Staten-Generaal (zie in 4.1.2) besloten in 1582 om in de meeste documenten en uitgaande stukken het Nederlands te gebruiken in plaats van het Frans, dat voordien als ambtelijke en diplomatieke taal fungeerde. Maar ook de Reformatie, die zich wilde richten op alle lagen van de bevolking en daarvoor afhankelijk was van geschriften en prediking in de volkstaal, heeft sterk bijgedragen tot de waardering van het Nederlands. In de kerken van de Hervorming werd overal de volkstaal gebruikt en niet meer het Latijn zoals in de rooms-katholieke kerk. Dat kerkelijk gebruik van de eigen taal vormde een grote steun voor het Nederlands, dat daardoor veel meer status kreeg.

Ook in de wetenschap begon men in deze periode de eigen taal te gebruiken in plaats van het Latijn (zie in 3.3). Er kwamen geleerden die hun boeken in het Nederlands schreven. Een van de eersten was de uit Mechelen afkomstige botanicus Rembert Dodoens. Hij publiceerde zijn *Cruyde Boeck* in 1554 over medicinale planten niet in het Latijn zoals toen gebruikelijk was voor wetenschappelijke verhandelingen, maar in de volkstaal.

De Brugse wiskundige Simon Stevin, legeringenieur in dienst van de Republiek en initiator van de Leidse ingenieursschool, heeft in zijn *Uytspraeck van de weer-digheyt der duytsche tael* (1586) een stevig pleidooi gehouden voor het gebruik van de moedertaal in wetenschappelijke publicaties. Het Nederlands bezit daar volgens Stevin voortreffelijke eigenschappen voor, zoals bijvoorbeeld de korthed (eenlettergrepigheid) van veel woorden en het grote vermogen om samenstellingen en afleidingen te vormen. Hij heeft voor veel begrippen uit de wiskunde, waarvoor tot dan toe enkel Latijnse termen bestonden, Nederlandse woorden bedacht. *Driehoek, vierkant, wortel, middellijn* zijn daar voorbeelden van. Stevin gaf zijn colleges aan de Leidse universiteit ook in het Nederlands. De meeste van zijn collega's deden dat niet, met als argumenten dat het Latijn als internationale taal van de wetenschap fungeerde en onderwijs in de volkstaal de internationale handelscontacten waarschijnlijk geen goed zou doen. Maar er was een begin gemaakt met de doorbreking van het monopolie van het Latijn in de wetenschap en ook dat heeft bijgedragen tot het prestige van de moedertaal.

4.3 Opbouw en verbreiding van het Standaardnederlands in het Noorden

Het standaardiseringsproces dat vanaf de tweede helft van de 16de eeuw op gang was gekomen, verkeerde rond 1600 nog in een prille beginfase. Er was weliswaar

een aanvang gemaakt met de vorming van een algemene schrijftaal, maar die opbouw moest worden voortgezet en vervolledigd. En een *gesproken* eenheidstaal bestond nog lang niet.

De opbouw en verbreiding van de geschreven en gesproken Nederlandse standaardtaal is een complex proces dat meer dan drie eeuwen in beslag heeft genomen. Het heeft zich hoofdzakelijk in het Noorden afgespeeld, dat sinds het einde van de 16de eeuw staatkundig van het Zuiden gescheiden was (zie in 4.1.1).

4.3.1 Standaardisatie

Vooraleer we het ontstaan van het Standaardnederlands verder beschrijven, kan het verhelderend zijn eerst even stil te staan bij het verschijnsel standaardisatie zelf. Onder *standaardisatie* verstaan we het taalsociologische proces waarbij uit een toestand van dialectverscheidenheid een eenheidstaal ontstaat.

Het *standaardiseringsproces* houdt vier belangrijke kenmerken of deelprocessen in:

- (1) *Selectie*. Een standaardtaal ontstaat meestal op basis van een dialect dat gesproken wordt door een groep die door een sterke sociaal-economische positie en een grote sociaal-culturele uitstraling veel aanzien geniet. Vaak is het de groep van een belangrijk politiek of commercieel centrum. De taalvariëteit van deze groep krijgt de voorkeur en wordt het prestigedialect. We spreken in dit verband ook wel van de *voorkeursvariëteit*.
Behalve deze *selectie op macroniveau* (welk dialect als basis voor de standaardtaal?) vindt er ook een *keuze op microniveau* plaats: het selecteren van welbepaalde taalvormen (klanken, morfemen, woorden, syntactische structuren) uit verschillende regionale of ook sociale taalvarianten voor opname in de standaardtaal.
- (2) *Codificatie*. Voor de opbouw van een zich ontwikkelende standaardtaal is verder vereist dat er een codificatie plaatsvindt. Er moeten normen en regels worden opgesteld die gelden voor de vorming en het gebruik van de standaardtaal(elementen). Dit houdt praktisch in dat er een uniforme spelling wordt afgesproken en dat er woordenboeken en grammatica's samengesteld worden.
- (3) *Functie-uitbreiding*. Wanneer de betreffende taal wordt gehanteerd op terreinen waarop ze eerder niet in gebruik was, is het nodig dat ze wordt uitgebouwd om in die (nieuwe) domeinen adequaat te kunnen functioneren. Dat is bijvoorbeeld het geval als in het bestuur, de wetgeving, de rechtspraak, het onderwijs, de wetenschap of de godsdienst de volkstaal wordt gehanteerd en niet meer het gebruikelijke Latijn of Frans.
- (4) *Acceptatie*. Met acceptatie wordt een verdere verbreiding van de geselecteerde en voorgeschreven standaardvormen over grotere delen van de taalgemeen-

schap bedoeld. De betreffende taal dient door de bevolking ook *erkend* te worden als *de* variëteit voor openbaar taalgebruik, waarmee men in contacten met secundaire relaties altijd en overal terecht kan in het door de overheid vastgestelde taalgebied.

De verschillende genoemde deelprocessen kunnen maar optreden, als aan een belangrijke voorwaarde voldaan is: een *positieve taalattitude* van de betreffende gemeenschap. In de Nederlanden is er, zoals we in 4.2.2 hebben gezien, vanaf de 16de eeuw een duidelijk positieve houding tegenover de volkstaal.

Bij de verklaring van de precieze gang van het standaardisatieproces spelen externe factoren uit de historische context een grote rol. Zo kan het ontstaan van een positieve attitude ten opzichte van de volkstaal in de Nederlanden alleen verklaard worden tegen de achtergrond van de renaissance, de reformatie en het nationaal bewustzijn (zie in 4.2). En de verklaring voor de selectie van een bepaald dialect als voorkeursvariëteit of van bepaalde taalvormen als de norm ligt meestal in het politiek, economisch of cultureel overwicht van een bepaalde regio of groep. Externe factoren spelen niet alleen een rol bij het *begin* van standaardisatie maar ook in latere fasen van het proces, bijvoorbeeld wanneer het om de verbreiding van de standaardtaal gaat. En ook de intensiteit van standaardisatieactiviteiten kan met externe factoren in verband worden gebracht.

4.3.2 De taalopbouw in de 17de eeuw

4.3.2.1 *Selectie op macroniveau*

In 4.2.1 hebben we gezien dat het Hollands tegen het einde van de 16de eeuw door de historische omstandigheden als model, als basis is gaan fungeren voor een eenheidstaal. In de loop van de Gouden 17de Eeuw werd die *voorkeurspositie* van het Hollands steeds duidelijker, dankzij de politieke en economische suprematie van de provincie Holland en de culturele bloei die daarmee gepaard ging (zie in 4.1.2).

In de grote Hollandse steden werd echter niet alleen Hollands gesproken. Er waren in de jaren 1572 tot 1630 zoveel Vlaamse en Brabantse immigranten toestroomd, dat ook hun dialecten prominent aanwezig waren. Rond 1622 maakten de zuiderlingen in Leiden 62% van de bevolking uit, in Haarlem 50% en in Amsterdam ongeveer 32%. Belangrijker dan de hoogte van deze percentages was dat het ging om een groep met een groot prestige. Onder de zuidelijke immigranten bevonden zich immers rijke kooplieden, invloedrijke staatslieden, bekwame geleerden en bekende drukkers, die in hun nieuwe omgeving vaak een vooraanstaande rol speelden. Ook Zuid-Nederlandse leerkrachten vestigden zich in het

Noorden als houders van de zogeheten Franse en “Duytse” (= Nederlandse) scholen, waar voornamelijk lees- en schrijfonderwijs werd gegeven. Deze groepen met prestige dienden in verschillende opzichten als voorbeeld en werden, zeker ook in hun taalgebruik, nagevolgd en geïmiteerd. Daar was voldoende gelegenheid toe: in het onderwijs, in de handel, in letterkundige kringen, in de kerk was de zuidelijke, overwegend Brabantse taal dagelijks te horen. Dit directe contact leidde als vanzelf tot een zekere taalvermenging: in het Hollands drongen heel wat zuidelijke elementen door.

Dat gebeurde in de schrijftaal in veel sterkere mate nog dan in de spreektaal, want behalve via de *gesproken* taal van de immigranten was het Brabants nog op een andere, belangrijker manier aanwezig, namelijk via de zuidelijke *schrijftaal*traditie. De geschreven taal had steeds zuidelijke kenmerken vertoond. De Vlaamse en Brabantse ambtelijke documenten en literatuur in de Middeleeuwen hadden een onmiskenbare voorbeeldfunctie (zie in 3.3). En in de 16de en 17de eeuw ging van de wijdverspreide zuidelijke reformatische gedrukte werken en van de zuidelijke leermiddelen een grote invloed uit. Deze zuidelijk gekleurde schrijftaditie werd door de immigranten en de Hollandse geleerden, staatslieden en schrijvers voortgezet. Dat gebeurde onder anderen door de (in 4.2.2 al genoemde) Brugse immigrant Simon Stevin, door de Gentse filoloog aan de Leidse universiteit Daniël Heinsius, door de in Brussel geboren staatsman en auteur van de satirische *Byencorff der H. Roomsche Kercke* Marnix van St.-Aldegonde, door de uit Antwerpse ouders geboren “prins der Nederlandse letteren” Joost van den Vondel, door de Hollander Pieter Cornelisz. Hooft, ook al pasten zij zich deels aan het noordelijke taalgebruik aan. In de loop van de 17de eeuw ontstond er in Holland een reactie tegen het Brabants. Het Brabants wekte bijvoorbeeld de spotlust op van de geboren Amsterdammers, die zich in de opbloeiende stad de meerderen gingen voelen van de achteruitgaande Antwerpenaren. In de spreektaal werd de zuidelijke inbreng dan ook teruggedrongen. In de schrijftaal gebeurde dat veel minder.

De variëteit op basis waarvan de Nederlandse standaardtaal gevormd werd, was dus het Hollands, aangevuld met zuidelijke elementen afkomstig uit de prestigieuze Brabantse schrijftaditie of van de vooraanstaande immigranten.

Er speelde bij de selectie op macroniveau echter niet alleen een dialectkeuze, maar ook een sociolinguïstische dimensie: het Hollands-en-Brabants dat de basis voor de standaardtaal vormde, moest van een bepaald niveau zijn. De ‘platte’ (= gewone) Amsterdamse of Antwerpse stadsdialecten, het taalgebruik dus van de lagere stedelijke volksklassen, kwamen niet in aanmerking. De taal van “lieden van goede opvoedinghe”, zoals Vondel in 1650 schreef, en hij dacht daarbij aan voornamelijk Haagse raadlieden en machtige Amsterdamse kooplieden, kon wel tot voorbeeld strekken.

4.3.2.2 *Selectie op microniveau*

De voorkeursvariëteit bestond, zoals we in de voorgaande paragraaf hebben gezien, niet uit een enkel dialect, maar uit verschillende: overwegend Hollands, met Vlaamse en Brabantse elementen. Dat betekent dat er in een aantal gevallen Hollandse en zuidelijke varianten naast elkaar stonden als ‘concurrenten’ voor opname in de standaardtaal. Zo waren er bijvoorbeeld de Hollandse klankvarianten *speulen*, *weunen* en *stien* naast de zuidelijke *spelen*, *wonen* en *steen*, morfologische varianten zoals het Hollandse diminutiefsuffix *-je(n)* naast het zuidelijke *-ke(n)*, het Hollandse *mijn* (als objectsvorm van *ik*) naast het zuidelijke *mij*, het noordelijke *edaen* (voltooid deelwoord van *doen*) naast zuidelijk *gedaen*, enz. En er waren natuurlijk ook talrijke lexicale Noord/Zuidvarianten. Welke varianten, en waarom, werden gekozen of verworpen in het proces van taalopbouw en kwamen al dan niet in de standaardtaal terecht? Het Standaardnederlands bevat zowel noordelijke als zuidelijke elementen: waarom is in het ene geval de zuidelijke en in het andere de noordelijke variant gekozen (of geweerd)? Met andere woorden: hoe verliep voor de standaardtaal in opbouw de selectie op microniveau? Hierover moet nog veel (bijkomend) onderzoek gebeuren, maar er zijn toch al wat antwoorden bekend.

In een aantal gevallen is de lexicale variatie in het AN blijven bestaan. Daarvan zijn er vele voorbeelden: *nou* – *nu*, *sturen* – *zenden*, *huilen* – *wenen*, *al* – *reeds*, *vandaag* – *heden*, *gauw* – *spoedig*, enz. Het eerste woord is telkens oorspronkelijk Hollands, het tweede van zuidelijke afkomst. Hier is geen van de varianten uit de standaardtaal geweerd, maar de zuidelijke gelden in het Noorden als plechtige, formele (schrijftaal)woorden, vaak omdat ze voorkomen in de *Statenbijbel* (zie hieronder).

Voor veel varianten is er echter wél een selectie gebeurd. Hierbij was de keuze van bepaalde grammatica's, woordenboeken of andere taalbeschouwende werken belangrijk, die in gevallen van variatie impliciet of expliciet de norm voorschreven. Soms ook werd de keuze van invloedrijke auteurs, zoals Hooft en Vondel, of van invloedrijke geschriften, zoals de *Statenvertaling*, gevolgd. Als voorbeeld van selectie op microniveau behandelen we hier eerst kort de keuze tussen de varianten *mijn* en *mij* (als objectsvormen van *ik* – zie boven) in de *Statenvertaling* of *Statenbijbel*.

De *Statenbijbel*, verschenen in 1637, was een vertaling van de bijbel gemaakt op last van de Staten-Generaal, het hoogste gezag in de Republiek (zie in 4.1.2). Daarvoor werden vertalers en reviseurs aangesteld afkomstig uit verschillende gewesten, zowel uit het Noorden als uit het Zuiden. Op die manier trachtte men tot een algemene taal te komen waarin er voor kenmerken die slechts tot een beperkt

dialectgebied behoorden, geen plaats was. De vertalers hadden oog voor registerverschillen in het taalgebruik en wezen op grond daarvan bepaalde taalvarianten als afkeurenswaardig af. Dat deden ze onder meer met het typisch Hollandse *mijn* als objectsvorm van *ik*: ze verwierpen het omdat het kenmerkend was voor het taalgebruik van de lagere klassen. Ze kozen voor het zuidelijke *mij*, dat uiteindelijk ook tot de standaardtaal is gaan behoren. Het zuidelijke Nederlands heeft overigens een duidelijk stempel gedrukt op de taal van de *Statenbijbel*: de vertalers handhaafden vele Zuid-Nederlandse woorden en andere plechtig klinkende vormen, zoals b.v. *Heere* in plaats van het Hollandse *Heer*.

Maar de keuze van vertalers, grammatici, lexicografen of andere taalspecialisten werd niet altijd gevolgd. De grammaticus Van Heule geeft in zijn *Nederduytsche grammatica ofte spraec-konst* (1625) duidelijk de voorkeur aan het Brabantse diminutiefsuffix *-ke(n)*. Maar deze vorm is geen deel gaan uitmaken van de standaardtaal. Integendeel, we zien dat het gebruik van *-ke(n)* in de loop der jaren vermindert en plaats maakt voor het Hollandse *-je(n)*, dat in de standaardtaal de regel wordt. Hier is de selectie tot stand gekomen in en door het feitelijke taalgebruik. Men had bij de selectie op microniveau dus te maken met enerzijds de keuzen van taalspecialisten, meestal op grond van een verschillende sociale en/of regionale waardering van de varianten in kwestie, en anderzijds met de Noord-Nederlandse taalrealiteit, de kracht van het praktische taalgebruik.

4.3.2.3 Codificatie

Het vaststellen van taalnormen en -regels op het gebied van spelling en grammatica, codificatie dus, was in de tweede helft van de 16de eeuw al op gang gekomen. De in 4.2.1 genoemde *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst* uit 1584 gaf behalve spellingregels voor het eerst ook grammaticale regels van het Nederlands aan, niet alleen descriptief, maar ook in regelende, opbouwende zin. De auteurs schatten hun *Duytse* (= Nederlandse) moedertaal erg hoog en wilden ze “vercieren ende verryken” volgens het ideale voorbeeld van het Latijn. Dat is onder andere duidelijk het geval bij de behandeling van de naamvallen. Het naamvallensysteem was aan het eind van de Middeleeuwen al sterk afgebrokkeld (zie de bespreking van de deflexie in het Middelnederlands in 3.4.3). In de 16de eeuw waren er in het *Duyts* nog slechts resten van het naamvallensysteem aanwezig. Toch wordt in de *Twe-spraack* een volledig naamvalssysteem met niet minder dan 6 naamvallen gepresenteerd. Een goede taal is volgens de auteurs immers een taal met naamvallen, zoals het Latijn. Het Nederlands moest dan ook in die richting worden opgebouwd. En het Latijn fungeerde ook op syntactisch gebied als voorbeeld. Er werden bijgevolg veel latinistische syntactische constructies overgenomen. Beide

verschijnselen, naamvallen en latinistische constructies, treffen we veelvuldig aan in het proza van 17de-eeuwse auteurs (zie b.v. het excerpt uit Hoofts *Nederlandse Historiën* in 4.3.2.5).

Er verschenen in de 17de eeuw nog enkele grammatica's die in belangrijke mate hebben bijgedragen tot de codificatie van het Nederlands: twee werken van Christiaan van Heule, *De Nederduytsche grammatica ofte spraec-konst* (1625) en *De Nederduytsche spraec-konst ofte tael-beschrijvinghe* (1633), A.L. Kóks *Ont-werp der Neder-duitsche letter-konst* (1649) en Petrus Leupenius' *Aanmerkingen op de Nederduitsche taale* (1653). Regelgeving en taalkundige reflectie, oproepen om de taal op te bouwen, lofprijzingen op het Nederlands vonden niet alleen in woorden bij grammatica's een plaats, maar ook in andere geschriften en in de literatuur. De predikant Samuel Ampzing en de jurist Antonis de Hubert, bijvoorbeeld, spraken zich in hun publicaties uit over diverse taalkwesties. Ook vonden er in de jaren 1622-1623 zogeheten *letterkunstige vergaderingen* plaats, waaraan onder meer auteurs als Vondel en Hooft deelnamen, en waarbij de deelnemers zich verdiepten in allerlei grammaticale en taalkundige kwesties. Vondel en Hooft hebben, zoals we al zagen, in sommige van hun werken trouwens kanttekeningen gemaakt bij het taalgebruik en hun mening gegeven over de opbouw van het Nederlands.

Wat uit dit alles duidelijk blijkt, is dat de moedertaal in de 17de eeuw in het Noorden een belangrijk maatschappelijk thema was geworden, veel positieve aandacht kreeg en dat vele personen vanuit diverse invalshoeken bijgedragen hebben aan de opbouw van een eenheidstaal.

4.3.2.4 *Functie-uitbreiding*

In de tweede helft van de 16de eeuw was ook het redigeren van woordenboeken op gang gekomen (zie in 4.2.2). Daarin werd de woordenschat van het Nederlands niet alleen geïnventariseerd, maar ook gezuiverd en verrijkt met woorden voor zaken of domeinen waarover voordien alleen in het Latijn werd gesproken of geschreven (= functie-uitbreiding). Dat was met name het geval in *Het Tresoor der Duytsscher Talen* (1553) van de Antwerpse schepen en jurist Jan van den Werve, waarin voor Latijnse of Franse bastaardwoorden in de juridische wereld Nederlandse termen of verklaringen werden gegeven. Vooral de rechtsgeleerde Hugo de Groot (1583-1645) heeft grote verdienste voor de vernederlandsing van de juridische taal, hoewel veel vaktermen die door hem zijn bedacht pas veel later werden geaccepteerd en het tot het einde van de 18de eeuw heeft geduurd vooraleer het burgerlijk wetboek en het wetboek van strafrecht in het Nederlands werden opgesteld.

Functie-uitbreiding vond in de tweede helft van de 16de en in de 17de eeuw vooral plaats in het domein van de wetenschap. Daartoe hebben onder meer de in 4.2.2 genoemde botanicus Rembert Dodoens en vooral de wiskundige Simon Stevin bijgedragen (zie aldaar). Abraham Ortelius en Jan Wouters hebben door hun vertalingen uit het Latijn laten zien dat het gebruik van het Nederlands ook in de cartografie en in de geneeskunde mogelijk was. En ook op het gebied van de logica en de grammatica werden Nederlandse termen ingevoerd. Sommige van deze purismen of neologismen zijn weer verdwenen (zoals *letterkonst* voor *grammatica*), andere hebben ingang gevonden (b.v. *onderwerp*, *gezegde*, *meervoud*). Ondanks al deze inspanningen om het Nederlands geschikt te maken voor gebruik in de wetenschap, handhaafde het Latijn zijn positie aan de Leidse universiteit, en dat zou tot in de 19de eeuw duren. Alleen aan de in 1600 door prins Maurits en Simon Stevin opgerichte ingenieursschool was het Nederlands de voertaal.

4.3.2.5 *Beginnende acceptatie*

Er zijn in de 17de eeuw enkele autoriteiten naar voren gekomen van wie het taalgebruik als een toonbeeld van goed Nederlands werd beschouwd en dat door grammatici tot in de 18de eeuw als uitgangspunt voor de grammaticale regelgeving werd genomen. Hun werken hebben bijgedragen tot de beginnende acceptatie van de eenheidstaal-in-opbouw.

De onbetwiste autoriteiten op taalgebied waren Vondel en Hooft. Door hun werken in het Nederlands te schrijven, bewezen ze de geschiktheid van die taal voor literaire activiteiten en hebben ze bijgedragen tot de acceptatie van het Nederlands als cultuurtaal. Vondel en Hooft hebben ook veel over taalzaken nagedacht, gediscussieerd en geschreven. Hun bijdrage tot de opbouw van een geschreven eenheidstaal en hun voorbeeldwerking voor de verbreiding ervan was erg groot. Maar ook de *Statenvertaling* (zie in 4.3.2.2) heeft in de prediking, bij lezing in gezinnen en bij gebruik van bijbelteksten en -fragmenten op scholen een grote invloed uitgeoefend op het taalgebruik.

Als voorbeeld van 17de-eeuws Nederlands volgt hieronder een fragment uit de *Nederlandsche Historiën* van P.C. Hooft.

Hooft begon aan deze geschiedenis van de opstand tegen de Spaanse heerschappij in 1628. Hij liet zijn *Historiën* aanvangen met het jaar 1555 (de abdicatie van Karel V). Bij zijn dood was Hooft gevorderd tot het jaar 1587. Zijn grote voorbeeld voor de geschiedschrijving, ook wat het taalgebruik betreft, was Tacitus.

In het fragment zitten we in het jaar 1568: de door Alva gevangengenomen graven van Egmont en Hoorn worden van Gent overgebracht naar Brussel om daar te worden gevonnis (zie in 4.1.1).

Den derden der zelve maant, werden de Graaven van Egmond en Hoorn, uit den grooten burgh van Gendt, onder wacht van tien vendelen knechten, met een' vaane paarden, te waaghen tot Brussel, en op de markt aldaar in het broodthuis gebraght. Geen' handvesten des lands, geen' vryheeden der orde van den Vlieze, geen ootmoedt, aanzoek nocht voorbeede van vrienden en maaghen, geen aanschouw van waardigheit, nocht gedaane diensten hadden hun mooghen baaten, oft zy waaren, al eenighe maanden te vooren, gedwongen geweest, zich, by geschrift, zonder eenigh behulp van rechtsgeleerden te verantwoorden. De belasting van Egmondt bestond in achtentachtigh; die van Hoorn, in drientsestigh punten; daar alle bemoedenissen, opgevat teeghens hen in 't hof van Spanje, voor ongetwyfelt bygebraght waaren, de waarheit ten haatelykste geduidt, en zoo wel ongerymde, als waarschyglyke valsheeden te hoop geschraapt. Hierop werden, den vierden, de vonnissen in den bloedraadt gevelt; en zy als meedepleeghers des Prinsen van Oranje, als beschutters der verbonden' Eedelen, en verwaarlooizers van den Roomschen Godsdienst, voor Majesteitschenders, ten zwaarde verweezen. Tot voltooying der smaadt, hadden hunne hoofden op staaken te staan, zoo lang als 't den Hartoghe gelieven zoude. Al hunne goederen werden verklaart, aan den Koning, vervallen te zyn. Deeze vonnissen waaren niet alleen by Alva, maar by den Koning zelf onderteekent.

'T welck, ongemeldt van eenighe schryvers, my door den Heer Simon de Ryke, Raadt der stadt Amsterdam, verstandicht is, die 't had uit eighen monde van Philips, outsten zoone van Egmond.

maant = juni is bedoeld

burgh = burcht

wacht: bewaking

vendelen: onder één *vendel* gegroepeerde afdeling krijgsvolk (100 à 200 man)

vaane: onder één *vaan(del)* gegroepeerde afdeling van de ruitery

paarden: ruitery

te waaghen: op een wagen; per kar

tot: naar

een': de apostrof na *een* is een elisieteken ter aanduiding van een weggelaten vocaal op het eind van het woord (*eene*), terwille van het metrum

broodthuis = het gildehuis van de bakkers

handvesten: reglementen; in een oorkonde verleende rechten

vryheeden: privileges, voorrechten voor bijzondere personen of groepen

orde van den Vlieze = de door Philips van Bourgondië in 1429 ingestelde zeer hoge riddersorde

ootmoedr: nederigheid

aanzoek: smekend, dringend verzoek

nocht: noch

voorbeede: voorspraak

maaghen: bloedverwanten

aanschouw: rekening houden met

gedaane diensten: bewezen diensten

hun = indirect object
mooghen: kunnen
oft kan in modern Nederlands met een dubbele punt worden weergegeven
belasting: beschuldiging
daar: waarin
bemoedenis: verdenking
teeghens: tegen
voor ongetwyfelt: als zeker
in 't hof van Spanje: aan het Spaanse hof
bygebraght: aangevoerd
ten haatelykste geduidt: op de hatelijkste manier uitgelegd; in een zo ongunstig mogelijk daglicht gesteld
ongerymde: totaal onzinnige
waarschynlyke = hier: waar ogende; de schijn van waarheid bevattende
valsheeden: valse beschuldigingen
meedepleeghers: medeplichtigen; medestanders
voor: als
ten zwaarde verweezen: tot de dood door het zwaard veroordeeld
hadden ... te staan: moesten ... staan
maar by den Koning: maar ook door de koning
ongemeldt van: niet vermeld door
Raadt: raadslid
verstendigh: meegedeeld
uit eighen monde van: uit de mond zelf van

Bij het lezen van het bovenstaande fragment kunnen we duidelijk merken dat Hooft welbewust aan het taalgebruik heeft gewerkt: hij construeert lange, ingewikkelde zinnen, zorgt voor een gedifferentieerde, precieze, van Romaanse leenwoorden “gezuiverde” woordkeuze en “verrijkt” het Nederlands met Latijnse ingrediënten zoals buigingsvormen en latinistische constructies. Het fragment begint, bijvoorbeeld, met een “dativus temporis”, *Den derden*, een naamval om de tijd uit te drukken. En de laatste zin van het fragment vertoont een zogenoemde “relatieve aansluiting”: de zin wordt ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord (*T welck*), heeft de syntactische structuur van een bijzin (de persoonsvorm staat op de tweede pool), maar bevat toch het karakter van een zelfstandige mededeling. In een moderne Nederlandse vertaling lossen we deze latinistische constructie op, dat wil zeggen: we vervangen het relatief door een demonstratief, laten dat eventueel voorafgaan door *en*, en construeren een hoofdzin. De hedendaagse “hertaling” luidt dus: *(En) dit [...] is mij meegedeeld door [...]*.

Het fragment uit de *Nederlandsche Historiën* vormt een typisch voorbeeld van de geschreven eenheidstaal-in-opbouw uit de 17de eeuw: het is een verzorgde, gecultiveerde, gezuiverde en verrijkte taal, een taal van ontwikkelden.

De moderne lezer heeft vaak moeite met het lezen van dit soort typisch literair 17de-eeuws, omdat de syntactische bouw ervan, mede onder invloed van het La-

tijn, sterk afwijkt van het hedendaagse Nederlands en omdat sommige woorden ons onbekend zijn of een andere betekenis hebben.

4.3.2.6 *Samenvattende terugblik*

We kunnen nu de eerste fase van de standaardisatie van het Nederlands als volgt samenvatten. In de tweede helft van de 16de eeuw vonden eerst in het Zuiden, met name in Brabant, en wat later ook in het Noorden de eerste aanzetten daartoe plaats (zie 4.2). In de 17de eeuw werden die in het Noorden verder uitgewerkt. Deze eerste fase laat *selectie* zien (op macroniveau een keuze voor het beschaafde Hollands-met-zuidelijke-elementen, op microniveau een keus voor bepaalde taalvarianten), *codificatie* (in woordenboeken als die van Plantijn en Kiliaan en in grammatica's en spellingwerken als die van Spieghel en Van Heule) en *functie-uitbreiding* (vooral in de wetenschappen, onder anderen dank zij Stevin). De eerste fase heeft ook *autoriteiten* opgeleverd (Vondel, Hooft en de Statenbijbel) voor de verdere *verbreiding* en voor een *begin van acceptatie*.

De eenheidstaal-in-opbouw ontwikkelde zich met name onder de *hogere lagen* van de bevolking in de *Hollandse steden*. Het was vooral een *schrijftaal* van *ontwikkelden*: in het spreken (ook in de betere kringen) en in lokale geschriften bleef een grote regionale verscheidenheid bestaan.

4.3.3 *Taalreglementering en schrijftaalcultus in de 18de eeuw*

In de Middeleeuwen dacht men dat de taal door God gemaakt was en zo aan de mensen gegeven. Dat idee werd verlaten. De renaissance stelde de mens centraal en maakte hem tot maat van alle dingen. Als God niet de taal heeft gemaakt en de mens de maat van alle dingen is, gaat de mens kritisch staan tegenover zijn taal en die proberen te verbeteren. Dat was de achtergrond van de taalbouwers in de 17de eeuw, die het Nederlands wilden verbeteren met het Latijn als model.

In de 18de eeuw gaat die achtergrond nog sterker doorwerken: ter verbetering van de schrijftaal werd de ene regel na de andere bedacht en die regels sloten zelden aan bij de gesproken taalwerkelijkheid. Daardoor ontstond een bijzonder gekunstelde schrijftaal die sterk verschilde van de spreektaal. Een 'goede' algemene schrijftaal werd het belangrijkste gevonden. Er heerste een ware schrijftaalcultus. Tegen het einde van de 18de eeuw was er een *duidelijke eenheid* bereikt *in de schrijftaal*, die ook steeds meer *acceptatie* vond in het hele land. De geschreven eenheidstaal werd in het begin van de 19de eeuw geconsolideerd in een spellingregeling en een grammatica, ontworpen in opdracht van de overheid.

Deze korte vooruitblik op de tweede fase van de standaardisering van het Nederlands wordt hieronder nader uitgewerkt.

4.3.3.1 *Steeds meer normen en regels*

In de 18de eeuw ging de taalopbouw door. Daartoe werden steeds meer taalnormen en -regels opgesteld, waarvoor ofwel het zogenaamde “achtbare taalgebruik” van bepaalde autoriteiten, ofwel het taalverleden als basis werd genomen. De predikant-dichter Arnold Moonen bijvoorbeeld, zocht de normen voor zijn invloedrijke *Nederduitsche spraekkunst* (1706) in het zeer achtbare taalgebruik van Hooft en Vondel. De regent, toneeldichter en taalkundige Balthasar Huydecoper daarentegen, richtte zich voor zijn *Proeve van Taal- en Dichtkunde* (1730) op het taalverleden, meer bepaald op “de Ouden”, de schrijvers van vóór de opstand tegen Spanje. Huydecoper was een typisch vertegenwoordiger van het streven naar verbetering of beschaving van de taal door reglementering. Hij deed daarvoor niet alleen een beroep op “de Ouden”, maar ook in sterke mate op de rede. Het rationalisme beleefde in de 18de eeuw immers zijn hoogtepunt in West-Europa. Veel hedendaagse grammaticaregels gaan terug op voorschriften die door Huydecoper werden bedacht. Een voorbeeld is de rationalistische reglementering van het gebruik van *dan* of *als* na de vergrotende trap. In de 16de en 17de eeuw was hierin variatie gekomen: beide voegwoorden konden na de vergrotende trap verschijnen, voordien werd eigenlijk alleen *dan* gebruikt. Huydecoper wilde daar een eind aan maken door als algemene regel het gebruik van *als* verplicht te stellen als er sprake is van een *gelijkheid* tussen personen of zaken en *dan* wanneer er enige *ongelijkheid* in het spel is.

Via taalbeschouwende werken en grammatica's, vaak samengesteld door schoolmeesters en kostschoolhouders, en via het onderwijs werden de talloze regels en regeltjes voor de schrijftaal verspreid en ingeprent. Daardoor ontstond er een zeer gekunstelde schrijftaal die ver afstond van de manier waarop mensen spraken. Ze werd gekenmerkt door lange en ingewikkelde zinnen, archaïsche naamvals vormen en genusverschillen die in de levende taal vrijwel verdwenen waren, allerlei artificiële onderscheidingen en typisch ‘papieren’ woorden als *hetwelk* en *hetzelve*. Sommigen conformeerden zich zozeer aan de voorschriften dat ze in formele of plechtige omstandigheden zelfs zo gingen spreken. Niet iedereen deed aan deze schrijftaalcultus mee: auteurs als Betje Wolff en Aagje Deken wilden natuurlijker schrijven. Maar de meesten pasten hun schrijftaal wel steeds meer aan de voorschriften aan, zoals de toneelschrijver Pieter Langendijk deed. Het zou tot ver in de 19de eeuw duren vooraleer de hegemonie van de schrijftaal doorbroken werd.

De contemporaine gesproken taal werd in de 18de eeuw door niemand consequent als uitgangspunt gekozen voor het opstellen van taalregels en -normen. Dat

was ook niet mogelijk omdat het spreken nog te zeer van streek tot streek, van stad tot stad en van stand tot stand verschilde. Er was echter een taalkundige die bij het bepalen van grammaticale regels genuanceerder tewerk ging dan zijn tijdgenoten, en dat was Lambert ten Kate (1674-1731). In zijn *Aenleiding tot de kennis van het verheven deel der Nederduytsche Sprake* (1723) probeerde hij door wetenschappelijke vergelijking van oudere taalstadia en door goede observatie van de taalfeiten en taalvariëteiten van zijn eigen tijd, ook in hun gesproken vormen, regels te ontdekken en vast te leggen. Hij onderscheidde bovendien drie stijlniveaus (de hoogdravende of verheven stijl, de deftige of statige stijl en de gemeenzame stijl) en stelde dat de taal verschilt afhankelijk van het niveau of register. De archaïsche naamvalskenmerken en genusverschillen bijvoorbeeld, horen volgens Ten Kate het meest thuis in de verheven stijl en krijgen in afnemende mate een plaats in de statige en de gemeenzame stijl.

4.3.3.2 *Concurrentie van het Frans*

Ondanks de grote belangstelling voor de moedertaal en de groeiende uniformiteit en acceptatie van de schrijftaal, krijgt het Nederlands in de 18de eeuw op sommige gebieden een concurrent in de gedaante van het Frans. Het Frans was al in de 17de eeuw in Nederland de gesproken en geschreven omgangstaal van bepaalde hogere klassen, zoals de hofkringen en de voorname adel. De verfransing van deze kleine maatschappelijke bovenlaag nam in de 18de eeuw nog toe, niet alleen op taalgebied, maar ook in de mode en cultuur. Het Frans werd beschouwd als de betere, verfijnde omgangstaal voor conversatie in de salons, het onderhouden van buitenlandse contacten en het schrijven van brieven. Men zag het ook als een cultuurtaal waarin men via Franse tijdschriften of populair-wetenschappelijke boeken kennis kon nemen van alles wat in de wereld belangrijk was. Mogelijk heeft de hoge status die het Frans lange tijd als beschaafde omgangstaal bij een elite heeft gehad de standaardisering van het *gesproken* Nederlands vertraagd.

Er kwam kritiek op de positie van het Frans en er werd herhaaldelijk met verfranst taalgebruik gespot, maar toch heeft het aanzien dat het Frans had, geleid tot de overname van talrijke Franse woorden in de Nederlandse standaardtaal (zie verder in 4.5.4.2).

4.3.3.3 *Eenheid in de schrijftaal*

Tegen het einde van de 18de eeuw was er in de schrijftaal, na een eeuwenlang proces van *selectie*, *codificatie* en *functie-uitbreiding*, een duidelijke eenheid bereikt. Ook was deze schrijftaal in kringen van ontwikkelden over de verschillende gewesten van het land *verbreed* en *geaccepteerd*. De *geschreven eenheidstaal* werd in

het begin van de 19de eeuw geconsolideerd in een spellingregeling en een grammatica ontworpen in opdracht van de overheid. Het is niet toevallig dat dit gebeurde in een tijd waarin onder invloed van Franse revolutionaire ideeën van gelijkheid een eenheidsstaat was ontstaan, die ook bevorderlijk was voor de taaleenheid (zie in 4.1.2). De spellingregeling was van de hand van Matthijs Siegenbeek (1774-1854), de grammatica van Petrus Weiland (1754-1842). Beiden waren predikant. We hebben al wel vaker gezien dat predikanten zich met taalkwesties bezighielden en dat is eigenlijk niet verwonderlijk: predikanten hebben door de vele preken die ze moeten houden immers een beroepsmatige belangstelling voor taalgebruik. Siegenbeek werd in 1797 hoogleraar voor vaderlandse taal en welsprekendheid aan de Leidse universiteit. Hij wordt als de allereerste hoogleraar voor het Nederlands beschouwd. Zijn *Verhandeling over de Nederduitsche spelling ter bevordering van eenparigheid in dezelve* verscheen in 1804, een jaar later gevolgd door een woordenlijst. Siegenbeek baseerde zich sterk op de voorstellen van Adriaan Kluit (1735-1807) uit 1763 en 1777. De spelling van Siegenbeek werd door de overheid in eigen huis ingevoerd en op de scholen verplicht gesteld. In 1805 verscheen Weilands *Nederduitsche Spraakkunst*. Hoewel in zijn grammatica in zekere mate rekening wordt gehouden met de taalevolutie en met verscheidenheid in stijl, is hij toch duidelijk conservatief en prescriptief. Er wordt bijvoorbeeld veel belang gehecht aan een juist gebruik van de naamvals vormen, hoewel deze vormen in de levende gesproken taal (haast) niet meer voorkwamen. De schrijftaalvoorschriften van Weiland werden algemeen toegepast, maar er kwam – zoals we in het vervolg zullen zien – ook kritiek, met name op het onnatuurlijke karakter van de schrijftaal en op de te grote afstand met de spreektaal.

4.3.4 De discussie over de juiste verhouding tussen schrijftaal en spreektaal in de 19de eeuw

Tot ver in de 19de eeuw fungeerden er in Nederland *twee* taalvariëteiten: de *schrijftaal*, waarin eenheid was gebracht, en de *spreektaal*, waarvan de standaardisering erg achterop liep en die dus nog een grote regionale en sociale verscheidenheid bleef vertonen.

4.3.4.1 Een archaïsche, onnatuurlijke schrijftaal

De schrijftaal was, door de eeuwenlange bemoeienis van de taalbouwers, een eigen leven gaan leiden, los van de spreektaal. Ze was in vele opzichten archaïsch of archaïserend, want niet alle gehanteerde vormen en verschillen kwamen ooit in de levende taal van een vroegere periode voor. Deze schrijftaal werd voor vele genres

gebruikt, niet alleen voor literaire werken, maar ook voor overheidsstukken, krantenartikelen, wetenschappelijke verhandelingen enz. Ze werd zelfs geschikt geacht voor bepaalde vormen van gesproken taal zoals preken en redevoeringen, omdat die vaak voorgelezen werden.

De gestandaardiseerde, “beschaafde” schrijftaal werd geacht. De “losbandige”, dat wil zeggen: regelloze, “platte” spreektaal werd veracht. De letterkundige Busken Huet betitelde ze als “wanspraak”. De schrijftaal had de suprematie: sommigen waren zelfs van mening dat de spreektaal om zich te “veredelen” de schrijftaal moest volgen.

Als voorbeeld van de 19de-eeuwse schrijftaal volgt hier een uittreksel uit de historische roman *De Graaf van Devonshire* (1838) van Anna Louisa Geertruyda Bosboom-Toussaint.

*Wij vinden de jonkvrouw samen met hare zuster Ghislaine. Zij vormden eene bevallige groep, **evenzeer** door contrast als overeenstemming, zooals zij daar zaten, op den lagen divan met Utrechtsche trijfluweel overdekt, de armen ineengestremd, terwijl Ghislaine's lief en geestig kopje zich leunde tegen Anna's schouder, wier edele, ernstige trekken en hooger voller gestalte haar **reeds terstond** kenschetsten als de oudste van beiden, als eene, die den strijd en de zorgen des levens **reeds** had aangevangen te dragen, of gewoon was dieper op te nemen dan de vroolijke achttienjarige, wier donkere oogen nog tintelden van dartelheid en levenslust, ondanks het waas van droefheid, dat hare trekken benevelde. Niet **alzo** Anna, wier **gelaat reeds** bestempeld was door eene zekere zwaarmoedigheid, niet afhankelijk van den voor- of tegenspoed des tegenwoordigen oogenblik; maar ook eene ruste, eene stille blijmoedigheid, **evenmin** door het schrikbeeld der onheilspellende toekomst weg te vagen. Haar diep donkerblauw oog getuigde van al den moed en vastberadenheid harer moeder, maar het sprak **tevens** die zachte gevoeligheid uit, die men bij Margaretha **ten eenenmale** miste. Geheel haar voorkomen en houding kenmerkten de erfdochter veler edelen, maar de **fierheid** was verzacht; de geboortetrots had zich opgelost in die stemmige waardigheid eener hogere geboorte, die der Christin. Toch waren Anna en Ghislaine zusters, zoowel door 't geloove als naar het bloed, en de innigheid harer vereeniging, de oprechtheid harer samenstemming, drukte zich uit onder alle verschil van leeftijd en levensopvatting.*

Typisch zijn de lange, ingewikkelde zinsstructuren, lees maar de tweede zin in het uittreksel, en de opzettelijk archaïsche of archaïserende en daardoor anachronistische taal. Een voorbeeld daarvan vormen de talrijke genitiefvormen (in de tekst

onderstreept), waarvoor men een bijzondere voorliefde had, maar waarvan we zeker kunnen zijn dat ze in de levende gesproken taal niet (meer) voorkwamen: daar werd de omschrijving met *van* gebruikt. Typisch ook zijn de vele schrijftaalwoorden, die afwijken van wat in het gesproken Hollands gangbaar was en die vaak van zuidelijke oorsprong blijken te zijn, zoals *evenzeer*, *reeds*, *terstond*, *alzo*, *gelaat*, *evenmin*, *tevens*, *ten eenenmale*, *fierheid* (vetgedrukt in de tekst).

4.3.4.2 *Spreektaal versus schrijftaal*

Er kwam kritiek op de onnatuurlijke schrijftaal. Velen waren zich bewust van de te grote afstand tussen schrijftaal en spreektaal en probeerden daar wat aan te doen. Het overheersende discussiethema van de 19de eeuw werd de juiste verhouding tussen schrijftaal en spreektaal.

Al in de 18de eeuw waren er schrijvers en dichters die een eenvoudiger en natuurlijker schrijftaal wilden, en in de 19de eeuw nam hun aantal toe. Voorbeelden zijn Willem Bilderdijk, Jacob van Lennep (die een grammatica schreef, *De vermakelijke spraakkunst*, om het Nederlands dat door “beschaafde lieden” gesproken werd te leren spreken én schrijven), Hildebrand (Nicolaas Beets), Klikspaan (Johannes Kneppelhout), Piet Paaltjens (François Haverschmidt), P.A. de Genestet en vele anderen, onder wie ook de hoogleraar Javaans Taco Roorda. Hun standpunt was dat niet de spreektaal zich aan de schrijftaal moest aanpassen maar omgekeerd, de schrijftaal moest zich naar de spreektaal richten. Een begunstigende factor voor die visie was de romantiek, die een voorkeur had voor het levende, het spontane, de “natuur”, dat wat uit het gewone volk naar boven komt. Het realisme, de weergave van het gewone leven, werkte in dezelfde richting. De romantiek, met haar belangstelling voor het roemrijke verleden, kon bij sommigen echter ook het omgekeerde effect hebben: voor de al genoemde Busken Huet was de Gouden Eeuw met Vondel en Hooft een bewonderd voorbeeld.

De meest radicale schrijftaalvernieuwer die de 19de eeuw vóór de Beweging van Tachtig heeft gekend, was Multatuli (E. Douwes Dekker, 1820-1887). Hij was een hartstochtelijk voorstander van een geschreven taal die zo nauw mogelijk bij de gesproken taal aansloot. Hij probeerde dit principe in zijn geschriften ook in de praktijk te brengen, maar slaagde daar niet helemaal in: het bleek moeilijk te zijn om zich van alle aangeleerde stadhuiswoorden en schrijftaalarchaïsmen vrij te maken. Dat gold niet alleen voor hem, maar ook voor Van Lennep en andere spreektaalvoorstanders.

Er waren ook andere dan radicale geluiden te horen in de taaldiscussie. Een evenwichtig standpunt werd bijvoorbeeld ingenomen door Johannes Kinker, die van 1817 tot 1830 hoogleraar was in de Nederlandse literatuur, stilistiek, grammatica,

welsprekendheid en poëtië aan de universiteit van Luik. Luik, of juister *Liège*, ligt in het Franstalige Wallonië (de zuidelijke helft van België) en Johannes Kinker kan daarom als de eerste *extramurale* professor Nederlands worden beschouwd. Kinker pleitte voor een heilzame wisselwerking tussen schrijftaal en spreektaal. De schrijftaal moest zich in zijn visie aan de spreektaal aanpassen, maar ook omgekeerd, de spreektaal aan de schrijftaal. Hij stelde dus dat er ook aan de spreektaal iets moest gebeuren.

Een belangrijk 19de-eeuws taalkundige met belangstelling voor zowel de schrijftaal als de spreektaal was Matthias de Vries. De levende, gesproken taal probeerde hij zo objectief mogelijk waar te nemen en historisch te verklaren, de schrijftaal beschouwde hij als een cultuur- of kunstproduct, als taal in een “beschaafde toestand”. De Vries had wel bezwaren tegen de stijfheid van de schrijftaal en de willekeur van bepaalde regels, maar toch vond hij dat de beschaafd gesproken taal zich naar de gecultiveerde schrijftaal moest richten.

Matthias de Vries is vooral bekend als grondlegger en eerste redacteur, samen met Lammert Allard te Winkel, van het grootste woordenboek dat er voor het Nederlands bestaat, het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, ook bekend onder de afkorting *WNT*. De eerste aflevering daarvan verscheen in 1864 en de laatste 134 jaar later, in 1998. Het WNT moest in de visie van De Vries een nationaal museum van woorden worden en een normatieve rol vervullen. Bijvoorbeeld: voor niet-ingeburgerde vreemde woorden, *barbarismen*, moest het attenderen op de goede Nederlandse woorden en uitdrukkingen die ter vervanging gebruikt konden worden. De vier generaties redacteurs die De Vries en Te Winkel opvolgden, lieten die normatieve instelling varen en maakten het WNT tot een historisch woordenboek waarin op objectief-wetenschappelijke manier de betekenisontwikkeling van de Nederlandse woorden wordt beschreven vanaf de 16de tot het begin van de 20ste eeuw (zie verder in 4.6).

De Vries en Te Winkel hebben voor het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* ook een spellingregeling vastgesteld, grotendeels gebaseerd op die van Matthijs Siegenbeek, maar completer. De spelling van De Vries en Te Winkel, gepubliceerd in 1863 en drie jaar later gevolgd door een woordenlijst, werd dank zij de principiële steun van de regering geleidelijk algemeen aanvaard.

4.3.4.3 *De vernieuwing van de schrijftaal*

In de laatste decennia van de 19de eeuw deden zich twee ontwikkelingen voor die de vernieuwing van de schrijftaal sterk in de hand hebben gewerkt.

De eerste was van literaire aard en kwam van de Beweging van Tachtig. Jonge dichters, vooral uit Amsterdam (Perk, Kloos, Verwey) gingen zich verzetten tegen

de romantische en stichtelijke retoriek van de oudere generatie en debuteerden met lyriek van gepassioneerder gevoelens, zichtbaarder beeldspraak, subjectiever ritme en moderner taalgebruik. Albert Verwey bijvoorbeeld, wilde zó schrijven dat het was alsof hij sprak. Schrijven was voor hem gestileerd spreken.

Belangrijker nog voor de schrijftaalvernieuwing dan de Beweging van Tachtig was de onderwijsvernieuwing van de jaren '90. Deze hield in dat voortaan de nadruk werd gelegd op de individuele ontplooiing van het kind, dat men niet meer in een dwangbuis mocht stoppen, ook niet in die van de gereguleerde schrijftaal. De schrijftaal moest aansluiten bij de levende, hoorbare, gesproken taal. De onderwijsvernieuwers, die hun ideeën verspreidden via het tijdschrift *Taal en Letteren* (voor het eerst verschenen in 1891), waren sterk beïnvloed door een nieuwe generatie taalkundigen in Duitsland, de zogenaamde Junggrammatiker of neogrammatici. Deze laatsten waren vooral geïnteresseerd in levende, contemporaine gesproken taal en in alle veranderingen die daarin konden plaatsvinden. Het primaat van de gesproken taal gold ook voor de onderwijsvernieuwers, en ook voor hen was taal in voortdurende verandering. Die verandering waardeerden ze niet negatief. Ze zagen die niet als een teken van taalverval, zoals Matthias de Vries nog deed, maar eerder, zoals de Deense taalkundige Otto Jespersen, als een taalvereenvoudiging en dus als een vooruitgang.

Een vooraanstaande rol in de onderwijsvernieuwing en meer bepaald in het streven naar schrijftaalvereenvoudiging heeft de taalkundige Roeland Anthonie Kolléwijn gespeeld. In 1892 richtte hij de *Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Schrijftaal* op. Hij wilde de bestaande schrijftaalregeling op een aantal punten veranderen. Zijn uitgangspunt was: geen onderscheidingen in de schrijftaal handhaven die in de beschaafde spreektaal verloren zijn gegaan of niet bestaan. Concreet betekende dat onder meer de afschaffing van de buigings-n en van de kunstmatige verschillen tussen het mannelijke en vrouwelijke genus.

Kolléwijns ideeën bleven meer dan een halve eeuw het voorwerp van heftige polemieken, maar toch zien we dat vanuit de literatuur (met schrijvers als A.M. de Jong, Du Perron en Theo Thijssen) en vanaf de jaren '30 ook via het onderwijs de Nederlandse schrijftaal langzaam maar zeker gemoderniseerd werd. Het individualisme, dat zowel de opvattingen van de Tachtigers als die van de onderwijsvernieuwers had geïnspireerd, de algemene afkeer van regels, normen en stijfheid in die dagen, en de terugkeer naar het spontane en natuurlijke vormden daarbij een belangrijke impuls, maar er hebben zeker nog andere factoren een rol gespeeld. Een daarvan was het feit dat onder meer door de invoering van de leerplicht steeds meer en steeds grotere maatschappelijke groepen aan het taalverkeer gingen deelnemen, en dat vroeg om een 'gedemocratiseerde' schrijftaal.

Een andere factor was dat tegen het einde van de 19de eeuw de *gesproken* standaardtaal eindelijk wat duidelijker vormen had gekregen, onder andere doordat ze was opgeschoven in de richting van de geschreven standaardtaal. Onder invloed van het schriftbeeld is de verzorgde uitspraak bijvoorbeeld nog altijd *kanon* en niet *kenon*, *sigaret* en niet *sigret*, *ik heb* en niet *'keb*, *heb ik* en niet *he'k*. De spreektaal is dus inderdaad dichter bij de schrijftaal gebracht, wat het omgekeerd dan ook makkelijker maakte de schrijftaal aan de beschaafde spreektaal aan te passen.

4.3.5 De verbreiding van het ABN in de 20ste eeuw

In deze paragraaf gaat het vooral over de *gesproken* standaardtaal. We hebben gezien dat daarin in de 19de eeuw nog lang geen eenheid was bereikt, in tegenstelling tot de schrijftaal. Maar aan het einde van de 19de eeuw kreeg de beschaafde uitspraak toch een duidelijker vorm. Dat was niet alleen te danken aan de tendens om de uitspraak enigszins aan het schriftbeeld aan te passen (zie in 4.3.4.3), maar ook en vooral aan het feit dat er dan eindelijk overeenstemming was bereikt over de norm van de 'ideale uitspraak'. In grote lijnen was dat de uitspraak van de maatschappelijke bovenlaag in enkele Hollandse steden, met name van de regenten, de rijke kooplieden en de intellectuelen in Amsterdam, Haarlem, Leiden en Den Haag. Voor die beschaafde uitspraak dook tussen 1895 en 1900, in de kring rond het tijdschrift *Taal en Letteren* (zie in 4.3.4.3), de benaming *Algemeen Beschaafd Nederlands* op, afgekort *ABN*.

Voor alle duidelijkheid: de term ABN heeft bovenal betrekking op de beschaafde uitspraak, maar ook op de woordkeus en in mindere mate op de grammatica. Met ABN wordt dus eigenlijk de *gesproken* standaardtaal in haar geheel bedoeld.

Het ABN heeft zich van de stedelijke elites in Holland naar andere groepen, eerst en vooral de middengroepen, en naar andere streken uitgebreid. Geografisch is het eerst doorgedrongen tot de leidende kringen in de provinciesteden, via het onderwijs en de contacten met het westen. Van die stedelijke leidende kringen heeft het zich uitgebreid naar lagere stadsgroepen en naar de hogere kringen op het platteland, en zo verder.

De verbreiding van het ABN is in de 20ste eeuw enorm snel gegaan, en daarvoor zijn de volgende oorzaken of factoren aan te wijzen:

- Het verbeterde, verlengde en verplichte *onderwijs*. In de 19de eeuw was er nog veel analfabetisme: er gingen immers niet zoveel kinderen naar school. Bovendien sprak het onderwijzend personeel in de klas nog vaak dialect of een dialectisch gekleurde taal. Geleidelijk kwam daar verbetering in: er kwamen meer scholen en meer leerlingen, onder andere door de leerplichtwet van 1900, en

de leerkrachten kregen een betere opleiding. Er kwam ook (meer) vervolgonderwijs, na de leeftijd van 12 jaar dus. En de leerplicht werd verlengd, uiteindelijk tot 17 jaar. Dit verbeterde, verlengde en voor iedereen verplichte onderwijs dat op alle niveaus het ABN als voertaal had, was een zeer belangrijke factor in de verbreiding van de standaardtaal.

- De toegenomen *mobilititeit*. Dank zij de moderne verkeersmiddelen als de fiets, de trein, de tram, de bus, de auto en de bromfiets en de verbetering van de wegeninfrastructuur is de mobiliteit sterk toegenomen. Men kwam gemakkelijker in aanraking met mensen uit andere plaatsen en streken die andere dialecten spraken, wat het gebruik van een algemene taal, de standaardtaal, het ABN, noodzakelijk maakte.
- De *migratie* en de *bevolkingsvermenging*. Steeds meer mensen afkomstig van het platteland vestigden zich voor hun werk in grote steden of verstedelijkte gemeenten waar door de economische ontwikkeling grote aantallen nieuwe arbeidskrachten nodig waren. Omgekeerd was er ook een sterke trek van de verstedelijkte gebieden naar het rustiger naburige platteland. De bevolkingsvermenging die van deze migraties het gevolg was, heeft geleid tot een toename van het standaardtaalgebruik.
- De grotere *sociale mobiliteit*. Tot en met de 19de eeuw bleven mensen meestal in hun stand zitten. Daarna kwamen er meer mogelijkheden om carrière te maken en in een sociaal hogere laag door te dringen, onder meer door de democratisering van het onderwijs. Dit klimmen op de sociale ladder ging als vanzelf gepaard met het overnemen van de standaardtaal, die de taal van de hogere groepen was.
- De *media* en de *moderne communicatiemiddelen*. Radio en wat later ook televisie hebben een snelle verbreiding gekend en zijn erg populair geworden. In beide media werd vanzelfsprekend de taal gebruikt die algemeen verstaanbaar is: de standaardtaal. Op die manier kwam de gehele Nederlandse bevolking dagelijks in contact met goede standaardtaalvoorbeelden. Het *actieve* ABN-gebruik werd ongetwijfeld sterk bevorderd door de telefoon, die directe mondelinge communicatie met het gehele land mogelijk maakte. Telefoon, radio en televisie hebben ervoor gezorgd dat een grote hoeveelheid schriftelijk taalgebruik (in brieven en kranten) vervangen werd door mondeling taalgebruik. Vergeleken met de 19de eeuw wordt er in onze tijd verhoudingsgewijs meer gesproken en geluisterd. De spreektaal heeft veel aan belang gewonnen.
- Het *prestige* van het ABN. Doordat het ABN in de eerste plaats de taal is die door de hogere klassen werd gebruikt, de taal waarmee men in de maatschappij vooruitkomt, de taal van het onderwijs, de overheid en de media, heeft deze taal een groot prestige, wat een krachtige sociaal-psychologische factor heeft gevormd voor de algemene verbreiding ervan.

Al deze oorzaken en factoren, die elkaar in een interactieproces nog hebben versterkt, hebben de verbreiding van de standaardtaal in zijn gesproken, maar ook in zijn geschreven vorm, in de hand gewerkt. Ze kunnen niet los worden gezien van de grote technologische, economische en maatschappelijke ontwikkelingen van de 20ste eeuw. Die gaan allemaal in de richting van één grote, grootschalige samenleving waarin alles met elkaar vervlochten is en iedereen met iedereen in contact is of kan komen. In zo'n samenleving is een algemene taal, een standaardtaal, een noodzaak.

Tegen de jaren '50 en '60 was het ABN in Nederland algemeen geaccepteerd en verspreid. Vrijwel iedereen kon het verstaan en lezen, de meesten konden het ook spreken en schrijven, maar de hoger opgeleiden toch het best. Van veel jongeren was het zelfs de eerste taal, de moedertaal.

Vanaf de tweede helft van de jaren '60 is de Nederlandse maatschappij sterk beginnen te veranderen (zie in 4.1.5). Een veranderingsproces dat gekenmerkt wordt door een diepgaande democratisering van de samenleving en een verregaande informalisering van de omgangsvormen. Deze ingrijpende maatschappelijke veranderingen hebben belangrijke gevolgen gehad voor de positie, of concreter uitgedrukt, voor de status, de normen en het gebruik van de standaardtaal, vooral in zijn gesproken vorm. Deze recente, nog grotendeels aan de gang zijnde verandering in de positie van de Nederlandse standaardtaal en de concrete taalveranderingen die daarmee verband houden, worden in 5.2.1 behandeld.

4.4 Het Nederlands in het Zuiden: een verhaal apart

Vanaf de val van Antwerpen in 1585 zijn Noord en Zuid van elkaar gescheiden en kennen ze elk hun eigen, grotendeels aparte geschiedenis (zie in 4.1). Ook op taalgebied is dat zo.

In de periode dat er in het Noorden een eenheidstaal werd opgebouwd, kwam het standaardiseringsproces in het Zuiden tot stilstand en raakte de volkstaal zelfs bedreigd door het Frans. Het recht om de moedertaal in het openbare leven te gebruiken, moest in Vlaanderen politiek worden afgedwongen en maatschappelijk worden veroverd.

Omdat autochtone standaardiseringspogingen geen succes hadden, heeft men in het Zuiden rond 1900 principieel gekozen voor integratie met het Nederlands van het Noorden. Er is dan in Vlaanderen geleidelijk een algemene beschaafde taal tot stand gekomen waarvoor de norm inderdaad in het Noorden lag, maar die op een aantal punten toch duidelijk een eigen karakter vertoont.

4.4.1 De moedertaal in een ondergeschikte positie in de Spaanse en de Oostenrijkse tijd (17de-18de eeuw)

Na de scheiding tussen Noord en Zuid is het standaardiseringsproces dat in de 16de eeuw op gang was gekomen (zie in 4.2) in het Zuiden gestagneerd. Dat was onder andere het gevolg van de enorme culturele en intellectuele aderlating door de massale emigratie van de elite naar het Noorden. En er was te weinig contact met het Noorden om aansluiting te vinden bij de standaardisering die daar werd voortgezet. Vaak wilde men dat ook niet, vanuit anti-noordelijke of anti-protestantse gevoelens. De in Holland groeiende eenheidstaal werd (in 1657 door N. Stencius) als “de gereformeerde Kerk eygen” gebrandmerkt en verworpen.

Er werden sporadisch wel beperkte pogingen ondernomen om tot een zuidelijke standaardtaal te komen, zoals die van de priester en schrijver Guilielmus Bolognino in 1657, die zich daarvoor op het Antwerps baseerde. Maar ze bleven zonder succes.

Dat een eigen standaardisering niet van de grond kwam, had verschillende oorzaken.

Een eerste is dat het Zuiden geen krachtig politiek, economisch en cultureel centrum had, zoals Holland dat was voor het Noorden. Het Zuiden was immers economisch verzwakt, onder andere door de blokkade van de Schelde boven Antwerpen door de troepen van de Republiek. Het Zuiden was ook politiek verzwakt door de staatkundige afhankelijkheid van eerst Spanje (tot 1713) en daarna Oostenrijk (tot 1794). En de bovengenoemde vlucht van de elite betekende ook een verzwakking voor het culturele leven.

Een tweede, nog belangrijker reden waarom een autochtone standaardisering geen kans maakte, is dat er al twee standaardtalen aanwezig waren in de Zuid-Nederlandse maatschappij: het Latijn en het Frans. En die twee talen bezetten zelfs sleutelposities. Het Latijn was en bleef de taal van de katholieke kerk en de Contrareformatie, van de wetenschap, de filosofie en van het hoger onderwijs. Het Frans ging in de 17de en vooral in de 18de eeuw steeds meer de rol van cultuurtaal spelen voor de hogere standen. Die hogere standen waren eigenlijk in grote mate tweetalig, maar ze hadden een duidelijke voorkeur voor het Frans, de taal die in Europa het hoogste aanzien genoot. Voor de hogere standen, de intellectuelen en de hoge clerus was er dus geen behoefte aan een *Nederlandse* cultuur- of standaardtaal, want ze hadden voor die functies al het Frans en het Latijn.

Tijdens de Oostenrijkse tijd groeide er een sociale kloof tussen het Frans en het Zuid-Nederlands. Het volk sprak zijn Zuid-Nederlandse moedertaal. De leidende standen en de overheid op het hoogste niveau bedienden zich (vooral) van het

Frans. De jonge edelen werden aan een Franstalig gouverneur toevertrouwd of naar Frankrijk op school gestuurd. De kinderen van de bourgeoisie leerden op de middelbare school Frans en vaak was het spreken van Nederlands daar zelfs verboden. De kloof tussen de maatschappelijke bovenlaag (adel en hogere burgerij) en het volk werd steeds groter, en wie over die kloof heen wilde, voor zover dat mogelijk was, moest vooral Frans leren. Dit verschijnsel staat bekend als de *sociale taalgrens* (zie noot 5), en die is in België tot in de eerste helft van de 20ste eeuw blijven bestaan.

Er bestond in de 17de en de 18de eeuw dus geen autochtone eenheidstaal in de noordelijke helft van de Zuidelijke Nederlanden. Het Zuid-Nederlands was in een groot aantal dialecten versnipperd en werd hoofdzakelijk gesproken door het gewone volk. Het was de taal van de meerderheid van de bevolking, maar het had weinig of geen prestige. Het Frans als taal van de hogere standen en de hoogste overheid, als verfijnde cultuurtaal, als taal van de Verlichting (in de 18de eeuw) en als internationale lingua franca, had daarentegen een groot prestige. De moedertaal kwam maatschappelijk dus in een mindere, ondergeschikte positie terecht. Gelukkig bleef de lagere geestelijkheid zich van de volkstaal bedienen en ook de artsen bleven de moedertaal gebruiken. Daar waren ze eigenlijk wel toe verplicht, want de overgrote, ongeletterde volksmassa verstond geen Frans. De clerus vond dat laatste zelfs prima, want zo bleven de gewone mensen beschermd tegen de “slechte”, rationalistische ideeën uit Frankrijk.

Dat het Nederlands niet helemaal uit de cultuursfeer is verdrongen, is onder andere te danken aan het bloeiende volkstoneel van de Zuid-Nederlandse rederijkerskamers en aan de zogenoemde volksletterkunde: almanakken, kronieken, volksromans en moraliserende dichtbundeltjes in de volkstaal. De Zuid-Nederlandse schrijftaal vertoonde overigens wat meer eenheid dan de spreektaal, omdat de schrijftaaltradities uit de late Middeleeuwen en de 16de eeuw – met de Brabantse als belangrijkste – waren blijven voortbestaan, onder andere als ambtstaal in de gemeentelijke kantoorzaken.

In de tweede helft van de 18de eeuw was er in intellectuele kringen een oplevende belangstelling voor het Nederlands merkbaar, of ten minste een zekere welwillendheid tegenover deze taal, bijvoorbeeld in de door keizerin Maria Theresia in 1771 in Brussel gestichte *Académie*. De hevigste uiting van de hernieuwde belangstelling voor de moedertaal kwam van de Brusselse advocaat (en latere burgemeester van de stad) J.-B. Verlooy. Zijn *Verhandeling op d'onacht der moederlyke tael in de Nederlanden*, gepubliceerd in 1788, was een oproep tot verzet tegen de sociale druk van het Frans, een lofzang op het Nederlands en een pleidooi voor een herstel van het onderwijs in de eigen taal en voor een hernieuwd contact met het Noorden.

4.4.2 Bedreiging van de moedertaal en verdere verfransing in de Franse tijd (1794-1814)

Na de aanhechting van de Zuidelijke Nederlanden, samen met het prinsbisdom Luik, bij Frankrijk in 1795, werd de situatie van de moedertaal nog benarder. De Zuid-Nederlandse volkstaal werd door de Franse overheid als een dialect of een regionale taal beschouwd, en dat soort (streek)talen moest de plaats ruimen voor het Frans. De vijandige houding tegenover de dialecten en regionale talen paste volledig in de ideologie van de Franse Revolutie: ze werden namelijk gezien als een van de erfenissen van het Ancien Régime, die voor bijgeloof en verblinding zorgden en de mensen 'klein' hielden. De dialecten en regionale talen moesten daarom zo snel mogelijk worden geëlimineerd en vervangen door het Frans, de revolutionaire taal die de Verlichtingsidealen zou verspreiden en eenheid zou creëren. Enkel in een gemeenschappelijke taal zouden de burgers van de republiek zonder hinder hun gedachten kunnen uitdrukken en zouden ze ook *gelijk* zijn. Aan de basis van deze taalpolitiek lagen dus een democratiserende, een emanciperende en een natievormende impuls.

De oorspronkelijke bedoeling van de Franse revolutionairen was alle inwoners van de voormalige Zuidelijke Nederlanden Frans te (doen) leren. Maar dat lukte niet: er gingen te weinig kinderen naar school en het lager onderwijs was te slecht georganiseerd om massale verfransing mogelijk te maken. Bijna 60% van de bevolking was analfabeet. De brede lagen van de bevolking bleven het eigen dialect als omgangstaal gebruiken, maar er drongen wel steeds meer Franse woorden en uitdrukkingen in door, ook in de geschreven vorm(en) van de Zuid-Nederlandse moedertaal.

Napoleon Bonaparte stelde na 1800 de Franse taalpolitiek bij: het nieuwe streefdoel werd vooral de elites te verfransen. En deze meer gerichte politiek had wel succes. Via het hoger onderwijs werden de intelligentsia grondig verfranst. En ook de welgestelde middenklasse (industriëlen, handelaars, ambtenaren) ging graag over op het Frans. De Franse taalpolitiek sloot immers goed aan bij de aspiraties van de opkomende burgerij: zich onderscheiden van de massa van het volk, meer aanzien krijgen dan ze bezeten had onder het door de adel beheerste Ancien Régime, deel hebben aan de meest prestigieuze cultuur van Europa via de overname van het Frans als hoogste status- en beschavingssymbool.

De clerus deelde het enthousiasme van de burgerij voor het Frans niet. De Revolutie was immers een harde tegenstander van de godsdienst. De zondagse preken bleven in de moedertaal.

In kwantitatief opzicht werd de Franse taalpolitiek dus geen succes, maar in sociaal en ideologisch opzicht slaagde hij des te beter. De intelligentsia en de welgestelde middenklasse gingen bijna volledig op het Frans over, raakten overtuigd

van de culturele en linguïstische superioriteit van het Frans en gingen zich ook ideologisch-politiek sterk tot Frankrijk aangetrokken voelen. Zo heeft de Franse taalpolitiek eigenlijk de basis gelegd voor de maatschappelijke, culturele en ideologische suprematie en de dominantie van het Frans in de eerste decennia van het latere Belgische Koninkrijk (zie 4.4.4).

4.4.3 Gedeeltelijke (her)vernederlandsing onder Willem I (1814-1830)

Tijdens de periode van het Verenigd Koninkrijk, toen de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden in één staat verenigd waren (zie in 4.1.4), werd de positie van het Nederlands in het Zuiden, met name in Vlaanderen, weer versterkt, vooral in enkele officiële domeinen. Willem I kondigde in 1814 aan dat het Nederlands, de moedertaal van 75% van de bevolking van de nieuwe staat, de officiële taal van het rijk werd, maar het kwam *naast* het Frans te staan en werd niet verplicht gemaakt. In 1819 echter vaardigde hij een taalbesluit uit waarbij het Nederlands vanaf 1823 de *verplichte* landstaal werd in de administratie en voor het gerecht in de Vlaamse provincies. De Waalse provincies behielden het Frans als officiële taal.

De koning nam ook maatregelen om de kennis en de verspreiding van het Nederlands, in een gestandaardiseerde vorm, in de zuidelijke provincies te bevorderen. Hij besteedde daarbij veel aandacht aan het onderwijs. Op iedere middelbare school werd een leraar Nederlands aangesteld. Aan alle universiteiten werd een leerstoel in de Nederlandse taal en letteren gevestigd (ook in het Franstalige Luik, waar Johannes Kinker werd benoemd – zie in 4.3.4.2). Te Lier werd een kweekschool (pedagogische opleiding) voor onderwijzers opgericht. Het lager onderwijs werd vrijwel helemaal vernederlandsd, behalve in Franstalig gebied. Het openbaar lager onderwijs werd door de overheid streng gereguleerd, wat een aanzienlijke verbetering inhield voor het volksonderwijs. Dank zij al deze maatregelen werd in de periode van het Verenigd Koninkrijk een generatie Vlaamse intellectuelen opgeleid met een goede kennis van het Nederlands, van wie velen na 1830 tot de grondleggers van de Vlaamse Beweging zijn gaan behoren (zie in 4.4.4).

Tegen de politiek van (her)vernederlandsing van het openbare leven in Vlaanderen is wel protest gekomen. In de eerste plaats van de Franstalige adel en bourgeoisie in Vlaanderen, die daarbij de steun kregen van gezagsdragers in Wallonië. Zij zagen in de politiek van Willem I een bedreiging voor de Franse taal en cultuur. Er verschenen ook enkele werken waarin de auteurs probeerden te bewijzen dat het Frans vanouds de taal was van alle “Belgen”, die zeker niet vervangen mocht worden door “een afschuwelijk jargon” als het Nederlands. Dat laatste maakt in ieder geval duidelijk dat het Nederlands, ondanks zijn standaardtaalkarakter in

het Noorden en ondanks de steun van de koning, geenszins het prestige kon evenaren van het Frans.

Het belangrijkste bezwaar tegen de taalpolitiek van Willem I was afkomstig van de verfranse burgerij. Zij voelden het verplicht stellen van het Nederlands aan als een onaanvaardbare *taaldwang*, als een aanslag op het principe van de *individuele vrijheid van taalgebruik*, dat gezien werd als een aspect van de persoonlijke vrijheid van iedere burger.

En er rees ook verzet van de katholieke geestelijkheid in Vlaanderen, die in het noordelijke Nederlands het “werktuig der ketterij” zag (lees: van het protestantisme) en daarom voorstander was van het gebruik van de Zuid-Nederlandse dialecten.

De taalpolitiek van het staatshoofd werd dus door belangrijke groepen in de maatschappij afgewezen. In 1829 moest Willem I toegeven aan de dringende petitities waarin naast persvrijheid en vrijheid van onderwijs ook taalvrijheid werd geëist: het Frans werd in de Vlaamse provincies weer toegestaan voor het gerecht en in de administratie. En in de vroege zomer van 1830, net voor de Belgische Opstand, erkende hij het principe van de taalvrijheid. Maar om de revolutie te voorkomen, was het toen al te laat.

Recent onderzoek heeft aangetoond dat van de toegevende taalbesluiten van 1829 en 1830 weinig gebruik is gemaakt en dat de administratie en het openbaar lager en secundair onderwijs in Vlaanderen tegen het einde van de jaren '20 zo goed als volledig in het Nederlands verliepen.

4.4.4 De taalsituatie in het jonge België

Na het uitroepen van de Belgische onafhankelijkheid in 1830 werd het principe van de vrijheid van taalgebruik, dat een van de belangrijkste programmapunten was van de opstandelingen, door het nieuwe bewind bevestigd en in de grondwet vastgelegd. Het Voorlopig Bestuur stelde dat “de Vlaamse talen” van provincie tot provincie verschilden, en het beschouwde het Frans als de enige officiële taal in België. De keuze voor één enkele taal paste in de geest van de tijd: één natie, één taal. Zo had Willem I er in het begin trouwens ook over gedacht en vóór hem de Franse revolutionairen. Er was daarbij geen sprake van een anti-Vlaamse houding bij de toenmalige politici: het internationale culturele, intellectuele en diplomatieke prestige van het Frans, de hoge maatschappelijke status waarmee het werd geassocieerd en de belangrijke posities die het al decennialang in het land innam, bezorgden het Frans zo'n overwicht dat een ‘vrije’ keuze voor deze taal als volkomen vanzelfsprekend werd gezien. En niemand werd het recht ontzegd om Frans te leren.

In de praktijk betekende dit alles dat de toekomst van het Nederlands in Vlaanderen sterker bedreigd werd dan ooit. De druk van het Frans was erg groot en de

verfransing nam weer in kracht toe. Het bestuur en de administratie werden opnieuw Frans (vooral op landelijk niveau en in de grote steden). Hetzelfde gold voor het gerecht (dat onder Willem I in ongelijke mate (her)vernederlandst was), het leger (idem), en het middelbaar onderwijs. Het hoger onderwijs, de pers, het artistieke leven, de handel en vele beroepen waren en bleven Frans. Door de alomtegenwoordigheid en het absolute prestige van het Frans in de jonge Belgische staat was ook de invloed van deze taal (vooral lexicaal maar ook syntactisch) op de dialecten en de schrijftaal in Vlaanderen in de eerste decennia na de onafhankelijkheid ongeëvenaard groot.

De overgrote meerderheid van de Vlaamse bevolking reageerde niet tegen het feit dat ze werd geregeerd en dat over haar recht werd gesproken in een taal die ze niet begreep of sprak. Deze passiviteit van de massa was eigenlijk niet zo verwonderlijk: de taalsituatie was voor hen immers niet fundamenteel veranderd in vergelijking met de Franse en de Oostenrijkse tijd. En de meeste mensen hadden hun handen al meer dan vol met de dagelijkse zorg voor de elementaire behoeften van het gezin, want het waren moeilijke tijden, waarin de levensstandaard van de land- en fabrieksarbeiders naar een dieptepunt ging en er zelfs jaren van hongersnood waren (1840-1850).

Maar er was een klein aantal Vlamingen dat over de dominantie van het Frans en de daarmee gepaard gaande feitelijke discriminatie van de moedertaal anders dacht. Het waren schrijvers, filologen en historici, artsen, juristen en ambtenaren, priesters ook, meestal afkomstig uit de lagere middenklasse, de kleine burgerij, die ingeklemd zat tussen de verfransde bourgeoisie en de ongeletterde volksmassa. Het waren intellectuelen, van wie velen de scholen van Willem I hadden bezocht en daar hadden geleerd en ervaren dat ook het Nederlands een rijk verleden had en in *alle* domeinen van de maatschappij, zowel voor het bestuur als voor de literatuur, perfect kon functioneren. Zij wilden niet accepteren dat hun moedertaal, de taal van twee derden van de Belgische bevolking, in de nieuwe staat als een derderangstaal werd behandeld. Zij koesterden een Vlaams nationaal bewustzijn als onderdeel van een ruimer Belgisch bewustzijn, ontstaan uit het enthousiasme van de revolutie en van de onafhankelijkheid. Zij wilden zich inzetten voor de ontwikkeling en de bevordering van de volkstaal, want die zagen ze als een essentieel element voor de ontplooiing van individu, volk en natie. Hun ideeën waren dus duidelijk geïnspireerd door de romantiek en het nationalisme, de periode dat overal in Europa voor het eerst de nauwe relatie tussen volk, land, taal en geschiedenis ontdekt werd.

Deze kleine groep intellectuelen vormde het begin van de zogenaamde *Vlaamse Beweging*: een complexe culturele en maatschappelijke stroming gericht op de wettelijke erkenning van de taal van de Vlamingen in België, op de intellectuele

ontplooiing en de sociaal-economische welvaart van Vlaanderen en op de bewustmaking en de erkenning van de Vlamingen als volk of als gemeenschap binnen of buiten het Belgische staatsverband.

Onder de pioniers waren Blommaert, David, De Laet, Serrure, Snellaert, Van Duyse, Van Rijswijck en vooral Jan Frans Willems, die omdat hij betrokken was bij alle Vlaamse initiatieven van enige betekenis, de “vader van de Vlaamse Beweging” wordt genoemd.

Wij zullen hier verder alleen aandacht besteden aan de initiatieven en acties van de Vlaamse Beweging op taalgebied. Voor haar (andere) politieke doelstellingen verwijzen we naar 4.1.6 en naar de literatuur die in 4.6 wordt opgegeven.

4.4.5 De Vlaamse taalstrijd en de totstandkoming van de Belgische taalwetgeving

De Vlaamse Beweging is ontstaan tussen 1834 en 1840 als een letterkundig reveil van zogenoemde “Vlaamse taalminnaars” die de Nederlandse taal en het Vlaamse volk op emotionele manier verheerlijkten. In die prille beginfase wilden zij eigenlijk niet veel meer dan de Vlamingen door middel van pamfletten, strijddichten, romans, toneelopvoeringen, uitgaven van middeleeuwse literatuur en verhandelingen weer bewust maken van hun glorieuze verleden en van de belangrijke bijdragen die het Zuiden geleverd had aan de Nederlandse letteren. Vooral de 13de en 14de eeuw, toen Vlaanderen machtig was en het Vlaams een taal van aanzien en belang was, kregen veel aandacht. Denk maar aan de meeslepende, pathetische historische roman van Hendrik Conscience, *De leeuw van Vlaenderen* (1838).

4.4.5.1 De eerste Vlaamse taaleisen

De eerste uiting van de Vlaamse Beweging op het taalpolitieke vlak was het *Vlaams petitionnement* van 1840. In dit verzoekschrift met 13.000 handtekeningen werd de wettelijke erkenning gevraagd van de “landtaal” in het bestuur, het gerecht en het onderwijs in Vlaanderen. Dat betekende eigenlijk de afschaffing van het besluit van het Voorlopig Bewind van 1830 om alleen het Frans te erkennen als officiële taal (zie in 4.4.4). De petitie oogstte geen succes in het parlement. Onverwacht was dat niet. Immers, doordat alleen vermogende burgers mochten stemmen (1 op 95 inwoners), die meestal Franstalig waren of verfranst, zetelden in het parlement ook enkel welgestelde, gelijkgezinde burgers. Daar waren wel Vlamingen bij, maar dat waren Vlamingen die het Frans verkozen. Bovendien herinnerde de petitie ten gunste van de taal van de Vlamingen, ten gunste eigenlijk van (een vorm van) het Nederlands, te sterk aan de taalpolitiek van Willem I, een van de redenen voor de Belgen om in 1830 op de barricaden te klimmen.

In de daaropvolgende jaren bleef de ontevredenheid over het bestaande taalregime aanhouden. Er kwamen steeds meer klachten over discriminatie, onder andere in de rechtspraak. Als antwoord daarop stelde de regering in 1856 een *Grievenscommissie* in. Het verslag van deze commissie, gepubliceerd in 1859, bevatte een volledig programma voor een nieuwe taalwetgeving voor de administratie, het gerecht, het onderwijs en het leger. Het kwam er eigenlijk op neer Vlaanderen officieel *tweetalig* te maken. Maar ook deze gematigde eis werd door regering en parlement afgewezen.

4.4.5.2 *Vlaanderen officieel tweetalig*

Successen zijn er in de taalstrijd pas gekomen na 1870, toen de politieke partijen, katholieken en liberalen, een bredere achterban kregen en meer leden wonnen onder Vlaamsgezinden. Dat waren vaak bedienden, ambtenaren en onderwijzers, die zich door de Franstalige overheersing in hun carrièremogelijkheden beperkt zagen. Vanaf het einde van de 19de eeuw zijn de politieke successen zelfs toegenomen, doordat er dankzij een uitbreiding van het kiesrecht in 1893 meer Vlaamsgezinden in het parlement werden gekozen.

De eerste taalwet dateert van 1873 en had betrekking op het taalgebruik voor de rechtbanken in de Vlaamse gewesten. Ze bepaalde dat een verdachte die geen Frans kende, recht had op een proces in het Nederlands. Er volgden wetten die het gebruik van het Nederlands mogelijk maakten in het openbaar bestuur (1878), het leger (1878) en voor enkele vakken in het officiële middelbaar onderwijs in Vlaanderen (1883-1885). In 1887 sprak de koning, Leopold II, voor het eerst Nederlands bij een officiële gelegenheid, in 1888 werd het Nederlands voor het eerst gebruikt in het parlement door een volksvertegenwoordiger en in 1898 nam het parlement de zogenaamde *Gelijkheidswet* aan, die bepaalde dat voortaan alle wetten en koninklijke besluiten zowel in het Nederlands als in het Frans zouden worden afgekondigd en dat ze dezelfde rechtskracht zouden hebben. In feite maakte de Gelijkheidswet een einde aan de officiële Franse eentaligheid van de Belgische staat.

Op het einde van de 19de eeuw had Vlaanderen dus een *tweetalig* statuut: het Nederlands werd er *toegelaten* in het bestuur, de rechtspraak, het leger en het staats-onderwijs, maar meestal wel *naast* het Frans. De Waalse gewesten waren eentalig Frans gebleven. En dat was onvoldoende om de sociale druk die van het Frans uitging weg te nemen en de verfransing van bepaalde belangrijke domeinen, sociale lagen en groepen in Vlaanderen te keren. De adel, de bourgeoisie en de hogere clerus, de economische en ten dele ook de intellectuele elites gingen er immers gewoon door met het gebruik van het Frans. Het Frans bleef veruit het grootste

prestige genieten. Vlamingen die aan het openbare leven wilden deelnemen en maatschappelijk hogerop wilden, moesten nog steeds óók het Frans beheersen. De sociale taalgrens (zie in 4.4.1) bleef onverminderd van kracht. De praktische invloed van de eerste Belgische taalwetten, waarvan de meeste niet eens werden geïmplementeerd, was dus eerder gering.

4.4.5.3 *Vlaanderen officieel eentalig Nederlands*

Om de sociale barrière die door het Frans werd gevormd weg te nemen, om alle Vlamingen in hun eigen taal en gewest behoorlijke sociale kansen te geven, gelijk aan die van de Franstaligen in de Waalse gewesten, moest het Nederlands tot de enige officiële taal in Vlaanderen worden gemaakt. Dat werd vanaf de eeuwwisseling de nieuwe eis van de Vlaamse Beweging. Ze was gebaseerd op het zogenoemde *territorialiteitsbeginsel*, dat stelt dat niet de (individuele keuze van de) burger (zoals bij het personaliteitsprincipe – zie ook in 4.4.3), maar het *grondgebied* het primaire aanknopingspunt is voor het bepalen van de voertaal. En voor Vlaanderen moest dat het Nederlands zijn, zo eiste de Vlaamse Beweging: de “autochtone” streektaal, de taal van de overgrote meerderheid (97%) van het inwonertal. Het territorialiteitsbeginsel, ook bekend onder de slogan “streektaal is voertaal”, werd door de Vlaamse Beweging aangegrepen als een van de weinige middelen om de Vlamingen te beschermen tegen de nadelige maatschappelijke gevolgen van de aanwezigheid van een sociaal-economisch dominante andere taal.

De eerste drie decennia van de 20ste eeuw stonden vooral in het teken van de strijd voor de vernederlandsing van de Franstalige Gentse Rijksuniversiteit, waarvoor al in 1886 een commissie was opgericht. De vernederlandsing van het hoger onderwijs in Vlaanderen werd als een noodzakelijke stap gezien voor de vorming van een Nederlandstalige intellectuele elite. De Eerste Wereldoorlog en de nasleep daarvan vertraagden de realisering van deze Vlaamse wens, die in de loop der jaren een echte eis was geworden. Pas na de invoering van het algemeen enkelvoudig kiesrecht voor mannen in 1919, waardoor de Vlamingen en de Vlaamsgezinden een meerderheid konden verwerven in het parlement, kon in 1930 met de vernederlandsing van de Gentse universiteit worden begonnen. Vanaf 1932 kreeg ook de Katholieke Universiteit van Leuven geleidelijk aan Nederlandstalige afdelingen.

Het beginsel van de regionale eentaligheid, het territorialiteitsprincipe, werd in 1932 voor het eerst integraal toegepast in een wet op het taalgebruik in bestuurszaken. In hetzelfde decennium kwamen er vergelijkbare wetten tot stand voor het taalregime in het onderwijs, de rechtspleging en het leger. Vanaf de jaren '30 was Vlaanderen dus, *in principe*, officieel eentalig Nederlands en Wallonië eentalig

Frans. Tweektaligheid bleef enkel erkend in de Brusselse agglomeratie en in gemeenten met een belangrijke taalminderheid (ten minste 30% van de gemeentelijke bevolking).

Na de Tweede Wereldoorlog won in Vlaamse kringen echter het besef veld van de gebrekkige naleving van deze taalwetten. Die gebrekkige naleving was onder andere toe te schrijven aan de onwil of de tegenzin om Nederlands te spreken of te schrijven van bepaalde bestuurders en ambtenaren die te zeer gewend of gehecht waren aan het gebruik van het Frans, en aan een tekort aan ambtenaren, rechters, officieren en leerkrachten die het Nederlands (voldoende) beheersten. Bovendien baarde de toenemende verfransing van de Brusselse agglomeratie de Vlamingen zorgen. Daar en langs de taalgrens waren in 1947 verscheidene eentalige Vlaamse gemeenten naar een tweetalig statuut overgegaan, een verplichte aanpassing aan de resultaten van de tienjaarlijkse talentelling (waarbij de burgers in elke gemeente moesten opgeven welke taal zij meestal spraken). Het waarheidsgehalte van de resultaten van de talentellingen, waarvan de grenzen van de taalgebieden afhingen, werd door de Vlamingen in twijfel getrokken, waarna de regering de talentellingen afschafte. In 1962 werd de taalgrens definitief vastgelegd. In 1963 kwam er een complexe wet tot stand die het officiële gebruik van de talen in België op een sluitende manier regelde.

Door de taalwetgeving van 1962-1963 werd het land in vier taalgebieden ingedeeld: een eentalig Nederlands (Vlaanderen), een eentalig Frans (Wallonië), een eentalig Duits (in het oosten van België, langs de grens met Duitsland), en het tweetalige Brussel-Hoofdstad (zie ook in 6.1). Voorts werden in een aantal Vlaamse en Waalse gemeenten langs de taalgrens of aansluitend bij het Brusselse gebied zogenoemde *taalfaciliteiten* ingevoerd, dat wil zeggen dat Franstalige of Nederlandstalige minderheden daar het recht kregen op het gebruik van de eigen taal op bestuurlijk en administratief niveau en in het (lager) onderwijs.

De grondwetsherziening van 1970, die de eerste stap vormde in de federalisering van België (zie in 4.1.6), bevestigde en erkende definitief deze taalgebieden en faciliteitengemeenten.

Sinds 1962-1963 is het Nederlands dus de enige toegelaten taal voor de overheid in Vlaanderen (bestuur en administratie, rechtspleging, onderwijs, leger en politie). Vlaanderen heeft sindsdien ook vaste grenzen. En het verwierf vanaf 1970, door de voortschrijdende federalisering, steeds meer autonomie binnen de Belgische staat (zie in 4.1.6).

De laatste verfranste bolwerken die in Vlaanderen overbleven, waren de industrie en de handel. In 1973 keurde de Nederlandse Cultuurgemeenschap een decreet goed op het taalgebruik in het bedrijfsleven, waarbij het Nederlands verplicht

werd voor alle betrekkingen tussen werknemers en werkgevers. Dit decreet luidde het begin in van de eindfase van het proces tot vernederlandsing van het openbare leven in Vlaanderen.

Die algehele openbare vernederlandsing is vandaag een feit.

4.4.6 Welke algemene taal voor de Vlamingen?

Een belangrijk discussiepunt binnen de Vlaamse Beweging in de 19de eeuw was hoe de taal waarvoor men streed eruit moest zien. Moesten de Vlamingen zoveel mogelijk aansluiten bij de al gevormde noordelijke standaardtaal (de zogenoemde *integrationistische* opstelling), of moesten ze het eigen taalgoed handhaven en proberen een Vlaamse standaardtaal te vormen (de *particularistische* houding)?

Voor de taalstrijd was dat een belangrijke vraag, want omdat er in Vlaanderen geen echte cultuur- of standaardtaal bestond (dat wil zeggen een *algemene* geschreven en gesproken *beschaafde* taal), stonden de Vlamingen bijzonder zwak tegenover hun Franstalige landgenoten die in 1830 het argument van de grote dialectische versnippering van “de Vlaamse talen” hadden gebruikt om alleen het Frans als officiële taal te erkennen (zie in 4.4.4). Als spreektaal fungeerde voor de overgrote meerderheid van de Vlamingen in alle niet heel formele domeinen inderdaad het plaatselijke dialect. Daarnaast was er de traditionele zuidelijke, hoofdzakelijk op Brabantse leest geschoeide, sinds de late Middeleeuwen overgeleverde schrijftaal, die vooral door literatoren, culturele verenigingen en in beperkte mate door de (lokale) administratie werd gebruikt. Ze bevatte veel archaïsmen (verouderde woorden, zinswendingen en naamvallen) en dialectismen, en uit de pen van ambtenaren vloeiden ook overvloedig veel Franse woorden (al dan niet vervlaamst) en gallicistische constructies, want hun Nederlands was vaak uit het Frans vertaald of in het Frans gedacht. Bij formele gelegenheden probeerde men die schrijftaal ook naar de letter te spreken (het zogenoemde *Lettervlaams*), maar dat klonk erg houderig en was duidelijk door de dialectachtergrond van de spreker gekleurd. Kortom, een echte standaardtaal die voldoende uitgebouwd was om alle maatschappelijke functies waar te nemen, een cultuurtaal die enigszins de vergelijking met het prestigieuze Frans kon doorstaan, kon men die traditionele zuidelijke schrijftaal bezwaarlijk noemen.

Als voorbeeld van de zuidelijke schrijftaal laten we hier het begin volgen van een verslag uit 1862 over *den toestand van het Vlaamsch tooneel te Brussel* (uit het *Nederduitsch Maandschrift*):

Het gewestelijke Comiteit van Brabant, gelast met het beoordeelen der Vlaamsche tooneelstukken, heeft zijne werkzaamheden voor het dienstjaar 1861-

62 geeindigd. Derhalve heeft het andermaal de eer den Staatsbesture zijn jaarlijksch verslag in te zenden. (...)

De toestand, waarin onze opkomende tooneelletterkunde zich nog immer bevindt, liet, – even als het voorgaande jaar, – den Comiteite niet toe in zijne beoordeeling al te streng of uitsluitend te zijn.

Gewis in het belang der letterkunde zelve is het niet geoorloofd door eene onbeperkte en schijnbaar aanmoedigende toegevendheid, zijne goedkeuring te hechten aan voortbrengselen die alleszins te wenschen laten; doch niet minder gevaarlijk ware het nogtans, voor den oogenblik, stukken af te wijzen, die alhoewel eenigszins onvolmaakt, toch met eene zekere kennis en bijzonderen aanleg zijn opgesteld, en bovendien eene nuttige of beschavende strekking hebben.

4.4.6.1 *De integrationistische opstelling*

De fundamenteën van een integrationistische opstelling zijn gelegd door de liberaal en orangist Jan Frans Willems. Hij stelde dat alleen een voor Noord én Zuid geldende standaardtaal, een taaleenheid gebaseerd in een culturele en letterkundige eenheid met het Noorden, voldoende macht en prestige zou hebben om een reëel tegengewicht te vormen voor het Frans en de Franse cultuur. Tot zijn medestanders behoorden de al eerder genoemde Van Duyse, Snellaert, Blommaert en Serure. In de eerste jaren na 1830 had hun opstelling ook een politiek-staatkundige achtergrond: hereniging met het Noorden, wat hun niet in dank werd afgenomen door de “ware, vaderlandslievende Belgen”. Na 1839 loste die reünificatieidee op, toen de Belgische onafhankelijkheid door Nederland en de grote naties bij het Verdrag van Londen werd erkend en dus definitief bleek.

Voor hun streven naar eenheid met het Standaardnederlands dat in het Noorden tot stand was gekomen, zochten Willems en zijn geestverwanten ook steun in het rijke verleden van de Zuidelijke Nederlanden. Vlaanderen had in de Middeleeuwen en in de 16de eeuw belangrijke bijdragen geleverd aan de Nederlandse taal en letteren, en door over te schakelen op die taal namen de Vlamingen hun eigendom, in Willems’ visie, gewoon terug.

Concreet pleitte Willems voor een nauwe aansluiting bij de noordelijke spelling van Siegenbeek en bij de spraakkunst van Weiland (zie in 4.3.3), met slechts enkele toegevingen aan Vlaamse schrijfwijzen en grammaticale vormen. In de uitspraak moesten plaatselijke eigenaardigheden worden opgegeven, maar hij beseftte dat volledige eenheid van uitspraak in de omgangstaal voorlopig niet te realiseren was.

Op initiatief van onder meer Snellaert werd in 1849 in Gent een *Nederlandsch Congres* georganiseerd, waarop ook Nederlandse taal- en letterkundigen waren uit-

genodigd. Deze bijeenkomst vormde het begin van een lange serie van gezamenlijke *Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen* die beurtelings in Vlaanderen en in Nederland werden gehouden. De Vlaams-Nederlandse contacten die daar werden gelegd, hebben geleid tot een ruimere wederzijdse belangstelling in het algemeen en tot twee belangrijke realisaties in het bijzonder: de spelling van De Vries en Te Winkel (zie in 4.3.4), die eerst in België en wat later ook in Nederland werd ingevoerd, en de werkzaamheden aan het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (zie verder in 4.6), waar Nederlanders en Vlamingen samen aan hebben deelgenomen.

4.4.6.2 *De particularistische houding*

Op de *Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen* kwam het geregeld tot heftige discussies tussen de integrationisten en hun tegenstanders, de particularisten. De laatsten wezen in een patriottische reflex elke “verhollandsing” af. Ze wilden “de rechten van de moedertaal vrijwaren” omdat ze die – in hun romantisch-nationalistische visie – als de centrale factor in de identiteit van het Vlaamse volk beschouwden. De particularisten waren ook van mening dat het gebruik van Vlaamse woorden en vormen, zelfs van archaïsmen in de schrijftaal, een bijdrage leverde aan “de taalrijkdom” en ze zagen de hegemonie van één gewest, met name van Holland, als “taalverarmend”.

Binnen het Vlaamse taalparticularisme bestonden verschillende tendensen, maar ze kunnen alle gekarakteriseerd worden als centrifugale bewegingen die de algemene Noord-Nederlandse normatieve taal geheel of gedeeltelijk verwerpen.

Onder de eerste particularisten was de grammaticus Pieter Behaegel, die streekverschillen in de uitspraak verdedigde en Vlaamse spellinggewoonten en grammaticale vormen wilde handhaven. Er was ook een groep Antwerpse literatoren, onder wie Hendrik Conscience, die een eigen Vlaams-Belgische literatuur en taal wilden scheppen.

Maar de sterkste groep particularisten vond men in West-Vlaanderen, met als markante figuren de priester Leonard Lodewijk de Bo, die een dik West-Vlaams woordenboek samenstelde (1873), en de priester-dichter Guido Gezelle. Zij wilden een West-Vlaamse cultuurtaal scheppen, niet alleen gebaseerd op de lokale dialecten, maar ook op elementen uit voorbije taalperiodes en op eigen woordcreaties. Hun opvattingen berustten grotendeels op religieuze bezwaren tegen het “Hoog-Hollands”. Het achterliggende doel van het West-Vlaamse particularisme was immers het behoud van het katholieke karakter van West-Vlaanderen: de “verheffing” van een gecultiveerd West-Vlaams tot schrijftaal was vooral bedoeld om de verbreiding van de “ketterse” (lees: calvinistische) Nederlandse standaard-

taal tegen te gaan. Het Frans was voor de West-Vlaamse particularisten evenzeer uit den boze als het Nederlands: het Frans zou onder het West-Vlaamse volk immers de “afschuwelijke gedachten van de Franse revolutie” en van de “gallische wuftheid” kunnen verspreiden.

4.4.6.3 *Oriëntatie op het noordelijke Nederlands*

Aan de discussies tussen integrationisten en particularisten was rond 1900 nog geen einde gekomen, maar het begon wel duidelijk te worden dat de voorstanders van een oriëntatie op het noordelijke Standaardnederlands in de praktijk aan de winnende hand waren. Dat was niet te danken aan de inzet van enkele idealistische figuren, maar aan veranderingen in de structuur van de laat-19de-eeuwse samenleving.

Die veranderingen betreffen de status van de kleine burgerij – bedienden, ambtenaren, onderwijzers, leraren enz. – die door de modernisering van de maatschappij als groep groter en belangrijker was geworden en een sterke drang had om hogerop te komen. In hun poging om de maatschappelijke ladder te beklimmen, ontmoetten ze het Frans als een barrière die nooit volledig te nemen was. Alle goedbetaalde banen waren in handen van de Franstalige hogere burgerij en de kennis van het Frans was absoluut noodzakelijk om tot die banen en die hogere sociale groep toegang te krijgen. Maar de leden van de kleine burgerij beseften dat de Franstalige bourgeoisie deze taal altijd beter zou kennen dan zichzelf ze konden leren, en dat als ze in concurrentie zouden komen met een Franstalige ze toch bijna altijd het onderspit zouden delven. Frans leren, het Frans overnemen leek hun dus niet de goede methode om hogerop te kunnen komen. Bovendien zou assimilatie aan de bestaande dominante taal en cultuur de erkenning inhouden van de inferioriteit van de eigen groep.

De kleine burgerij wilde haar groeiende belang en ambitie als groep een culturele uitdrukking geven en ze wilde tegelijkertijd de bestaande dominante culturele code in Vlaanderen door een nieuwe vervangen die hun meer mogelijkheden zou bieden tot sociale promotie. Ze kozen principieel voor een code die gebaseerd, of beter, die georiënteerd was op het noordelijke Nederlands, want die voldeed aan twee belangrijke eisen. Ten eerste moest de nieuwe dominante taalvorm in Vlaanderen de vergelijking met het Frans kunnen doorstaan: het moest een standaardtaal zijn met een *grote* geschiedenis en literatuur. En ten tweede moest het een taalvorm zijn waarmee men zich duidelijk kon *onderscheiden* van (de taal van) het gewone volk. Om als groep prestige te verwerven, moest de kleine burgerij immers niet alleen de afstand tussen zichzelf en de hogere klasse verkleinen (door zich een prestigieuze taal en cultuur aan te meten), ze moest zich ook duidelijk distantiëren van de massa (die dialect sprak). Het noordelijke Nederlands voldeed

aan beide voorwaarden. Het was een cultuurtaal, een beschaafde taal die de Vlamingen weliswaar net als het Frans moesten leren, maar die toch veel nauwer verwant was met hun moedertaal dan het Frans en waarbij ze niet voortdurend in de eigen maatschappij werden geconfronteerd en vergeleken met native speakers.

De principiële keuze van de integrationisten binnen de Vlaamse Beweging en van de kleine burgerij voor een oriëntatie op het Noorden, of concreter uitgedrukt: voor een grote eenheid met het noordelijke Standaardnederlands, kreeg een praktische bevestiging in de leermiddelen die op de Vlaamse scholen werden gebruikt. Die keuze vond ook herhaaldelijk instemming en steun bij Vlaamse politici en bestuurders. Ze vond (later) officiële bevestiging in, onder andere, het *Cultureel Verdrag* tussen Nederland en België uit 1946 (en in het nieuwe *Cultureel Verdrag* tussen Vlaanderen en Nederland uit 1995), in de beslissing van de Raad van de Nederlandse Cultuurgemeenschap in 1973 om de standaardtaal in Vlaanderen voortaan consequent *Nederlands* te noemen (en niet meer *Vlaams* zoals voordien nog vaak gebeurde) en in het *Verdrag inzake de Nederlandse Taalunie* uit 1980 dat bepaalt dat Vlaanderen en Nederland streven naar integratie op het gebied van de Nederlandse taal en letteren (zie noot 4).

4.4.7 Opbouw van de standaardtaal in Vlaanderen in de 20ste eeuw

De keuze van integrationisten en kleine burgerij voor een grote eenheid met het noordelijke Standaardnederlands betekende niet dat de wil aanwezig was voor een *volledige* overname van het Noord-Nederlands.

De standaardtaal die in de loop van de 20ste eeuw in Vlaanderen tot stand is gekomen, is dan ook het resultaat van een ruime, maar niet volledige aanpassing aan het noordelijke Nederlands, in combinatie met autonoom zuidelijke standaardiseringsprocessen.

Deze laatste hielden onder meer een zuivering in van de traditionele zuidelijke schrijftaal, dat wil zeggen: eliminatie van archaïsmen, dialectismen, Franse woorden en gallicismen. Daarnaast heeft er ook een selectie of handhaving plaatsgevonden van bepaalde zuidelijke, meestal Brabantse taalkenmerken en -elementen, en een vorming van een aantal eigen, Belgisch-Nederlandse standaardtaalvormen en -woorden.

4.4.7.1 Opbouw van de uitspraak

Er werd bij de opbouw van de standaardtaal in Vlaanderen in de eerste plaats veel aandacht besteed aan de uitspraak. Al in 1913 werd daartoe de *Vereeniging voor*

Beschaafde Nederlandsche Uitspraak gesticht, een voorloper van de tegenwoordige *Vereniging Algemeen Nederlands*.

Eenheid van uitspraak was een belangrijke doelstelling, omdat de Franstalige sociale en politieke elite niet afliet erop te wijzen dat de uitspraak in Vlaanderen van streek tot streek verschilde en dat de taal van de Vlamingen dus geen cultuur- of standaardtaal was, maar een samenklontering van dialecten. En ook *beschaafdheid* van uitspraak was belangrijk, omdat een verzorgde uitspraak in een burgerlijke maatschappij een van de factoren is die rang en stand bepalen. De kleine burgerij streefde in haar taalgebruik dus *voornaamheid* na: wat dialectisch klonk werd streng als niet acceptabel verworpen, omdat dialect typerend was voor het volk.

Doordat het auditieve beeld van de noordelijke uitspraak in Vlaanderen als model niet of onvoldoende aanwezig was, kende de fonetische standaardisatie in belangrijke mate een autonoom zuidelijk verloop. De geschreven taal heeft daarbij een grotere invloed gehad dan in Nederland het geval is geweest (spellinguitspraak). Verder hebben vooral Brabantse sprekers een rol gespeeld bij de vorming van de uitspraaknorm (sprekers afkomstig uit het gebied Antwerpen-Mechelen-Leuven, dat een zekere centrumfunctie vervult).

De gestandaardiseerde uitspraak die vanaf de jaren '30 van de 20ste eeuw in Vlaanderen tot stand is gekomen, verschilt op een aantal punten van de noordelijke. Bijvoorbeeld: een bilabiale in plaats van een labiodentale *w*, een zachte *g* in plaats van een harde *ch* (maar de zachte *g* komt ook voor ten zuiden van de grote rivieren in Nederland), soms een verschillend woordaccent zoals in *onderwijs* tegenover *onderwijs*, een andere zinsmelodie en een ander ritme dan in het Noorden, enz. Vandaag is het uitspraakverschil met Nederland (nog) groter dan zeg maar 30-40 jaar geleden, vooral omdat de noordelijke uitspraak ondertussen sterk geëvolueerd is (zie in 5.2.1) en de Vlamingen die nieuwe, "typisch Hollandse" klanken niet willen overnemen.

De *Practische Uitspraakleer van de Nederlandsche Taal* van E. Blancquaert, die voor het eerst verscheen in 1934 en vele malen werd herdrukt, is decennialang een leidraad geweest voor leraren en studenten in Vlaanderen. En nog belangrijker is de voorbeeldfunctie (geweest) van de taal van de officiële omroep, het zogenoemde *BRT*- of nu *VRT-Nederlands*, waarin de zuidelijke standaardtaaluitspraak een dagelijks beluisterbare vorm heeft gekregen. Bij die Belgische Radio en Televisie, nu Vlaamse Radio en Televisie, waren de Brabanders sterk vertegenwoordigd, waardoor de Brabantse uitspraak is gaan doorwegen in de zuidelijke norm.

De standaardtaaluitspraak in Vlaanderen is dus duidelijk anders dan die in Nederland. Op het gebied van de uitspraak wensen de Vlamingen niet tot een grote-

re eenheid te komen met het Noorden. De eigen uitspraak wordt zeer positief gewaardeerd, de “Hollandse” negatief.

4.4.7.2 *Opbouw van de woordenschat*

Ook in het lexicon vertoont het Standaardnederlands in Vlaanderen verschillen met dat in Nederland, maar die verschillen betreffen niet veel meer dan 5% van de woordenschat. Het aantal standaardtaalwoorden dat alleen in Nederland of in Vlaanderen wordt gebruikt, is niet groot. Wel zijn er frequentie- en stijlverschillen. Vlamingen kennen bijvoorbeeld de woorden *zoenen* en *kuil*, maar zullen vaker *kussen* en *put* zeggen. En er zijn woorden die in het Noorden formeel of archaïsch klinken en vooral in de schrijftaal worden gebruikt, zoals *zeer*, *gans*, *verwittigen*, *geenszins*, *zodanig*, *voortaan*, maar die in het Zuiden ook tot de spreektaal behoren. Hieronder blijven we wat langer stilstaan bij de woorden die alleen in Vlaanderen in de standaardtaal voorkomen, en we proberen hun aanwezigheid te verklaren.

Een duidelijk herkenbare categorie vormen de zogenoemde *referentiële Belgicismen*: woorden die instellingen of zaken benoemen die typisch zijn voor België en in Nederland niet of niet (helemaal) in dezelfde vorm of met dezelfde functie(s) voorkomen. Voorbeelden zijn *assisenhof* (een rechtbank waarbij met een jury wordt gewerkt), *rijkswacht* (een nationale politie, die sinds 2002 niet meer als apart corps bestaat), *deelregering* (een regering van een landsgedeelte of een volksgemeenschap in het federale België), *doopsuiker* of *suikerbonen* (suikergoed, vaak in de vorm van bonen, dat bij de geboorte van een kind aan familie, vrienden en kennissen wordt aangeboden), enz.

Daarnaast is er een categorie van woorden die als *standaardtalig Belgisch-Nederlands* worden aangeduid. Ze benoemen zaken of begrippen die ook in Nederland voorkomen, maar daar een andere naam dragen. Bijvoorbeeld: *fruitsap* (in Nederland *vruchtensap*), *in extremis* (*op de valreep*), *dieetwinkel* (*reformwinkel* of *reformhuis*), *dollekoeienziekte* (*gekkekoeienziekte*), enz. Bij de naamgeving van nieuwe (maar ook wel van oudere) begrippen blijkt de staatsgrens soms als taalgrens te fungeren en krijgen dezelfde dingen in het Zuiden een andere naam dan in het Noorden. Deze woorden zijn in Vlaanderen in verzorgd taalgebruik onproblematisch.

Referentiële Belgicismen en standaardtalige Belgisch-Nederlandse woorden zijn voorbeelden van de gedeeltelijke eigen opbouw van het standaardtaallexicon in Vlaanderen.

Opvallend is verder dat we in de standaardtaal in Vlaanderen Franse woorden vinden die niet voorkomen in het noordelijke Nederlands (b.v. *croque monsieur* ‘tosti’, (stads)*plan* ‘plattegrond’, enz.) en dat we in de zuidelijke verzorgde taal wel eens Nederlandse woorden aantreffen die met Franse corresponderen in het Noorden

(b.v. een *verdieping* is in Nederland een *etage* en een brief wordt in het Noorden niet *teruggestuurd* maar *geretourneerd*).

Hoe is dat te verklaren?

De lexicale invloed van het Frans, vooral op de dialecten maar ook op de schrijftaal, is in Vlaanderen natuurlijk vele malen groter geweest dan in Nederland (zie ook in 4.5.4.2). In de Vlaamse dialecten bijvoorbeeld, zitten ongeveer tweeduizend Franse woorden. En via de dialecten, maar ook via (gebrekkige) vertalingen uit het Frans, zijn vele Franse woorden in het zuidelijke Nederlands doorgedrongen. Generaties taalzuiveraars hebben in Vlaanderen, om duidelijke taalpolitieke redenen, verbeterd strijd geleverd tegen deze leenwoorden. Zij zijn erin geslaagd een groot aantal ervan uit te bannen en door (Noord-)Nederlandse te doen vervangen, vooral als die goed bekend waren en een hoge frequentie hadden. Zo hebben de meeste verzorgd sprekende Vlamingen *camion* vervangen door *vrachtwagen*, *gazet* door *krant*, *velo* door *fiets*, *chauffage* door *verwarming*, enz.

In de blinde ijver om het Nederlands in Vlaanderen helemaal van het Frans te zuiveren, moesten in principe alle Franse leenwoorden het ontgelden, ook die welke in Nederland volledig geaccepteerd zijn. Van dat laatste was de gemiddelde Vlaamse taalgebruiker in veel gevallen niet eens op de hoogte, en als hij dat wel was, vond hij vaak dat de houding van de Nederlanders ten opzichte van vreemde taalinvloed veel te laks was. Er werden dus purismen bedacht als *brieventas* voor *portefeuille*, *geldbeugel* voor *portemonnee*, *betoelagen* voor *subsidieren*, *duimspijker* voor *punaise*, *regenscherm* voor *paraplu*, enz. Sommige daarvan hebben succes gehad, maar de meeste purismen zijn ondertussen weer verdwenen ten voordele van de leenwoorden, meestal omdat men vandaag meer vertrouwd is met het Noord-Nederlandse taalgebruik. We mogen ook stellen dat de uitgesproken negatieve attitude tegenover Franse leenwoorden de laatste jaren in Vlaanderen zijn scherpste kantjes heeft verloren. Dat heeft veel te maken met het toegenomen zelfbewustzijn dat de Vlamingen hebben verworven als gevolg van de succesvolle economische ontwikkeling en van de autonomiewinst na de federalisering (zie in 4.1.6) en met het feit dat de positie van het Nederlands in Vlaanderen nu niet meer door het Frans bedreigd wordt.

In de standaardtaal in Vlaanderen, vooral in zijn gesproken vorm, komen ook nog steeds een aantal dialectismen, of beter: regionalismen voor. Deze regionalismen zijn meestal afkomstig uit de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant, maar ze hebben vaak een veel ruimere verspreiding gekregen, een verschijnsel dat als *Brabantse expansie* bekend staat. Voorbeelden zijn: *beenhouwer* 'slager', *hesp* 'ham', *plattekaas* 'kwark', *schoon* 'mooi', *hof* 'tuin', enz.

Tegen dialectismen en regionalismen is jarenlang genadeloos campagne gevoerd. Dialect werd immers geassocieerd met de lagere klassen, het had een lage sociale

connotatie en was daarom volstrekt niet acceptabel in het 'voornaam', verzorgde taalgebruik. Standaardtaalsprekers, die in Vlaanderen van huize uit meestal dialect- of regiolectsprekers zijn, hebben dus moeten leren om dialectismen en regionalismen (én gallicismen én purismen én archaïsmen) te vermijden. Om ze daarbij te helpen, waren er vooral in de jaren '60 en '70 dagelijks korte taalprogramma's op radio en televisie (van respectievelijk Marc Galle en Joos Florquin), werden er op school "ABN-weken" georganiseerd, verschenen er taalrubrieken in de kranten en werden er specifieke taalzuiveringsboekjes gepubliceerd (waarvan de bekendste Paardekoopers *ABN-gids* en Heidbuchels *ABN-woordenboek* zijn). Dat er na al die inspanningen toch nog een aantal regionalismen bewaard zijn gebleven, is te verklaren door het feit dat de (Noord-)Nederlandse equivalenten soms niet of onvoldoende bekend zijn of dat ze als "te typisch Hollands" worden beschouwd (*kwark* b.v.). Sommige regionalismen roepen gevoelens op van loyaliteit en herkenbaarheid en blijven daarom bewaard (b.v. *beenhouwer* en *hesp*).

Maar de ongenadige bestrijding van dialectwoorden (en van de dialecten zelf) heeft een neveneffect gehad. Veel Vlamingen met dialect als moedertaal gingen uit taalonzekerheid ongenueanceerd de vuistregel hanteren dat álles wat in het dialect gebruikelijk is, geen of toch minder goed Standaardnederlands is dan wat niet in het dialect voorkomt. Als ze de kans kregen te kiezen tussen een endogeen woord (= behorend tot de dialectische moedertaal) en een exogeen equivalent, kozen ze vaak voor het laatste. Daardoor vervingen ze dikwijls goede, gebruikelijke Nederlandse woorden die óók in hun dialect voorkwamen door Noord-Nederlandse equivalenten (voor zover die goed bekend waren en met een redelijke frequentie voorkwamen), door formele of archaïsche (schrijftaal)equivalenten, of zelfs door eigen creaties. Deze voorkeur voor exogene varianten kan bijvoorbeeld verklaren waarom veel Vlamingen de in hun dialect voorkomende woorden *al* en *weer*, die ook goede, gebruikelijke Nederlandse woorden zijn, toch vervangen door het formele, schrijftalige *reeds* en *opnieuw* als ze verzorgd willen spreken.

Het bovenstaande lange overzicht van lexicale eigenaardigheden in de standaardtaal in Vlaanderen mag niet doen vergeten dat 95% van de woordenschat toch gemeenschappelijk is met Nederland. Het Zuiden is op dit terrein in de loop van de 20ste eeuw duidelijk naar het Noorden toegegroeid. En hoewel er geregeld nieuwe referentiële Belgicismen verschijnen en sommige nieuwe begrippen in Nederland en Vlaanderen anders worden benoemd, zet de integratie- of convergentiebeweging zich in het algemeen toch voort. Zo dringen woorden die tot voor enkele jaren exclusief noordelijk waren, zoals *leuk*, *enig*, *ontzettend*, *truttig*, *überhaupt*, *gedonder* enz. vandaag langzaam in Vlaanderen door. En er gaan ook wel eens woorden van Zuid naar Noord, zoals b.v. *friet*, *beiaard*, *betoging*, *lijstduwer*, *uitbater*, *prestigieus*. Motor van deze voortschrijdende lexicale convergentie op standaard-

taalniveau is het toegenomen contact en de daardoor gegroeide wederzijdse bekendheid, door het bekijken van elkaars televisieprogramma's (vooral in de jaren '70 en '80), door het overnemen en verspreiden in Vlaanderen van modieuze noordelijke taalvernieuwingen door trendsetters als diskjockeys en reclameschrijvers, door de vrij grote aanwezigheid in Vlaanderen van Nederlanders die zich daar om fiscale redenen vestigen, enz.

4.4.7.3 *Opbouw van de grammatica*

De overeenkomst tussen de standaardtaal in Vlaanderen en die in Nederland is waarschijnlijk het grootst op het gebied van de grammatica, zeker in de schrijftaal. Hier zijn de Vlamingen ook het meest bereid zich aan te passen aan de noordelijke norm.

Toch zijn er enkele typisch Vlaamse grammaticale eigenaardigheden.

Bekend in de syntaxis zijn de doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep, vooral met een nominale constituent, b.v. in *ik vind dat ze eerst maar eens moesten Nederlands leren* (in Nederland: ... *Nederlands moesten leren*), en de interne volgorde van een driedelige werkwoordelijke eindgroep met een voltooid deelwoord, dat in de spreektaal in Vlaanderen meestal tussen de persoonsvorm en de infinitief wordt geplaatst, b.v. *ze zegt dat hij het niet kan gedaan hebben* (in Nederland: ... *gedaan kan hebben* of ... *kan hebben gedaan*).

Typisch Vlaams is ook het verschijnsel dat bij niet-persoonsbenamingen meestal nog een onderscheid wordt gemaakt tussen mannelijk en vrouwelijk bij pronominaal verwijzing, b.v. *ze* (= de deur) *staat open* (in Nederland: *hij staat open*).

Deze drie Vlaamse verschijnselen hebben hun oorsprong of vinden in ieder geval steun in de dialecten (zie verder in 4.5.3.2 voor het behoud van het genusonderscheid).

Uit de vooral Brabantse dialecten stamt ook het systeem van aanspreekvormen met *gij/ge*, dat Vlamingen meestal hanteren in de informele spreektaal (om herkenbaarheids- of solidariteitsredenen). In de verzorgde spreektaal en in de schrijftaal blijft het achterwege.

In de syntaxis komen soms nog gevallen van interferentie uit het Frans voor, b.v. in de vorm van gallicistische zinswendingen of verbindingen als *zich aan iets verwachten* (Frans *s'attendre à quelque chose*) voor *iets verwachten*.

Als we het proces van standaardtaalopbouw in Vlaanderen en van gedeeltelijke integratie met het noordelijke Nederlands nu even overzien, kunnen we stellen dat het vooral gekenmerkt wordt door een in belangrijke mate autonome standaardisering in de uitspraak, door een ruime integratiebeweging op het gebied van de

woordenschat en de grammatica, en meer in het algemeen door een strijd tegen dialectismen, regionalismen, Franse woorden, gallicismen en archaïsmen.

De schrijftaal vertoont een veel grotere eenheid met het noordelijke Nederlands dan de spreektaal. Eén zinnetje uit de mond van een Vlaamse standaardtaalspreker is voldoende voor een Nederlander om hem als Vlaming te herkennen, en omgekeerd. Bij geschreven teksten is dat veel moeilijker. De convergentie met het noordelijke Standaardnederlands is vooral geslaagd op geschreven vlak.

4.4.8 Verbreiding en gebruik van de standaardtaal in Vlaanderen

De verbreiding van een verzorgd algemeen Nederlands in Vlaanderen, vooral in zijn gesproken vorm, verliep in het begin van de 20ste eeuw erg langzaam. De dominante aanwezigheid van het Frans was een belemmerende factor. Maar ook het sterk dialectisch gekleurde taalgebruik van veel leerkrachten in de klas, vooral op het platteland, was ongunstig voor de verspreiding van een standaardtalig Nederlands.

Door de geleidelijke verdwijning van het Frans uit het openbare leven in Vlaanderen, door de verbetering van de beheersing van het Nederlands door onderwijzers en leraren, door de verlenging van de leerplicht, de democratisering van het middelbaar en hoger onderwijs en door de gunstige invloed en voorbeeldfunctie van radio en televisie heeft het Standaardnederlands, vooral vanaf de jaren '50 en '60, een ruimere verspreiding gekregen.

Toch blijft Vlaanderen in dit opzicht ver bij Nederland ten achter. Vrijwel iedereen begrijpt de standaardtaal wel, maar enkel of vooral de hoger opgeleiden beheersen die (redelijk) goed. Bovendien is het Standaardnederlands voor de meeste Vlamingen die het spreken een 'zondagspak' gebleven, dat wil zeggen dat het haast alleen in formele situaties wordt gebruikt en dus ook enkel een vrij formeel register kent. Veel Vlamingen voelen zich onwennig in dat zondagse pak. Het Standaardnederlands blijft een vreemde taal voor ze, een taal die ze op een later moment in hun leven verplicht en met meer of minder succes hebben geleerd.

Naast Standaardnederlands worden in Vlaanderen nog verschillende andere taalvariëteiten gesproken: dialect (vooral door de oudere generaties en in de lagere sociale milieus), regionale omgangstaal of regiolect (zie in 5.1), en een taal die ergens tussen regiolect en Standaardnederlands in zit. Voor deze laatste taalvariëteit bestaan veel namen: *Schoon Vlaams*, *Algemeen Vlaams*, *Verkavelingsvlaams* enz., maar door taalkundigen wordt ze meestal *tussentaal* genoemd (zie in 5.2.2). Deze tussentaal kan naargelang van de spreker en de situatie iets dichter bij het regiolect of iets meer bij de standaardtaal aansluiten, wat betekent dat het verschijnsel

tussentaal zelf weer een aantal variëteiten bevat. Strikt genomen is regiolect trouwens ook een tussentaalvariëteit.

Veel Vlamingen spreken tussentaal omdat ze niet de kans hebben gekregen of de mogelijkheid hebben gehad om behoorlijk Standaardnederlands te leren. Tussentaal vormt voor hen dus de hoogste variëteit van het Nederlands die ze kunnen produceren. Anderen vinden een taal die zo'n beetje in de buurt van de standaardtaal komt al verzorgd en algemeen genoeg. En weer anderen *willen* geen Standaardnederlands spreken, omdat ze dat toch te veel als een vreemde taal zien, een van bovenaf opgelegde taal, de taal van Nederland, waarmee ze weinig affiniteit hebben. Zij willen een algemene, verzorgde en begrijpelijke taal hanteren die duidelijk als Vlaams te herkennen is.

Tussentaal is in de loop van de jaren '90 erg populair geworden in Vlaanderen en het lijkt erop dat zich binnen deze variëteit(en) een standaardiseringsproces aan het voltrekken is dat niet gekarakteriseerd wordt door een beweging naar het Noord-Nederlands toe, zoals voor de standaardtaal in Vlaanderen het geval was, maar eerder door een beweging van de sociaal gestigmatiseerde dialecten wég. Over de veranderende situatie en positie van de standaardtaal en over de opkomst van de tussentaal in het tegenwoordige Vlaanderen volgt meer in 5.2.2.

4.5 Evolutie en kenmerken van het Nieuwnederlands

We schetsen hier de belangrijkste ontwikkelingen en veranderingen die het Nieuwnederlands kenmerken ten opzichte van het Middelnederlands enerzijds, en tegenover zijn nauwe Germaanse verwanten, het Duits en het Engels anderzijds. Een aantal recente, nog grotendeels aan de gang zijnde taalveranderingen in het hedendaagse Nederlands worden in 5.2 behandeld.

4.5.1 Spelling

Het fundamentele verschil tussen de spelling van het Middelnederlands en die van het Nieuwnederlands is, dat waar de schrijfwijze van het Middelnederlands weinig systematisch was en regionale variatie vertoonde (zie in 3.4.1), die van het Nieuwnederlands een steeds strakkere systematiek, consequentie en eenheid heeft gekregen.

Al in de 16de eeuw werden verschillende spellingregelingen voorgesteld, die in diverse mate werden nageleefd. De opeenvolgende pogingen tot uniformisering van

de spelling hebben een belangrijke rol gespeeld in het standaardiseringsproces van de Nederlandse schrijftaal (zie in 4.2.1 en 4.3.3.3). In 1804 werd in Nederland voor het eerst een spellingregeling *officieel vastgelegd*: de spelling-Siegenbeek. In het Zuiden werd ze na de vereniging met Nederland in 1815 ingevoerd, na de onafhankelijkheid in 1830 gecontesteerd en in 1844 door een niet erg verschillende Belgische compromisspelling van Jan-Frans Willems vervangen. De volgende spelling bouwde voort op die van Siegenbeek. Ze werd in 1863 bedacht door De Vries en Te Winkel, per koninklijk besluit in België in 1864 voorgeschreven, en in Nederland vanaf de jaren '70 gevolgd in het onderwijs en door de overheid. Vanwege leerbaarheidsproblemen is die spelling in de eerste helft van de 20ste eeuw aangepast: in 1934 werd door minister Marchant een nieuwe spelling ingevoerd in het onderwijs waarbij rekening gehouden werd met enkele vereenvoudigingsvoorstellen van Kollewijn (b.v. *mensch* werd *mens*, *koolen* en *deelen* werden *kolen* en *delen*). De spelling-Marchant werd pas in 1947 de officiële spelling in Nederland, ook voor de overheidsdiensten, met nog enkele extra aanpassingen, b.v. *photograaf* werd *fotograaf* en *cigaret* werd *sigaret*. In België was dat een jaar eerder al gebeurd. Het befaamde 'groene boekje', de *Woordenlijst van de Nederlandse taal*, waarin de spelling van 1947 nader is uitgewerkt en bijvoorbeeld ook de schrijfwijze van bastaardwoorden en tussenletters is geregeld, verscheen in 1954. De huidige spelling van het Nederlands dateert van 1994, toen de schrijfwijze nogmaals werd aangepast, onder andere van de al genoemde bastaardwoorden en tussenletters, b.v. *produkt* werd *product* en *pannekoek* werd *pannenkoek*. Het nieuwe 'groene boekje', met een lijst van ruim 110.000 woorden voorafgegaan door een verklaring van de spellingregels, verscheen in 1995.

De principes waarop de spelling van het Nederlands gebaseerd is, zijn sinds Siegenbeek en De Vries-Te Winkel eigenlijk onveranderd gebleven.

Het hoofdprincipe is dat men bij het schrijven uitgaat van de beschaafde uitspraak of standaarduitspraak en streeft naar een zogenaamde *fonologische spelling*, dat wil zeggen dat voor één bepaalde spraakklank of (juister) foneem (= kleinste klankeenheid die een betekenisverschil aangeeft) altijd hetzelfde letterteken wordt gebruikt en omgekeerd dat één bepaald teken ook steeds dezelfde klankwaarde heeft. De spelling van het Nederlands voldoet echter niet op alle punten aan dit hoofdprincipe. De sjwa, bijvoorbeeld, wordt gespeld als e (*de*), als ee (*een*), als ij (*lelijk*) en als i (*stevig*). Omgekeerd kan de letter e de sjwa-klank voorstellen (*me*), de klank [e.] (*nemen*), of de klank [ɛ] (*met*).

Er zijn andere beginselen in de spelling van het Nederlands die het fonologische principe inperken. De drie belangrijkste zijn: de regel van de gelijkvormigheid, de regel van de analogie en de regel van de afleiding, ook het etymologische principe genoemd.

De *regel van de gelijkvormigheid* verklaart bijvoorbeeld waarom *paard* geschreven wordt met een d aan het eind hoewel je een [t] hoort: namelijk omdat het meervoud *paarden* is en men het morfeem /paard/ (= kleinste klankeenheid mét betekenis) zoveel mogelijk met dezelfde vorm wil schrijven (dus zowel in het enkel- als in het meervoud).

De *regel van de analogie* verklaart waarom men *hij wordt* met dt spelt, waar alleen een [t] wordt gehoord. *Hij wordt* is namelijk analoog aan *hij wint*: in beide gevallen volgt op de stam van het werkwoord *win-/word-* de uitgang -t.

De *regel van de afleiding* speelt bijvoorbeeld een rol bij de woorden *lijden* en *leiden*, die, hoewel ze vandaag op precies dezelfde manier uitgesproken worden, toch anders worden gespeld. Ze gaan namelijk etymologisch op verschillende woorden met verschillende stamklanken terug: *lijden* heeft zich ontwikkeld uit een vorm met een lange [i.] en *leiden* uit een vorm met de diftong [ai] in de stam (zie ook in 4.5.2.2).

De spelling is het enige aspect van het Nederlands dat officieel geregeld is. Het Comité van Ministers van de Nederlandse Taalunie (zie noot 4) bepaalt de spelling, die voor Nederland en Vlaanderen hetzelfde is.

De officiële spelling is verplicht voor de overheid en in het onderwijs. Privé mag iedereen schrijven zoals hij wil en ook in het bedrijfsleven en in de kranten heerst er spellingvrijheid, maar toch volgt bijna iedereen de officiële spelling omdat de samenleving gebaat is bij de grootst mogelijke *uniformiteit* op dat gebied. In een wereld waarin teksten een buitengewoon belangrijk medium zijn voor kennisverwerving en informatie-uitwisseling zou het onpraktisch en onefficiënt zijn als hier geen eenvormige code werd gebruikt. Spellen volgens de op school geleerde officiële regeling, ‘correct’ spellen dus, verleent bovendien een zeker intellectueel en sociaal prestige.

De samenleving is ook duidelijk gebaat bij een *stabiele* spelling, maar toch zien we dat linguïsten, leraren, politici of uitgevers geregeld de noodzaak voelen om het spellingsysteem van het Nederlands te wijzigen (uit taalkundige, pedagogische, sociaal-politieke of economische overwegingen) en daarover voorstellen doen. De spelling van het Nederlands is dan ook regelmatig het voorwerp van soms felle maatschappelijke discussie.

4.5.2 Spraakklanken

4.5.2.1 Wegval van slot-e

In de periode van het Nieuwnederlands zet de verdere afslijting van de onbeklemtoonde slotsyllaben, die al veel eerder begonnen was, zich voort (zie ook in 3.4.2, 2.3 en 1.4.2).

Zo deed zich bij substantieven en werkwoordsvormen *e*-apocope voor (wegval van slot-sjwa): de Middelnederlandse vormen *vogele*, *stemme*, *taele*, *ic hebbe* en *ic wone* vinden we in het Nieuwnederlands terug als *vogel*, *stem*, *taal*, *ik heb* en *ik woon*.

De *e*-apocope kondigde zich al in de 13de eeuw voorzichtig aan in Holland, Utrecht en Limburg. In de 16de eeuw zette ze zich in het Hollands door. In de Vlaamse en in de noordoostelijke dialecten bleef de slot-*e* bewaard. Na een periode van variatie in de eerste helft van de 17de eeuw werden de vormen zonder -*e* de gebruikelijke in de standaardtaal.

De *e*-apocope werkte niet in alle gevallen. De *e* bleef behouden als die grammaticaal functioneel was, zoals in de verleden tijd van zwakke werkwoorden: *hij maakte* werd dus niet *hij maakt* omdat anders het onderscheid met de tegenwoordige tijd verloren zou zijn gegaan. En de apocope had evenmin plaats bij afleidingen met het suffix -*te*, zoals *grootte*, *breedte* en dergelijke.

Ook de uitgang -*en* was aan afslijting onderhevig. Sinds de 17de eeuw wordt de slot-*n* (die aan een morfeemgrens voorkomt) na sjwa meestal niet meer uitgesproken, behalve door noordoostelijke en zuidwestelijke sprekers, maar nog wel geschreven: *leren*, *hebben*, *kopen*, *boeken*, *ogen* enz. Deze *n*-deletie vertoont echter grote variabiliteit, die bepaald is door de fonologische of grammaticale context en geografisch en sociaal gemarkeerd kan zijn. Voor meer over de *e*- en *n*-apocope zie in de literatuur opgegeven in 4.6.

De *e*-apocope in het Nederlands vormt een opvallend verschil met het Duits, waar de slot-sjwa in de meeste substantieven bewaard bleef (b.v. *Stimme*, *Sprache*) en in verzorgde stijl ook in werkwoordsvormen nog uitgesproken wordt (*ich habe*, *ich wohne*).

4.5.2.2 Diftongering en Hollandse expansie

Een belangrijke klankontwikkeling in de 16de-17de eeuw (aan de overgang tussen Middelnederlands en Nieuwnederlands) is de diftongering van de lange, gesloten, palatale monoftong [i:] tot de typisch Nederlandse tweeklank [ɛ.i] (zoals in *schrijven* uit Middelnederlands *scriven*) en van de lange, gesloten, palatale monoftong [y:] tot de eveneens typisch Nederlandse tweeklank [œ.y] (zoals in *huis* uit Middelnederlands *huus*).

De [ɛ.i] en [œ.y] worden 'typisch Nederlandse' diftongen genoemd omdat ze noch in het Engels noch in het Duits voorkomen.

De genoemde diftongeringen traden niet in alle posities op: vóór *r* bleven de monoftongen gehandhaafd, zoals in *vieren* en *zuur*. Ook heeft de diftongering niet gewerkt in bepaalde woorden als *vies* en *omkukelen* 'omvallen', of is naast de gedif-

tongeerde vorm soms de ongediftongeerde blijven bestaan, b.v. *duivel* naast het expressievere *duvel* en *duveljagen* ‘het zijn omgeving lastig maken, drukte maken’. De ‘nieuwe’ diftongen zijn rond 1700 in de uitspraak samengevallen met de al langer bestaande diftongen [ɛ.i] en [œ.y] die vanouds tweeklanken waren en die we b.v. vinden in *reizen* en *leiden* (let op de spelling met ei) en in *bui*, *fluit* en *schuin*. De verschillende oorsprong van de diftongen in etymologisch onderscheiden woorden als *lijden* en *leiden*, *ijs* en *eis* verklaart het spellingonderscheid ij/ei dat tot in het huidige Nederlands bewaard is.

Over de precieze oorsprong van de uit lange monoftonen ontstane diftongen bestaat discussie onder taalhistorici. Er zijn drie hypothesen. Vrij algemeen wordt aangenomen dat er al in de 14de eeuw in het zuiden, in de Brabantse dialecten, een lichte diftongering optrad. Deze diftongering zou dan in de 16de eeuw naar Holland zijn ‘geëxporteerd’ door de zuidelijke immigranten, waar de hogere kringen in de steden de tweeklanken zouden hebben overgenomen van de prestigieuze Brabanders. Anderen denken dat de diftongering een autochtone Hollandse ontwikkeling is die in de lagere klassen is begonnen. De nieuwe tweeklanken zouden vanuit het ‘lagere Hollands’ zijn doorgedrongen naar het ‘beschaafde Hollands’ van de hogere kringen. Een derde hypothese brengt de eerste twee samen: de zuidelijke ‘import’ zou een al aanwezige Hollandse ontwikkeling hebben versterkt.

De diftongering heeft zich vanuit de Hollandse steden naar het omliggende platteland uitgebreid en vanuit Holland naar andere streken. Het belang van de steden en het economische, politieke en culturele overwicht van Holland vormden de achtergrond van deze zogenaamde Hollandse expansie. De diftongering is overigens niet tot alle dialectgebieden doorgedrongen: in West-Vlaanderen en in het grootste deel van Zeeland bijvoorbeeld, zijn de [i.]- en de [y.]-uitspraak in de streektaal bewaard.

4.5.3 Morfologie en syntaxis

4.5.3.1 *Verregaande deflexie*

Door de voortschrijdende afslijting van onbeklemtoonde slotsyllaben is het naamvallensysteem, dat in het Middelnederlands al sterk vereenvoudigd was (zie in 3.4.3), in het Nieuwnederlands vrij snel uit de levende, gesproken taal verdwenen. In de deftige schrijftaal werden de naamvals vormen nog lange tijd in stand gehouden of opnieuw ingevoerd (zie in 4.3.2.3 en 4.3.4.1), maar ook daar was aan de grote diversiteit in voorschriften en aan de onregelmatigheden in het gebruik te merken dat het systeem sterk in verval was. In het begin van de 20ste eeuw waren er in de geschreven taal nog enkele nominale uitgangen in gebruik: -s (genitief

mannelijk en onzijdig enkelvoud), *-r* (genitief vrouwelijk enkelvoud en meervoud; datief vrouwelijk enkelvoud) en *-n* (datief mannelijk en onzijdig enkelvoud en meervoud; accusatief mannelijk enkelvoud). Vandaag zijn ook die uitgangen verdwenen: het hedendaagse Standaardnederlands kent geen substantiefflexie meer, behalve de genitief-*s* in *buurmans hond* en *Reves verzameld werk* bijvoorbeeld. We vinden nog wel naamvalsuitgangen in een aantal zogenaamde geijkte of versteende uitdrukkingen, zoals *te goeder trouw*, *ten huize van*, *'s lands wijs*, maar voor de moderne taalgebruiker klinken die toch oubollig.

De vroegere verbuiging heeft zich nog het best gehandhaafd bij het persoonlijk voornaamwoord: *ik/mij* (subjects-/objectsvorm), *hij/hem*, *wij/ons*. Ook andere pronomen hebben nog flexievormen (b.v. *wie*: *wiens/wier/wien*), maar ze behoren niet meer tot het levende, mondelinge taalgebruik en worden ook in de schrijftaal archaïsch gevonden.

Het verschijnsel van de deflexie heeft in alle West-Germaanse talen een belangrijke rol gespeeld, maar niet in dezelfde mate. In het Duits is de deflexie het minst ver gevorderd: daar vinden we onder meer bij de lidwoorden en substantieven nog verschillende naamvalsvormen (b.v. *der Mensch* nominatief enkelvoud, *des Menschen* genitief enk., *dem Menschen* datief enk., *den Menschen* accusatief enk.), en voor de vervoeging van de werkwoorden worden in de indicatief presens nog vier verschillende uitgangen gebruikt (b.v. *ich arbeit-e*, *du arbeit-est*, *er arbeit-et*, *wir arbeit-en*, *ihr arbeit-et*, *sie arbeit-en*). In het Engels heeft de deflexie zich het sterkst voorgedaan: de nominale flexie is er net als in het Nederlands bijna volledig verdwenen, maar bij de werkwoordsvervoeging zijn er in het Engels slechts twee verschillende vormen overgebleven in het presens tegenover drie in het Nederlands (*I/you/we/they work* – *he works* tegenover *ik werk* – *jij/hij werkt* – *wij/jullie/zij werken*), en in de verleden tijd wordt maar één enkele vorm gebruikt voor alle personen (*worked*) tegenover twee in het Nederlands (enkelvoud *werkte* – meervoud *werkten*).

Wat de deflexie betreft, neemt het Nederlands dus een positie in tussen het Duits en het Engels.

4.5.3.2 Vervaging van het genussysteem

Het woordgeslacht is eveneens aan vervaging onderhevig. Oorspronkelijk waren de drie genera – mannelijk, vrouwelijk en onzijdig – scherp gescheiden, maar onwrikbaar was het taalgevoel in dat opzicht niet. Het onderscheid tussen mannelijk en vrouwelijk begon al in het Middelnederlands te vervagen doordat het demonstratiefpronomen, waaruit het bepaald lidwoord is ontstaan (zie in 3.4.3), zijn flexiekenmerken begon te verliezen. In het gesproken Hollands van de 17de eeuw

was het genusonderscheid mannelijk/vrouwelijk verdwenen. Het bepaald lidwoord bleef immers onverbogen en de slot-*e* waarop de meeste vrouwelijke substantieven eindigden, was geapocopeerd: het ontbreken van deze genusindicatoren hield in dat het vaststellen van het geslacht bij *de*-woorden problematisch was geworden voor de taalgebruikers. Er ontstond een duidelijke tendens tot vermanelijking van vrouwelijke substantieven.

In het hedendaagse Nederlands maakt men in het Noorden zelfs voor dieren vaak geen onderscheid meer tussen mannelijk en vrouwelijk. Men kan er zinnnetjes horen als *hij* (= de koe) *staat in de wei* en zelfs *hij geeft veel melk*.

In het Zuiden maken veel taalgebruikers nog wel een onderscheid tussen mannelijk en vrouwelijk. Zij hebben immers vaak nog een behoorlijke dialect- of regiolectkennis (als moedertaal) en in die taalvariëteiten is het genusonderscheid vrijwel intact gebleven omdat het steun vindt in onder andere de verbuiging van het onbepaald lidwoord: men zegt *(e)ne man*, *'n vrouw*, *e kind*. De vorm van het onbepaald lidwoord fungeert als genusindicator. Vlamingen kunnen zich voor het genusonderscheid in de standaardtaal dus vaak baseren op hun dialect- of regiolectkennis: waar een Nederlander meestal zegt *hij* of *die* (= de deur) *staat open*, zegt een Vlaming *ze staat open*, omdat het in zijn dialect of regiolect duidelijk *'n deur* is (vrouwelijk dus). Maar ook in het Zuiden komt er aarzeling en onzekerheid, door de afnemende dialectkennis (zie in 5.1) en omdat veel moderne AN-woorden niet in de dialecten voorkomen.

Het onderscheid tussen de *de*-klassen (mannelijk en vrouwelijk) aan de ene kant en de onzijdige *het*-klasse aan de andere, bleef tot nu bewaard in Noord en Zuid omdat het steun vindt in een duidelijk verschil in het bepaald lidwoord (*de* tegenover *het*).

4.5.3.3 *Vastere woordvolgorde*

Wat de zinsbouw betreft, is men in de 16de-17de eeuw – naar het voorbeeld van het Latijn – in de geschreven standaardtaal-in-opbouw ingewikkelde synthetische zinnen gaan bouwen (zie in 4.3.2.5). Die stijl heeft zich enkele eeuwen in de schrijftaal weten te handhaven. Vandaag geeft men de voorkeur aan korte, eenvoudige zinnen, de zogenaamde analytische zinsbouw.

Samen met het verdwijnen van de naamvals vormen is de plaats en volgorde van de zinsdelen in de zin belangrijker geworden. Het Nieuwnederlands kent daarom een veel vastere woordvolgorde dan het Middelnederlands (voor de verklaring zie in 3.4.3). De bijzin bijvoorbeeld, kreeg steeds dwingender de volgorde met de persoonsvorm aan het eind, wat in het Middelnederlands niet verplicht was. En

door het verdwijnen van de functionele naamvalsonderscheidingen nam ook het gebruik van voorzetselconstructies toe. Zo kan, bijvoorbeeld, het indirect object in het Nieuwnederlands ook door een constructie met *aan* worden uitgedrukt. Dat kon in het Middelnederlands ook al, maar het was niet frequent.

De deflexie van het werkwoordensysteem (zie ook in 3.4.3) heeft geleid tot de opkomst van perifrastische tijden, wijzen en vormen, dat wil zeggen: omschreven met een hulpwerkwoord van tijd, van modaliteit of van het passief.

4.5.4 Woordenschat en de invloed van andere talen

Behalve de *e*-apocope, de diftongering en de deflexie, die in de voorgaande paragrafen beschreven werden, is een ander belangrijk kenmerk van het Nieuwnederlands de grote uitbreiding van de woordenschat.

Vooraleer we het verschijnen van nieuwe woorden behandelen, staan we even stil bij twee andere soorten veranderingen die op het gebied van het lexicon hebben plaatsgevonden: het verdwijnen van woorden en betekenisverandering.

Woorden kunnen in onbruik raken omdat er nieuwe, modieuze synoniemen opduiken, omdat ze niet meer passen bij de nieuwe maatschappelijke opvattingen, enz. Ze worden vervangen en verdwijnen uiteindelijk. Dat is bijvoorbeeld gebeurd met *bemoedenis* dat vervangen werd door *verdenking* of *vermoeden*, en met *oude mannen-* of *vrouwenhuis* waarvoor achtereenvolgens *tehuis voor ouden van dagen*, *rusthuis*, *bejaardenhuis* (-oord/-centrum) en *verzorgingstehuis* in de plaats zijn gekomen.

Woorden kunnen ook verdwijnen simpelweg omdat de zaak waarnaar ze verwijzen, verdwijnt. Wie kent bijvoorbeeld het woord – en de zaak – *tondeldoos* nog? Een *tondeldoos* was een doos met vuurslag en *tondel* (= licht ontvlambare stof) om vuur te maken. Een voorloper van onze moderne aansteker dus. Hetzelfde lot staat binnenkort woorden te wachten als (*grammofoon*)*plaat*, *platenspeler*, *schrijfmachine* enz.

Ook is de betekenis of de gevoelswaarde van veel woorden veranderd of verschoven. Bekende soorten van semantische verandering zijn betekenisvernauwing (zoals bij *dief*, dat vroeger de ruimere betekenis ‘schurk, schelm’ had en nu specifiek ‘iemand die steelt’ is), betekenisveralgemening (met als extreem voorbeeld het woord *ding*, dat oorspronkelijk ‘rechtszaak’ betekende en nu zowat het meest algemene woord in het Nederlands is), metaforisch gebruik of betekenisverandering die berust op overeenkomst (zoals de *arm* van een rivier, het *oor* van een kopje, een (schilders)*ezel*, enz.), en metonymisch gebruik of betekenisovergang ten gevolge van associaties (zoals de *pars pro toto*: (hij is) een knappe *kop*).

Een voorbeeld van verandering in gevoelswaarde (meestal in ongunstige zin) is *tronie*, dat oorspronkelijk ‘gezicht’, zonder negatieve connotatie, betekende.

Bij het lezen van teksten uit de 16de, 17de of 18de eeuw moeten we dus op onze hoede zijn: de woorden daarin kunnen ons bekend voorkomen, maar een andere betekenis hebben dan de huidige. Wie voorzichtig is, slaat er een historisch woordenboek of een periodewoordenboek op na (zie in 4.6).

4.5.4.1 *Uitbreiding van de woordenschat door taalcreatie*

Van alle veranderingen in het domein van het lexicon is de opkomst van nieuwe woorden stellig het meest voorkomende en opvallende verschijnsel.

De aanzienlijke uitbreiding van de woordenschat na 1500 is vooral aan twee ontwikkelingen toe te schrijven. Ten eerste is er het feit dat men het Nederlands is gaan gebruiken in *alle* domeinen en functies van de samenleving, ook in die waar vroeger (uitsluitend) het Latijn of het Frans werd gehanteerd. Daarbij denken we vooral aan de uitbreiding van de woordenschat met een Nederlandse terminologie voor bepaalde wetenschappen, vakgebieden en maatschappelijke of culturele activiteiten, zoals de rechtswetenschap en de wetgeving, de wiskunde, de astronomie, de biologie, de natuurkunde en de medicijnen, de grammatica en de taalkunde, de kerk, het leger, de muziek, enz. Maar er is, ten tweede, nog een andere belangrijke reeks oorzaken voor de groei van de woordenschat vanaf de nieuwe tijd. We bedoelen de snelle toename van de wetenschappelijke kennis en technologische knowhow, de ontelbare veranderingen die zich op allerlei gebieden hebben voltrokken, de voortdurende evolutie van maatschappelijke opvattingen en de intensieve contacten tussen verschillende streken, landen, continenten, volkeren en culturen, kortom: de permanente uitbreiding en vernieuwing van onze kennis-, denk- en leefwereld. De woordenschat van het Nieuwnederlands heeft met die ontwikkelingen gelijke tred gehouden en is dus ook explosief gegroeid en continu vernieuwd.

In de behoefte aan benamingen voor (nieuwe) zaken en begrippen werd gedeeltelijk voorzien door het vormen van nieuwe Nederlandse woorden, een taalcreatieproces dat zich nog elke dag voltrekt.

De meest voorkomende manieren van woordvorming in de Germaanse talen zijn samenstelling en afleiding, en beide procédés zijn in het Nederlands bijzonder productief. Bekende voorbeelden zijn *noemer*, *omtrek*, *veelhoek*, *raaklijn*, *snijlijn* (afkomstig van Simon Stevin), *roerende* en *onroerende goederen* (bedacht door Hugo de Groot), *schouwburg*, *scheikunde*, *lijfwacht*, *aanval*, *achterlijk* en meer recent *bruistablet*, *kamerbreed*, *babbellijn*, *zwerfafval*, *tekstverwerker*, *aaibaarheidsfactor* enzovoort. Uit 2003 en 2004 dateren onder andere *vogelpestcrisis*, *allochtonenstop*, *werkbonus*,

fraudeland, *groeibrief*, *integratieladder*. Nieuwvormingen kunnen ook tot stand komen door klanknabootsing of klankschildering. Voorbeelden van Nieuwnederlandse klankschilderende woorden zijn *zwieren*, *zwaaien* en *zwiepen*, waarbij de *zw*-beginklank het betekeniselement van een zwaaiende beweging aangeeft. Andere vormen van neologismen zijn verkortingen (*aanrecht* < *aanrechtbank*), vervormingen (*wimper* < *wenkbrauw*) en samentrekkingen (*garen* < *gaderen*). Karakteristiek voor de 19de en vooral de 20ste eeuw zijn woordvormingen door middel van letterwoorden: *KRO* = Katholieke Radio-omroep, *VUT* = vervroegde uit-treding (uit een betrekking), enz. Een daarmee verwante soort van nieuwvormingen zijn de zogenaamde splinterwoorden, waarin willekeurige delen van woorden zijn samengevoegd. Een bekend voorbeeld is *horeca* = hotel + restaurant + café.

En behalve door woordcreatie kan men nieuwigheden ook benoemen met bestaande woorden waaraan een nieuwe (overdrachtelijke, figuurlijke) betekenis wordt toegekend. Dat is bijvoorbeeld gebeurd met *kraken* en *kraker* (rond 1970), in verband met het binnendringen en als woning in gebruik nemen van een leegstaand pand (zie in 4.1.5).

4.5.4.2 *Uitbreiding van de woordenschat door ontlening*

In de behoefte aan woorden voor nieuwe zaken en begrippen werd (en wordt) niet alleen voorzien door het vormen van nieuwe Nederlandse woorden, er werd (en wordt) ook veel aan andere talen ontleend.

Ontleende woorden raken al dan niet ingeburgerd en kunnen in uitspraak en in andere opzichten (vervoeging, meervoudsvorming, genus) aan het Nederlandse systeem aangepast worden. Het Franse leenwoord *garage*, bijvoorbeeld, heeft een Nederlandse fricatief aan het begin in plaats van de Franse occlusief, en het Engelse leenwoord *timen* heeft de Nederlandse uitgang *-en* gekregen.

Maar ontlening kan verder gaan dan de overname van woorden. De invloed van vreemde talen kan zich namelijk ook manifesteren in zogenoemde onzichtbare ontlening: leenvertalingen en betekenisontleningen. *Grootvader* en *grootmoeder*, bijvoorbeeld, zijn 16de-eeuwse leenvertalingen (letterlijke vertalingen) van Frans *grand-père* en *grand-mère*. Ook uitdrukkingen worden in vertaalde vorm ontleend, zoals *we gaan ervoor* uit Engels *we go for it*. *Administratie* in de betekenis 'regering' (de *Reagan-administratie* b.v.) is een vrij recente betekenisontlening aan het Amerikaanse Engels, waarin *administration* ook de betekenis 'the persons collectively who make up the executive branch of a government' heeft.

Er worden niet alleen woorden ontleend om *nieuwe* zaken en begrippen te benoemen, soms worden er ook woorden ontleend voor gewone, bestaande dingen waarvoor er al Nederlandse termen waren. Als nieuwe leenwoorden de inheemse

termen vervangen, spreken we van relexificatie. Dat is bijvoorbeeld gebeurd met het Franse leenwoord *tante*, dat in de 18de eeuw het autochtone Nederlandse *moei* verdrong. Dikwijls echter kunnen de Nederlandse woorden zich naast de vreemde handhaven en treedt er semantische of stilistische differentiatie op. Naast het 'deftige' Franse leenwoord *visite* staat het 'gewone' Nederlandse *bezoek*, en *spijt* (< Frans *dépit*) is niet helemaal hetzelfde als *berouw*.

Ontlening aan vreemde talen roept vaak verzet op. Al van in de Middeleeuwen worden er purismen verzonnen: Nederlandse woorden en uitdrukkingen om leenwoorden of uit andere talen overgenomen uitdrukkingen te vervangen, als uiting van een streven naar taalzuiverheid. De puristische tendensen in de 16de en 17de eeuw waren vooral gericht tegen het Latijn en Grieks en de Romaanse talen (zie in 4.2.1). Men probeerde bijvoorbeeld *advocaat* te doen vervangen door *voorspraak*, en *architect* door *bouwmeester*. In de 18de eeuw begon ook de strijd tegen de Duitse invloed en sinds het einde van de 20ste eeuw neemt het verzet tegen het Engels in het Nederlands toe.

De neiging tot zuivering van het Nederlands was in de 19de en de 20ste eeuw vooral in Vlaanderen sterk aanwezig, waar men in de strijd tegen de talrijke zichtbare en onzichtbare Franse ontleningen veel verder is gegaan dan in Nederland (zie in 4.4.7.2).

In het algemeen mogen we stellen dat de puristen het vaak verloren hebben en dat de leenwoorden in gebruik zijn gebleven.

De bewoners van de Lage Landen zijn in de loop van de nieuwe en de nieuwste tijd door oorlog, handel, reizen en verkeer, immigratie, kennisuitwisseling, economische, politieke en culturele betrekkingen met vele andere volkeren en culturen in contact gekomen en dat heeft aanleiding gegeven tot overname van talrijke woorden uit diverse talen.

Daaronder vinden we exotische talen, bijvoorbeeld uit de Indonesische archipel, omdat de contacten met Oost-Indië vanaf de 17de eeuw intensief waren (zie 6.4.2) en er vandaag vele Indische en Indonesische mensen in Nederland wonen (zie in 5.3.3). Vandaar leenwoorden als *bamboe*, *jonk*, *sarong*, *bakkeleien*, *soebatten*, *gladakker*, *pisang*, *nasi*, *saté*, *loempia* enz.

Ook vele Europese talen hebben woorden geleverd. Vrij belangrijk was de invloed van het Italiaans. Van het einde van de 13de tot de 17de eeuw vestigden Italiaanse bankiers zich in de Nederlanden, in de 15de en 16de eeuw kwam het gehele Westen onder de culturele invloed van Italië te staan en in de 20ste eeuw, vooral in de jaren '50, trokken veel Italianen naar Nederland en België en vonden er werk. Italië werd ook een populair vakantieland en de Italiaanse restaurants in de Lage Landen namen een hoge vlucht. Al deze ontwikkelingen kunnen verklaren waarom de invloed van het Italiaans zich vooral deed gelden in de terminologie van de

handel en financiën (b.v. *bruto, netto, disconto, franco, a pari*), van de muziek (*adagio, andante, moderato, piano, forte, staccato*), de schilderkunst (onder andere *aquarel, fresco, schets*) en in die van de culinaire wereld (*spaghetti, macaroni, pasta, pizza* enz.).

Uit het Spaans of het Portugees werd ook heel wat ontleend (het is vaak moeilijk uit te maken uit welke van de twee). De oudste contacten tussen de Nederlanden en Spanje betreffen de handel en zeevaart. Daarvan getuigen scheepstermen als *galjoen, fregat, eskader, enteren* enz. Door de Tachtigjarige Oorlog (zie in 4.1.1) en het langdurige contact met de Spanjaarden en hun cultuur, vooral in de koloniën, raakten ook woorden als *commando, guerilla, junta, bolero, gitaar, bodega* bekend en veel namen van exotische vruchten en producten, b.v. *ananas, banaan, madera, maïs, tomaat*, die vaak oorspronkelijk uit Indianentalen komen.

Maar de grootste invloed is gekomen van de buurtalen: het Frans, het Duits en het Engels.

De invloed van het Frans was in de Middeleeuwen al aanzienlijk (zie in 3.4.4). In de 16de eeuw doorspekten de rederijders hun taal met Franse woorden. Vanaf de 17de eeuw werd de invloed van het Frans almaar groter, vooral via de tweetalige hogere milieus die niet alleen in Vlaanderen, maar ook in Nederland bestaan hebben (zie in 4.3.3.2 en 4.4.1 en volgende). De Franse invloed was waarschijnlijk het sterkst op het einde van de 18de en in het begin van de 19de eeuw, in de zogenaamde Franse tijd (zie in 4.1.2). Dit alles verklaart de talrijke *courante* Franse leenwoorden als *visite, felicitatie, apart, silhouet, imposant, interessant, attentie, amusant, compliment, charmant, compleet, canapé, pendule, dialoog, salon, vulgair, affiche, personeel, industrie, effectief, financieel* enz., en de vele afleidingen met Franse leensuffixen als *-age* (*bosschage, struikage*) en dergelijke.

De druk van het Frans is het grootst geweest in Vlaanderen, vooral in de 19de eeuw. De jonge Belgische staat was officieel immers Franstalig (zie in 4.4.4). Niet alleen de ontwikkelden en de hogere klassen, maar de gehele bevolking kwam er dagelijks in contact met het Frans als bestuurstaal, rechtstaal, vak- en handelstaal, onderwijstaal en taal van de cultuur. De talloze Franse woorden in de Zuid-Nederlandse dialecten en regiolecten (b.v. *velo, gazet, camion, facteur*) en de gallicismen die in het Nederlands van veel Vlamingen voorkomen, zijn daar nu nog het bewijs van. Gallicismen zijn woorden, uitdrukkingen of constructies ontleend of letterlijk vertaald uit het Frans die in strijd zijn met het Nederlandse taalgebruik, zoals *dat is mijn fout* (< *c'est (de) ma faute*) in plaats van *dat is mijn schuld*.

Ook uit het Duits vond veel ontlending plaats. Van de 15de tot de 17de eeuw waren er veel huurtroepen in de Lage Landen, onder wie talrijke Duitse soldaten. Dat heeft geleid tot ontlending uit de militaire vaktaal van woorden als *soldij, bezoldigen, spies, kogel, folteren, halt, schans, ransel, slagorde*. In de 16de eeuw dron-

gen leenwoorden door via uit Duitsland afkomstige reformatorische geschriften, in het bijzonder via de vertaling van Luthers *Nieuw Testament*. Ook door schrijvers als Hooft, Vondel, Bredero en Cats zijn veel woorden van Duitse herkomst in het Nederlands opgenomen. En in de 18de en 19de eeuw hadden de Duitse romantiek, filosofie, wetenschap, handel, industrie en techniek een grote invloed. Duitsland was in de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw in politiek, cultureel en economisch opzicht een belangrijk land. Enkele voorbeelden van de honderden Duitse leenwoorden of leenvertalingen zijn *geheim*, *gevaar*, *grens*, *zwanger*, *hinderen*, *beroemd*, *voorwoord*, *kogellager*, *wezenlijk*, *arbeidsvijandig*, *gevoelswaarde*, *levensruimte*, *weerstand*, *ontwikkeling*, *aanstalten maken*, *voorlopig*, *tijdschrift*, *bijval*, *gehalte*.

Soms is de Duitse klankvorm behouden (b.v. *hetze*, *sowieso*, *ansicht*, *ersatz*, *schlager*, *schwung*, *an sich*, *überhaupt*, *wende*), maar de nauwe verwantschap tussen de beide talen met duidelijke klank- en woordcorrespondenties heeft meestal geleid tot vernederlandsing.

Sommige uit het Duits overgenomen woorden en uitdrukkingen die in strijd zijn met het Nederlandse taaleigen (zoals *geëigend* voor *geschikt*) worden als te vermijden germanismen gebrandmerkt.

Tot de 19de eeuw richtten de Nederlanden zich voornamelijk op de Franse cultuur. In de 19de eeuw begon dat te veranderen: men oriënteerde zich hoe langer hoe meer op de Angelsaksische wereld. Er zijn verschillende redenen voor die geleidelijke ommekeer. De Engelsen hielpen bij de verdrijving van de Fransen en versloegen Napoleon in 1815 (zie in 4.1.4). De Industriële Revolutie breidde zich vanuit Engeland uit naar het Europese continent. De spoorwegen en de stoomboot waren afkomstig uit Groot-Brittannië. Op literair, filosofisch en wetenschappelijk terrein namen de Engelsen een vooraanstaande plaats in. En nadat de Engelsen, Amerikanen en Canadezen de bevrijding van de Tweede Wereldoorlog hadden gebracht, stond men zeer open voor alles wat Angelsaksisch was. Na de oorlog werd *the American way of life* een voorbeeld voor een groot deel van de wereld. De Amerikaanse cultuur (vooral muziek en film), politieke en economische ideeën en spierpunttechnologie vonden makkelijk ingang. Het Engels groeide uit tot een wereldtaal, een lingua franca met een hoge status.

Er zijn in totaal meer dan tweeduizend woorden uit het Engels in het Nederlands overgenomen. De meeste daarvan werden pas in de tweede helft van de 20ste eeuw ontleend. Het Engels is zonder enige twijfel de taal die op het ogenblik de grootste invloed op het Nederlands uitoefent en die in sommige domeinen in Nederland en Vlaanderen, zoals in het hoger onderwijs, de exacte wetenschappen en in grote internationale bedrijven, als communicatiemiddel veld wint (meer daarover in 5.3.2.3 en hoofdstuk 7).

De Engelse leenwoorden bestrijken alle terreinen van de maatschappij: het politieke en sociale leven, de industrie, de handel, de sport, het vervoer, de *public relations*, de literatuur, de toegepaste wetenschappen, de kleding enz. en sinds de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw vooral de informatica- en de computersector, de reclame-*business*, de *marketing* en de *popmuziek*. Enkele voorbeelden: *budget, meeting, rail, dandy, snob, tennis, goal, penalty, hockey, tram, choke, image, non-fiction, long-drink, clean, freak, babysitter, ballpoint, bottleneck, coveren, new look, supermarket, trend, understatement, wishfull thinking, jingle, payoff, harddisk, saven, deleten, desktop publishing, carpooling, joint* enzovoort, enzoverder.

Uit het voorgaande blijkt dat het Nederlands veel woorden aan andere talen ontleend heeft. Die overname gaat nog steeds door en lijkt voor het Engels zelfs crescendo te gaan. Sommigen zien ontleening als een bedreiging voor het Nederlands. Maar dat is onterecht: dat een taal op verschillende manieren aan andere talen ontleent, is een volstrekt natuurlijk verschijnsel. Elke taal leent woorden. Wat overbodig is, verdwijnt weer, of er treedt, zoals we hebben gezien, stilistische of semantische differentiatie op. Alleen wanneer zich massaal relexificatie zou voordoen en ook delen van de grammatica zouden worden vervangen, kan het Nederlands een stuk van zijn identiteit verliezen.

4.6 Verder lezen

Voor de algemene geschiedenis van de Nederlanden in de nieuwe en/of de nieuwste tijd zie onder andere in Blom & Lamberts (red.) 2001 en Kossmann 1986. De taalpolitiek van Willem I wordt behandeld in De Jonghe 1967 en Wils 1977-1989 beschrijft de geschiedenis van de Vlaamse Beweging.

Wie meer inzicht wil verwerven in de recente geschiedenis, de maatschappij en de taalpolitieke problematiek van Vlaanderen en België kan terecht in het uitstekend gedocumenteerde en onderhoudende *Het Belgisch labirint* (eerste druk 1989, zestiende druk 2005) van Van Istendael en in *Het klauwen van de leeuw* (1996) van Reynebeau.

Over de cultivering van het Nederlands en de taalopbouw in de 16de en 17de eeuw handelen Van den Branden, *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16de eeuw* (1967), Peeters' *Taalopbouw als Renaissance-ideaal* (1990) en Van der Wal, *De moedertaal centraal. Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650* (1995). In *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN* (2004) van Van der Sijs wordt de geschiedenis van het ABN, vanaf

zijn ontstaan in de Renaissance tot op de dag van vandaag, uitvoerig gedocumenteerd.

Voor de lexicografie, de grammatica, de taalopvattingen en de taalstudie in de periode van het Nieuwnederlands kan men terecht in Bakker & Dibbets (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde* (1977). Specifiek over de 19de eeuw schrijft Noordegraaf, *Norm, geest en geschiedenis: Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw* (1985).

De problematiek van het Nederlands in Vlaanderen is aan de orde in Suffeleers' *Taalverzorging in Vlaanderen. Een opiniegeschiedenis* (1979), Deprez' *Naar een eigen identiteit* (1981), Knops' *Attitudes van Vlamingen tegenover de Nederlandse standaardtaal* (1982), Jasperts *Statuut en structuur van standaardtaalig Vlaanderen* (1986) en in *Waarom Vlaanderen Nederlands spreekt* (2001) van Wils.

Witte & Van Velthoven 1998 gaan in op de taalwetgeving en de taalpolitiek in België in een historisch perspectief.

Het verhaal van het Vlaams (2003), van Willemyns & Daniëls, geeft een complete geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden. Voor recent onderzoek i.v.m. de (her)vernederlandsing onder Willem I zie De Groof 2004, Vanhecke 2007 en Vandenbussche en Janssens 2007. Janssens en Steyaert 2008 analyseren de taal- en onderwijspolitiek van Willem I in de Waalse provincies en Luxemburg.

De spellinggeschiedenis en de spellingproblematiek van het Nederlands worden uitvoerig behandeld in Molewijk, *Spellingverandering van zin naar onzin (1200-heden)* (1992). Voor de evolutie van het klanksysteem en de grammatica verwijzen we naar Van Loey 1970, Van Bree 1987 en Van Loon 1999. Over de variabiliteit van de *-(e)n* in het Nederlands vindt men bijdragen in Draye, Ryckeboer & Stroop (red.) 2001. Over de datering, lokalisering en conditionering van de *e*-apocope zie Marynissen 2004a en 2004b. Het standaardwerk over de Hollandse expansie is Kloeke 1927 en dat over de veranderingen in het woordgeslacht is Geerts 1966. Van de lexicale invloed van andere talen op het Nederlands wordt een uitgebreid overzicht geboden in het *Leenwoordenboek* (2005) van Van der Sijs. Over de ouderdom en herkomst van woorden en betekenissen in het Nederlands en over de oorzaken en soorten van betekenisverandering en vormverandering stelde dezelfde auteur het *Chronologisch woordenboek* (2001) samen.

Voor de studie van het Nieuwnederlands en de verklaring van Nieuwnederlandse teksten staan ons talrijke woordenboeken, grammatica's en leerboeken ter beschikking, waarvan hier een selectie volgt.

Het meest complete woordenboek van het Nieuwnederlands is het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, ook bekend onder de afkorting *WNT*. De aanzet ertoe

werd gegeven op het eerste Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres te Gent in 1849 (zie in 4.4.6.1 en zie ook in 4.3.4.2). Nadat Matthias de Vries in 1851 een ontwerp had ingediend en in 1852 aan de verzameling van de bronnen was begonnen, verscheen de eerste aflevering in 1864. De redactie van het 29 kloeke delen tellende WNT, waaraan verschillende generaties Nederlandse en Vlaamse lexicografen hebben meegewerkt, heeft bijna anderhalve eeuw in beslag genomen: de laatste aflevering verscheen in 1998 (en in 2001 verschenen nog drie dikke delen *Aanvullingen*). Het WNT is een historisch-taalkundig woordenboek: het beschrijft de woordenschat van het Nederlands vanaf ongeveer 1500 tot 1921. Bij elke betekenisomschrijving wordt bewijsmateriaal geleverd in de vorm van citaten die voorzien zijn van een bronvermelding en een datering. Het WNT is in boekvorm, op cd-rom en ook online beschikbaar: zie <http://wnt.inl.nl>.

Speciaal voor het 16de-eeuwse Nederlands beschikken we over het *Rhetoricaal Glossarium* (1959) van Mak.

Het belangrijkste verklarende handwoordenboek van het Nederlands van de laatste anderhalve eeuw is het driedelige *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse Taal* (14de druk, 2005), dat meestal aangeduid wordt als de *dikke* of *grote Van Dale*. In zijn cd-romversie heeft het vele handige zoekmogelijkheden en de beschrijvingen van de trefwoorden zijn vaak uitgebreider dan in het gedrukte woordenboek.

Voor de verklaring van namen van historische figuren en gebeurtenissen, van plaatsnamen en dergelijke kan men terecht in het tweedelige *Verschuieren Groot encyclopedisch woordenboek* (10de druk, 1996).

De in Vlaanderen min of meer algemeen voorkomende Vlaams-Belgische elementen in de woordenschat worden beschreven in het *Zuidnederlands Woordenboek* (1981) van De Clerck. In het recentere *Vlaams-Nederlands Woordenboek* van Bakema e.a. (2003) wordt een deel van de Vlaamse woordenschat geïnventariseerd, vooral met het oog op de verschillen met het Nederlands. Theissen & De Brabandere 2004 (derde druk) is de voortzetting van Heidbuchels *ABN-woordenboek*.

Voor een kritisch overzicht van de vele andere soorten woordenboeken die ons ter beschikking staan (b.v. voor de spelling, voor spreekwoorden, synoniemen, vreemde woorden, de uitspraak, afkortingen, de etymologie, nieuwe woorden, rijmwoorden, woordfrequentie enz.) en voor de geschiedenis van de Nederlandse lexicografie zie onder andere Geeraerts & Janssens 1982 en Van Sterkenburg 1984.

Sinds enige tijd verschijnen er jaarlijks onderhoudende boekjes met de nieuwste lexicale aanwinsten. Voorbeelden zijn *Taal van het jaar drie. Kroniek van het Nederlands in 2003* van Den Boon (2003) en *Taal van het jaar vier. Kroniek van het Nederlands in 2004* van dezelfde samensteller (2004). Daaruit blijkt dat het internet vandaag een belangrijke rol speelt voor het verspreiden van nieuwe woorden.

Voor een inleiding in de studie van het Nieuwnederlands van de 16de en 17de eeuw en voor de grammaticale interpretatie van teksten uit die periode verwijzen we naar Van de Ketterij, *Grammaticale interpretatie van zeventiende-eeuwse teksten* (1976), het daarop aansluitende *Vertaalboek* (1977) en de *Instructiegrammatica* (1980) van Hermkens & Van de Ketterij, en naar De Korne & Rinkel, *Cursus Zestiende- en Zeventiende-eeuws Nederlands* (1987).

De meest complete, descriptieve grammatica van het hedendaagse Nederlands is de tweedelige *ANS* of voluit: *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (tweede druk, 1997) van Haeseryn e.a. De ANS is ook online elektronisch beschikbaar, op het adres www.kun.nl/e-ans/

De website van de Nederlandse Taalunie is tevens een nuttige portaalwebsite voor het Nederlands: www.taalunieversum.org

Hij geeft toegang tot een groot aantal sites en internetpagina's met informatie over de Nederlandse taal, letteren en cultuur.

5.

Het Nederlands vandaag

In dit hoofdstuk gaan we nader in op het Nederlands dat vandaag gesproken en geschreven wordt, dat wil zeggen de taal van de huidige generaties Nederlanders en Vlamingen, die ruwweg de periode van 1930 tot nu overspant. Dat is een interessante periode, waarin niet alleen de Nederlandse en de Vlaamse samenleving ingrijpend veranderd zijn, maar ook het Nederlands in al zijn variëteiten veranderingen heeft gekend en nog steeds doormaakt. Het variëteitenspectrum van een taal en de ontwikkeling daarvan zijn immers een weerspiegeling van de sociale en maatschappelijke verscheidenheid en haar evolutie.

Nederlands gebruiken we hier dus als een verzamelterm voor alle hedendaagse variëteiten van die taal. Kort samengevat zijn dat de standaardtaal en haar variëteiten (zie in 5.2), de dialecten en regiolecten (5.1) en de verschillende soorten groepstalen (5.3).

De *standaardtaal* kan worden gedefinieerd als de variëteit die in principe door alle leden van de gemeenschap, in het gehele taalgebied en in alle domeinen en situaties gebruikt kan worden. Spelling, uitspraak, grammatica en woordenschat van de standaardtaal zijn geüniformeerd en vastgelegd. Het is de variëteit met de hoogste maatschappelijke status, die als officiële taal fungeert.

Groepstalen zijn variëteiten met een sociologisch of biologisch beperkte verbreding. Ze zijn gebonden aan bepaalde sociologische categorieën in de meest ruime opvatting, zoals sociale klasse, vak of beroep, etnische groep enz., of aan biologische categorieën die sociologische consequenties hebben: sekseverschillen, leeftijdsverschillen.

Dialecten en *regiolecten* worden vooral gekenmerkt door het feit dat hun verspreiding niet in de eerste plaats sociologisch, maar geografisch bepaald is. Het zijn variëteiten met, letterlijk, een beperkte actieradius.

5.1 Van dialecten naar regiolecten

De hedendaagse Nederlandse dialecten zijn de verre afstammelingen van de Germaanse volkstalen die zo'n 1500 jaar geleden door verschillende groepen Ingweonen, Saksen, Salische en Ripuarische Franken naar de Lage Landen zijn gebracht (zie in 2.1). Die volkstalen hebben sindsdien een lange ontwikkeling doorgeemaakt, waarin een duidelijke lijn kan worden herkend. De evolutie was namelijk eerst divergerend (tot en met de 19de eeuw) en daarna convergerend.

Kaart 13. Indelingskaart van de Nederlandse dialecten.

5.1.1 Divergentie: verwijdering en versnippering

De divergerende beweging hield in dat de genoemde Germaanse volkstalen zich steeds verder van elkaar zijn gaan verwijderen en dat ze uiteengevallen zijn in een groot aantal in mindere of meerdere mate van elkaar verschillende lokale dialecten. Dat divergentieproces is ontstaan doordat er in de Middeleeuwen en tot lang daarna veel minder contact was tussen de verschillende landsstreken, steden en dorpen dan vandaag en doordat steeds meer groepen zich afscheidten en nieuwe woonkernen stichtten. In hun relatieve isolement maakten die verschillende streken en woongemeenschappen ieder andere taalontwikkelingen door en verkregen zo typische, eigen kenmerken.

Vooraleer we voortgaan met de ontwikkelingsgeschiedenis van de Nederlandse dialecten beschrijven we kort enkele van de meest opvallende kenmerken van de verschillende dialectfamilies, want van de grote dialectverscheidenheid die in de 19de eeuw haar hoogtepunt heeft bereikt, valt vandaag nog heel wat waar te nemen.

De Nederlandse dialecten vertonen in zowat elk opzicht (lexicon, fonologie, morfologie en syntaxis) verschillen, maar toch vertonen ze onderling ook grote overeenkomsten. Ze hebben daardoor geen echt scherpe grenzen, maar lopen in elkaar over. Op basis van deze verschillen en overeenkomsten worden ze in vijf groepen ingedeeld, waarin overigens nog vrij goed de nederzettings- en invloedsgebieden van de oude Germaanse stammen kunnen worden herkend (zie kaart 13 en vergelijk met kaart 6 in 2.1.2).

- (1) De *Limburgse dialecten* liggen verspreid over Nederland en België. Karakteristiek zijn, onder andere, de zangerige intonatie, de vormen *ich* (ik), *mich* (mij), *dich* (jou) en het zeldzaam geworden *du* (jij/je), die ook in het Hoogduits voorkomen (zie in 1.6.2), het verschijnsel dat zwakke werkwoorden het suffix *-de* krijgen, ook als ze in het AN *-te* hebben (danste = *danzde*, viste = *vizde*), en het weglaten van de slot-*t* (nacht = *nach*, echt = *ech*).
- (2) Ook de *Brabantse* en de *Oost-Vlaamse dialecten* liggen verspreid over Nederland en België. *Gij/ge* is er de gebruikelijke vorm voor het pronomen van de tweede persoon enkelvoud. Typisch voor de Brabantse dialecten in België is de sterk gesloten uitspraak van de korte vocaal in bijvoorbeeld *ik*, *zit*, *in* en *bus*, die dus respectievelijk als een korte *ie* en een korte *uu* klinken: *iek* ziet *ien* de *buus*.
- (3) De *West-Vlaamse* en de *Zeeuwse dialecten* liggen verspreid over drie landen: de Zeeuwse vinden we in Zeeland in Nederland, de West-Vlaamse in West-Vlaanderen in België en in het uiterste noordwesten van Frankrijk, in een gebied dat Frans-Vlaanderen wordt genoemd. Kenmerkend is het uitspreken van de Nederlandse *g* als een *h*-achtige klank (Brugge = *Bruhhe*) en het vaak

weglaten van de *h* waar die in het AN staat (hol = *ol*). In deze dialecten zijn de lange *uu* en *ie* niet gediftonggeerd, zoals in de meeste andere streektalen en in het AN wel het geval is: huis = *uus*, mijn = *mien* (zie in 4.5.2.2). Ook is in de West-Vlaamse (en de Nedersaksische) dialecten de slot-*e* bewaard gebleven (zie in 4.5.2.1). In Frans-Vlaanderen wordt het West-Vlaamse dialect nog slechts gesproken door de oudste generaties, in een smalle strook langs de Frans-Belgische grens (zie in 6.2).

- (4) De *Hollandse dialecten* staan het dichtst bij het AN. De standaardtaal, vooral in zijn gesproken vorm, is historisch immers in sterke mate op Hollandse dialecten gebaseerd (zie in 4.2.1 en 4.3.2). Opvallend zijn de diftongische uitspraak van de lange *ee* en *oo*, en de verstemlozing van de zogenoemde ‘zachte’ (= stemhebbende) *g* en van de begin-*z* en -*v*: zee = *seej*, veel = *feejl*, vogel = *foowchel* (het laatste dus met een zogenoemde ‘harde’, dat wil zeggen stemloze *ch*). Deze Hollandse uitspraakkenmerken zijn ook doorgedrongen in de (westelijke, informele) standaardtaal in Nederland, net zoals het typisch Hollandse verkleinwoordsuffix *-ie* (*harinkie*, *koppie* enz.).
- (5) De *Saksische* of *Nedersaksische dialecten* in het noordoosten van Nederland gaan over in de Platduitse dialecten in Duitsland en vormen er een continu gebied mee. Maar onder invloed van respectievelijk het AN en het Hoogduits vervreemden ze steeds meer van elkaar. De Saksische dialecten (en sommige Limburgse streektalen) hebben de oude *ol* (*al*) vóór dentalen bewaard: oud = *old* (*ald*) (zie in 2.3). Typisch is ook het uitstoten van de doffe *e* vóór slot-*n*: *slaap’n*, *zit’n*, *koek’n*, maar dit verschijnsel vinden we ook wel – in lichtere vorm – in het West-Vlaams.

In de bovenstaande beschrijvingen hebben we niets gezegd over de talloze opvallende woordverschillen tussen de dialectfamilies en vaak zelfs tussen de dialecten van eenzelfde groep. Een klassiek voorbeeld vormen de verschillende dialectbenamingen voor wat in het AN een zoen of kus heet: *pieper* in het West-Vlaams, *toot* of *bees* in het Oost-Vlaams, *bees* of *kus* in het Brabants, *poen* in het Limburgs, *zoen* in het Hollands en *smok* in het Nedersaksisch.

De Friese dialecten rekenen we niet tot het Nederlands, maar tot het Fries, dat als een aparte Germaanse taal beschouwd wordt (zie noot 2).

5.1.2 Convergentie, standaardtaalinvloed, dialectverlies

We pikken de draad van de ontwikkelingsgeschiedenis, die we rond het einde van de 19de eeuw hebben laten liggen, weer op.

Na 1900 heeft een radicale omslag plaatsgevonden in het veranderingsproces van de Nederlandse dialecten: van divergerend werd dit gaandeweg convergerend. De plat-

telandsdialecten pasten zich in grotere gebieden aan elkaar aan zodat er *regiolecten* ontstonden en ze groeiden ook steeds meer naar de standaardtaal toe. De oude dialecten verloren een groot aantal van hun typische kenmerken (wat structuurverlies wordt genoemd) en het gebruik van dialecten als communicatiemiddel ging sterk achteruit (functieverlies). Dit complexe proces is heel geleidelijk begonnen, maar heeft zich in de tweede helft van de 20ste eeuw in steeds sneller tempo doorgezet.

Het is begonnen toen in het begin van de vorige eeuw door allerlei oorzaken de grenzen van de kleine afgeschermdes plattelandsgemeenschappen opengingen: door verbeterd vervoer (trein en buurttram, fiets, motor en auto) en door verplicht onderwijs (waarvoor men vaak elders heen moest), en later ook door radio en tv. Toen bleek opeens dat al die lokaal beperkte dialecten niet voldeden aan de ruimere communicatie-eisen die de nieuwe maatschappij aan de taal stelde. De oude dialecten waren eerder een belemmering voor contacten tussen de verschillende woongemeenschappen dan een hulpmiddel. Bovendien schoten ze soms tekort als het ging om de naamgeving van nieuwe begrippen. De dialecten zijn toen in grotere gebieden naar elkaar toe beginnen te groeien door hun individuele bijzonderheden op te geven, door hun onderlinge verschillen te egaliseren, en ze zijn ook steeds meer standaardtaalelementen gaan overnemen. Zo ontstonden *regiolecten*, een soort grootste gemene (talen)delers voortgekomen uit het nivelleringsproces van de dialecten, geschikt voor interlokale communicatie in grotere regio's, ook voor onderwerpen waarover men het vroeger niet had.

We drukken dat nu iets meer technisch-taalkundig uit: de verruimde communicatie die het gevolg was van in andere plaatsen schoolgaan, werken, inkopen doen en uitgaan heeft betekend dat de oorspronkelijke, lokaal gemarkeerde, zogenaamde primaire dialectkenmerken steeds meer werden ingeruild voor grootschaliger, regionale, ook wel secundair genoemde kenmerken. Concreet betekent dit bijvoorbeeld dat men in Huldenberg, een gemeente ten zuidoosten van Brussel, voor AN *schuiven* steeds minder de vorm *sjoeve* hoort met een primaire (dat wil dus zeggen: een voor Huldenberg typische) *sj*-beginklank (waar elders *sch*- wordt gezegd), maar daarvoor in de plaats meer *schooeve*, met handhaving van het secundaire (dat wil hier zeggen: voor het Zuid-Brabantse gebied typische) kenmerk van de diftong *ooe* voor AN *ui*.

Naast deze verschuiving van primaire (= exclusief lokale) naar secundaire (= algemener regionale) kenmerken is typisch voor het regiolect dat dialectwoorden vervangen worden door standaardtaalwoorden die vervolgens regiolectisch-fonetisch worden aangepast. Zo wordt bijvoorbeeld Zuid-Brabants *vareus* vervangen door *trooe* (= AN *trui*, maar met de Zuid-Brabantse diftong *ooe*), Gronings *scheuvels* door *schoats'n* (= AN *schaatsen*), Zeeuws *korrewaegen* door *kruwaegen* (= AN *kruiwagen*), enz.

En in aansluiting hierbij kan als derde kenmerk worden genoemd dat regiolect-sprekers heel gemakkelijk en soepel binnen eenzelfde gesprek en zelfs binnen zinnen en zinsdelen van regiolect overschakelen op AN en weer terug, een verschijnsel dat codewisseling wordt genoemd. De afstand tussen regiolect en AN is blijkbaar veel kleiner dan tussen het vroegere dialect en de standaardtaal.

De fundamentele verklaring voor het ontstaan van regiolecten kan worden gevonden in de wens of noodzaak tot geografisch ruimere communicatie en in de taalaccommodatietheorie. Deze laatste voorspelt dat gesprekspartners die uit zijn op elkaars waardering of goedkeuring of op onderlinge samenwerking of solidariteit, hun taalgedrag aan elkaar aanpassen (bijvoorbeeld in spreektempo, toonhoogte, luidheid, woordkeuze enz.). Bij sprekers van verschillende dialecten, uit verschillende woonplaatsen, kan dat leiden tot ingrijpende wederzijdse aanpassingen waaruit nieuwe variëteiten kunnen ontstaan, regiolecten, die geschikt zijn voor interdialectale, interlokale communicatie.

5.1.3 Het variëteitencontinuüm *dialect – regiolect – bijna-standaardtaal – standaardtaal*

Interlokale communicatie is behalve met regiolect natuurlijk ook perfect mogelijk door standaardtaalgebruik. En we zouden verwachten dat Nederlanders en Vlamingen tegenwoordig massaal voor die laatste mogelijkheid kiezen, vooral omdat de standaardtaal met een openlijk prestige verbonden is, een prestige dat gewicht krijgt door publieke standaardtaaldomeinen als de school, de media, het bestuur, de culturele wereld, de kerk enz. Bij de huidige ouders leeft trouwens de diepe overtuiging dat ze hun kinderen met het oog op hun toekomstmogelijkheden de standaardtaal niet mogen onthouden, en vrijwel honderd procent van de jonge Nederlandse ouders zegt dan ook hun kinderen in de standaardtaal op te voeden. Daarmee lijkt het pleit ten gunste van de standaardtaal beslecht. Maar in de praktijk zien we dat de taalvariëteiten die in Nederland en Vlaanderen gesproken worden, te situeren zijn in een breedgeschakeerde variëteitenruimte lopend van aan de ene pool (A) authentieke dialecten, via tal van tussenvariëteiten zoals regiolecten en allerlei vormen van ‘bijna’-standaardtaal (als daar zijn substandaardtaal en de zogenoemde Vlaamse tussentaal – zie in 5.2) naar aan de andere pool (B) ‘zuivere’ standaardtaal. Schematisch kunnen we ons dat variëteitencontinuüm als volgt voorstellen:

Wie spreekt nu welke variëteit uit dat continuüm en wanneer?

Authentiek dialect komt vrijwel alleen nog voor bij de oudste generatie, in Vlaanderen vaak ook nog bij de middengeneratie uit lagere sociale milieus, zeker in informele contacten met streek- en leeftijdgenoten. Standaardtaal wordt vooral gebruikt door de beter opgeleide midden- en jonge generaties, zeker in meer formele omstandigheden. Behalve die twee variëteiten die zich aan de polen van het continuüm bevinden, komen alle mogelijke tussenvariëteiten voor, die iets meer bij de dialecten kunnen aanleunen of wat dichter bij de standaardtaal kunnen aansluiten, afhankelijk van factoren als leeftijd, sociale klasse en opleidingsniveau, het verschil stad/platteland en regio, het man/vrouw-onderscheid en de situatie of omstandigheden. Regiolect is een tussenvariëteit die iets meer in de richting van de dialecten zit en die met name het voordeel biedt dat mensen er een dubbele loyaliteit mee kunnen uitdrukken, namelijk zowel tegenover de grotere maatschappij als tegenover de kleinere regionale gemeenschap waarmee ze zich verbonden voelen.

Leeftijd blijkt een sterk bepalende factor te zijn voor dialectkennis en -gebruik. Onderzoek heeft geleerd dat de dialectkennis in vrijwel alle plaatsen per generatie met zo'n 25 procent afneemt. Haalt de oudste generatie (vooral in Vlaanderen) vaak nog een beheersingsniveau van 75% of meer, bij de middengeneratie is dat gedaald tot 50% en bij de jongeren tot 25% of minder. We zouden in dat verband kunnen spreken van een generatieconflict, waarbij de oudste generatie het dialect nog volop aan de middengeneratie heeft doorgegeven, maar deze laatste zich steeds meer bewust is geworden van de maatschappelijke nadelen van het dialectspreken en daarmee van het sociaal-stigmatiserend karakter van de dialecten. En de jongste generatie ouders kiest nu inderdaad massaal voor min of meer dialectvrije standaardtaal als taal van de opvoeding.

Naast de factor leeftijd spelen ook sociale klasse en opleidingsniveau een grote rol in de mate van kennis en gebruik van bepaalde variëteiten uit het continuüm. Vooral in Vlaanderen zijn de laatstgenoemde twee parameters belangrijk: de kennis en het gebruik van dialect of sterk bij dialect aansluitend regiolect zijn er in die mate groter in de lagere, minder goed opgeleide milieus dan in de andere, dat dialect of dialectisch gekleurd regiolect er een negatief sociaal etiket heeft gekregen. Door dat stigma kwam het dialect in een neerwaartse spiraal terecht: om niet over te komen als mensen die op de laagste trap van de maatschappelijke ladder staan, zijn steeds meer Vlamingen hun dialect gaan opgeven voor een minder regionale variëteit, een variëteit dus die in het continuüm dichter bij de standaardtaal staat, maar toch nog duidelijk als Vlaams-Belgisch herkenbaar is. Meer over deze Vlaamse tussentaal, die al in 4.4.8 gesignaleerd werd, volgt in 5.2.2. Voor de samenhang tussen dialect(verschijnselen) en de lagere sociale klassen in de steden, vooral in het westen van Nederland, zie in 5.3.1.

Kaart 14. Mate van dialectgebruik in Nederland.

De kennis en het gebruik van dialecten vertonen ook grote verschillen volgens het onderscheid stad/platteland en regio. Plattelandsbewoners beheersen en gebruiken de dialecten veel meer dan inwoners van steden of sterk geïurbaniseerde gebieden. Op kaart 14 is te zien hoe in Nederland het dialectgebruik afneemt naarmate men geografisch dichterbij het Randstedelijke westen komt.

In veel steden in Nederland, zoals bijvoorbeeld in Leiden en Nijmegen, onderscheiden de dialecten zich tegenwoordig minder van het AN dan de omringende plattelandsdialecten, en sommige stadsdialecten zijn zelfs bijna verdwenen, behalve in de lagere bevolgingsklassen (zie ook in 5.3.1). De stadsdialecten in het zuidoosten van Nederland, zoals het Maastrichts, Roermonds, Venloos en Sittards, vertonen echter nog steeds grote verschillen met de standaardtaal.

In Vlaanderen zijn West-Vlaanderen en Antwerpen de onbetwiste koplopers inzake dialectkennis- en gebruik, terwijl in Brabant, Oost-Vlaanderen en Limburg het dialect aan een sterke regressie toe is.

Ook het man/vrouw-onderscheid speelt een rol in de mate van kennis en gebruik van dialect en standaardtaal(varianten). Zie daarvoor in 5.3.5, waar een aantal taalverschillen worden besproken die met sekseverschillen samenhangen.

Of iemand die dialect of regiolect kent het ook zal gebruiken, en met welke frequentie, hangt ten slotte ook sterk af van de situatie. Het algemene principe is: hoe informeler de situatie en hoe meer het om een (lokale) solidariteitsrelatie tussen de gesprekspartners gaat, bijvoorbeeld met gezinsleden of vrienden, hoe meer er dialect of een daarbij aansluitende variëteit gesproken wordt. En omgekeerd: hoe formeler de situatie, hoe belangrijker het aspect prestige of hoe groter de sociale afstand of het leeftijdsverschil tussen de gesprekspartners wordt, hoe meer er standaardtaal of een daarbij aansluitende variëteit wordt gebruikt.

5.1.4 Een schijnbare paradox: de gelijktijdige zwanenzang en renaissance van de dialecten

In de laatste decennia doet zich het merkwaardige verschijnsel voor dat terwijl de kennis en het gebruik van dialecten zienderogen afneemt en deze bovendien in hoog tempo in de richting van de standaardtaal opschuiven, de aandacht en de belangstelling voor streek- en stadstalen daarentegen een opvallende opleving kent. Er wordt in dat verband wel eens gesproken van een *dialectrenaissance*. Men ziet vanaf de jaren '70 inderdaad dat zangers en popgroepen die in het dialect zingen erg populair zijn. Willem Vermandere in het West-Vlaams, Wannes Van de Velde in het Antwerps en de groep *Normaal* in het Achterhoeks waren bij de eersten. Rond de millenniumwisseling waren regiobands als *Skik* (Drenthe) en *Rowwen Hèze* (Lim-

burg) met hun deels of uitsluitend streektaalige popmuziek succesvol op de Nederlandse markt. Het aantal in een streektaal geschreven dicht- en verhalenbundels, populair-historische boekjes en woordenboeken van dialecten is ook explosief toegenomen. Er verschijnen zelfs strips in het dialect (*Asterix*-verhalen in het Limburgs bijvoorbeeld) en door stripfiguur *Haagse Harry* geniet het Haags in het westen van Nederland een grote populariteit. Een steeds groter publiek is geïnteresseerd in de eigen 'roots': streek van herkomst, lokale geschiedenis en folklore, dialect. Veel regionale kranten gebruiken in een deel van hun artikelen de streektaal.

Van in de jaren '80 ziet men ook dat in sommige streken in Nederland, bijvoorbeeld in het Limburgse Venray, jongeren die als moedertaal het AN hebben, het lokale dialect – weliswaar in een erg verwaterde vorm – als tweede taal leren om hun groepsverbondenheid uit te drukken.

De aandacht voor streektalen is overgenomen door de politiek. Regionale en landelijke overheden bieden financiële steun aan inspanningen voor het dialect. Provincie- en gemeentebesturen voeren een bevorderingsbeleid. Er worden tal van initiatieven ontwikkeld om dialecten levend te houden. Sinds het einde van de jaren '80 werden er streektaalfunctionarissen benoemd voor onder andere het Gronings, het Drents, het Overijssels, het Zeeuws en het Limburgs. Bovendien zijn in 1996 het Nedersaksisch en in 1997 het Limburgs principieel erkend als regionale taal op grond van het *Europees Handvest voor regionale en minderheidstalen* (zie noot 6). En voor het Zeeuws is een aanvraag tot erkenning ingediend. Maar al deze inspanningen doen het tij niet keren: het aantal mensen dat nog goed dialect kent en het regelmatig spreekt, blijft afnemen.

De teloorgang van de dialecten en de gelijktijdige opleving van de belangstelling en zorg ervoor lijkt misschien tegenstrijdig, maar is toch verklaarbaar. Een deel van de verklaring ligt ongetwijfeld in het feit dat er in Nederland door de democratiserings- en informaliseringstendensen die zich vooral vanaf de tweede helft van de jaren '60 sterk voordoen (zie in 4.1.5 en 5.2.1), een grotere tolerantie is gekomen voor allerlei vrijere en minder officiële, van de standaardtaal afwijkende taalvarianten en -variëteiten, zoals bijvoorbeeld de dialecten. Maar de belangrijkste reden zal wel zijn dat het afkalven van de dialecten voor velen bij uitstek een stimulans is om zich erover te ontfermen en zich in te zetten voor het behoud ervan, onder andere door ze te koesteren en te cultiveren in liedjes en boeken, en door ze in woordenboeken op te tekenen voor het nageslacht.

Maar mensen gaan niet zelf dialect spreken of hun kinderen erin opvoeden, omdat het te beperkte communicatiemogelijkheden biedt, een sociaal stigma draagt en onbruikbaar is op school of in het beroepsleven, terwijl dat toch de enige manier is om het dialect te behouden. En daarmee lijkt het lot van de Nederlandse dialecten als levende taalvariëteiten op termijn bezegeld.

5.2 Veranderingen in en rond de standaardtaal

Er is de laatste decennia, zowel in Nederland als in Vlaanderen, blijkbaar iets aan de hand met de standaardtaal. Dat is bijvoorbeeld te merken op radio en televisie: er worden varianten en variëteiten van het Nederlands gesproken die daar enkele tientallen jaren terug niet te horen waren. En sprekers bij de Nederlandse omroepen die 'te netjes' praten, krijgen tegenwoordig commentaar. Het is ook te merken aan de soms verhitte discussies en felle polemieken over taalkwesties, vooral in rubrieken met ingezonden brieven in dag- en weekbladen. De meningen zijn daarbij sterk verdeeld. Er zijn er die verontrust zijn over wat ze de 'voortschrijdende taalverloedering' noemen en die de oude, strenge ABN-norm verdedigen, het enige 'correcte' of 'goede' Nederlands. Anderen, daarentegen, pikken het niet (meer) te worden aangesproken op, bijvoorbeeld, hun regionale accent, omdat ze dat als een vorm van intolerantie of zelfs van discriminatie zien. Zij propagieren een principieel democratisch geïnspireerde 'taalvrijheid'.

Dat er wat aan de hand is met de standaardtaal is natuurlijk ook te merken aan de uitspraken van taalkundigen over de evolutie van de taalsituatie: sommigen hebben het daarbij voorzichtig over 'een verzwakking' van de standaardtaal, anderen kondigen somber 'de ondergang' van het ABN aan.

Het Nederlands brengt de gemoederen in beroering. In Nederland is aan het eind van de 20ste eeuw een controverser ontstaan over het zogenaamde *Poldernederlands*. Sommigen zagen daarin een nieuwe, voornamelijk maatschappelijk geconditioneerde taalvariëteit, terwijl het slechts enkele oorspronkelijk 'platte' uitspraakverschijnselen betreft die nu ook in de (informele) standaardtaal lijken door te dringen, een ontwikkeling die binnen een ruimer recent evolutiekader van het Nederlands verklaard kan worden (zie in 5.2.1). En in Vlaanderen is rond 1990 – alweer – een discussie op gang gekomen over de totstandkoming en het gebruik van een eigen Vlaamse standaardtaal, die door de tegenstanders ervan denigrerend *Verkavelingsvlaams* wordt genoemd (meer daarover in 5.2.2). Het debat is nog steeds niet helemaal stilgevallen.

Symptomatisch voor het feit dat er wat aan de hand is met het ABN, is dat de benaming *Algemeen Beschaafd Nederlands* of de afkorting *ABN* tegenwoordig bij taalkundigen niet meer zo gangbaar is.

Er was in de eerste helft van de 20ste eeuw al kritiek op die benaming, zowel op het element *algemeen* als op het woord *beschaafd*. Die kritiek is vanaf de jaren '60 sterk toegenomen en werd door steeds meer mensen gedeeld. Tegen *algemeen* werd en wordt ingebracht dat het ABN als taalvariëteit niet door *iedereen* en in *alle* situaties reëel gebruikt wordt, maar dat het vooral de taal is van *bepaalde* groe-

peringen (een intellectuele en economische boven- en middenlaag) of de taal die door veel mensen alleen maar in *bepaalde* formele situaties wordt gesproken. In de praktijk is het ABN dus niet algemeen. Maar ook als theoretische norm, als ideaal dus, wordt het ABN niet meer algemeen geaccepteerd. Het woord *beschaafd* werd en wordt nog het felst gecontesteerd. De taalkundige Kloeke uitte zijn bezwaar tegen dat 'beschaafd' al in 1936. De term wordt elitair en sociaal discriminerend gevonden, alsof mensen die geen ABN spreken ook niet beschaafd kunnen zijn. Er werden tal van alternatieve benamingen voorgesteld, waarvan geen enkele veel succes heeft gekend: *algemene omgangstaal*, *bovengewestelijk Nederlands*, *Verzorgd Nederlands*, *Algemeen Bruikbaar Nederlands*, *Algemeen Aanvaard Nederlands*, enz. Tegenwoordig gebruiken linguïsten ter aanduiding van de (gesproken) Nederlandse standaardtaal meestal de term *Standaardnederlands* of het letterwoord *AN*.

Er zijn dus voldoende aanwijzingen dat er de laatste decennia inderdaad wat aan de hand is met de standaardtaal en de norm daarvoor. We proberen in de volgende paragrafen de recente veranderingen in en rond de standaardtaal zo objectief mogelijk te beschrijven en te analyseren. Nederland en Vlaanderen worden daarbij eerst apart behandeld, waarna de evolutie van de standaardtaalsituatie in het noordelijke deel van het taalgebied vergeleken wordt met die in het zuidelijke.

5.2.1 Verruiming van de standaardtaalnorm in Nederland

In 4.3.5 hebben we gezien dat het ABN, de gesproken standaardtaal, in grote lijnen vorm heeft gekregen aan het einde van de 19de eeuw, bij een Hollandse stedelijke elite.

De geschiedenis van dat ABN laat tot in de jaren '60 van de 20ste eeuw twee ontwikkelingen zien: ten eerste gingen steeds meer mensen het ABN gebruiken en ten tweede werd de norm voor het ABN almaar strakker.

Op de eerste ontwikkeling, de snelle verbreiding van het ABN, zijn we in 4.3.5 nader ingegaan. De tweede ontwikkeling, verstrakking van de norm, betekent dat de toegelaten variatie in de klanken en woorden die men ABN noemt, en die in 1900 niet gering was, in de eerste helft van de 20ste eeuw en volgens sommigen zelfs tot 1960 en 1970 aanzienlijk afnam. Dat hield vooral een uitbanning in van alles wat dialectisch klonk of plat en vulgair was. De strenge(re) norm voor het ABN werd vrij algemeen geaccepteerd. Vooral de maatschappelijke middenlagen zagen in het beschaafde, burgerlijke Nederlands een middel om vooruit te komen in het leven. In iets meer dan een halve eeuw is het grootste deel van de Nederlandse bevolking naar hun beste vermogen ABN gaan spreken.

Rond 1970 kwam daar verandering in. De verstrakking van de norm was dan tot stilstand gekomen en de beweging begon vervolgens zelfs in omgekeerde richting te gaan: de norm voor het beschaafde Nederlands werd ruimer. Er kwam een toenemende tolerantie, misschien ook onverschilligheid, tegenover uitspraak, woordkeus, dialectische varianten en informeel taalgebruik. De standaardtaal ging daarvoor langzaam divergeren.

Het ABN werd ook niet meer expliciet verdedigd en gepropageerd als middel om vooruit te komen, zoals tot in de jaren '60 het geval was geweest. Het strenge, burgerlijke ABN had afgedaan: het moest plaats maken voor een democratischer en informeler Standaardnederlands.

De veranderde houding ten opzichte van het ABN en de verruiming van de standaardtaalnorm hebben hun oorzaken in de sociale, economische en culturele geschiedenis van Nederland in de afgelopen eeuw en in de voorbije vier decennia in het bijzonder. We onderscheiden hieronder een aantal factoren die daarbij een rol hebben gespeeld en nog steeds spelen, en die elkaar hebben beïnvloed en versterkt.

- (1) Het aantal sprekers van het ABN is in de loop van de 20ste eeuw enorm toegenomen en dat niet alleen in percentages, maar ook in absolute aantallen, want Nederland heeft in de laatste honderd jaar een explosieve *demografische groei* gekend: van 5 miljoen in 1900 naar ruim 16 miljoen in 2000.

Rond 1900-1910 sprak naar schatting hooguit 3 procent van de bevolking ABN. Het ging om een elite, vooral in de Hollandse steden. Men spreekt in dat verband wel eens van de tijd van het *chique* of *elitaire ABN*. Rond 1950 was het aantal sprekers van het ABN gegroeid tot zo'n 40 à 50 procent. Het was de bloeitijd van het streng genormeerde, *burgerlijke ABN*. En vandaag spreekt waarschijnlijk meer dan 80 procent van de bevolking algemeen Nederlands, of toch iets dat daarop lijkt.

Een dergelijke exponentiële toename van het aantal standaardtaalsprekers zet de norm natuurlijk onder druk: het is eenvoudiger om als kleine groep allemaal hetzelfde te spreken dan als taalgemeenschap van ettelijke miljoenen. De ruimere norm van de hedendaagse standaardtaal kan dus, onder andere, het (on)rechtstreekse gevolg zijn van de gigantische toename van het aantal ABN-sprekers.

- (2) De staatkundige en maatschappelijke verhoudingen in Nederland hebben in de loop van de 20ste eeuw ingrijpende veranderingen gekend, die ertoe hebben geleid dat vandaag *alle* lagen van de bevolking *op gelijke voet* aan het openbare en sociale leven kunnen deelnemen. Tot dit *democratiseringsproces* hebben, van bij het begin van de eeuw, verschillende gebeurtenissen en ontwikkelingen bijgedragen. Als belangrijkste noemen we: de uitbreiding van

het onderwijs, de invoering van het algemeen kiesrecht, de sociale emancipatie van de arbeidende klasse, de ontwikkeling van de techniek, de toegenomen welvaart, de ludiek-provocerend tegen het bestaande gezag optredende jongeren in de tweede helft van de jaren '60 (Provo), de vrouwenemancipatie, de kraakbeweging en de vredesbeweging in de jaren '70 en '80 (zie ook in 4.1.5). Verschillende lagen en groepen van de bevolking zijn assertief voor de eigen belangen en positie opgekomen. Sinds de jaren '70 werden de effecten daarvan ook op taalgebied zichtbaar. In het begin was er waarschijnlijk sprake van een reactie van de jongeren tegen het keurig verzorgde, normatieve taalgebruik van de oudere generatie. De naoorlogse jongeren, vol verzet tegen het establishment, verwierpen discriminatie op basis van uitspraak of woordgebruik. Vervolgens groeide er in een breder maatschappelijk verband een tolerante houding voor allerlei varianten die buiten de strenge norm van het burgerlijke ABN vielen. Er kwam een democratischer en dus ruimere taalnorm tot stand waarin ook dialectische of regiolectische en sociaal gebonden varianten en variëteiten van het Nederlands mee kunnen spelen. Op de revival en herwaardering van de streektaalen in de laatste decennia hebben we trouwens in 5.1.4 al gewezen.

- (3) Samen met de democratisering heeft de Nederlandse samenleving ook een verregaande *informalisering* gekend. Autoriteit en gezag brokkelden af, rangen en standen raakten genivelleerd, vanaf de jaren '60 werd iedereen 'gelijk' verklaard. In een egalitaire samenleving ervaren mensen minder snel onderlinge afstand in termen van niveau- of statusverschillen. De omgangsvormen zijn daardoor over het algemeen minder formeel geworden en er wordt dus meestal ook een informeel taalregister gehanteerd. Bekend in dat verband is de cartoon van Hein de Kort uit de tweede helft van de jaren '90, waarin de Koningin tijdens een audiëntie door een van haar onderdanen 'gewoon' met *hoi* wordt aangesproken ("moet kunnen"). Door deze informaliseringstendenzen in de Nederlandse samenleving staat de algemene omgangstaal de laatste decennia meer open voor varianten afkomstig uit substandaardvariëteiten. Vormen van taalgebruik die oorspronkelijk slechts in informele omstandigheden konden worden gebruikt, dringen door tot gebruikssituaties die vroeger om verzorgd taalgebruik vroegen.
- (4) Een factor die eveneens een rol heeft gespeeld in de verruiming van de standaardtaalnorm betreft de toegenomen aantallen *anderstaligen* die zich in Nederland hebben gevestigd en die Nederlands leren. In de loop van de 20ste eeuw arriveerden er, onder meer, Chinezen in de horeca, Duitse dienstmeisjes, Indische en Molukse mensen na de onafhankelijkheid van Indonesië in 1949, politieke vluchtelingen uit Centraal-Europa (Hongaren, Tsjechen, Slovakken), Italianen vooral sinds de jaren '50, Spanjaarden vooral in de jaren

'60, gastarbeiders met een Turkse, Koerdische of Marokkaanse achtergrond sinds de jaren '60 en '70, een groot aantal Surinamers bij de onafhankelijkheid van Suriname in 1975, en in de laatste 10-15 jaar een stroom van vluchtelingen en asielzoekers. Sommigen spraken al een of andere variëteit van het Nederlands en de meeste anderen leerden of leren Nederlands, zo niet de eerste generatie, dan toch de tweede of derde (zie ook in 5.3.3). Dikwijls is in dat Nederlands nog een moedertaalsubstraat te horen of voldoet het in andere opzichten niet helemaal aan de normen van het ABN, maar dat wordt door de uitermate democratische Nederlandse samenleving, waar discriminatie een taboe is, met graagte geaccepteerd. De Nederlandse samenleving is multicultureel geworden en het Nederlands polyfoon.

De verruiming van de norm en de grotere tolerantie waar een belangrijk deel van de taalgemeenschap in Nederland sinds de jaren '70 in toenemende mate blijf van geeft, hebben een groot aantal veranderingen of vernieuwingen in de standaardtaal mogelijk gemaakt. Die veranderingen betreffen zowel de uitspraak als de grammatica. Veel van die 'nieuwe' vormen waren al langere tijd bij bepaalde bevolkingsgroepen of -lagen aanwezig, maar konden pas de laatste decennia, dankzij de versoepeling van de norm, in de standaardtaal doordringen.

Een van de meest bekende, typische uitspraakvernieuwingen in het Nederlands is de verstemlozing of verscherping van *g*, *v* en *z*, vooral aan het begin van een woord: *God* wordt uitgesproken als *Chod*, *van* als *fan*, en *zon* als *son*. Onderzoek heeft aangetoond dat meer en meer standaardtaalsprekers dat sinds de eerste helft van de 20ste eeuw zijn gaan doen. Het verschijnsel heeft zich het eerst gemanifesteerd in het westen van Nederland en is daar vandaag ook nog steeds het sterkst. De verscherping van *g*, *v* en *z* is waarschijnlijk een Hollandse eigenaardigheid die langzaam in de standaardtaal is doorgedrongen. Multatuli vermeldde de stemloze uitspraak al in de jaren '60 van de 19de eeuw voor volkse figuren in Den Haag en Amsterdam. Vanuit het westen en via de radio en later de televisie zou deze uitspraak zich dan hebben verspreid. Een andere veronderstelling is dat de verstemlozing van *v* en *z* oorspronkelijk een eigenaardigheid is van Friese sprekers van het Nederlands. Er zijn op het einde van de 19de eeuw inderdaad veel Friezen verhuisd naar steden in het westen, vooral naar Amsterdam, en hun spraak zou daar dan navolging hebben gekregen.

De min of meer stemloze uitspraak van *g*, *v* en *z* is vandaag vrij ruim verspreid, en dat niet alleen in zogenaamd 'plat' praten. Sterke verscherping wordt door velen echter nog steeds als minder beschaafd beschouwd en vooral een stemloze uitspraak tussen klinkers is minder geaccepteerd (bijvoorbeeld *eiche* voor *eigen*, *bofe* voor *boven*, *lese* voor *lezen*).

Een foneem waarvan de uitspraak in de loop van de 20ste eeuw talrijke veranderingen heeft gekend, is de *r*. Die veranderingen zijn vaak in sterke mate door status en mode bepaald.

Er bestaan in het Nederlands veel verschillende manieren om de *r* uit te spreken, die meestal geografisch en sociaal gemarkeerd zijn en die we globaal in drie hoofdsoorten kunnen groeperen. De oudste is de tongpunt-*r*, die gemaakt wordt door trilling van de tongpunt tegen de tandkassen. Deze *r* ondervindt al sinds de 18de eeuw concurrentie van de keel- of huig-*r*, die ontstaat door trilling van de huig tegen de achterkant van de tong. Als prestige-*r* is hij waarschijnlijk afkomstig uit het Frans. De tongpunt-*r* is langzaam door de huig-*r* vervangen, omdat de laatste voorname werd gevonden, meer status had. In de loop van de 20ste eeuw is de huig-*r* in Nederland dominant geworden. Tot de jaren '50 ongeveer was de tongpunt-*r* op de radio en voor zang- en dictielessen nog de regel (omdat die zo 'mooi en duidelijk' klinkt), maar daarna heeft hij plaats moeten maken voor de huig-*r*. De varianten van de huig-*r* die vandaag in het oosten van Nederland voorkomen, zijn waarschijnlijk uit het Duitse taalgebied afkomstig.

Sinds de jaren '60-'70 is er een derde soort *r* in opkomst, die door fonetici als retroflex-*r* wordt aangeduid, omdat hij gerealiseerd wordt met een nogal gespannen tong waarvan de punt wat teruggetrokken of licht opgeheven wordt. Hij is beter bekend als de Gooise *r*, omdat hij vaak in de media te horen valt. Het Gooi is de streek rond Hilversum, bekend voor de radio-omroep. De retroflex-*r* kwam naar verluidt al in de jaren '50 voor in Amsterdam-Zuid. Mogelijk speelde bij de doorbraak van de retroflex-*r* ook de invloed van het Engels een rol, waarin een vergelijkbare *r* te horen is. In de jaren '60 hadden Engelstalige diskjockeys immers een duidelijke voorbeeldfunctie voor jonge Nederlandse presentatoren bij commerciële radiostations (zoals Radio-Noordzee, bijvoorbeeld), die razend populair waren bij de jeugd.

Vanuit Hilversum lijkt de Gooise *r* zich de laatste decennia, vooral via Veronicaprogramma's, jonge presentatrices en relamemeisjes, snel over de rest van Nederland te verspreiden, in de eerste plaats onder de jongere generaties. Hij wordt, vooral door de jongeren, als een modieuze uitspraakvariant beschouwd. Sinds de jaren '80 wordt hij meer en meer getolereerd in het Standaardnederlands, hoewel een groot deel van de bevolking deze *r*-uitspraak (nog steeds) "vreselijk" vindt. De Gooise *r* komt vooral postvocalisch voor, dus in woorden als *maar*, *hier*, *zeker* en *later*.

De opkomst en verspreiding van de Gooise *r* is niet de laatste ontwikkeling die op het gebied van de *r* te registreren valt. Sinds enkele jaren immers lijkt de *r* na een klinker en voor een medeklinker steeds vaker het veld te ruimen, bijvoorbeeld in woorden als *honde(r)d*, *Amste(r)dam*, *Maa(r)ten*, *standaa(r)ddeviatie*. Deze recente wegval van *r* kan verklaard worden uit een taaleconomisch principe: het streven

naar uitspraakgemak. *R*-reductie of -deletie komt trouwens nog in andere fonetische omgevingen voor dan de zojuist genoemde: kijk maar in het ‘interview’ met minister-president Balkenende, dat wat verder volgt.

Articulatorisch gemak kan ook geleid hebben tot een andere ontwikkeling: het uitspreken van, bijvoorbeeld, *schrikken*, *schrijven* en *schrift* als *srikken*, *srijuen* en *srift*. Het komt vooral bij kinderen voor, maar ook vele volwassenen zeggen het. Het streven naar gemak bij het spreken leidt natuurlijk in de eerste plaats bij de taalverwerving, bij kinderen dus, tot vereenvoudigingen.

De *sr*-uitspraak en andere moderne uitspraakverschijnselen (zoals de verstemlozing van *g*, *v* en *z*, de Gooise *r*, enz.) zijn duidelijk te horen in de liedjes van het *Kinderen voor Kinderen*-koor, dat vanaf de jaren '80 populair werd. Het beluisteren en meezingen van deze liedjes draagt ongetwijfeld sterk bij tot de snelle verspreiding van de nieuwe uitspraak van het Nederlands onder jongeren.

Er doen zich ook veranderingen voor bij de vocalen en diftongen. Bekend is de lichte diftongering van de lange monoftongen *ee*, *oo* en *eu*, waardoor *heel* wordt uitgesproken als *heejl*, *groot* als *grooht* en *neus* als *neujs*. In de dialecten van enkele grote Hollandse steden komt dit verschijnsel al veel langer voor. In het taalgebruik van de lagere klassen aldaar wordt zelfs in sterke mate gediftongeed: *een heel grote neus* klinkt er als *een heil groute nuis*. Door de versoepeling van de standaardtaalnorm is een lichte vorm van diftongeren voor velen in de algemene omgangstaal aanvaardbaar geworden.

Ook bij het verschijnsel dat de diftongen in, bijvoorbeeld, *tijd*, *uit* en *vrouw* steeds vaker als *taaid*, *aut* en *vraauw* worden uitgesproken, is er duidelijk sprake van een verruiming van de norm. Deze ‘wijdere’ of ‘verlaagde’ diftongen (zo genoemd omdat ze met een wijdere kaakopening, of anders gezegd, met een lagere beginstand van de onderkaak worden uitgesproken) bestaan al heel lang in allerlei ‘platte’ Hollandse stadsdialecten. Nieuw is deze uitspraak dus niet. Nieuw is wel dat hij meer en meer wordt gehoord in situaties waar hij vroeger niet gehoord werd, bijvoorbeeld op radio en televisie, in de klas, aan de universiteit en in de Tweede Kamer. Of algemener gesteld: nieuw is dat deze uitspraak niet alleen meer voorkomt bij ‘plat’ praten, maar ook in de standaardtaal min of meer geaccepteerd raakt, althans wanneer hij in lichte mate optreedt en niet al te extreem gearticuleerd wordt. Aan de strenge norm van het burgerlijke ABN uit de jaren '50 voldoet hij echter niet.

Voor het hierboven genoemde fenomeen dat de lange monoftongen *ee*, *oo* en *eu* in de algemene omgangstaal steeds vaker (licht) worden gediftongeed en dat de diftongen *ij*, *ui* en *ou* worden verlaagd in de richting van *aai*, *au* en *aau*, heeft de taalkundige Jan Stroop in 1997 de naam *Poldernederlands* bedacht. Hij heeft er

ook op gewezen dat deze Poldernederlandse uitspraak vooral wordt gehoord uit de mond van ambitieuze, succesvolle vrouwen van tussen de dertig en veertig. Zij lijken volgens Stroop op dat punt ook model te staan voor andere Nederlanders, want hun spraak wordt nagevolgd, bij de jongeren zowel als bij de volwassenen. Als de observatie van Stroop juist is dat het de vrouwen zijn die bij deze uitspraakvernieuwing de toon aangeven, dan staan we hier voor een opmerkelijk sociolinguïstisch feit. Altijd en overal zijn het immers de mannen geweest die de voortrekkers waren van vernieuwingen die afwijken van de standaardtaalnorm. Als het inderdaad zo is dat deze keer de vrouwen het voortouw nemen, dan weer spiegelt dit waarschijnlijk de centralere rol die de geëmancipeerde vrouw vandaag in de Nederlandse samenleving inneemt (zie ook in 5.3.5).

We vermelden hier ook een recente verandering in de grammatica die illustratief is voor de verruiming van de norm en voor de weerstand die dat bij velen kan oproepen. Het betreft de sterke toename van het gebruik van *hun* als onderwerp van de zin (alleen voor personen en bij nadruk), bijvoorbeeld in *Hun hebben het gedaan*. Dat is natuurlijk niet volgens de regels: *hun* kan enkel worden gebruikt als meewerkend voorwerp (b.v. *Ik neem het hun niet kwalijk*) en als bezittelijk voor-naamwoord (b.v. *Dat is hun beslissing*). Deze vorm wordt ook wel eens als lijdend voorwerp gebruikt (b.v. *We hebben hun daarna nooit meer gezien*), hoewel daar volgens het grammaticaboek eigenlijk *hen* of *ze* hoort te staan.

Het gebruik van *hun* als onderwerp is dus niet correct. Toch komt het zeker al van in het begin van de 20ste eeuw voor in de Randstad, vooral in de volkstaal, maar sporadisch ook in het taalgebruik van beschaafd sprekenden. In de laatste twee decennia is dat gebruik in sterke mate toegenomen: steeds meer mensen, uit alle lagen van de bevolking, doen eraan mee. Het lijkt een echte trend te zijn geworden. Maar ook het verzet tegen *hun* als onderwerp is groot. De meeste mensen vinden dit verschijnsel nog steeds geen goed Nederlands, maar eerder plat, onbeschaafd. Onderwijs en pers bestrijden het hardnekkig, waarschijnlijk ook omdat het juist de grammatica betreft.

Toch valt te verwachten dat onderwerps-*hun* het zal halen, niet alleen omdat het gebruik, ondanks verzet en stigmatisering, in de loop van de 20ste eeuw alleen maar veld gewonnen heeft, maar ook omdat het gebruik van voorwerps-vormen als subject een krachtige tendens is in enkele talen en dialecten die sterk verwant zijn met het Nederlands (zoals het Zeeuws en het zuidelijke Brabants bijvoorbeeld, en het Afrikaans en het Zweeds). Voorlopig echter blijft het gebruik van *hun* als onderwerp beperkt tot de minder verzorgde spreektaal, de informele omgangstaal.

Tot slot van dit overzicht van enkele eigenaardigheden van het hedendaagse gesproken Nederlands staan we nog even stil bij een uitspraakverschijnsel dat mee

aan de basis ligt voor het bekende feit dat vreemde-taalleerders van het Nederlands, en ook Vlamingen, sommige Nederlanders moeilijk verstaan. Dat is: het snelle spreekritme en het minder zorgvuldige, 'slordige' articuleren, waardoor onbeklemtoonde syllaben en klanken gereduceerd kunnen worden en woorden met elkaar versmelten. Als voorbeeld daarvan laten we hier een 'interview' volgen met Jan Peter Balkenende, die in 2002 minister-president werd, zoals het, bijna fonetisch, werd opgetekend door Jan Kuitenbrouwer in zijn column *Hedenlands in de Volkskrant*:

Schien leuk mezelf even voor te stellen?

Inderdaad, dat lijkt me een goed idee.

Oké. Mijn naam is Jan Peter Balkenende, pootiek leider van 't CDA, kistendemokaat in hartennieren, en in m'n schaarse vrijetijd een fnatiek beoefenaar van de damsport.

Goh, kijk eens aan, dat wisten wij nog niet van u. Meneer Balkenende, zou u in vijftien seconden kunnen zeggen waar het CDA, úw CDA, precies voor staat? *Zou tuuk langer tijd voor willen neme, mals u zegt vattin één zin samen, zouk willenzeggen: respect en vrantwoordekeit. Respect vrelkaar, en voorkaars normen-en-waarden. Vantwoordekeit némen, mrook vrantwoordekeit géven. Voorkaar, maar ook vozzelf.*

Nou ja, en nog twaalf seconden over!

Mak misschien iets aan toevoege: tis tuuk zo dat de kistendeemkatie tijdlang moeik gat heeft, waarnenbeetje uit de gatie, tans zo leek het, maaiziet, dat wneer je met een duik verhaal komt, mensen breid zijn drin meetgaan. Tglijk legt dat tuuk een gote vrantwoordekeit ponze schouders, die we koomde jaren tuuk moeten gaan waarmaken. Zijn wons vanbwust, en gaanwookdoen.

Niet iedereen praat even snel natuurlijk en de ene spreker reduceert in sterkere mate dan de andere, maar zeker is dat steeds minder mensen de behoefte voelen 'keurig' of 'verzorgd' ABN te spreken, en duidelijk articuleren maakt daar toch ook deel van uit.

We hebben hier lang niet alle vernieuwingen opgesomd die zich in het heden-daagse noordelijke Nederlands voordoen, maar we hopen wel duidelijk te hebben gemaakt dat de gedemocratiseerde, informele gesproken standaardtaal van vandaag hoorbaar verschilt van het burgerlijke ABN uit, zeg maar, de jaren '50 of '60.

De tolerantie tegenover variatie in taal is duidelijk gegroeid, vooral op het niveau van de uitspraak. Veel 'nieuwe' vormen zijn afkomstig uit het in Holland gesproken substandaard. Door de verruiming van de norm werd wat eerst 'plat' of 'on-

beschaafd' was later geaccepteerd, of werd wat aanvankelijk een taalfout was later correct, of is het op weg dat te worden. Soms hebben de veranderingen niet direct iets te maken met de verruiming van de norm of de grotere tolerantie, maar laten ze wel zien dat men de laatste decennia erg open staat voor vernieuwingen, vooral als ze prestigieus zijn of een vereenvoudiging vormen.

5.2.2 Toename van tussentaalgebruik en autonome informele standaardisering in Vlaanderen

In 4.4.7 hebben we gezien hoe in Vlaanderen in de 20ste eeuw een algemene taal tot stand is gekomen, waarvoor de norm bewust in het Noorden was gelegd.

Rond 1980 bereikte deze standaardtaal haar grootste verspreiding. Vandaag begrijpt vrijwel iedereen ze, maar ze wordt bijna alleen in (zeer) formele situaties gebruikt, en vooral door hoger opgeleiden. Naast deze Belgische variëteit van het *Standaardnederlands* worden in Vlaanderen nog verschillende andere taalvariëteiten gesproken, die we samenvattend kunnen aanduiden als *dialect*, *regiolect* en *tussentaal*. *Tussentaal* is eigenlijk een verzamelnaam voor allerlei taalvarianten en -variëteiten ergens tussen dialect of regiolect en standaardtaal in.

De laatste decennia doen zich in Vlaanderen op taalgebied twee belangrijke ontwikkelingen voor. Ten eerste is er een duidelijke toename, vooral sinds de jaren '80, van het tussentaalgebruik, zowel in de informele domeinen ten nadele van de dialecten en regiolecten, als in de formele domeinen ten koste van de standaardtaal. En ten tweede lijkt er zich sinds de jaren '90 een autonome standaardisering te voltrekken onder de tussentaalvariëteiten, een proces dat niet gekarakteriseerd wordt door een beweging naar het noordelijke Nederlands toe, zoals voor de standaardtaal in Vlaanderen, maar eerder door een beweging van de sociaal gestigmatiseerde dialecten wég. Wat houden deze ontwikkelingen precies in en waardoor worden ze veroorzaakt?

Vanaf de jaren '70 zijn steeds meer Vlaamse ouders hun kinderen niet meer in het dialect gaan opvoeden, maar in een taal die daar zo ver mogelijk af staat, een taal die verzorgd en 'beschaafd' moest klinken. Dat is meestal geen (echt) Standaardnederlands, want daarvoor kennen en beheersen ze dat niet goed genoeg en voelen ze er zich niet voldoende in op hun gemak (het bekende 'zondagspak-gevoel'). Het is een taal tussen dialect en ABN in, en die tussentaal is van veel kinderen de moedertaal geworden.

In dezelfde periode, maar duidelijker nog in de jaren '80, zijn steeds meer Vlamingen ook voor contacten met vrienden, kennissen, collega's, bekenden enz. het dialect gaan opgeven. Ze zijn een minder 'platte' en wat algemener verstaanbare

variëteit gaan spreken, een regiolect, of een taal die nog verder van de dialecten af staat en verzorgd klinkt, maar toch geen Standaardnederlands is. Dat laatste vinden ze immers veel te formeel voor die situaties, te onvertrouwd en vreemd ook. De taal die ze zijn gaan spreken, is een duidelijk als Vlaams te herkennen tussentaal.

In de loop van de jaren '90 is het tussentaalgebruik ook in (semi-)formele domeinen doorgedrongen, zoals in interviews op radio en tv bijvoorbeeld. Vandaag is tussentaal voor veel Vlamingen een valabel alternatief geworden voor zowel dialect als standaardtaal, een passe-partout die in vrijwel alle niet al te formele situaties gesproken wordt en die jongeren ook schrijven in informele berichten als sms-jes en e-mails, waarin de spreektaal wordt nagebootst.

Toch maken tussentaalsprekers die ook de standaardtaal beheersen nog regelmatig en efficiënt gebruik van de standaardvariëteit, vooral bij officiële gelegenheden of in andere (zeer) formele omstandigheden. Vlamingen die nooit tussentaal gebruiken, maar enkel dialect of standaardtaal, of beide, vormen een kleine minderheid.

Welke factoren spelen een rol in de doorbraak van het tussentaalgebruik in Vlaanderen?

- (1) De belangrijkste factor is de negatieve attitude tegenover het dialect, die in Vlaanderen ontstaan is vanaf het einde van de jaren '60, door de campagne die ertegen werd gevoerd op school en in de media en door de sociale stigmatisering van dialectgebruik (zie in 4.4.7 en 5.1.3).
- (2) Een tweede factor is de toegenomen mobiliteit, die een ruimere verstaanbaarheid eiste dan de lokale dialecten bieden.
- (3) Als men dialect wil vermijden omdat het sociaal geconnoteerd en beperkt verstaanbaar is, dan is de standaardtaal in principe de aangewezen variëteit, maar te weinig Vlamingen beheersen het Standaardnederlands in voldoende mate om het in alle omstandigheden te gebruiken. Bovendien is er ook tegenover deze variëteit een negatieve houding. Die is het gevolg van het feit dat vele Vlamingen het Standaardnederlands zien als een van bovenaf, vanuit het onderwijs en een intellectuele en culturele elite opgelegde norm, en de distantie die de Vlaming bewaart ten opzichte van het gezag is legendarisch. Ze is ook te wijten aan de strenge, schoolmeesterachtige manier waarop alles wat van de standaardtaalnorm afweek door leraren of 'taaltuiniers' gecorrigeerd werd, wat bij de meeste Vlamingen tot grote taalonzekerheid heeft geleid en tot het negeren van de standaardtaal voor dagelijks gebruik. Ook wordt Standaardnederlands vaak met Nederland geassocieerd, en er bestaan nog steeds anti-Hollandse sentimenten in Vlaanderen.
- (4) Een conglomeraat van factoren is verbonden met de economische en politieke ontwikkelingen. Vlaanderen heeft in de afgelopen vier decennia een grote

economische expansie gekend, waardoor het welvaartspeil in belangrijke mate gestegen is. Het Vlaamse gewest is het rijkste deel van België geworden. Bovendien heeft het, door de federalisering van België die in 1970 op gang is gekomen (zie in 4.1.6), op vele gebieden – zoals cultuur en taalgebruik, onderwijs, economie, ruimtelijke ordening, verkeer, milieu, landbouw enz. – zelfbestuur verworven. En de historische, in de 19de eeuw begonnen taalstrijd is gestreden en gewonnen (zie in 4.4.5). Het zelfbewustzijn van de Vlamingen is door deze economische, politieke en culturele emancipatie sterk gegroeid. Dat gaat gepaard met een zekere zelfgenoegzaamheid en regionalisering, wat bijvoorbeeld tot uitdrukking komt in de slogan “Wat we zelf doen, doen we beter”, die in de jaren ’80 werd bedacht door de toenmalige minister-president van de Vlaamse regering, Luc Van den Brande. Taal is een belangrijk uitdrukkingsmiddel van regionale identiteit. Dat Vlamingen een eigen Vlaamse taal willen, zoals die in tussentaal gestalte krijgt, een taal waarin ze zich op hun gemak voelen en zichzelf herkennen en waarmee ze zich van Nederland kunnen onderscheiden, is een uiting van regionale identiteitsdrang. De verzelfstandiging van Vlaanderen heeft het taal-autocentrisme bevorderd. Er is de laatste decennia duidelijk een afnemende bereidheid het noordelijke Nederlands (in alles) te volgen.

- (5) Ten slotte hebben ook veranderingen in het Vlaamse medialandschap een belangrijke rol gespeeld in de doorbraak van het tussentaalgebruik. In 1989 werd het televisie-monopolie van de openbare omroep, de Belgische Radio en Televisie of BRT (vanaf 1998: Vlaamse Radio en Televisie – VRT), doorbroken en startte de Vlaamse Televisie Maatschappij (VTM), een commerciële omroep, met uitzendingen. Om hoge kijkcijfers te halen en adverteerders te kunnen aantrekken, programmeerde VTM niet alleen recente speelfilms maar ook veel populaire soaps, (vragen)spelletjes en andere ontspanningsprogramma’s. De meeste acteurs in deze soaps en vele deelnemers aan de spelletjes en amusementsprogramma’s spraken de taalvariëteit die in Vlaanderen gebruikelijk was: tussentaal. De televisie, de BRT, was tot dan toe altijd een van de belangrijkste standaardtaalverspreiders geweest, maar vanaf het einde van de jaren ’80 werd televisie, via VTM, de belangrijkste tussentaalverspreider. En ook op de BRT deed deze variëteit geleidelijk haar intrede in soaps en dergelijke, en op de radio in reclameboodschappen. Alleen in het journaal, in actualiteitenprogramma’s, documentaires en uitzendingen met een hoog cultureel gehalte werd en wordt nog duidelijk naar standaardtaalgebruik gestreefd. De talrijke voorbeelden van Vlaamse tussentaal in de media dragen niet alleen bij tot de verspreiding ervan, maar verlenen er ook een zekere legitimatie aan. Het verschijnen van VTM in het Vlaamse medialandschap had nog een ander gevolg. Vele Vlamingen die voordien naar de Nederlandse televisie-omroepen

keken, vooral voor de speelfilms en de entertainmentprogramma's, deden dat nu veel minder of niet meer, ze hadden immers VTM. Ze verloren daardoor het (passieve) contact met het noordelijke Nederlands.

Niet iedereen is blij met de Vlaamse tussentaal. In 1989 gebruikte de journalist en auteur Geert Van Istendael er in zijn boek *Het Belgisch labyrint* de term *Verkavelingsvlaams* voor, omdat het veel gesproken wordt in *verkavelingen*: nieuwbouwwijken in de buurt van grote steden, waar mensen uit verschillende streken bij elkaar wonen. *Verkavelingsvlaams* is volgens Van Istendael "iets vuils, (...) de taal van een nieuwsoortig, door en door vals Vlaams zelfvertrouwen, (...) een taal die uit angst voor dialect en uit angst voor het Nederlands is geboren, een wangedrocht (...), (de) taal van de Vlaamse intellectuele luiheid." Er werden nog andere negatieve, denigrerende benamingen bedacht, zoals *soap-Vlaams*, *koetervlaams*, *sloddertaal*, *Vlenderlands*, waarmee de Vlaamse tussentaal als weinig serieus of prestigieus werd gestigmatiseerd. Overigens kan ook de term *tussentaal* een negatieve connotatie hebben: hij kan worden opgevat als een verwijzing naar iets dat 'vis noch vlees' is, een soort van halftaal. Zeker in zijn diminutievorm, *tussentaaltje*, klinkt het denigrerend en wordt het door velen ook met die bedoeling gebruikt. Neutralere benamingen zijn: *Schoon Vlaams*, *Vlaams Nederlands*, *Standaardvlaams*, *Algemeen Vlaams*. Maar sommige daarvan suggereren een eenheid die er (nog) niet helemaal is.

Aan het einde van de jaren '80 en in het begin van de jaren '90 heeft er in Vlaanderen een 'discussie' of 'debat' plaatsgevonden, vooral onder taalkundigen en gevoerd via opiniërende artikelen, over de taalpolitieke vraag welke norm met betrekking tot het taalgebruik in Vlaams België gepropageerd moest worden, en in het bijzonder, of Nederlandstalig België zich zonder meer op de norm van de bestaande noordelijke standaardtaal moest oriënteren, dan wel of er ruimte was voor een eigen Vlaamse verzorgde taalvariëteit. In de discussie werden verschillende standpunten ingenomen, gaande van uitgesproken *particularisme*, dat wil zeggen stellingname voor een eigen Vlaamse variëteit van het Nederlands, tot duidelijk *integrationisme*, voor een volledige overname van het Noord-Nederlands dus, met een rijke schakering van genuanceerde houdingen daar tussenin.

De integrationisten vonden dat de Vlaamse tussentaal te sterk afwijkt van de gesproken standaardtaal en dat ze daardoor de eenheid van het taalgebied in het gedrang brengt. Ze beschouwden tussentaal als linguïstisch en cultureel inferieur. Ze zagen de Vlaamse tussentaal als een getuigenis van een blijvend provincialisme, dat de Vlamingen verhindert zich talig volledig te emanciperen, of als het mislukte resultaat van een standaardtaal-leerproces waarin men uit luiheid of omdat men niet beter kan ergens halverwege is 'blijven steken'. Ze pleitten voor een 'hervernederlandsing' van de cultuur in Vlaanderen.

De voorstanders van een eigen Vlaamse taal gingen uit van de vaststellingen dat het Nederlands in Vlaanderen op tal van punten verschilt van dat in het Noorden en dat uit sociolinguïstisch onderzoek is gebleken dat de overgrote meerderheid van de Vlamingen niet *wil* spreken zoals de Nederlanders. Zij stelden voor dat deskundigen de ontwikkeling van het Vlaamse Nederlands in kaart zouden brengen en dat op basis daarvan de algemene omgangstaal voor Vlaanderen zou worden vastgesteld.

Er waren ook verschillende meer genuanceerde houdingen in de discussie. De belangrijkste daaronder ging uit van het realistische standpunt dat er altijd wel Noord/Zuid-verschillen zullen blijven bestaan, al was het maar door het behoren tot een andere natie, en pleitte voor een geleidelijk toenemende convergentie met het Noorden, waarbij de lat (de norm) op een steeds grotere maar tegelijk aantrekkelijke en haalbare hoogte moest worden gelegd, en waarbij de gestandaardiseerde Vlaamse uitspraak en bepaalde Belgische institutionele termen en supra-regionale Vlaamse woorden aanvaard moesten worden.

Of deze discussie enig effect heeft gehad op de Vlaamse taalgebruikers is onduidelijk. Wel kan men vaststellen dat de meeste Vlamingen, met inbegrip van de politici, vandaag de Belgische vorm van het Standaardnederlands, het *VRT-Nederlands* of precieser het *Journalnederlands*, blijven erkennen als hoogste taalvariëteit, als *officiële* spreek- en vooral schrijftaal, maar dat ze als omgangstaal een 'verzorgde', supra-regionale *Vlaamse* variëteit hanteren. Die Vlaamse omgangstaal is vrij algemeen geaccepteerd. Het gebruik ervan wordt vrijwel nergens maatschappelijk, economisch of professioneel bestraft. Er is geen sociaal-economische noodzaak – behalve in officiële of andere (zeer) formele omstandigheden – om Standaardnederlands te spreken, integendeel: de Vlaamse omgangstaal wordt méér geapprecieerd. Alleen voor bepaalde functies, zoals bij radio en televisie (voor journalisten en presentatoren), in de culturele sector en in het onderwijs, wordt een goede kennis van het Standaardnederlands geëist. Maar de corrigerende stem van onderwijzer of leraar Nederlands is toch milder geworden. En de taalverzorgende activiteiten in kranten, radio en tv, die in de jaren '60 en '70 legio waren (zie in 4.4.7), zijn verdwenen of sterk ingekrompen.

Tot het midden van de jaren '90 ongeveer beperkten taalkundigen zich veelal tot opiniërende artikelen *voor* of *tegen* tussentaal, maar sinds enkele jaren zijn ze deze variëteit ook meer gaan onderzoeken en beschrijven. In veel (deel)beschrijvingen wordt melding gemaakt van een aan de gang zijnde autonome standaardisering. De toename van het tussentaalgebruik in informele en (semi-)formele domeinen kan gezien worden als een vorm van *uitbreiding*, een eerste stap in het standaardiseringsproces. Verder zijn er twee tendensen te herkennen in de standaardisatie van de Vlaamse omgangstaal: er wordt gestreefd naar een duidelijk onderscheid

met de (sociaal gestigmatiseerde) dialecten en men zet zich af tegen het noordelijke Nederlands. Er vindt een uniformering plaats waarbij de tussentaalsprekers uit het Vlaamse taalcentrum, dat is de as Antwerpen-Brussel met Mechelen en ook Leuven (in het Brabantse dialectgebied), de toon aangeven: tussentaalsprekers uit andere regio's passen zich in tal van details aan dit taalcentrum aan, waardoor de interne variatie binnen Vlaanderen afneemt.

De tendens tot afstand nemen van de dialecten komt het sterkst tot uiting in het domein van de uitspraak. Tussentaalsprekers vermijden bewust dialectklanken en zoeken zoveel mogelijk aansluiting bij de al sinds langere tijd tot stand gekomen en algemeen aanvaarde *Vlaamse* uitspraaknorm van de standaardtaal (zie in 4.4.7.1). Toch vertoont de uitspraak van de Vlaamse omgangstaal ook enkele (veelal Brabantse) regio-kenmerken, zoals het weglaten van de slot-*t* in *wa(t)*, *nie(t)*, *goe(d)*, *da(t)*, het niet uitspreken van de *h* (bijvoorbeeld in 't *(h)art van (H)olland*) en het weinig of niet diftongeren.

In tegenstelling tot de uitspraak vertoont de grammatica van de Vlaamse omgangstaal erg veel regionale kenmerken en structuren, die vooral afkomstig zijn uit het taalcentrum. In dit domein is de afstand met de standaardtaal het grootst. In de morfologie valt de verbuiging op, de zogenoemde genus-*n*, van de attributieve woorden (lidwoorden, bijvoeglijke naamwoorden, aanwijzende en bezittelijke voornaamwoorden en het vragend voornaamwoord *welk*) die voor een mannelijk enkelvoudig zelfstandig naamwoord staan, beginnend met een vocaal, *d*-, *b*-, *t*- of *h*- of dat voorafgegaan wordt door een woord dat met deze klanken aanvangt. Bijvoorbeeld *ne schonen (h)ond*, *nen dikken bakker*, *mijnen auto*. Er is een resolute keuze voor *gij/ge* bij de voornaamwoorden van de tweede persoon. De daarbij horende reduplicatieve bindingen *wildegij* en *(h)ebdegij* in plaats van *wilt gij* en *hebt gij* hebben zich over geheel Vlaams-België verspreid. De werkwoordvervoeging vertoont van de standaardtaal afwijkende vormen als *ik gaan* en *ik zien*. En diminutieven worden systematisch met *-ke* gevormd: *zoeteke*, *boomke*, *boekske*.

Ook de syntaxis bevat talrijke regio-kenmerken. Voorbeelden zijn het redundant-versterkend *da(t)* na onderschikkend voegwoord (b.v. in '*k weet nie(t) of da(t) ze gaan betalen*'), de dubbele negatie (*ik doen da(t) nie(t) graag nie(t) meer*) en de beknopte doelzin met *voor* (*ik gaan naar (h)uis voor wa(t) te rusten*).

De woordenschat van de Vlaamse omgangstaal komt grotendeels overeen met die van de zuidelijke standaardtaal (zie in 4.4.7.2), maar bevat ook een aantal niet-standaardtalige, meer of minder algemeen verspreide supra-regionale woorden. Voorbeelden zijn *nagel* 'spijker', *kleed* 'jurk', *hesp* 'ham', *ne keer* 'eens', gallicismen als *kader* 'lijst', *park* '(kinder)box', *solden* 'koopjes', purismen als *stortbad* 'douche', hypercorrectismen als *noemen* 'heten' (b.v. in *(h)oenomdegij?*) en expansieve Bra-

bantismen als *pinnekesdraad* ‘prikkel draad’, *schrijnwerker* ‘timmerman’, *kieken* ‘kip’, *efkens* ‘eventjes’, *goesting* ‘zin’ en *valling* ‘verkoudheid’. Deze niet-standaardtalige woordenschat vertoont een vrij grote regionale en persoonsgebonden variatie. Het is waarschijnlijk het minst stabiele onderdeel van de tussentaal.

De Vlaamse tussentaal, of beter *omgangstaal*, is door het geschetste autonome informele standaardiseringsproces een zelfstandige grootheid aan het worden. Ze is nu al moedertaal van veel dialectlozen en doeltaal van de meeste dialectsprekers. Het is een gesproken taalvariëteit die functioneel algemeen inzetbaar is in alle niet al te formele domeinen.

De huidige taalsituatie in Vlaanderen vertoont een diglossie-karakter: in informele en semi-formele situaties wordt meestal en met veel succes Vlaamse *omgangstaal* gesproken, maar in (zeer) formele spreektaalsituaties en als schrijftaal is de Belgische variëteit van de *standaardtaal* aangewezen.

Tot het talige repertoire van veel Vlamingen behoort naast de omgangstaal dus ook de standaardtaal (en eventueel een of ander dialect). Van allebei (of alledrie) maken ze efficiënt gebruik, hoewel de standaardtaal vaak de variëteit is die het minst goed wordt beheerst.

De functionele tweetaligheid van veel Vlamingen kan worden gezien als de bevestiging van de officiële status van het Standaardnederlands in Vlaanderen en als de concrete realisering van de oude wens tot een eigen Vlaamse omgangstaal.

De autonome standaardisering van de tussentaal moet dan ook worden beschouwd als een *complementaire* standaardisering van een informele spreektaal naast de bestaande officiële standaardtaal.

5.2.3 Groeit het Nederlands van Noord en Zuid uit elkaar?

Deze vraag kan niet met een eenvoudig *ja* of *nee* worden beantwoord. We moeten een onderscheid maken tussen de *formele* en de *informele* taal, en daarbinnen ook tussen de verschillende onderdelen van het taalsysteem.

Verschillende onderzoekers hebben aangetoond dat de overeenkomsten tussen de *formele standaardtaal* in Nederland en in Vlaanderen, zowel in haar gesproken als in haar geschreven vorm, in de loop van de 20ste eeuw op het gebied van de grammatica en de woordenschat steeds groter zijn geworden. Ook in de laatste decennia was dat het geval. Deze convergentie is vooral te danken aan het feit dat het Vlaamse standaardtaalgebruik opgeschoven is in de richting van het Nederlandse (zie ook in 4.4.7). Wel moet er in het Zuiden recent een groeiende tolerantie worden gesignaleerd voor typisch Vlaamse woorden.

Het uitspraakdomein geeft een ander beeld te zien. In Vlaanderen is er voor het Standaardnederlands een duidelijk omliggende, eigen uitspraaknorm tot stand gekomen (zie ook in 4.4.7.1), die te horen is in het VRT-Nederlands. Deze uitspraak is de laatste decennia vrijwel onveranderd gebleven. In Nederland daarentegen hebben zich sinds de jaren '50 een aantal uitspraakveranderingen voorgedaan (zie in 5.2.1), die de Vlamingen beslist niet willen overnemen. Voor de uitspraak van de standaardtaal is er dus sprake van een verschil in uitspraaknorm tussen Nederland en Vlaanderen, en van een partiële verdere divergentie, die toe te schrijven is aan de recente unilaterale uitspraakveranderingen in het Noorden.

Kortom: de formele taal in Nederland en Vlaanderen groeit (verder) naar elkaar toe, behalve in de uitspraak.

Het *informele gesproken Nederlands* in Noord en Zuid daarentegen groeit onmiskenbaar uit elkaar. De omgangstaal in Nederland en die in Vlaanderen kennen elk een eigen evolutie en beide bewegingen gaan niet in dezelfde richting. De resultaten van die ontwikkelingen liggen dan ook ver uit elkaar.

De veranderingen in de uitspraak en de grammatica die zich de voorbije decennia (door een verruiming van de norm) in Nederland hebben voorgedaan (zie in 5.2.1), en waarop we hierboven in verband met de uitspraak van de formele taal al hebben gewezen, manifesteren zich sterker en zijn talrijker in de omgangstaal dan in de formele taal. Deze recente noordelijke veranderingen zijn in Vlaanderen voor een gedeelte onbekend en worden voor de rest categorisch afgewezen. Ze worden in geen geval overgenomen. De noordelijke omgangstaal drijft daardoor van het taalgebruik in Vlaanderen weg.

De omgangstaal in Vlaanderen groeit niet naar het noordelijke Nederlands toe, zoals wel het geval is met de formele taal (behalve wat de uitspraak betreft). De Vlaamse omgangstaal vertoont in alle onderdelen van het taalsysteem juist grote verschillen met het noordelijke Nederlands, en dus ook met de standaardtaal in Vlaanderen (behalve in de uitspraak). Wat de uitspraak betreft, sluiten sprekers van de Vlaamse omgangstaal zich zoveel mogelijk aan bij de algemene zuidelijke uitspraaknorm, maar ze vertonen toch een aantal regionale eigenaardigheden (zie in 5.2.2). De grammatica van de omgangstaal in Vlaanderen bevat veel regionale elementen en structuren en wijkt daardoor niet alleen af van het noordelijke Nederlands, maar ook van de standaardtaal in het Zuiden. En het lexicon bevat veel woorden die in Nederland onbekend of ongebruikelijk zijn, en waarvan een groot aantal ook in Vlaanderen niet tot de standaardtaal worden gerekend. Kortom: de afstand tussen de Vlaamse en de Nederlandse omgangstaal is zeer groot. Maar ook de afstand tussen de omgangstaal en de formele taal in Vlaanderen is groot, groter dan die tussen de omgangstaal en de formele taal in Nederland.

Een gevolg van het uit elkaar groeien van de omgangstaal in Noord en Zuid is, dat informeel pratende Nederlanders en Vlamingen elkaar hoe langer hoe slechter verstaan. Het komt regelmatig voor dat Vlamingen op de Nederlandse tv en Nederlanders op de Vlaamse beeldbuis voor een goed begrip ondertiteld moeten worden. De eventuele nadelige gevolgen van deze divergentie van de omgangstaal voor de taaleenheid van Nederland en Vlaanderen, voor de positie van het Nederlands in Europa, en voor de talrijke vreemde taal-leerders van het Nederlands, worden in hoofdstuk 7 besproken.

5.3 Groepstalen als afspiegeling van de Nederlandse en de Vlaamse samenleving

Zoals in de meeste grote samenlevingsverbanden overal ter wereld zijn er ook in de Nederlandse en de Vlaamse maatschappij verschillende groepen en groepjes te herkennen, gevormd door mensen met gemeenschappelijke kenmerken, activiteiten, belangen en waarden. Groepen kunnen worden bepaald door sociale klasse, vak of beroep, geslacht, leeftijd, etniciteit, enz. Zulke groepen ontwikkelen vaak eigen taalvariëteiten of taalkenmerken, die de banden tussen de groepsleden bevestigen en versterken en de verschillen met andere groepen markeren. In het geval van vaktalen dienen ze vooral om de groeps-interne communicatie zo efficiënt mogelijk te laten verlopen. En soms dient een groepstaal ook om buitenstaanders buiten te sluiten of om de activiteiten van de leden van de groep voor anderen verborgen te houden. In het laatste geval spreken we van geheimtalen.

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste Nederlandse groepstalen. *Groepstalen* of *sociolecten* zijn dus taalvariëteiten die samenhangen met sociologische categorieën in de meest ruime opvatting (b.v. sociale klasse, vak of beroep, etnische groep, enz.) of met biologisch bepaalde categorieën die sociologische consequenties hebben (sekseverschillen, leeftijdsverschillen). Ze geven als het ware een talig beeld van de structuur en stratificatie van de Nederlandse en de Vlaamse samenleving.

5.3.1 Taalvariëteiten die samenhangen met sociale klasse

Bepaalde taalvariëteiten of taalvarianten zijn in de loop van de laatste anderhalve eeuw met de lagere maatschappelijke klassen geassocieerd geraakt. Dat is vooral het geval met de oude dialecten en dialectverschijnselen in grote steden, wat het duidelijkst te merken is in de Randstad. In Den Haag bijvoorbeeld hebben de

‘deftige’ burgers in de tweede helft van de 19de eeuw steeds meer de typisch Haagse dialectklanken en -vormen opgegeven en zijn ze uit distinctiedrang de (standaard)uitspraak en -vormen van de elite gaan gebruiken, waarmee ze zich konden onderscheiden van de dialectsprekende lagere klassen. Haagse dialectverschijnselen, zoals de monoftongische uitspraak van *ei* (b.v. *mèèd* in plaats van *meid*), het samenvallen van het bezittelijk voornaamwoord en de objectsvorm van het persoonlijk voornaamwoord (b.v. *me boek* en *dat is van mijn*) en het gebruik van *leggen* zowel voor *leggen* als *liggen*, werden voortaan als ‘plat’ beschouwd, want ze kwamen vooral nog voor in de ‘lagere’ regionen van de bevolking. Parallele ontwikkelingen hebben zich voorgedaan in Amsterdam, Haarlem, Leiden enz.: de oude stadstalen of de fonologische en morfologische restanten daarvan raakten er geassocieerd met de lagere klassen. Plat-Haags, plat-Amsterdams, plat-Leids enz. noemen we *sociodialecten*, omdat ze zowel samenhangen met een sociale groep als met de stad waar de sprekers ervan vandaan komen. Het gaat daarbij telkens om dezelfde maatschappelijke groep, maar om stadsdialecten die onderling verschillen vertonen.

Taalvormen die met lagere sociale klassen zijn geassocieerd, worden doorgaans laag gewaardeerd. Men vindt ze ‘plat’, ‘lelijk’, ‘onbeschaafd’. De klasse- tegenstellingen hebben vandaag echter veel van hun scherpte verloren. ‘Plat’ praten wordt tegenwoordig minder met sociale klasse en eerder met opleidingsniveau verbonden. En in 5.2.1 hebben we gezien dat door de democratiserings- en informaliseringstendensen in de Nederlandse maatschappij de laatste decennia een aantal ‘platte’ taalverschijnselen in de informele gesproken standaardtaal zijn doorgedrongen.

Distinctiedrang, de behoefte tot sociale onderscheiding, waarop we hierboven voor de burgerij hebben gewezen, heeft er ook toe geleid dat de hogere klassen in Nederland, de maatschappelijke elite, zich door middel van wat we ‘een afwijking naar boven toe’ zouden kunnen noemen, van de standaarduitspraak en dus van de ‘gewone’ burgers zijn gaan distantiëren. Hierdoor is een soort van *superstandaard*-taal ontstaan, die naargelang van het waardeoordeel wordt aangeduid als ‘gedistingeerd’ dan wel ‘geaffecteerd’ of ‘bekakt’. De *superstandaard*uitspraak wordt vooral gekenmerkt door een extra spierspanning en energie bij de articulatie, wat vaak omschreven wordt met de metafoor van de ‘hete aardappel in de keel’ of de ‘sherry in de stem’. Typisch is de nogal open uitspraak van de *e* en de *o*, die enigszins in de richting van de *a* gaat: *tennissen* klinkt dan als *tannissen*. Die *a*-achtige uitspraak kan een reactie zijn op de ‘volkse’ neiging om de *e* en de *o* nogal gesloten, *i*- of *oe*-achtig uit te spreken. Typisch is ook het verzet tegen natuurlijke vernieuwingstendensen in de articulatie, zoals b.v. de tendens tot diftongering van de lange monoftongen *ee* en *oo* waarop we in 5.2.1 hebben gewezen, en die bij de eli-

te niet voorkomt. Verder kent de *superstandaardtaal* ook een aantal lexicale indicatoren als *taartje* in plaats van *gebakje*, *biertje* in plaats van *pilsje*, *broek* in plaats van *pantalon*, en gebruiken de sprekers ervan graag woorden van Franse afkomst: men draagt *dessous* en geen *ondergoed*, en *juwelen* zijn *bijoux*.

Naar het taalgebruik van de hogere klassen in Nederland is (nog) niet veel onderzoek gedaan, maar het lijkt er wel op dat het weinig of geen regionale variatie vertoont en dus uitsluitend sociaal gebonden is. Zeker is dat ‘bekakt’ spreken in de Nederlandse maatschappij evenals ‘plat’ praten met gemengde gevoelens wordt beluisterd.

5.3.2 Taalvariëteiten die samenhangen met vak, beroep of wetenschap

De beoefenaars van vrijwel elk beroep, vak of wetenschapsgebied hebben hun eigen terminologie en soms ook nog andere taaleigenaardigheden. We duiden ze aan met de overkoepelende benaming *vaktaal*. Ook liefhebberijen, hobby's en sporten kunnen hun eigen speciale woordgebruik hebben: de talen van bijvoorbeeld postzegelverzamelaars, voetballers en wielrenners noemen we *bezigheidstalen*. Er zijn meer dan 500 Nederlandse vaktalen. Sommige daarvan zijn erg oud, zoals de conservatieve beroepstalen van het recht of het notariaat. Maar de meeste zijn jong, want ze hebben betrekking op veelal nieuwe vakgebieden, innoverende technieken, cumulatieve wetenschappen en veranderende communicatietechnieken.

5.3.2.1 Evolutie en kenmerken van de Nederlandse vaktalen

Nederland en Vlaanderen evolueerden in de afgelopen eeuw van een agrarisch-ambachtelijke over een technisch-industriële naar een post-industriële hightech samenleving. Deze maatschappelijke omwentelingen hebben een grote invloed gehad op de ontwikkeling van de Nederlandse vaktalen.

Voor de Tweede Wereldoorlog nam de agrarische wereld – en dus ook de vaktaal van het boerenbedrijf – in de Nederlandse en de Vlaamse maatschappij een centrale plaats in: meer dan de helft van de beroepsbevolking was immers direct of indirect betrokken bij de veeteelt en de land- of tuinbouw. In die agrarische samenleving was de werkverdeling zodanig dat de meeste beroepen gericht waren op het boerenbedrijf of er zich als verdere specialisaties uit losmaakten (b.v. de wagenmaker, smid, molenaar, brouwer, mandenvlechter enz.). Voor de betrokken vaktalen betekende dat, dat ze nauw met elkaar verwant en tegelijkertijd in de lokale gemeenschap vrij algemeen bekend waren. De oude ambachts- en bezigheidstalen en de agrarische terminologie, samen aangeduid als *traditionele* vaktalen, waren ook stevig verankerd in de diverse streektalen. De meeste traditionele

vakterminologieën functioneerden dus binnen het fonologische, morfologische en syntactische systeem van de verschillende dialecten. De zogenoemde geheimtalen (van dieven, rondtrekkende marktkramers enz.), die alle verdwenen zijn, vormden daarop in beperkte zin een uitzondering: sommige, zoals het Bargoens bijvoorbeeld, hadden namelijk enkele aparte (mor)fonologische en/of semantische kenmerken. Door de verwevenheid met de dialecten en door het relatieve isolement van de verschillende toenmalige woon- en werkgemeenschappen, was (is) de terminologie van de traditionele vaktalen regionaal vaak sterk gedifferentieerd.

De jaren na de Tweede Wereldoorlog betekenden een keerpunt op tal van terreinen. De technisch-industriële ontwikkeling en de vooruitgang en specialisatie in de wetenschappen brachten een groot aantal nieuwe vaktalen met zich mee, onder andere van de informatica en de ruimtevaarttechnologie, en maakten de bestaande gecompliceerder, zoals die van de chemie, de biologie, de geneeskunde. Anderzijds leidden een aantal maatschappelijke veranderingen ertoe dat de oude ambachten en beroepen veel beoefenaars verloren, vaak zelfs helemaal verdwenen of gedeeltelijk een andere vorm en inhoud kregen (b.v. het boerenbedrijf). Op die manier verloren de traditionele vaktalen na 1950 veel terrein. Sommige bestaan niet meer en liggen alleen nog in het geheugen van de oudste generaties opgeslagen (en in vaktaalwoordenboeken – zie 5.4). De nieuwe of vernieuwde terminologieën echter, samen aangeduid als *moderne* vaktalen, kenden vanaf de jaren '60 een explosieve groei en werden naarmate de graad van specialisatie binnen het vak steeg ook steeds complexer en abstracter. Die vaktaalboom (dat wil zeggen kwantitatieve toename door creatie, uitbreiding en specialisatie van vakgebieden), de grotere complexiteit en abstractie van de vaktalen en het feit dat er vandaag veel intenser (internationaal) contact is tussen vakmensen onderling, hebben ertoe geleid dat de toegepaste linguïstische disciplines van de terminologie en de terminografie steeds meer aan belang winnen en dat normalisatie een absolute noodzaak is geworden om een Babylonische spraakverwarring in de vaktalen alsnog te voorkomen (zie in 5.3.2.2).

De moderne vakterminologieën functioneren – in tegenstelling tot de traditionele – niet binnen de verschillende dialectsystemen, maar in dat van de standaardtaal. In de hedendaagse Nederlandse vaktalen worden dus dezelfde regels gehanteerd als in het AN, alleen is de frequentie van bepaalde verschijnselen anders. Zo komen in de technisch-wetenschappelijke taal, bijvoorbeeld, meer lange samenstellingen en preciserende tussenzinnen voor dan in het AN, wat te verklaren is vanuit een streven naar volledigheid, exactheid en eenduidigheid. Ook zijn passiefconstructies en naamwoordstijl frequenter, te verklaren vanuit een streven naar objectiviteit en neutraliteit. Uitroepen, tussenwerpsels en het persoonlijk voor-naamwoord *ik* daarentegen, treft men er zelden of niet in aan. Vaktaalstijl is overi-

gens een brede vlag die een gevarieerde lading kan dekken. Vaktaalteksten kunnen namelijk niet alleen volgens de vakgebieden worden onderscheiden, maar ook volgens de specialisatie- en moeilijkheidsgraad binnen elk vakgebied zelf. Zo zijn de taalconventies voor een zuiver theoretische wetenschappelijke tekst anders dan voor teksten uit de toegepaste wetenschap en de technologie. Tevens zal het taalgebruik variëren naarmate de tekst zich tot een ander doelpubliek – vakspecialist of geïnteresseerde leek – richt. Elke vaktaal en elk niveau daarbinnen heeft dus zijn eigen stijl en terminologie. Deze laatste, de woordenschat die specifiek is voor ieder vakgebied, onderdeel of niveau, vormt het opvallendste verschil tussen vaktaal en algemene taal. Toch komt die vakterminologie meestal tot stand via naamgevingsprincipes – zoals metaforie, metonymie en dergelijke – die men ook in het AN aantreft (zie in 4.5.4), of via ontlending uit het AN met betekenisvernaauwing of -verruiming. In sommige vaktalen, bijvoorbeeld van de geneeskunde, wordt veel gebruik gemaakt van woorden of elementen ontleend aan de klassieke talen (*cardiogram*, *multiple sclerose*, *seropositief* enz.). In het bedrijfsmanagement, de computersector, de mediawereld, de advertising, de popmuziek, de technologie, de exacte wetenschappen worden voor nieuwe begrippen steeds vaker de Engelse vaktermen overgenomen. Bovendien neemt in deze domeinen het gebruik van het Engels als voertaal hand over hand toe (zie verder in 5.3.2.3).

5.3.2.2 *Communicatieproblemen met vaktalen*

Een ernstig probleem voor de vaktaalcommunicatie, niet alleen in het Nederlandse taalgebied, vormt de enorme wildgroei aan vaktermen. Het aantal wetenschappelijke disciplines groeit gestaag en ook de specialisatie wordt almaar groter. Bij nieuwe ontwikkelingen op wetenschapsgebied of bij nieuwe producten worden vaak lukraak en door verschillende instanties termen ontwikkeld, waardoor het voorkomt dat binnen één vak en taalgebied of zelfs binnen één bedrijf of instelling verschillende termen worden gebruikt voor hetzelfde begrip. Dit leidt onvermijdelijk tot terminologische verwarring. Voor een eenvoudig toestelletje als een lichtsakelaar bijvoorbeeld komen in het AN vier verschillende benamingen voor: *kipschakelaar*, *wipschakelaar*, *tumbler* en *tuimelschakelaar*. Typisch voor het Nederlandse taalgebied zijn ook de talrijke Noord/Zuid-varianten. In de verzekeringsbranche spreekt men in Nederland bijvoorbeeld van een *all risk-polis* en in Vlaanderen van een *omniumverzekering*. Om spraakverwarring te vermijden en om de vaktaalcommunicatie zo efficiënt mogelijk te doen verlopen, wordt een beroep gedaan op specialisten van het terminologiewerk en de normalisatie.

Terminologiewerk houdt in: het analyseren van (vak)begrippen, het bepalen van begripsinhouden, het onderzoeken van verbanden tussen begripsinhouden, het

ontwerpen van begrippenstelsels, het beschrijven van begrippen in definities, het benoemen van begrippen met een term of een symbool, het selecteren van geschikte woorden of woordelementen om termen te vormen, het creëren van correcte nieuwe termen, enz. Er zijn twee soorten terminologiewerk: descriptief en prescriptief. De eerste onderzoekt de bestaande relaties tussen termen en begrippen in de verschillende vakgebieden. De tweede schrijft voor welomschreven begrippen vaste termen voor. Hierbij sluit de normalisatie nauw aan. Normalisatie is het opstellen en toepassen van regels om eenheid te scheppen op gebieden waar verscheidenheid overbodig en ongewenst is. Het doel van het normaliseren van vakterminologie is dus het tegengaan van overbodige termenverscheidenheid.

In het Nederlandse taalgebied wordt het normalisatiewerk uitgevoerd door de terminologiecommissies van het Nederlands Normalisatie-instituut (NNI) en het Belgisch Instituut voor Normalisatie (BIN). De normen die ze opstellen, worden gepubliceerd in het tijdschrift *Normalisatie-Nieuws* en in de *BIN-Revue*. Ook de Commissie Terminologie van de Nederlandse Taalunie (zie noot 4) speelt een belangrijke rol, met projecten als VIP-Term (een internetvoorziening voor informatie en documentatie over terminologie), Terminologiecentrale (een instantie waar bedrijven en instellingen hun terminologiecollecties kunnen deponeren) en Data-bank Overheidsterminologie (waarin in een eerste fase de terminologie van het sociaal recht verzameld en beschreven wordt).

Een goed voorbeeld van een terminologische norm is NEN 5050 (NEN = Nederlandse norm). Hoofddoel van de norm is een lijst te geven van woorden en termen die veel in bedrijfsteksten gebruikt worden en die door hun onnederlandse vorming, onjuist gebruik, foutieve spelling of uitheemse oorsprong voor verbetering vatbaar zijn. In de toelichting op de inhoud wordt erop gewezen dat er voor het antwoord op de vraag of een woord of constructie goed Nederlands is, geen absolute, vaste criteria bestaan. Als eisen waaraan een ideale term moet voldoen, worden vaak genoemd: hij moet taalkundig correct en kort zijn, gemakkelijk te spellen en uit te spreken zijn en geen problemen opleveren voor het vormen van afleidingen. De normcommissie voor NEN 5050 heeft gestreefd naar praktische oplossingen, omdat de zakelijke taalgebruiker niet gebaat is bij overdreven wetenschappelijke voorzichtigheid noch bij extreem purisme. Waar het ging om het vinden van goede equivalenten voor buitenlandse termen, heeft ze allereerst gezocht naar een mogelijkheid om het vreemde woord te vernederlandsen (b.v. *fade in* > *infeden*), maar dat kan slechts bij uitzondering. Waar mogelijk, is voor samengestelde woorden een ontlenende vertaling aanbevolen, bijvoorbeeld *pilot plant* > *proeffabriek*. Soms wordt het vreemde woord aanvaard: *computer* bijvoorbeeld heeft in het Nederlands volledig burgerrecht verworven. Maar de vorm *computergestuurd* wordt als onnederlands verworpen (goed is: *door/met een compu-*

ter gestuurd) en ook anglicistische constructies als *het 2005-budget* worden als ongewenste vreemdelingen beschouwd (goed is: *het budget voor/van 2005*). Verder wordt erop gewezen dat onjuiste constructies en termen alsook foutieve spellingen (b.v. *bijs* in plaats van *beits*) vaak al zodanig ingeburgerd zijn dat het erg moeilijk is ze door de aanbevolen termen te doen vervangen.

Vaktalen zijn in de loop der jaren niet alleen een ernstige barrière gaan vormen voor de interdisciplinaire communicatie, maar ook voor de contacten tussen vakman en leek. De taal die bijvoorbeeld de jurist, de arts, de ambtenaar of de technicus gebruikt in het verkeer met de leek, is vaak moeilijk of niet toegankelijk, en dat niet alleen door jargongebruik. Zo zou bijvoorbeeld door het gebruik van passiefconstructies de snelheid van begrijpen met 10% afnemen. De burger eist tegenwoordig dat in die gevallen waar hij als communicatiepartner bij een zaak betrokken is, zoals bij een dagvaarding voor de rechtbank of bij informatieverstrekking over medicamenten in bijsluiters, de gehanteerde vaktaal zo begrijpelijk mogelijk zou zijn. Er is de laatste decennia heel wat onderzoek verricht om de communicatieproblemen tussen vakman en leek in bepaalde domeinen concreet aan het licht te brengen, er is actie ondernomen om de betrokken vakspecialisten van die communicatieproblemen bewust te maken en er zijn oplossingsstrategieën voorgesteld. Suggesties om bijvoorbeeld juridische teksten toegankelijker te maken zijn: het weglaten van vaktermen waarvan de juridische noodzaak ontbreekt, het vervangen van vaktermen door juridisch evenwaardige synoniemen die gebruikelijker zijn (b.v. *geding* door *proces*, *comparanten* door *partijen*), het vervangen van vaktermen door omschrijvingen of ze zodanig inbedden dat uit de context de betekenis blijkt, het vervangen van schrijftaalrelicten (zoals *woonplaats kiezende*) door moderne equivalenten, de traditionele ellenlange juridische zinnen in mootjes hakken, enz. In sommige vakgebieden worden zulke raadgevingen daadwerkelijk toegepast. Maar dat is niet altijd tot volle tevredenheid van de vakspecialisten. Zo was het Openbaar Ministerie in Amsterdam in 1994 begonnen met een experiment om dagvaardingen en tenlasteleggingen in gewoon Nederlands te formuleren in plaats van in juridisch jargon, maar deze taalrevolutie is een jaar later door de Hoge Raad afgekeurd.

5.3.2.3 *De invloed van het Engels*

Het overnemen van Engelse vaktermen in het Nederlands begon in de 19de eeuw met Britse woorden uit de politiek, de economie en de industrie (b.v. *meeting*, *budget*, *rail*) en met sporttermen uit het voetbal en tennis (b.v. *keeper*, *corner*, *service*, *game*). De jaarlijkse groeicoëfficiënt van Engelse leenwoorden kende tot de Tweede Wereldoorlog slechts een zeer geleidelijke, geringe toename. Daarna steeg

de ontleningscoëfficiënt iets sterker en vanaf de jaren '70 ging hij duidelijk met een ruk omhoog. Die toename na 1944 en de spectaculaire stijging in de laatste drie decennia is toe te schrijven aan de dominante positie die de Verenigde Staten bekleden op onder andere technologisch en economisch gebied, en aan het feit dat het Engels in een aantal domeinen, zoals de toegepaste wetenschappen en het bedrijfsmanagement, de lingua franca is geworden. Veel Engelse termen danken hun succes ongetwijfeld ook aan het ontbreken van een bondig Nederlands equivalent. De leenwoorden *mapping* en *sequencing* bijvoorbeeld in de biotechnologie moeten in het Nederlands worden omschreven als respectievelijk 'het opstellen van een kaart van het genoom' en 'de analyse van het genoom' of 'het bepalen van de nucleotidenvolgorde'. In andere gevallen lijkt de speciale connotatie van het woord, zoals het creëren van een incrowd-sfeertje, het verlenen van prestige of een specialistenimago, doorslaggevend te zijn geweest (b.v. bij *performance* en *sales-manager*).

Domeinen met een vrij hoge ontleningscoëfficiënt zijn de technologie, de economie, de marketing, de reclamewereld, de televisie- en filmindustrie, de mode en de muziek. In vakgebieden die niet zo sterk op de Angelsaksische leefwereld gericht zijn, zoals het bouwbedrijf en de landbouw, ligt het aantal Engelse leenwoorden heel wat lager. De spectaculairste aangroei van Engelse woorden moet waarschijnlijk in het domein van de technologie worden gesitueerd. Veel hightech wordt buiten het Nederlandse taalgebied ontwikkeld en vooral het Engels is het medium waarin daarover informatie wordt uitgewisseld. Tezamen met de know-how, het begrip of de zaak, wordt vaak ook de term overgenomen. De meeste technologische termen die ook in de algemene taal zijn doorgedrongen, zijn afkomstig uit de wereld van de computer (b.v. *harddisk*, *cybersurfen*) en de audioapparatuur (b.v. *recorder*, *walkman*). De popularisering van de computer gaat gepaard met een gedeeltelijke ontwikkeling van een Nederlandse terminologie (b.v. *uitdraai* heeft *outprint* vervangen). De normcommissies van het NNI en BIN adviseren waar mogelijk de Nederlandse equivalenten. Enquêtes hebben aangetoond dat de voorkeur van gevorderde computergebruikers en van specialisten naar de Engelse terminologie uitgaat, terwijl beginners en vooral leken de Nederlandse verkiezen. Uit een leerexperiment blijkt echter dat het leereffect bij beginners significant groter is wanneer de Engelse terminologie wordt gehanteerd. Leken verkiezen dus Nederlandse termen maar leren beter met Engelse. De verklaring daarvoor moet waarschijnlijk worden gezocht in het signaaleffect dat vreemde termen teweegbrengen.

De aanpassing van Engelse termen aan het Nederlandse taalsysteem is niet altijd even makkelijk. Engelse leenwerkwoorden met een Nederlandse uitgang (zoals *timen*, *saven*, *updaten*, *deleten*) geven vaak problemen bij de vervoeging, vooral wat

de spelling betreft. Als de gewone regels van het Nederlands worden toegepast op *timen* bijvoorbeeld, dan zou men de hoofdtijden moeten schrijven als (ik) *tim*, *timde*, (heb) *getimd*. De spelling is dan echter helemaal niet in overeenstemming met de uitspraak. Daarom wordt de *e* uit het Engelse stamwoord (*to*) *time* aangehouden (dat is de zogenoemde *magic-e*: ze wordt zelf niet uitgesproken maar heeft wel invloed op de uitspraak van de klinker in de voorafgaande syllabe), waardoor men een in het Nederlands aanvaardbare schrijfwijze krijgt: (ik) *time*, *timede*, (heb) *getimed*. Maar deze oplossing levert dan weer problemen op bij werkwoorden die op *-ten* eindigen, zoals *updaten*. Geschreven verledentijdsvormen als *updatete* en voltooid deelwoorden als *geüpdatet* zijn inderdaad misleidend voor de uitspraak.

Een bijzondere categorie Engelse (vak)termen is die van de pseudo-ontleningen: in de vorm en/of de betekenis die ze in het Nederlands hebben, komen ze namelijk niet voor in het Britse of Amerikaanse Engels. Voorbeelden zijn *autocoat*, waarvoor men in het Engels *carcoat* gebruikt, *ribcord*, in het Engels *cord(uroy)*, en zonder echt Engels equivalent: *ladyshave*, *showmaster*. Soms ontstaan pseudo-ontleningen door gebrek aan kennis van de brontaal. Andere worden bewust bedacht: meestal gaat het daarbij om reclametaal of modieuze termen (zoals *ladyshave*). De bedenkers veronderstellen dat dergelijke woorden door hun buitenlandse uiterlijk een hogere status krijgen. Sommige pseudo-ontleningen komen in verschillende talen voor. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de status van het Engels: een lingua franca die buiten haar autochtone gebieden een min of meer zelfstandig leven is gaan leiden en waarin de gebruikers, allen non-native speakers, natuurlijk nieuwe woorden kunnen vormen.

Het massale voorkomen van Engelse termen in sommige Nederlandse vaktalen roept bij veel Nederlanders en Vlamingen die hun taal bedreigd achten, ergernis en weerstand op. De vakspecialisten zelf liggen er echter niet wakker van. Integendeel, Nederlandstalige vakmensen lezen, spreken en schrijven in vele gevallen over hun vak in het Engels. Het aantal Nederlandstalige publicaties over gespecialiseerde onderwerpen ligt laag. Met een Engelstalig artikel, boek of proefschrift wordt uiteraard een veel groter publiek bereikt. Ook in het Nederlandse en Vlaamse bedrijfsleven wordt vaak het Engels als voertaal gehanteerd. Binnen het Philips-concern bijvoorbeeld, is het Engels de officiële taal. Dat houdt in dat de meeste interne rapporten, ook in de Nederlandse vestiging, in het Engels worden geschreven. Deze rapporten zijn daardoor over de hele wereld leesbaar, wat een groot voordeel is, gezien het feit dat juist in Nederland naar verhouding veel research en productontwikkeling plaatsvindt voor fabrieken elders in de wereld. Informatie over het vak in het Nederlands wordt vaak pas belangrijk wanneer de geïnteresseerde leek moet worden ingelicht over nieuwe ontwikkelingen in de we-

tenschap of de techniek, of wanneer een nieuw product op de markt moet worden gebracht waarover gebruikersvriendelijke informatie wordt verwacht.

Het Engels krijgt steeds vaster voet als voertaal in het bedrijfsleven, de moderne technologieën, de exacte wetenschappen, de media- en reclamewereld, en dringt ook in almaar meer domeinen binnen, zoals de toeristische sector en het hoger onderwijs. Veel Nederlandse en Vlaamse universiteiten en hogescholen bieden sinds de jaren '90 cursussen of volledige opleidingen aan in het Engels. Velen voorspellen en/of vrezen dus dat er in de toekomst slechts een tweederangsrol is weggelegd voor het Nederlands in de vaktaalcommunicatie. Meer over deze problematiek volgt in hoofdstuk 7.

5.3.3 Taalvariëteiten die samenhangen met etnische groep

In de loop van de laatste 50-60 jaar zijn er grote groepen mensen in Nederland en Vlaanderen komen wonen met een andere moedertaal of thuistaal dan het Nederlands en met een geheel of gedeeltelijk andere cultuur. Onder hen zijn Chinezen, Molukkers, Italianen, Spanjaarden, Surinamers, Antillianen, Arubanen, Marokkanen, Turken enz. (zie ook in 5.2.1). Door processen van migratie en minderheidsvorming ontwikkelen Nederland en Vlaanderen zich in toenemende mate tot een multiculturele samenleving. Binnen die zogenoemde allochtone gemeenschappen wordt vaak nog de eigen taal gesproken, zeker door en met de eerste generatie, maar gaandeweg doet zich toch moedertaalverlies voor, vooral door een gebrekkige taalverwerving van de tweede en derde generatie. Daarnaast spreken de meeste allochtonen ook Nederlands. In conversaties met groepsleden worden soms afwisselend de eigen taal en het Nederlands gebruikt, een verschijnsel dat bekend staat als taalwisseling of codewisseling.

Het Nederlands van allochtonen vertoont dikwijls in mindere of meerdere mate invloed van de moeder- of thuistaal. Variëteiten van het Nederlands die mede gebaseerd zijn op een andere taal, zoals het Indisch-Nederlands of het Moluks-Nederlands bijvoorbeeld, noemt men *etnisch Nederlands* of *etnolecten van het Nederlands*. Deze variëteiten staan op het ogenblik onder zware druk van het Nederlands: ze lijken meer en meer te veranderen in de richting van het Standaardnederlands. Toch moet men bedacht zijn op kenteringen hierin: als bepaalde groepen de behoefte voelen om hun identiteit te benadrukken, is het mogelijk dat ze dat onder andere doen door de verschijnselen die kenmerkend zijn voor de taalvariëteit van hun groep te cultiveren. We kunnen bijvoorbeeld merken dat Surinaamse kinderen met ouders aan wie nauwelijks te horen is dat ze Surinaams zijn, een sterk Surinaams accent hebben. Ze zijn trots op de Surinaamse identiteit en manifesteren dat in hun taalgebruik.

We behandelen hier kort enkele etnolecten van het Nederlands. De bekendste zijn waarschijnlijk de taalvariëteiten van de Indische en de Surinaamse Nederlanders.

Indisch-Nederlands of Petjoh (ook Petjok genoemd) is de taal van de Indische Nederlanders of Indo's: mensen van gemengd Indonesisch-Nederlandse afkomst. Het is waarschijnlijk ontstaan in de tweede helft van de 19de eeuw op Java (een eiland van de toenmalige kolonie Nederlands-Indië, tegenwoordig de onafhankelijke republiek Indonesië – zie ook 6.4.2), in gemengde gezinnen met een Nederlandse vader en een Indonesische moeder. De kinderen groeiden op met het Maleis als straattaal en verwierven het Nederlands via het onderwijs en de vader. In de loop van de jaren '50, na de onafhankelijkheid van Indonesië in 1949, trokken vele Indische Nederlanders naar Nederland. De Indisch-Nederlandse gemeenschap in Nederland telt vandaag ongeveer 350.000 personen.

Indisch-Nederlands is een mengtaal: het Nederlands vormt de basis, maar het is in de uitspraak, de grammatica en de woordenschat beïnvloed door het Maleis en Javaans, en het bevat ook andere eigenaardigheden. Verschillen met het Standaardnederlands zijn, bijvoorbeeld, het ontbreken van de oppositie tussen stemhebbende *g*, *v* en *z* en stemloze *ch*, *f* en *s*: enkel de stemloze varianten komen voor (zie het volgende voorbeeld), het wegvallen van de slot-*t* in werkwoordsvormen (b.v. *sij sech* = zij zegt), het woordaccent dat vaak op de laatste syllabe wordt gelegd (b.v. *postkantóór*, *ambtenáár*), de bilabiale *w*, de sterk rollende *r*, de kenmerkende zinsmelodie, het ontbreken van het wederkerend voornaamwoord (b.v. *ik moet altijd schamen voor hem*), de woorden van Maleise of Javaanse afkomst (b.v. *baai-baai* 'heel erg, zeer veel', afgeleid van Maleis *banyak* of *banjah* – zie ook in 6.4.6, *soesah* 'moeilijkheden, verdriet', *adoe(h)*: een uitroep van verrassing of verbazing 'oh wat erg', *tempo doeloe* 'vroeger', voor Indo's: 'de goede oude tijd'), enz. Vele Indische Nederlanders in Nederland koesteren hun identiteit en spreken onder elkaar de eigen taalvariëteit. In de jaren '70 kreeg het Petjoh in Nederland landelijke bekendheid door de programma's van het tv-personage Tante Lien (Wieteke van Dort).

Surinaams-Nederlands (afgekort SN) is een variëteit van het Nederlands die zich ontwikkeld heeft in Suriname, vanaf het koloniale tijdperk (zie in 6.4.4). Na de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 zijn vele Surinamers naar Nederland gemigreerd. Het Surinaams-Nederlands vertoont fonologisch, grammaticaal en lexiciaal verschillen met het Algemeen Nederlands, die onder andere toe te schrijven zijn aan de invloed van andere talen die in Suriname gesproken worden (zie in 6.4.4). Typisch voor het Surinaams-Nederlands is de sterk bilabiale, *oe*-achtige *w* (waardoor *warm weer* klinkt als *oewarm oeweer*), het enigszins nasaliseren van de *e* voor nasalen (b.v. in *mens*), de rollende tongpunt-*r*, de zuiver monoftongische uitspraak van lange *ee* en *oo*, het frequent gebruik van *zetten* (b.v. *zet dit in je tas*, *zet*

crème op je arm, ik ga schone lakens op de bedden zetten), het gebruik van *gaan* als hulpwerkwoord van de toekomstige tijd (b.v. *ik ga naar Holland gaan*), actieve werkwoordsvormen in passieve betekenis (b.v. *ik ga mijn haar knippen* = ‘... laten knippen’), de zinsintonatie met vaak grote toonhoogteverschillen, uitdrukkingen als *Wat seg die klok? Zet die teevee dicht, man!*, enz. Voor meer lexicale eigenaardigheden van het Sranan zie in 6.4.4. De meeste sprekers van het Surinaams-Nederlands beheersen ook het Sranan: oorspronkelijk een creooltaal (zie noot 1), voornamelijk gebaseerd op het Engels, die de moedertaal is geworden van de Surinamers van creoolse afkomst (dat wil zeggen: geheel of gedeeltelijk afstammend van Afrikaanse voorouders) en die verder voor vrijwel alle Surinamers de functie van informele lingua franca heeft gekregen. In de Surinaamse gemeenschap van creoolse afkomst in Nederland (ongeveer 121.000 personen) wordt zowel (Surinaams-)Nederlands als Sranan gesproken. Het Sranan wordt vaak gebruikt om de Surinaamse identiteit en wederzijdse solidariteit uit te drukken. Tussen het Sranan en het Nederlands doen zich processen voor van codewisseling en woordontlening, die nog nader onderzoek behoeven. Ook door de Surinaams-Hindostaanse gemeenschap in Nederland (zo’n 100.000 personen) wordt (Surinaams-)Nederlands en Sranan gesproken, het laatste vooral in communicatie met niet-Hindostaanse Surinamers. Maar de belangrijkste talen binnen de Surinaams-Hindostaanse gemeenschap in Nederland zijn het Sarnami en het Hindi.

Sinds het begin van de jaren ’50 woont er in Nederland een groep mensen afkomstig van de Molukse eilanden, die deel uitmaken van de republiek Indonesië (zie ook in 6.4.2). Het gaat vandaag om tussen de 40.000 en 50.000 personen. De oorspronkelijke moedertaal van deze Molukkers is een van de vele variëteiten van het Moluks-Maleis. Tegenwoordig is alleen nog de eerste generatie dominant Maleis. Sinds de jaren ’60 heeft de Molukse gemeenschap in Nederland zich in snel tempo ontwikkeld tot een tweetalige gemeenschap. Molukkers gebruiken zowel het Moluks-Maleis als het Nederlands. Het Nederlands voor onderlinge interactie is vrij eenvoudig en duidelijk Maleis gekleurd. De uitspraak kenmerkt zich bijvoorbeeld door de ‘dikker’ realisatie van de *d* en de *l* en de rollende *r*. Molukkers geven vaak bewust een Molukse kleur aan het Nederlands dat ze spreken. Het is voor niemand raadzaam om binnen een Molukse context accentloos Nederlands te spreken. Doet men dat wel, dan is de kans groot dat de spreker “*Belanda*” (Nederlander) toegevoegd wordt.

Sinds de jaren ’60 wonen in Nederland en Vlaanderen een groeiend aantal mensen afkomstig uit Marokko, in totaal ongeveer 400.000 personen. Hun oorspronkelijke moedertaal is een van de variëteiten van het Marokkaans-Arabisch of het Berbers. Deze talen worden het meest gebruikt door de eerste generatie. De tweede en jonge derde generatie beheerst die moedertalen of thuistalen almaar minder

goed. Zij zijn meestal vaardiger in het Nederlands dan in de Marokkaanse talen. Tweede-generatie-jongeren gebruiken het Arabisch of Berbers vooral met de ouders. Met broers en zussen en Marokkaanse vrienden spreken ze Nederlands, of een regionale variëteit daarvan. Vaak komt onder jongeren ook taalwisseling voor: zinnen, zinsdelen en woorden in de moedertaal worden afgewisseld met zinnen, zinsdelen en woorden in het Nederlands. De Nederlandse elementen in deze *mix*, zoals ze de mengtaal zelf noemen, worden uitgesproken met het accent, het ritme en de zinsmelodie van de moedertaal.

In de late jaren '60 kwam er een Turkse migratie naar Nederland en Vlaanderen op gang. Deze Turkse gemeenschap telt vandaag in beide landen samen meer dan 400.000 personen. De Turkse gemeenschap houdt relatief sterk vast aan de eigen taal en culturele uitingen, maar ze zorgt er anderzijds ook voor goed vertegenwoordigd te zijn in de verschillende maatschappelijke geledingen en organisaties in Nederland en Vlaanderen. In het dagelijkse onderlinge taalgebruik van de eerste generatie speelt het Nederlands slechts een geringe rol. Turkse gesprekken bevatten slechts een handvol Nederlandse inhoudswoorden (zoals *terras* en *Hemelvaart*), maar geen zinnen. Het type codewisseling dat wordt gebruikt is dus insertioneel: dat wil zeggen dat alle zinnen grammaticaal volledig Turks zijn met slechts een enkel Nederlands substantief of werkwoord in de infinitiefvorm. In het taalgebruik van de zogenoemde tussengeneratie, dat zijn jongere migranten die nog in Turkije geboren zijn maar die al in de loop van hun schoolcarrière naar Nederland of Vlaanderen zijn gekomen, speelt het Nederlands een grotere rol. Er is sprake van enorm veel codewisseling, zowel van het insertionele type (Nederlandse woorden in Turkse zinnen) als van het alternatieve type (afwisseling van Nederlandse en Turkse zinnen en bijzinnen). De taal van de tweede generatie, die in Nederland geboren is, is veel meer Nederlands getint. De meeste codewisseling is van het alternatieve type en insertionele taalwisseling komt nu in beide richtingen voor: Nederlandse woorden in het Turks, maar ook Turkse woorden in Nederlandse zinnen. Het tweetalige taalgebruik van de tweede generatie wordt dus vooral gekenmerkt door veel alternatieve codewisseling. Als de gesprekspartner dominant is in het Turks, dan schakelen de meeste leden van de tweede generatie echter moeiteloos over op het Turks. Maar dit Turks wordt steeds meer beïnvloed door het Nederlands en bovendien doen zich nog andere veranderingen voor in het Turks in Nederland, toe te schrijven aan taalverwervingsfouten, invloed van Turkse dialecten en taalverlies. Daardoor lijkt er een nieuwe taalvariëteit te ontstaan, het zogenoemde *Nederlands-Turks* of *Nederturks*. Het onderscheidt zich van het Turks in Turkije op het gebied van de uitspraak, de woordenschat en de grammatica. In de uitspraak doet de invloed van het Nederlands zich bijvoorbeeld gelden bij de *r*-klank, die veel meer als de Gooise retroflex-*r*

klinkt (zie in 5.2.1) dan als de rollende Turkse *r*. In het lexicon komen talrijke Nederlandse woorden voor, die vooral over scholing gaan of over het sociale leven in Nederland. En in de grammatica kan gewezen worden op de vorming van zogenaamde samengestelde werkwoorden: Nederlandse werkwoorden in de infinitiefvorm worden gekoppeld aan het Turkse hulpwerkwoord *yapmak* 'doen'. Het Nederturks kan echter niet worden beschouwd als een etnolect van het Nederlands, maar eerder als een buitenlandse variëteit van het Turks.

5.3.4 Taalvariëteiten die samenhangen met leeftijd

Een leeftijdscategorie die duidelijk een eigen taalgebruik heeft, zijn de jongeren. Toch is het verschijnsel *jongerentaal* betrekkelijk nieuw. In het verleden bestonden er wel aanzetten tot de vorming van groepstalen voor de jeugd. Zo is er van oudsher *studententaal*, waarvan het gebruik beperkt bleef tot een selecte en gesloten groep. Hetzelfde gold voor de jongere *kostschoolmeisjestaal*, die onder meer gekenmerkt werd door het gebruik van graadaanduidingen als *mieters*, *reuze*, *enig* en *knal* (b.v. in *knalfuif*).

In het algemeen waren jongeren in het verleden niet lang en intensief genoeg bij elkaar om tot een eigen groepstaal te komen. Rond 1900 volgde maar 4% van de bevolking voortgezet onderwijs. De rest werkte. Sinds de verlenging van de leerplicht is de deelname aan het voortgezet onderwijs algemeen geworden. De jongeren blijven nu zo lang bij elkaar dat er in hun midden, binnen de zogenoemde peergroup van gelijkgezinde leeftijdgenoten, eigen taalvormen kunnen ontstaan.

Jongerentaal wordt vooral gekenmerkt door een eigen woordenschat, een sterke morfologische creativiteit en een grote vernieuwingsdrang. Voorbeelden uit de jaren '80 en begin '90 zijn *gaaf* 'te gek, geweldig, prachtig', *moeven!* 'opzij!', *alles kits?* 'alles in orde?', *kappen!* 'schei uit!', *eikelen* 'vervelend doen', de productieve persoonsnamencategorie met het achtervoegsel *-o* (b.v. *bojo* 'vervelend iemand' en het denigrerende *limbo* 'Limburger') en verkortingen als *depri* 'depressief' en *majo* 'mayonaise', die heel toepasselijk *afko's* worden genoemd.

Jongerentaal vormt een dynamisch en daardoor nogal vlottend geheel. Jongens blijken meer jongerentaal te gebruiken dan meisjes. Verder zijn er ook regionale verschillen en verschillen die samenhangen met de gevolgde opleiding.

De laatste jaren zijn er twee specifieke, meertalige variëteiten van jongerentaal beschreven: *straattaal* in Amsterdam en *Murks* in Utrecht.

Straattaal is een mengtaal gesproken door jongeren van verschillende etnische groepen in Amsterdam. De basis ervan is Nederlands, dat doorspekt is met al of niet aangepaste of vervormde woorden uit andere talen en nieuwe, zelfbedachte

vormen. Een denigrerende benaming voor deze jongerentaal, vooral gebruikt door leerkrachten, is *smurfentaal*, vanwege de vergelijking met het eenvoudige taalgebruik van de smurfen, de bekende kleine blauwe stripfiguurtjes met witte mutsen van de Belgische striptekenaar Peyo, die voor veel (werk)woorden gemakshalve de woorden *smurf* en *smurfen* gebruiken. De jongeren zelf zien hun straattaal, zoals zij ze noemen, niet als een beperkte of simpele taal, maar eerder als een verrijking van het Nederlands. De gebruikers van straattaal zijn trouwens juist die leerlingen die zeggen dat ze het Nederlands goed beheersen.

De woorden en uitdrukkingen van de straattaal zijn vooral afkomstig uit het Sranan (zie in 5.3.3), bijvoorbeeld *doekoe* 'geld', *osso* 'huis', *faja* 'erg; vies', *fatoe* 'grapje' en rituele verwensingen als *ju ma panpan* 'je moeders kut'. Naast het relatief grote aantal straattaalsprekers met een creools-Surinaamse achtergrond zijn er twee oorzaken te noemen voor de grote aanwezigheid van Srananwoorden in de straattaal. De eerste is cultureel van aard. Groepsvorming van jongeren wordt meestal bepaald door culturele stijl- en modekenmerken als muziek, kleding en schoeisel. Surinaamse jongeren nu zijn vaak voorlopers in de mode en ook hun taalgebruik wordt dus gevolgd. Een tweede oorzaak van de relatief grote import uit het Sranan is een linguïstische: veel Srananwoorden hebben de klankstructuur medeklinker – klinker – medeklinker – klinker. Voor zulke korte woorden met een open lettergreep aan het eind bestaat een voorkeur in de jongerentaal, en het Sranan kan die in ruime mate leveren.

Na het Sranan is ook het Engels een leverancier van straattaalwoorden, bijvoorbeeld *chick(ie)* 'meisje; lekker wijf', *checken* 'kijken', *chillen* 'relaxen'. Slechts enkele woorden zijn afkomstig uit het Arabisch (b.v. *who(e)lla* 'ik zweer het') en het Turks (b.v. *dumus* 'varken'). Verder bevat straattaal ook 'gewone' jeugdtaalwoorden als *keller* 'lekker', *dieken* 'op een gemene manier kijken', *flex* 'goed; oké' en afkortingen als *merrie* voor *Mercedes*.

Straattaal is in feite een meertalige variant van de algemene jeugdtaal, gesproken door jongeren in een multiculturele en meertalige omgeving, vooral op straat, maar ook wel op school in de pauzes tussen de lessen. De motieven van deze jongeren voor het ontwikkelen van een nieuwe, eigen vorm van taalgebruik zijn dat ze het grappig, stoer en vooral minder saai vinden dan 'gewoon' Nederlands. Het spelelement blijkt erg belangrijk te zijn: de jongeren die straattaal gebruiken, zijn voortdurend op zoek naar variatie en vernieuwing.

Een andere specifieke variëteit van jongerentaal is het Murks. De term is een samentrekking van *Marokkaans* (waarmee Arabisch en Berbers worden bedoeld) en *Turks*. Murks wordt gesproken door autochtone Nederlandse tieners in Utrecht, die bewust de taal van allochtone leeftijdsgenoten imiteren, omdat ze dat, zoals ze zelf zeggen, stoer en grappig vinden.

Murks is een speciale variëteit van het Nederlands die vooral in de uitspraak en de grammatica van het Standaardnederlands afwijkt. De intonatie is bijzonder: de stem schiet steil omhoog op plaatsen waar dat in het Nederlands normaal niet gebeurt, bijvoorbeeld aan het begin van een zin, die de jongeren vaak met een uitroep als *Ah* of *Tezz* ‘shit’ laten aanvangen: ↑ *Ah*, ↑ *wat is d'r gebeurd?* Andere uitspraakkenmerken zijn: de *s* die vaak als *sj* wordt gerealiseerd (*schoen* klinkt als *sjchoen*), de rollende *r*, de zeer stemhebbende *z* en de *ij/ei* die als *ai* wordt uitgesproken (veel sterker nog dan de zogenoemde Poldernederlandse uitspraak – zie in 5.2.1). Verder doen de sprekers van het Murks hun best om grammaticale fouten te maken die leeders van het Nederlands ook (zouden kunnen) maken. Voorbeelden zijn het gebruik van *de* of *die* waar ze eigenlijk *het* of *dat* zouden moeten zeggen (b.v. *die ding*, *die meisje*) en het weglaten van lidwoorden (b.v. *geef me hand*). In de woordenschat komen niet veel afwijkingen voor van het Nederlands, behalve enkele Arabische woorden als het genoemde *tezz*, en ‘gewone’ Nederlandse jeugdtaalwoorden of -uitdrukkingen als “*Vet strak* dat ik jou zie.”

De Murks-sprekende jongeren proberen dus mensen te imiteren die het Nederlands nog niet zo goed beheersen, in de eerste plaats Marokkanen en Turken. In het Murks zijn vooral Marokkaanse kenmerken te herkennen, zoals de intonatie en de duidelijk stemhebbende *z* bijvoorbeeld. Waarom imiteren autochtone Nederlandse jongeren in Utrecht tweedetaal-leeders van het Nederlands? Daarnet is al gezegd omdat ze het stoer en grappig vinden, maar ook omdat het ‘leuk’ is: het is een spel om anders dan anderen te praten. En door het nadoen van een bevolkingsgroep, of eigenlijk een prototype daarvan, benadrukken ze de verschillen met de eigen groep, waardoor er een samenhorigheidsgevoel kan ontstaan.

Zowel het Utrechtse Murks als de Amsterdamse straattaal bevestigen en versterken de groepsidentiteit van hun sprekers en beide bevatten kenmerken van het taalgebruik van allochtonen, maar toch bestaan er fundamentele verschillen tussen deze twee variëteiten van jongerentaal. Murks wordt strikt binnen de eigen, Nederlandse groep gehouden, terwijl straattaal juist door allochtone jongeren met verschillende etnische achtergronden wordt gebruikt. En straattaal wordt niet als beledigend of stigmatiserend gezien. Murks daarentegen wel, zowel door de Murkssprekers zelf als door de geïmiteerden en andere buitenstaanders. Trouwens, jongeren die Murks spreken, houden daar meteen mee op als er zich Marokkaanse of Turkse jongeren bij het gezelschap voegen, en gaan over op gewoon Nederlands.

5.3.5 Taalverschillen die samenhangen met sekseverschillen

Mannen en vrouwen in Nederland en Vlaanderen hebben geen aparte, eigen taalvariëteiten of taalvarianten. Wel is het zo dat bepaalde taalverschijnselen meer

bij de ene dan bij de andere sekse voorkomen. Met andere woorden: er bestaan in het Nederlands geen *absolute* maar wel *graduele* verschillen tussen het taalgebruik van mannen en vrouwen.

We proberen dat met enkele voorbeelden te illustreren, die we echter in de voorwaardelijke wijs moeten formuleren omdat de juistheid van de aangehaalde observaties door sommige onderzoekers wordt bevestigd en door andere weerlegd. Zo zouden vrouwen bepaalde woorden veelvuldiger gebruiken dan mannen, b.v. *schattig*, *snoezig*, *verrukkelijk* en versterkende woordjes als zo: *Dat was zo aardig van u*. Vrouwen zouden ook een onzekerder taalgedrag vertonen dan mannen. Ze zouden hun beweringen bijvoorbeeld vaker dan mannen afzwakken door toevoeging van woordjes als *hè* en *toch* en ze zouden ook vaker een modaal hulpwerkwoord gebruiken als *kunnen* en bijwoorden als *misschien* en *wel*: *Wil je misschien de deur dichtdoen*.

Slechts op twee punten blijkt er redelijke eensgezindheid te bestaan over duidelijke verschillen tussen vrouwen en mannen: in interactiepatronen in gesprekken en in de mate van gebruik van varianten uit de standaardtaal.

We besteden eerst even aandacht aan enkele verschillen in interactiestrategieën tussen vrouwen en mannen. In gesprekken tussen een vrouw en een man interrumpeert de man de vrouw veel vaker dan omgekeerd. Ten tweede overlapt hij veel vaker de vrouw wanneer zij aan het woord is dan omgekeerd. Ten derde reageren mannen trager op de vragen van vrouwen en geven ze vaker een 'minimaal antwoord' als *mmm*. Verder laten vrouwen in gesprekken veel vaker dan mannen blijken dat ze naar hun gesprekspartner luisteren door korte toevoegingen als *ja*, *wat leuk*, gespreksondersteunende *hmm's* en nonverbaal gedrag als knikken, hem aankijken en glimlachen. Vrouwen stellen ook veel meer vragen dan mannen. Maar mannen komen over het algemeen veel vaker aan het woord dan vrouwen en als ze spreken, spreken ze bovendien langer. De sekseverschillen in interactiegedrag kunnen worden beschouwd als een symptoom van de andere of misschien juist: de ongelijke positie van mannen en vrouwen in onze maatschappij. Over de mogelijke oorzaken en verklaringen van taalverschillen tussen mannen en vrouwen volgt hieronder meer.

Zoals gezegd, zijn er ook duidelijke verschillen tussen mannen en vrouwen wat de mate betreft waarin ze hun taalgebruik bij de standaardtaal laten aansluiten. Uit tal van onderzoeken in de laatste decennia blijkt dat vrouwen in grote steden vaker dan mannen vormen uit de standaardtaal, het AN, gebruiken. Hiervoor worden verschillende verklaringen gegeven. Een daarvan is de opvoedende taak van de vrouw. Nog steeds houden vrouwen zich meer dan mannen met de opvoeding van kinderen bezig. Al van jongs af aan richten vrouwen zich sterker op de gel-

dende normen, omdat zij die zullen representeren in de opvoeding van de kinderen. Zij zullen daarom ook meer georiënteerd zijn op prestigevormen, AN-vormen dus, in taal. Misschien is het juist te stellen dat meisjes door hun ouders en leerkrachten sterker op de geldende normen *worden gericht*: sommige ouders hanteren tegenover hun dochters bijvoorbeeld een wat 'nettere' taalvariëteit dan tegen hun zonen. Een andere verklaring is dat vrouwen doorgaans een mindere of zwakkere maatschappelijke status hebben dan mannen, en dat ze daardoor statusbewuster en statusgevoeliger zijn dan mannen. Vrouwen letten dan ook meer op de sociale betekenis van bepaalde taalvarianten en ze gebruiken vaker dan mannen vormen die *maatschappelijk* prestige hebben. Bij (traditionele) mannen lijkt daarentegen eerder *mannelijk* prestige, zeg maar: een ideaal van stoer doen, een grotere rol te spelen, wat eerder geassocieerd wordt met normdoorbreking, *substandaardvarianten* en -variëteiten, oftewel 'plat' of eventueel dialectisch taalgebruik.

Het bovenstaande geldt voor het taalgebruik van vrouwen in stedelijke omgevingen. Op het platteland hebben onderzoekers tot voor enige jaren eerder het omgekeerde patroon gevonden. Daar gebruik(t)en de vrouwen over het algemeen meer en vaak ook authentiekere dialectvarianten dan de mannen, waarschijnlijk omdat vrouwen meer in de besloten omgeving van de lokale gemeenschap opgroei(d)en dan mannen. Door de toenemende verstedelijking en de betere verkeers- en communicatiemogelijkheden is het verschil tussen stad en platteland echter sterk aan het afnemen. Het is daarom te verwachten dat in de toekomst de seksespecifieke taalpatronen op het platteland hetzelfde zullen worden als in de stad, voor zover ze dat bij de jongere generaties al niet zijn.

Men kan zich de vraag stellen of vrouwen vanwege hun toegenomen emancipatie en daardoor verbeterde maatschappelijke positie zich niet wat minder op de (norm van de) standaardtaal zullen richten. Mogelijk doet dat verschijnsel zich vandaag al voor in Nederland, waar een categorie van jonge, hoog opgeleide en maatschappelijk succesvolle vrouwen voorop lijkt te lopen bij een taalvernieuwing waarbij 'platte' uitspraakverschijnselen in de informele standaardtaal doordringen (de zogenoemde Poldernederlandse uitspraak – zie in 5.2.1). Vrouwen hebben vandaag ook andere mogelijkheden dan taal om status te verwerven of te affichereren, zoals opleiding, werk, auto, professionele competentie, macht en invloed. Ze kunnen zich nu dus het gebruik van niet-standaardtaalvormen permitteren, of sterker nog: ze kunnen er zich bewust of onbewust door onderscheiden en er hun emancipatiesucces mee tot uitdrukking brengen en bevestigen.

We staan ten slotte nog even stil bij de verklaringen die meer in het algemeen worden aangevoerd voor taalverschillen tussen mannen en vrouwen. Daarover doet zich al geruime tijd de volgende controversie voor: zijn sekseverschillen in taalge-

bruik nu *aangeboren* of *aangeleerd*, of zijn ze het gevolg van een *samenspel van biologische en sociaal-culturele factoren*?

In de eerste helft van de 20ste eeuw werden de verschillen vooral aan biologische factoren toegeschreven. Ze zouden voortvloeien uit het 'engere bewustzijn' van de vrouw en uit verschillen 'in karakter' met de man. De oorzaken daarvan werden gezocht in de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen in het verleden. Die zou tot een biologisch verschil in taalvermogen tussen de seksen hebben geleid. Deze analyse wordt tegenwoordig erg sceptisch bekeken.

In de jaren '70 stelden verschillende, vooral vrouwelijke onderzoekers dat de sekseverschillen in taalgebruik uitsluitend voortkomen uit sociaal-culturele verschillen tussen vrouwen en mannen: verschillen in hun opvoeding en hun peergroup (de groep leeftijds- en soortgenoten met wie ze omgaan), en de ondergeschikte positie van vrouwen in de samenleving. Deze verklaring paste uitstekend in de geest van die tijd, de periode van de tweede emancipatiegolf.

Sinds de jaren '80 zijn er weer biologische perspectieven geopend voor het onderzoek naar de oorzaken van sekseverschillen in taalgebruik. Men weet namelijk dat er sekseverschillen zijn in de hersenen, onder andere in de functieverdeling ervan: bij vrouwen wordt taal door andere delen van de hersenen bestuurd dan bij mannen. Bovendien zijn de hersenen van mannen meer functioneel gedifferentieerd dan die van vrouwen. Dit heeft onder meer als gevolg dat als bij een vrouw een hersenbeschadiging optreedt die bijvoorbeeld taalstoornissen tot gevolg heeft, een ander hersengebied de functie van het beschadigde gedeelte kan overnemen. Bij mannen is daar geen sprake van. Onderzocht wordt nu of deze sekseverschillen in de hersenen resulteren in sekseverschillen in taalgebruik. Ook weet men dat er sekseverschillen zijn in de hormoonhuishouding, die een grote invloed hebben op het gedrag. Daar taal een vorm is van gedrag, is het aannemelijk dat een deel van de sekseverschillen in taalgebruik en taalgedrag een gevolg is van het sekseverschil in hormoonhuishouding. Hier kan bijvoorbeeld worden gedacht aan het frequenter gebruik bij vrouwen van taalvormen die op onzekerheid wijzen, aan het feit dat mannen vaker interrumpen dan vrouwen, aan het feit dat mannen zich minder aan de taalnorm houden, enz. Ook hier liggen nieuwe perspectieven voor het taal- en sekse-onderzoek.

Een grote uitdaging voor onderzoekers in de komende jaren is, uit te zoeken welk deel van de sekseverschillen in taalgebruik toe te schrijven is aan biologische factoren en welk deel aan sociaal-culturele.

5.3.6 Taalvariëteiten als modieuze uitingen van een bepaalde levensstijl

Een bijzondere, vrij nieuwe en erg veranderlijke soort van groepstalen zijn de zogenoemde *trendolecten*, het incrowd-taalgebruik van bijvoorbeeld welzijnszorgers

in de jaren '70 (de *psychobabble* of *sociobabble*), van de 'young urban professionals' of yuppies, jeugdige carrièremakers met een hoge, trendgevoelige levensstandaard in de jaren '80 (de *yuppiespeak*), van de snelle zakenlieden (de *turbotaal*), van diskjockeys, trendy kunstenaars enz. Zij praten in een bevroren lexicon van stereotiepe termen en voortdurend herhaalde verbale formules, *weet je wel*. Zij bezitten zoveel prestige, dat degenen die daarin willen delen hun taaltrends volgen. Maar hoe trendiër het taalgebruik, hoe sneller het verandert: wat vandaag *in* is, is morgen alweer *out*.

Trendolecten zijn de modieuze verbale uitingen, vaak opvallend en zelfs provocerend, van een bepaalde levensstijl. De journalist Jan Kuitenbrouwer heeft er enkele onderhoudende bestsellers over geschreven (zie in 5.4), waarin hij laat zien hoe in trendolecten de taal op een grandioze manier wordt gemanipuleerd, gereguleerd en geïroniseerd. Dat gebeurt vanuit een motief dat we in vele groepstalen terugvinden: de eigen taalvariëteit verbindt naar binnen en scheidt naar buiten, ze perkt de eigen groep af van al wie daar niet bij hoort.

5.4 Verder lezen

Een uitstekende inleiding tot de Nederlandse dialectologie is Goossens 1977. Hoppenbrouwers 1990 behandelt het ontstaan van regiolecten. Hinskens, Hoppenbrouwers & Taeldeman (red.) 1993 bundelt bijdragen over dialectverlies en regiolectvorming. Hinskens 2004 bespreekt het taalkundige belang van nieuwe typen niet-standaardtalige variëteiten van het Nederlands.

Een vrij recent werkje over dialecten in Nederland, dialectonderzoek en de verhouding tussen dialect en het Nederlands is Scholtmeijer 1999. In Kruysen & Van der Sijs 1999 kan men lezen over 100 jaar stadstalen in Nederland en Vlaanderen. Van de opleving in de belangstelling voor streektaalen getuigt ook de in 2002 bij Sdu Uitgevers verschenen serie boekjes over verschillende Nederlandse streektaalen, onder de overkoepelende titel *Taal in stad en land* (zie www.taalinstdenland.nl). Interessante sites over streektaalen en streektaalmuziek in Nederland zijn <http://streektaal.cjb.net> en <http://people.zeelandnet.nl/vdbremen/strk/strktlnn.htm>.

Van de meeste dialecten in Nederland en Vlaanderen is de woordenschat in woordenboeken vastgelegd. Met Weijnen 1996 beschikken we zelfs over een etymologisch dialectwoordenboek. In Claes & Bakema 1995 zijn bijna alle Nederlandse woordenboeken tot 1990 geregistreerd.

Essentieel voor de wetenschappelijke beschrijving van een groot aantal Nederlandse dialecten zijn drie moderne, taalgeografisch opgevatte woordenboekprojec-

ten: het *Woordenboek van de Brabantse dialecten* (afgekort *WBD*), het *Woordenboek van de Limburgse dialecten* (*WLD*) en het *Woordenboek van de Vlaamse dialecten* (*WVD*). Hun doel is het verzamelen, beschrijven en in afleveringen publiceren van in principe de volledige dialectwoordenschat van een bepaald gebied. Tezamen bestrijken ze het taalgebied tussen de grote rivieren in Nederland en de Germaans-Romaanse taalgrens in België. Elk woordenboek bestaat uit drie delen: de landbouwwoordenschat, de overige traditionele vaktalen en de algemene woordenschat. Het verzamelde woordmateriaal wordt niet in alfabetische volgorde gepubliceerd, maar in een systematische ordening, dat wil zeggen gegroepeerd rond zaken en begrippen uit de werkelijkheid. Er worden ook woordkaarten en illustraties opgenomen, die zowel het taallandschap als de behandelde zaken aanschouwelijk voorstellen. Van de agrarische woordenschat en de overige vaktalen zijn nog genoeg alle afleveringen verschenen. De publicatie van de algemene woordenschat zal over enkele jaren worden afgerond. Het *WVD* wordt samengesteld aan de Universiteit Gent, het *WBD* en het *WLD* aan de universiteiten van Nijmegen en Leuven. De drie woordenboekredacties hebben een interessante gemeenschappelijke website (<http://fuzzy.arts.kuleuven.ac.be/rewo>), waarop ook informatie staat over enkele andere grote regionale dialectwoordenboeken, een sprekende woordatlas, enz.

Van Bezooijen, Stroop & Tældeman (red.) 1997 bundelt verschillende bijdragen over de problematiek van de recente standaardisering in Noord en Zuid.

De evolutie van de (Noord-)Nederlandse standaardtaal in de 20ste eeuw wordt uitgebreid beschreven en in zijn historisch-maatschappelijke context verklaard in Joop van der Horst & Kees van der Horst 1999. Specifiek over uitspraakverandering in de 20ste eeuw gaat de doctorale dissertatie van Van de Velde (1996a).

Het boekje van Jan Stroop over het Poldernederlands (1998) draagt de veelzeggende ondertitel: *Waardoor het ABN verdwijnt*. De site www.hum.uva.nl/polder-nederlands is een bezoek waard. In Stroop (red.) 2003 beschrijven 35 specialisten wat er vandaag aan het veranderen is in de Nederlandse taal.

Jelle de Vries (2001), maker en presentator van amusementsprogramma's op radio en televisie, geeft een minutieuze en aangenaam leesbare beschrijving van de hedendaagse informele Noord-Nederlandse spreektaal. Smakman 2006 biedt een sociolinguïstisch overzicht van de variatie in de uitspraak van het huidige Noordelijke Standaardnederlands.

Een kritische beschouwing over de opvattingen over Vlaamse tussentaal en normativiteit levert Jaspers 2001. Voor (momentopnamen uit) de recente taalevolutie in Vlaanderen zie onder andere: Janssens 1995 a en b, Van de Velde 1996b, Geeraerts 1997 en Goossens 2000.

Interessante inleidingen tot de studie van de taalvariëteiten (waaronder de groepstalen), de taalvariatie en de taalverandering in het Nederlands, in samenhang met brede maatschappelijke categorieën zoals sociale klasse, etnische groep, leeftijd, sekse enz., zijn Daan, Deprez, Van Hout & Stroop 1986 en Boves & Gerritsen 1995.

Wie alles wil weten over de verdwenen Nederlandse geheimtalen, verwijzen we naar het standaardwerk van Moormann uit 1932-1934, en we raden er de becomingmentarieerde editie van aan die in 2002 werd bezorgd door Van der Sijs.

Over de evolutie, de lexicografie, het onderzoek en de normalisatie van Nederlandse vaktalen in de 20ste eeuw zie Janssens 1997. Temmerman, Simonis & Luyten 1990 verklaart de methode van de terminologie.

De sites van het Nederlands Normalisatie-instituut en het Belgisch Instituut voor Normalisatie zijn www.nen.nl en www.bin.be.

Het Samenwerkingsverband Nederlandstalige Terminologie (SaNT) van de Nederlandse Taalunie (zie noot 4) heeft al enige jaren geleden in samenwerking met de K.U. Leuven een elektronische databank tot stand gebracht, met een bibliografie van Nederlandstalige vakwoordenboeken en terminologielijsten. Zie daarvoor echter ook in Claes & Bakema 1995, Van der Poll 1988 en de *Aanvullingen* daarop (SaNT 1993).

De meest geavanceerde meertalige terminologiebank is ongetwijfeld die welke door de Europese Commissie is ontwikkeld onder de benaming *Eurodicautom* (European Automated Dictionary). Het is een online databank met wetenschappelijke en technische terminologie in de officiële Europese talen, waaronder het Nederlands.

Een overzicht van etnische groepen in Nederland en van hun taalvariëteiten (oorspronkelijke talen en etnolecten) geven De Ruiter (red.) 1991, Extra & De Ruiter (red.) 2001 en Van der Sijs 2005. Specifiek over het Petjoh schrijft Cress 1998.

De algemene jongerentaal wordt beschreven in Hoppenbrouwers 1991. Nortier 2001 behandelt Murks en straattaal. Daniëls 2004 geeft een overzicht van de geschiedenis van de jongerentaal van de laatste honderd jaar.

Populair-wetenschappelijke inleidingen in het Nederlands over sekseverschillen in taalgebruik zijn Brouwer 1991 en Verbiest 1991. Brouwer 1989 is een belangrijke studie naar sekseverschillen in taalgebruik in Nederland en de verklaringen ervoor.

De boekjes van Jan Kuitenbrouwer over trendolecten, waarnaar in 5.3.6 wordt verwezen, zijn *Turbotaal* (1987) en *Totaal Hedenlands: twintig jaar taaltrends* (2002).

6.

Het Nederlands buiten Nederland en Vlaanderen

Het spreekt vanzelf dat in een boek over de geschiedenis en de verscheidenheid van het Nederlands ook aandacht wordt besteed aan het Nederlands *buiten* Nederland en Vlaanderen.

De grenzen van Nederland zijn voor iedereen duidelijk. Die van Vlaanderen zijn dat veel minder, omdat ze afhankelijk zijn van wat met de term *Vlaanderen* wordt bedoeld: het grondgebied van het historische graafschap Vlaanderen (dat bovendien volgens de periode verschilde) of dat van het moderne Vlaanderen, de noordelijke helft van België, waar Nederlands wordt gesproken?

Wij vatten *Vlaanderen* hier op als *het Vlaamse gewest*, een precies omschreven deelgebied van het hedendaagse federale België (zie in 4.1.6). Het Vlaamse gewest is het gebied ten noorden van de taalgrens in België (zie kaart 15), met uitzondering van Brussel-Hoofdstad, dat daar als een eiland in ligt en staatkundig een apart gewest vormt, het Brussels-Hoofdstedelijke gewest.

6.1 Het Nederlands in Brussel-Hoofdstad

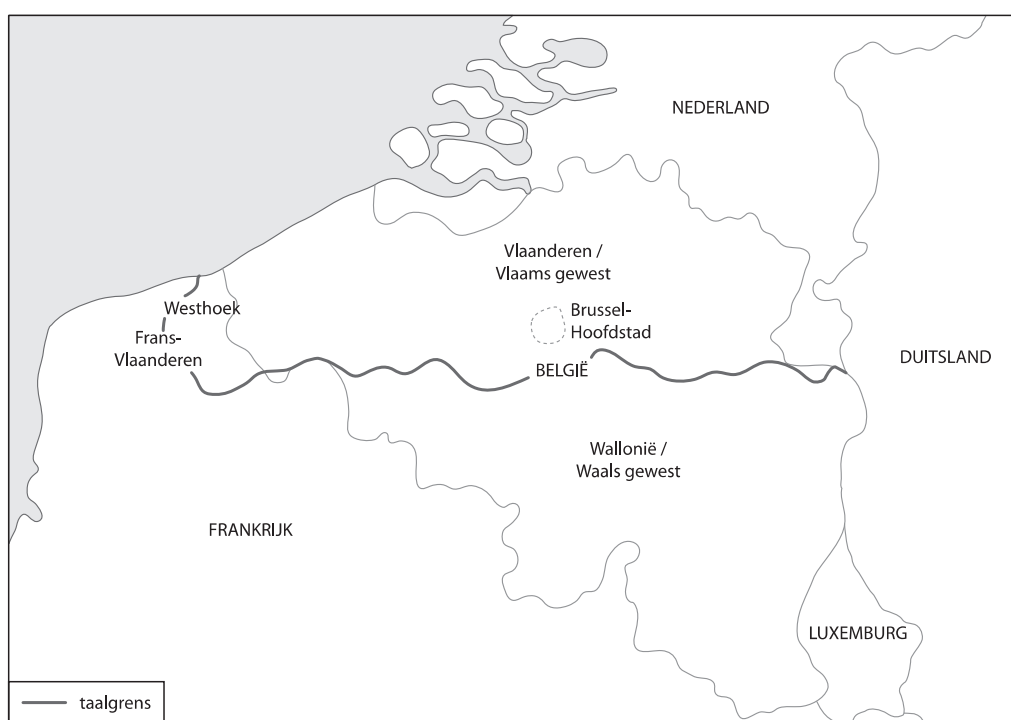
Behalve in federaal-staatkundig opzicht verschilt Brussel-Hoofdstad of het *Brussels-Hoofdstedelijke gewest* ook op taalgebied van het Vlaamse gewest. De verschillen kunnen in drie punten worden samengevat. Brussel-Hoofdstad is een *tweetalig* gebied (het Nederlands én het Frans zijn er officiële talen), Vlaanderen is *eentalig* Nederlands. De Nederlandstaligen vormen in Brussel-Hoofdstad een kleine minderheid, in Vlaanderen vormen ze de overgrote meerderheid. De maatschappelijke positie van het Nederlands in Brussel-Hoofdstad is zwak, in Vlaanderen daarentegen staat het Nederlands vandaag sterk.

Brussel is een oorspronkelijk Nederlandstalige stad die geleidelijk verfranst raakte, een proces dat vooral de laatste twee eeuwen zijn beslag heeft gekregen.

In de Middeleeuwen werd in Brussel Brabants-Diets gesproken. Vanaf de 13de eeuw werd dat Diets er ook steeds meer als schrijftaal gebruikt, in plaats van het Latijn. Het Frans kwam er maar zelden als schrijftaal voor: minder dan 5% van de in Brussel vóór 1500 opgestelde officiële stukken is in het Frans geschreven. Die geringe vertegenwoordiging van het Frans is des te opmerkelijker omdat in hetzelfde tijdvak het percentage Franse oorkonden in steden als Brugge of Gent rond de vijftig schommelde. Brugge en Gent lagen echter niet in het hertogdom Brabant zoals Brussel, maar in het graafschap Vlaanderen, dat van de Franse Kroon afhing (zie ook in 2.1.2 en 3.1.1).

Onder Karel V was Brussel de hoofdstad van de Zeventien Provinciën, waar het Frans de bestuurstaal was. Maar dat Frans werd slechts gesproken door een kleine groep edellieden, hun dienaren en een handjevol ambtenaren. Hun invloed op het dagelijkse doen van de andere mensen was gering. Als zij het volk iets kond wilden doen, gebeurde dat trouwens in de volkstaal.

In de 17de eeuw werd Brussel een toevluchtsoord voor adellijke Franse ballingen. Hun levensstijl, cultuur en taal werden erg bewonderd. De adel in Brussel ging,

Kaart 15. België en Noord-Frankrijk.

zoals op veel plaatsen elders in Europa, Frans spreken. In de 18de eeuw nam de bourgeoisie het prestigieuze Frans over omdat ze daarin een duidelijk statussymbool zag. Het was immers de taal van cultuur, van diplomatie, van hoger bestuur, van de adel en alle Europese hoven en van de Verlichting. Er ontstond in Brussel, duidelijker dan in andere steden in de Zuidelijke Nederlanden, een sociale taalgrens (zie noot 5). De betere standen en de talrijk aanwezige Franse ballingen en intellectuelen bedienden zich van het Frans, het eenvoudige volk sprak Brabants (in 1780 ongeveer 85% van de bevolking). Maar een aantal van deze gewone Brusselaars begon ook een woordje Frans te leren. Ze werden in mindere of meerdere mate tweetalig, waarbij ze het Frans beschouwden als de “hoge(re)” taal, een cultuurtaal met veel prestige en groot sociaal-economisch nut, een taal voor het openbare leven, en het Brusselse Brabants als de “lage(re)” taal, een volkstaal, alleen geschikt voor de informele omgang met groepsgenoten, een straat- en (t)huis-taal. Deze attitude raakte in de volgende generaties Brusselaars verankerd en heeft de verfransing van een groot gedeelte van de bevolking in de hand gewerkt. Het tweetalig-worden met een zo grote ongelijkheid tussen de twee talen was meestal een eerste stap naar volledige verfransing. Het is niet verwonderlijk dat de auteur van de in 1788 gepubliceerde *Verhandeling op d'onacht der moederlyke tael in de Nederlanden*, Jan-Baptist Verlooy, die zich over de achteruitgang, het statusverlies en de minachting van de moedertaal in zijn stad beklagde, een Brusselaar was (zie in 4.4.1).

In de Franse tijd kende de verfransing van Brussel een versnelling. Dat kwam niet alleen doordat het Frans verplicht werd gesteld in het bestuur, de administratie, de rechtspraak, het openbaar onderwijs enz., maar ook omdat er veel Franstalige gezinnen (uit Wallonië, Picardië of uit andere Franse plaatsen als Versailles of Châlons-sur-Marne) om professionele redenen in Brussel gingen wonen. Dit alles versterkte bij de Brusselaars het zojuist al gesignaleerde idee van de maatschappelijke superioriteit van het Frans en van de nietigheid en minderwaardigheid van het eigen Brabants.

De kortstondige en weinig doortastende taalpolitiek van Willem I heeft in de bestaande taalsituatie en taalattitude geen verandering kunnen brengen (zie ook in 4.4.3). En na 1830 ging de verfransing van de hoofdstad van het toen officieel Franstalige België in versterkte mate door. Rond 1850 was de “buitenkant” van Brussel helemaal Frans: de taal van bestuur en administratie, van handel en financiën, van het mondaine en culturele leven, van de straatnamen, de reclames en opschriften was het Frans. Steeds meer Brusselaars gingen in het openbare leven Frans spreken, de enige taal waarmee ze vooruit konden komen en aanzien verwerven. Toch was de “binnenkant” van Brussel nog grotendeels Brabants: 60% van de bevolking sprak thuis, in de verborgenheid van de eigen kring, Brussels-Brabants dialect. Daarin drongen wel steeds meer Franse elementen door, en er

groeide zelfs een typisch Brusselse mengtaal van Brabants en Frans, waarvan het volgende kinderliedje een mooi voorbeeld is:

Èdde ni gezeej (heb je niet gezien) *n'avez-vous pas vu* (idem),
maa klaan ontsje (m'n kleine hondje) *est perdu* (is verloren).
't Ès goe luuepe ('t is gaan lopen) *dans la rue* (op straat),
mè e stètsje on z'n (met een staartje aan zijn) *cul* (achterste).

Brussel stroomde langzaam vol met mensen uit de Waalse en Vlaamse provincies, aangetrokken door de werkgelegenheid die het als hoofdstad bood. De Vlaamse immigranten waren het talrijkst, maar velen onder hen raakten na een of twee generaties verfranst. Immers, wilden ze een kans maken op een goede baan of als kleine handelaar een bloeiende zaak opbouwen, dan *moesten* ze, net als de autochtone Brusselaars, wel op het Frans overgaan. De verfransing werd ook in de hand gewerkt doordat Frans- en Nederlandssprekenden in bepaalde buurten door elkaar heen woonden. Ze kwamen in verscheidene sociale groepen en beroepen ook naast elkaar voor en daardoor kwamen er nogal wat taalgemengde huwelijken tot stand, waarin het Frans vrijwel altijd de gezinstaal werd. Het grote statusverschil tussen het Frans aan de ene kant en een Vlaams dialect of zelfs het Nederlands aan de andere, werkte in het voordeel van de “hoogste” taal, en dat was in die tijd het Frans.

Om een lang verfransingsverhaal kort te maken: volgens de cijfers van de officiële talentelling in 1947, de laatste die in België werd georganiseerd, sprak nog slechts 24% van de Brusselaars toen uitsluitend of het meest Nederlands. Vandaag wordt het aantal Nederlandstaligen in Brussel-Hoofdstad officieel op *maximaal* 20% geschat. Het reële aantal ligt waarschijnlijk in de buurt van 15%. Dat betekent echter niet dat de andere inwoners allemaal Franstaligen zijn. Er zijn ook veel tweetaligen, die Nederlands én Frans kennen maar beter Frans spreken dan Nederlands en/of de voorkeur geven aan het Frans, en heel veel anderstaligen afkomstig uit landen van binnen en buiten de Europese Unie, die als ze moeten kiezen tussen het Nederlands en het Frans meestal voor het laatste kiezen.

De verfransing bleef niet beperkt tot Brussel zelf. De stad breidde zich sterk uit, versmolt met 18 randgemeenten en ging zo één stadsgebied, de *Brusselse agglomeratie* vormen, waar het Frans de overheersende taal werd. En de verfransing rukte nóg verder op: doordat veel welgestelde, Franssprekende Brusselaars de drukke stad ontvluchtten en in de Vlaamse gemeenten rond de Brusselse agglomeratie gingen wonen, waar zich ook steeds meer Waalse gezinnen kwamen vestigen die om beroepsredenen dicht(er) bij Brussel wilden wonen, raakten die Vlaamse gemeenten op hun beurt verfranst. Deze geografische uitbreiding van de verfransing

rondom Brussel werd in de Vlaamse pers en door de politici de *Brusselse olievlek* genoemd, die steeds groter werd temidden van het Vlaamse land.

De Brusselse agglomeratie heeft in de jaren '30 van de vorige eeuw (mede door de inzet van de Vlaamse Beweging – zie in 4.4.5.3) een tweetalig statuut gekregen, dat door de taalwetgeving van 1962-1963 nader werd gepreciseerd. Alle ambtenaren in de Brusselse agglomeratie, die voortaan officieel *Brussel-Hoofdstad* ging heten, werd een aan de functie aangepaste kennis van het Frans én van het Nederlands opgelegd. Zij moesten zich voor het contact met het publiek van de taal van die mensen bedienen. Voor het contact tussen de ambtenaren onderling mochten zij de taal zelf kiezen. In zes Vlaamse gemeenten aan de rand van de Brusselse agglomeratie verkregen de Franstaligen taalfaciliteiten (zie voor dat begrip in 4.4.5.3). In het moderne, gefederaliseerde België werd Brussel-Hoofdstad één van de drie gewesten, het *Brussels-Hoofdstedelijke gewest*, met behoud van een tweetalig statuut.

Het Nederlands in Brussel-Hoofdstad is, als één van de twee officiële talen, wettelijk beschermd, maar zijn maatschappelijke positie is nog steeds zwak. Toch zijn er de laatste decennia in enkele domeinen veranderingen gekomen ten gunste van het Nederlands.

Dat geldt in de eerste plaats voor het onderwijs. Er zijn in Brussel Franstalige en Nederlandstalige scholen. Sinds enige tijd is er een opvallende stijging van het aantal leerlingen in het Nederlandstalige onderwijs, dat nu ook kinderen uit taalgemengde en zelfs uit Franstalige gezinnen aantrekt. Franstalige ouders halen drie redenen aan om hun kinderen naar Nederlandstalige scholen te sturen: het toenemende belang van een goede beheersing van het Nederlands in België door de economische opbloei van Vlaanderen, de betere uitrusting van de Nederlandstalige scholen (dankzij een geprivilegieerde subsidiepolitiek) en het feit dat er op die scholen minder kinderen van allochtonen zitten. Te verwachten valt dus dat steeds meer (kinderen van) Franstaligen tweetalig zullen worden.

Verder is er sprake van een groei van de Nederlandstalige middenklasse in Brussel, onder andere doordat de Vlaamse regering, het Vlaams parlement en de Vlaamse administratie zich in de loop van het federaliseringsproces, dat in 1970 op gang is gekomen, in Brussel hebben gevestigd. De Vlaamse regering voert een duidelijke aanwezigheidspolitiek in Brussel en tracht de assertiviteit van de Vlamingen in de hoofdstad te stimuleren.

Een belangrijke verandering is ook dat Franstalige of verfranste Brusselaars vandaag meestal bereid zijn om als ze in het Nederlands worden aangesproken ook in het Nederlands te antwoorden of het ten minste te willen verstaan. Een kwarteeuw geleden bestond die bereidheid doorgaans niet. Deze wijziging in attitude en gedrag maakt deel uit van een veel ruimere verandering: Brussel is in de laatste

25 jaar geëvolueerd van een dominant-Franstalige en vaak Nederlands-vijandige stad naar een internationaal gerichte metropool die meer open staat voor de vele culturen en talen die er onderdak hebben gevonden. Het is echter niet uitgesloten dat in een stad met een talenmozaïek als Brussel, waar een belangrijk deel van de Europese instellingen, talloze ambassades, de zetel van de Navo en van veel internationale bedrijven gevestigd zijn en die zichzelf graag als “hoofdstad van Europa” ziet, het Frans én het Nederlands in de nabije toekomst concurrentie zullen ondervinden van de lingua franca van onze tijd: het Engels. In het bedrijfsleven en de reclamesector is die concurrentie trouwens al begonnen.

6.2 Het Nederlands in Frans-Vlaanderen (Noord-Frankrijk)

Frans-Vlaanderen is een streek in het noordwesten van Frankrijk, tussen de Kanaalkust en de Belgische grens, ruwweg de huidige Région Nord – Pas-de-Calais (zie kaart 15). Dat gebied behoorde in de Middeleeuwen tot de graafschappen Vlaanderen en Artesië (Artois). Het is tot in de 17de eeuw deel blijven uitmaken van de Spaanse of Zuidelijke Nederlanden. Een noordelijk deel van Frans-Vlaanderen was toen geheel Nederlandstalig. Verder was het een taalgemengd gebied (Picardisch-Frans/Vlaams-Nederlands).

Frans-Vlaanderen is historisch en cultureel met de rest van de Lage Landen verbonden. Het heeft een niet geringe inbreng gehad in de schilderkunst, de muziek en de literatuur van de Nederlanden. Het is waarschijnlijk uit Frans-Vlaanderen dat de auteur van het beroemde Oudnederlandse zinnetje *Hebban olla uogala...* afkomstig was (zie in 2.2.2). Het was daar dat de beeldenstorm uitgebroken is, de meest schokkende en ingrijpende gebeurtenis uit de 16de eeuw (zie in 4.1.1). Daar ook, meer bepaald in Duinkerken, woonde en werkte de dichter en toneelschrijver Michiel de Swaen (1654-1707), één van de belangrijkste Zuid-Nederlandse auteurs van zijn tijd.

Tussen 1659 en 1678 is het gebied dat we nu Frans-Vlaanderen noemen, deel voor deel door de Franse Zonnekoning, Lodewijk XIV, geannexeerd. De noordgrens van Frankrijk (de grens met de Zuidelijke Nederlanden) werd pas in 1713 definitief vastgelegd, bij de Vrede van Utrecht.

Vanaf 1684 zijn de Franse autoriteiten begonnen met een politiek van verfransing: allerlei officiële documenten moesten voortaan in het Frans gesteld zijn. Daartegen kwam meteen scherp protest van baljuws en schepenen (lokale rechterlijke ambtenaren en overheidspersonen), omdat er maar weinig mensen waren die Frans kenden. Ook de lagere geestelijkheid en de onderwijzers kwamen in verzet,

omdat door de verfransing de taal en de cultuur van de streek onrecht werden gedaan. Door een toenemende bestuurlijke centralisatie vanuit Parijs wist de Franse overheid op allerlei terreinen uitgebreide zeggingsmacht te verwerven. Toch was van een snelle assimilatie in de 18de eeuw geen sprake. De bevolking en de levendige volkscultuur in Frans-Vlaanderen (met vele rederijkerskamers, schuttersgilden en broederschappen) waren toen nog grotendeels Nederlandstalig.

Na de Franse Revolutie werden de streektaalen streng bestreden (zie ook in 4.4.2) en werd het Frans in 1793 voor de gehele Republiek als onderwijstaal voorgeschreven. Maar het bleek onmogelijk in korte tijd miljoenen mensen Frans te leren, onder andere omdat er in sommige gebieden gewoonweg te weinig Franstalige onderwijzers beschikbaar waren. In 1794 kwam er dan ook een wetswijziging waardoor naast het Frans de streektaal als hulpmiddel gebruikt mocht worden. Dit had tot gevolg dat een aanzienlijk deel van de onderwijzers in Frans-Vlaanderen doorgingen met Nederlands te onderwijzen.

In 1850 verscheen er echter een wet waarbij het onderwijs in de streektaal verboden werd, in 1853 gevolgd door een verordening die het onderwijs van het Nederlands op scholen in Noord-Frankrijk uitdrukkelijk verbood. Vanaf dat moment raakte Frans-Vlaanderen, te beginnen met de jongere generaties, steeds meer verfranst. Vandaag spreken alle Frans-Vlamingen Frans. Alleen in het uiterste noordwesten, het gebied langs de grens met België tussen Dunkerque en Hazebrouck (de *Westhoek* genoemd – zie kaart 15), wordt op het platteland door de oudste generaties nog een archaïsch Vlaams dialect gesproken dat nauw verwant is met dat van de mensen aan de andere kant van de grens in de Belgische provincie West-Vlaanderen.

Na het verbod in 1853 van het Nederlands op de scholen viel het Vlaamse protest niet stil: het raakte zelfs beter georganiseerd. Er werden in de tweede helft van de 19de en in de 20ste eeuw verschillende regionalistische verenigingen, tijdschriften en Vlaamse kringen opgericht, die pleit(t)en en ijver(d)en voor de erkenning en de heropleving van de Nederlandse taal en cultuur in Frans-Vlaanderen. De inspanningen van deze “Vlaamse Beweging in Frankrijk” zijn niet zonder succes gebleven: vandaag wordt in Noord-Frankrijk in alle lagen van het onderwijs, van de kleuterschool of basisschool tot aan de universiteit en in avondlessen en zomercursussen, het Nederlands aangeboden als vreemde taal (zie ook in 6.5). De laatste jaren is er zelfs een toenemende belangstelling voor het Nederlands, vooral voor professionele en recreatieve doeleinden, omdat er in het bedrijfsleven (toerisme, horeca, transport) een grote vraag is naar werknemers die het Nederlands min of meer beheersen (Vlaanderen en Nederland zijn immers vlakbij).

Dit betekent echter niet dat het Nederlands terrein aan het heroveren is in Frans-Vlaanderen. Frans-Vlamingen voelen zich vandaag echte en volwaardige Franse staatsburgers met het Frans als officiële taal. Velen onder hen stellen wel prijs op

de erkenning en de eerbiediging van hun culturele eigenheid. En voor de oudere generaties in de Westhoek fungeert het Vlaamse dialect niet alleen als communicatiemiddel, maar ook als uitdrukking van hun regionale identiteit. De meeste jongeren die Nederlands leren, doen dat echter vooral om economisch-utilitaire redenen.

6.3 Het Nederlands in enkele andere gebieden in Europa

Het Nederlands is in bepaalde delen van Europa tijdelijk verspreid geraakt door migratie, kolonisatie en nederzetting. In de 12de eeuw, bijvoorbeeld, hebben grote aantallen Vlaamse, Friese en Hollandse boeren zich in het noorden van Duitsland gevestigd, om de moerassige gebieden rondom Bremen en Hamburg droog te leggen. Van deze boeren, in hun eigen land door watervloeden akkerloos geworden, bleef in de latere Middeleeuwen een geregelde trek naar het “Oostland” bestaan. Ze bereikten Silezië en Pruisen, en doperse uitwijkelingen vestigden zich in de 16de en 17de eeuw tot in de buurt van Warschau, waar in de 18de eeuw nog 37 dorpjes de naam *Holendry* (*Hollandery*) droegen. De kolonisten handhaafden er hun eigen taal, protestantse kerken en scholen tot laat in de 18de eeuw. Vlamingen en Brabanders hebben grote gebieden in centraal-oostelijk Duitsland ontgonnen en gekoloniseerd (noordwestelijk van Berlijn en ten oosten van Maagdenburg). Het Nederlands en bepaalde gebruiken uit de Lage Landen, onder andere in verband met het erfenisrecht, hebben in sommige delen van Duitsland lange tijd standgehouden, maar zijn uiteindelijk weer verdwenen. Er zijn nog sporen van het Nederlands te vinden in de lokale Duitse dialecten (onder andere in het woord *Bähnert* = Nederlands *paander* ‘draagmandje voor etenswaren’). In de 16de eeuw vestigden Hollandse en Friese boeren en tuinders zich op het eiland Amager bij Kopenhagen. Tot 1811 werd daar nog in het Nederlands gepreekt.

En een vrij recent voorbeeld van massale migratie vormen de honderdduizenden ongeschoolde Vlaamse arbeiders die in de tweede helft van de 19de en het begin van de 20ste eeuw verhuisd zijn naar het sterk geïndustrialiseerde Wallonië (het Franstalige, zuidelijke deel van België), op zoek naar werk in de steenkoolmijnen en de fabrieken aldaar. Hun afstammelingen zijn vandaag enkel nog als Vlaming te herkennen aan hun familienaam. Wel zijn er talrijke Vlaamse woorden opgenomen in de Waalse dialecten, wat ook in eerdere perioden al gebeurd was, door de intensieve werk-, handels- en marktcontacten over de taalgrens heen. Een voorbeeld uit het domein van de volkskeuken is Luikerwaals *boûkète*, de benaming

voor een pannenkoek die oorspronkelijk met boekweitmeel werd bereid, dat in het Limburgs *boeket* heet.

Naast de rol van omgangstaal voor groepen economische migranten heeft het Nederlands in bepaalde landen ook andere, meer specifieke rollen vervuld. In de 17de eeuw had het in verband met de aanwezigheid van religieuze vluchtelingen en kerkelijke verbindingen met calvinisten en doopsgezinden een belangrijke functie in enkele gebieden in het westen van Duitsland, meer bepaald in Oost-Friesland, de graafschappen Lingen en Bentheim, in enkele plaatsen in West-Münsterland en aan de Nederrijn. Aan de Nederrijn speelde het ook een rol voor de katholieken, die er een afweermiddel in zagen tegen het lutheranisme dat met het Hoogduits werd geassocieerd. In katholieke kerken aldaar werd in het Nederlands gepreekt. In de loop van de 19de eeuw is het Nederlands in het westen van Duitsland weer verdwenen, als gevolg van politieke ontwikkelingen waarbij de genoemde gebieden onder Hannoveraanse of Pruisische heerschappij kwamen.

Het Nederlands heeft in de 17de en de 18de eeuw in bepaalde landen ook een rol gespeeld als taal van de handel en de diplomatie, onder andere in Scandinavië en in een aantal Noord-Duitse steden. In Hamburg, bijvoorbeeld, woonde een grote groep Hollandse kooplieden met een eigen sociaal netwerk en een eigen schouwburg.

Het Nederlands is, in de vorm van losse woorden, ook verspreid geraakt door overname of ontlening. Bij contact tussen Nederlanders of Vlamingen en andere volkeren in het domein van de handel, de techniek (bijvoorbeeld in de zeevaart en scheepsbouw, de waterwerken, de dijkbouw), de cultuur enz. zijn vele Nederlandse termen in andere talen overgenomen.

We vinden woorden van Nederlandse herkomst in onder andere:

- het Frans (*bâbord* < *bakboord*, *beaupré* < *boegspriet*, *bière* < *bier*, *boulevard* < *bolwerk*, *bouquin* < Middelnederlands *boekijn* 'boekje', *cabillaud* < *kabeljauw*, *digue* < *dijk*, *hisser* < *hijsen*, *kermesse* < *kermis*, *mannequin* < Middelnederlands *mannekijn* 'mannetje', *polder* < *polder*, enz.),
- het Duits (*Fracht* < *vracht*, *Klippe* < *klip*, *Bücherei* < *boekery*, *Trauerspiel* < *treurspel*, *Vertrag* < *verdrag*, *Augenmerk* < *oogmerk*, *Auster* < *oester*, enz.),
- het Engels (*brandy* < *brande(wijn)*, *(to) crimp* < *krimpen*, *dock* < *dok*, *easel* < *(schilders)ezel*, *splinter* < *splinter*, *(to) beleaguer* < *belegeren*, *bundle* < *bundel*, enz.),
- en het Russisch (*botsman* < *bootzman*, *boesjsprit* < *boegspriet*, *boej* < *boei*, *sjtirbort* < *stuurboord*, *flot* < *vloot*, *forsteven* < *voorsteven*, *gavan* < *haven*, *matrós* < *matroos*, *verfj* < *werf*, *jakta* < *jacht*, *faváter* < *vaarwater*, enz.).

De aanwezigheid van zoveel Nederlandse termen in verband met zeevaart en scheepsbouw in het Russisch is vooral te danken aan tsaar Peter de Grote, die

Kaart 16. Het Nederlands buiten Europa.

in 1697 enkele maanden in het Noord-Hollandse Zaandam verbleef om er de scheepsbouw te leren kennen. Er waren overigens al van in de Middeleeuwen intense handelsactiviteiten tussen Holland en de Baltische gebieden.

6.4 Het Nederlands buiten Europa

Doordat de Nederlanders in de 17de eeuw een handelsimperium hebben opgebouwd met vele factorijen en nederzettingen in het Verre Oosten, Amerika en Zuid-Afrika (zie in 4.1.2), is samen met de handelscompagnieën en de kolonisten ook het Nederlands in die gebieden doorgedrongen (zie kaart 16). Nadien is dat rijk weer geleidelijk afgebrokkeld, hetzij omdat bepaalde handelsposten en gebieden in bezit kwamen van andere landen, hetzij door de dekolonisatie na de Tweede Wereldoorlog. Het Nederlands is in veel van die overzeese gebieden dan ook weer verdwenen.

Aanvankelijk had men in de nederzettingen weinig contact met het moederland, zodat de taal er niet de ontwikkeling van het Europese Nederlands volgde. Vandaar dat in de verschillende vormen van koloniaal Nederlands vaak woorden of constructies bewaard zijn gebleven die in het Nederlands van de Lage Landen al lang verdwenen en door andere vervangen zijn. In de mond van de inlandse bevolking onderging het Nederlands dikwijls ook een verregaande vereenvoudiging en werd het sterk vermengd met andere, vooral inlandse talen, maar ook met Spaans, Portugees en/of Engels. Men kan het daardoor soms nauwelijks nog als Nederlands herkennen. Zulke gecreoliseerde vormen van Nederlands zijn, bijvoorbeeld, lange tijd gesproken op een eilandengroep van de Antillen, de Maagdeneilanden (*Neger-Hollands* genoemd) en in het oostelijke deel van Brits-Guyana (Berbice), dat aan Suriname grenst. In één geval heeft een vereenvoudigings- en vermengingsproces zelfs aanleiding gegeven tot het ontstaan van een nieuwe taal, een soort dochtertaal van het Nederlands, die een volwaardige cultuurtaal geworden is: het Afrikaans (zie 6.4.6).

Een vaak gestelde vraag in verband met de verspreiding van het Nederlands in de wereld is waarom het geen veel vastere voet heeft gekregen in de Hollandse handelsgebieden en kolonies en waarom het geen wereldtaal is geworden zoals het Engels, het Spaans of het Portugees, want Nederland heeft toch een overzees imperium opgebouwd dat vergelijkbaar is met dat van Engeland, Spanje of Portugal? Het antwoord moet gedeeltelijk worden gezocht in de taalattitude van de Hollandse bestuurders en kooplieden en in de doelstellingen van de handelscompag-

nieën. De Nederlandse kooplieden stelden er namelijk meer eer in vreemde talen te beheersen dan voor de eigen taal op te komen, en het behoorde tot de officiële taalpolitiek van, bijvoorbeeld, de West-Indische Compagnie om de inlanders geen Nederlands te leren (zie in 6.4.4). Ook bestond in Nederland het bewustzijn dat taal een machtsmiddel kan zijn nauwelijks. En de federale structuur van de 17de-eeuwse Republiek maakte een nationalistische politiek ten aanzien van het Nederlands in de overzeese gebieden niet goed mogelijk. Verder waren de compagnieën in de allereerste plaats uit op winst vergaren en niet op het verspreiden van hun cultuur. En in bepaalde gebieden, met name in Indonesië, verhinderde de aanwezigheid van andere talen, zoals het Maleis en het Portugees, de grootscheepse verspreiding van het Nederlands, ondanks de pogingen van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie om het gebruik van het Nederlands onder Europeanen, Aziatische vreemdelingen en ook de inheemse bevolking te bevorderen. Een en ander heeft ertoe geleid dat in de verschillende koloniale gebieden een uiteenlopende taal- en cultuurpolitiek is gevoerd.

6.4.1 Sri Lanka

Sri Lanka, een eiland ten zuidoosten van India, het vroegere Ceylon, was van 1658 tot 1796 in Hollandse handen. Voordien was het van Portugal. De afstammelingen van de Nederlandse, Portugese en Euraziatische kolonisten heten er nog *Burghers*.

Het Nederlands is er volledig verdrongen door het Engels. Ceylon was een Britse kolonie van 1802 tot de onafhankelijkheid in 1948.

In het Singalees, de taal van de meerderheid van de lokale bevolking, komen nog een aantal woorden van Nederlandse oorsprong voor, zoals *kèrekôppu* < *kerkhof*, *tarappe* < *trap*, *doitu* < *duit*, *lâkke* < *laken*, *sukiri* < *suiker*.

6.4.2 Indonesië

In Indonesië, het vroegere *Oost-Indië* (ook *de Oost* genoemd) of *Nederlands-Indië*, heeft het Nederlands zich als officiële taal kunnen handhaven tot 1949, toen het gebied onafhankelijk werd. Zijn plaats wordt nu ingenomen door het *Bahasa Indonesia*, 'de Indonesische taal'. De overheid voert een actieve politiek ter ontwikkeling en bevordering van het Indonesisch.

Indonesië bestaat uit zo'n 13.000 grote en vooral kleinere eilanden, waarvan de bekendste zijn: Java, Sumatra, Borneo en de Molukken.

De verbreiding van het Nederlands in Indonesië kwam pas goed op gang in de 20ste eeuw, drie eeuwen nadat de Nederlanders in 'de Oost' waren aangekomen. De verspreiding van het Nederlands en de verbetering van de beheersing ervan waren vooral te danken aan een verbetering van het onderwijs, het openstellen en stichten van scholen voor de inheemse bevolking, en de verbeterde contactmogelijkheden met het moederland door de opening van het Suezkanaal in 1869, de stoomboten en later de vliegtuigen.

Vandaag speelt het Nederlands in het dagelijks leven bijna geen rol meer. Alleen enkele Oud-Indische en Chinese families spreken thuis nog Nederlands. Immers, dat was vroeger de taal van de elite. Nederlands kunnen spreken was het bewijs van een goede opvoeding. Hun kinderen verstaan meestal nog wat Nederlands, maar zijn niet meer bij machte het te spreken. De Indonesiërs die nog Nederlands op de basisschool hebben geleerd, zijn ondertussen boven de 60. De jongere generatie leert Engels als tweede taal. In het Indonesisch komen wel veel Nederlandse leenwoorden voor, meer dan 5000, b.v. *kapten* 'kapitein', *beslit* 'besluit', *pamili* 'familie', *tilpon* 'telefoon', *arloje* 'horloge', *necis* 'netjes', *amplop* 'envelop', *anprah* 'aanvraag', enz.

Het Nederlands blijft daarentegen belangrijk voor de academische wereld. Op het gebied van de rechtswetenschap, de geschiedenis, de land- en bosbouw, het archiefonderzoek, de taal-, land- en volkenkunde is de Nederlandse taal onontbeerlijk voor diepgaande onderzoeksprojecten, omdat de oudere bronnen en literatuur in het Nederlands geschreven zijn (zie ook in 6.5).

Voor het *Petjoh* of *Indisch-Nederlands*, de taal van mensen van gemengd Indonesisch-Nederlandse afkomst, zie in 5.3.3.

6.4.3 De Nederlandse Antillen

De Nederlandse Antillen liggen in de Caraïbische Zee, tegenover de kust van Venezuela. Ze bestaan uit de Benedenwindse eilanden (Aruba, Bonaire, Curaçao) en de Bovenwindse eilanden (Saba, Sint Eustatius en de zuidelijke helft van Sint Maarten).

Sinds het begin van de 17de eeuw zijn deze Antillen in Nederlands bezit. In 1954 werden ze een autonoom deel van het Koninkrijk der Nederlanden, waardoor ze zelfstandig hun eigen zaken kunnen behartigen. In het vooruitzicht van volledige onafhankelijkheid verkreeg Aruba in 1986 een 'status aparte', terwijl de overige Antillen een samenwerkingsverband hebben in de vorm van een unie.

Het Nederlands is op de Antillen de officiële taal. Vanaf de jaren '50 zijn een groot aantal Nederlanders teruggekeerd naar Nederland en werden de Antillen sterker Antilliaans. Op taalgebied ging dat gepaard met een toenemend gebruik van het Papiamentu, vooral op de Benedenwinden, en van het Engels op de Bovenwinden. Op Aruba wordt het Nederlands behalve door het Papiamentu ook bedreigd door het Spaans. Het Papiamentu is een creooltaal (zie noot 1), die waarschijnlijk ontstaan is door taalcontact tussen Nederlandse, Spaanse, Portugees en enkele Afrikaanse bevolkingsgroepen, vanaf het begin van de 17de eeuw.

Momenteel is het Nederlands nog slechts voor een gering percentage van de bevolking de omgangstaal. Papiamentu en Engels zijn al de belangrijkste dagelijkse omgangstalen en de voertalen in het openbare leven, zoals bijvoorbeeld in de media, de kerk, de literatuur, de gezondheidszorg en de maatschappelijke zorg. Er verschijnen twee kranten in het Nederlands tegenover vijf in het Papiamentu. Op tv wordt het nieuws zowel in het Papiamentu als in het Nederlands gelezen. Door zijn officiële status blijft het Nederlands de voertaal in de magistratuur, de wetgeving en bij de overheid (administratie), maar ook hier doen Papiamentu en Engels langzaam maar zeker hun intrede. Hetzelfde geldt voor het onderwijs: voorlopig houdt het Nederlands er nog goed stand, maar in het basisonderwijs is al gedeeltelijk het Engels of het Papiamentu als instructietaal ingevoerd.

6.4.4 Suriname

De voormalige kolonie Nederlands-Guyana, samen met de Nederlandse Antillen ook *de West* genoemd, werd in 1975 de onafhankelijke republiek Suriname (gelegen in het noordoosten van Zuid-Amerika). Het land is vijfmaal zo groot als Nederland, maar telt slechts 400.000 inwoners, van wie 72% in de hoofdstad Paramaribo woont.

De bevolking is zeer heterogeen van origine en er worden dan ook veel verschillende talen gesproken: autochtone Indiaanse talen, Surinaams-Javaans, Surinaams-Hindi, Chinese dialecten, Portugees, Spaans, Frans, Engels, Surinaams-Nederlands, Sranan, enz.

Het Nederlands is in Suriname de officiële taal. De feitelijk gesproken taal is het Surinaams-Nederlands (SN), een variëteit van het Nederlands die zich in Suriname ontwikkeld heeft vanaf het koloniale tijdperk. Het SN heeft eigen systematische kenmerken en vertoont op zowel fonologisch, grammaticaal als lexicaal vlak verschillen met het AN of Algemeen Nederlands (zie ook in 5.3.3). Het Surinaams-Nederlands bevat bijvoorbeeld een aantal woorden die in Nederland een andere betekenis hebben of verouderd (en verdwenen) zijn, zoals *duim* 'grote

teen', *zusterkind* 'zoon/dochter van zuster', *spier* 'maïskolf', en een aantal eigen woordvormingen, zoals *slaapzak* 'pyjama', *kweekmoeder* 'pleegmoeder', *zwageres* 'schoonzuster', *ijsappel* 'appel'. Er zijn ook veel leenwoorden, onder andere uit het Sranan: *aka* 'roofvogel', uit het Caraïbisch: *prapi* 'aarden kom', uit het Hindi: *doni* 'dubbeltje' en *baksis* 'fooi', uit het Frans: *damjean* 'mandfles', uit het Spaans-Portugees-Braziliaans: *gomma* 'tapioca', enz.

De vrij grote verschillen tussen het SN en het AN zijn onder andere toe te schrijven aan het feit dat de Europeanen in Suriname minder contact hadden met het moederland dan vroeger de Nederlanders in Oost-Indië. De geringe bevolkingsdichtheid, de beperkte communicatie tussen de delen van het land en de verscheidenheid van volkeren die er Nederlands spreken, maken bovendien dat het SN zelf zeer heterogeen is. Er bestaan binnen het SN verschillende variëteiten, waarbij de afwijkingen van het AN afnemen naarmate de scholingsgraad van de spreker toeneemt.

Het (Surinaams-)Nederlands is in Suriname de belangrijkste taal, hoewel het slechts van een klein gedeelte van de bevolking de moedertaal is. De formele alfabetisering gebeurt in het Nederlands, wat impliceert dat de schriftelijke communicatie bijna exclusief in die taal gebeurt.

Naast hun moedertaal en de officiële taal, het Nederlands, kennen de meeste Surinamers ook Sranan(tongo). Het werd vroeger Neger-Engels genoemd omdat het een creooltaal was van de Afrikaanse slaven tewerkgesteld op de suikerrietplantages. Suriname was voor het in Nederlandse handen kwam een Engelse landbouwkolonie. Neger-Engels is ontstaan in de tweede helft van de 17de eeuw uit het contact tussen sprekers van Afrikaanse talen (slaven) en sprekers van Europese talen (meestal hun meesters), waaronder vooral Engels en in veel mindere mate Nederlands en Portugees. Tot 1863, de afschaffing van de slavernij, mochten slaven immers geen Nederlands leren of gebruiken. Het Sranan is de moedertaal geworden van de meeste mensen van creoolse afkomst en het heeft voor vrijwel alle Surinamers de functie gekregen van informele lingua franca.

Als officiële taal heeft het Nederlands de hoogste status onder de verschillende talen in Suriname. Het is de taal van de wetgeving en het bestuur, het onderwijs, de wetenschap en de media, de literatuur en de godsdienst. Op radio en televisie worden verschillende talen gebruikt, maar de vier meest beluisterde commerciële radiostations zenden voor het overgrote deel van hun zendtijd uit in het Nederlands.

6.4.5 Noord-Amerika

Onder het gezag van de West-Indische Compagnie stichtten emigranten in 1625 op het schiereiland Manhattan de nederzetting *Nieuw-Amsterdam*, dat het be-

stuurscentrum werd van *Nieuw-Nederland*. Nieuw-Amsterdam groeide uit tot een kleine havenstad, vooral door de hout- en pelshandel. In 1664 verloor de laatste Hollandse gouverneur, Peter Stuyvesant, Nieuw-Nederland aan de Engelsen, die daar al een bloeiende buurkolonie bezaten, New England. Nieuw-Amsterdam werd herdoopt in New York. Op een kaart uit 1673 van het gebied rond de Hudsonbaai vinden we nog talloze Nederlandse plaatsnamen als 't *Lange Eylandt* (nu *Long Island*), 't *Roode Eylandt* (nu *Rhode Island*), *Haarlem* (nu *Harlem*), *Breukelen* (nu *Brooklyn*), *Staten Eylandt* (genoemd naar de Staten-Generaal – nu *Staten Island*), enz.

Na de overgave van Nieuw-Amsterdam aan de Engelsen vestigden de Hollandse kolonisten zich vooral in het achterland, ten westen van de Hudsonrivier. In het noorden van New Jersey en ten westen van Albany New York in de Mohawk Valley handhaafde het Nederlands zich als omgangstaal tot in het begin van de 19de eeuw. Dit zogenoemde *Jersey Dutch* en *Mohawk Dutch* werd gekenmerkt door een groot aantal leenwoorden uit het Engels. De taal van de oorspronkelijke kolonisten, het zogenaamde *Holland Dutch*, kon op den duur alleen nog maar in de kerk beluisterd worden. In New York was dat tot 1760. Van het Nederlands uit die tijd zijn een aantal woorden in het Amerikaanse Engels doorgedrongen: *boss*, *cookie*, *waffle*, *pottybacker*, *spook*, *sleigh*, enz.

Vanaf het midden van de 19de eeuw trokken nieuwe groepen Nederlandse migranten naar Noord-Amerika, meer bepaald naar Michigan, Illinois, Wisconsin en Iowa. Zij verlieten Nederland niet alleen om economische redenen: ze waren in eerste instantie op zoek naar geestelijke vrijheid. In hun kringen heeft het Nederlands zich gehandhaafd tot in het begin van de 20ste eeuw, vooral als thuistaal en in mindere mate als taal van de kerk en de school.

In de 20ste eeuw arriveerden er alweer nieuwe groepen migranten uit Nederland en Vlaanderen. Zij waren niet op zoek naar godsdienstvrijheid, maar naar werk. De Vlamingen in Noord-Amerika hebben nog steeds hun eigen, tweewekelijkse krant, de *Gazette van Detroit*, gesticht in 1914. Het taalgebruik van de Amerikaanse redacteurs is enigszins verouderd: het is niet meegeëvolueerd met het Nederlands in het moederland.

6.4.6 Zuid-Afrika

In 1652 werd door een groep kolonisten onder leiding van Jan van Riebeeck een militair steunpunt en verversingsstation van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie aangelegd bij Kaap de Goede Hoop. Het moest de schepen op weg naar *de Oost* of naar Europa van verse groenten en drinkwater voorzien. Van Kaap de

Goede Hoop uit hebben de Nederlanders, spoedig gevolgd door Duitse kolonisten en Franse hugenoten, de punt van Zuid-Afrika gekoloniseerd.

In de 19de eeuw, nadat de Engelsen bezit genomen hadden van de Kaapkolonie, probeerden de Nederlandse kolonisten – de *Boeren* genoemd – aan de Engelse druk te ontkomen door via de zogenaamde *grote trek* nieuwe gebieden verder noordwaarts op te zoeken. Pas na een aantal militaire confrontaties (de *Boerenopstand* en de *Boerenoorlog*) kwam het in 1910 tot de vorming van de Unie van Zuid-Afrika, waarin de gebieden waar hoofdzakelijk Boeren woonden, werden samengevoegd met die waar overwegend Britten gevestigd waren. Er waren twee officiële talen in de Unie: Engels en Nederlands.

Vanaf 1948 werd door de opeenvolgende Zuid-Afrikaanse regeringen de berucht geworden *apartheidspolitiek* gevoerd, waartegen door de internationale gemeenschap met een boycot werd gereageerd. In 1991 werden de apartheidswetten opgeheven en werd een begin gemaakt met een democratische staatsvorm waarin alle burgers gelijke rechten hebben.

Uit de informele omgangstaal van de eerste kolonisten, die vooral afkomstig waren uit Holland en Zeeland, en door een complex interactieproces met een veelheid van talen van inboorlingen (vooral Koi- of Khoisantalen, zoals Hottentots), van slaven (Maleis) en van andere immigranten (onder andere het Portugees en het Duits), heeft zich geleidelijk een gesproken taalvariëteit ontwikkeld die op een groot aantal punten van het Nederlands verschilde: het *Afrikaans*, vroeger ook wel *Afrikaans-Hollands* of *Kaaps-Hollands* genoemd.

In 1925 werd het Afrikaans de officiële taal van Zuid-Afrika, naast het Engels en het Nederlands, dat bijna uitsluitend nog in de schrijftaal werd gebruikt. Het Afrikaans raakte gestandaardiseerd en ontwikkelde zich tot een volwaardige cultuurtaal. Het nam – ook in de schrijftaal – de plaats in van het Nederlands. Het heeft een eigen literatuur en wetenschappelijke publicaties. In 1983 verloor het Nederlands de status van officiële taal.

Het huidige democratische Zuid-Afrika telt elf officiële talen, waaronder het Zoele (de moedertaal van 21% van de Zuid-Afrikaanse bevolking), het Xhosa (18%), het Afrikaans (16%), het Engels (9%), en nog zeven andere talen.

Er zijn ongeveer zes miljoen primaire Afrikaanssprekenden, terwijl nog ettelijke miljoenen mensen (variëteiten van) het Afrikaans als verkeerstaal gebruiken. Het Engels is in zowat alle domeinen van het maatschappelijk leven echter belangrijker dan het Afrikaans. Bovendien is de positie van het Afrikaans in het nieuwe Zuid-Afrika bedreigd: het wordt door velen gezien als ‘de taal van de onderdrukkers’.

Als ze niet te snel spreken, kunnen Nederlandstaligen en Afrikaanstaligen elkaar verstaan. Toch zijn er in alle domeinen (fonologie, morfologie, syntaxis en woordenschat) verschillen tussen beide talen.

Deze verschillen zijn gedeeltelijk te verklaren door het geringe contact met het moederland en door het feit dat het Afrikaans vooral op 17de-eeuwse Zuid-Hollandse en Zeeuwse dialecten gebaseerd is. Maar het Afrikaans onderging ook veranderingen doordat het zowel door talrijke niet-Nederlandse blanke kolonisten, door niet-blanke immigranten als door vele oorspronkelijke bewoners van het land werd geleerd en gesproken (interlectische aanpassingen en ontleningen). Deze veranderingen hielden vaak sterke vereenvoudiging in, vermindering van de vormenrijkdom en gelijkmaking door het wegvallen van uitzonderingen. De vereenvoudiging is bijvoorbeeld te horen in de reductie van woorden: *wagen* wordt *wa*, *zeggen* wordt *sê*, *nacht* wordt *nag*, *ogen* wordt *oë*. Verder vallen de vervoegingsuitgangen praktisch volledig weg. In het presens dient de stam voor alle personen: bijvoorbeeld *ek loop*, *jy loop*, *hy loop*, *ons loop*, *julle loop*, *hulle loop*. Het onderscheid tussen sterke en zwakke werkwoorden is verdwenen, alleen bij de hulpwerkwoorden zijn er nog resten: *sall/sou*.

Wat het lexicon betreft, kan worden gewezen op het feit dat bepaalde woorden die in het moderne Nederlands een andere betekenis hebben gekregen in het Afrikaans hun oude betekenis hebben bewaard en op het voorkomen van veel woorden die het AN niet kent (leenwoorden zoals bijvoorbeeld *horsweep* 'rijzweep' – vergelijk Engels *horsewhip* – en *baie* 'veel, zeer' – vergelijk Maleis *banjah*; eigen termen zoals *prikkelpoppie* voor *pin-up*, *vuurhoutje* 'lucifer', *moltrein* 'metro', *rekenaar* 'computer' enz.).

Hieronder volgt de tekst van een berichtje uit de Zuid-Afrikaanse krant *Potchefstroom Herout*, als voorbeeld van het Afrikaans.

Wakker polisieman keer motordief aan

Die oplettheid van 'n lid van die Narkotika-buro van die Polisie op Potchefstroom het daartoe gelei dat 'n vermeende motordief wat 'n splinternuwe voertuig by 'n motorhawe hier gesteel het, sowat 'n paar honderd meter vanaf die motorhawe sy rieme styfgeloop het.

Sers. Piet van Niekerk het Saterdagmiddag patrollie op die dorp gery. Omstreeks 22:30 het hy 'n nuwe bakkie sonder ligte op die kruising van Holtzhauzenweg en Mooirivierlaan sien staan.

Die situasie het vir hom verdag voorgekom toe hy oplet dat dit 'n splinternuwe voertuig is, wat vermoedelik sonder brandstof gaan staan het, en dat 'n man sonder 'n hemp besig was om die bakkie oor die kruising te stoot.

Sers. Van Niekerk het agter die bome in Holtzhauzenweg gaan wag en opgemerk

dat daar nog twee mans by die saak betrokke is. Terwyl hulle die bakkie in sy rigting gestoot het, het hy die man gekonfronteer en is agter deur die ander twee geslaan.

Houe is links en regs uitgedeel en die twee ander mans het op die vlug geslaan.

Sers. Van Niekerk het die oorhand oor die een man gekry en hom na die minibus, waarmee hy en sy verloofde, mej. Dawn Nagel, gery het, gesleep en het lede van die uniformtak se hulp per radio ontbied.

Die man is op die toneel in hegtenis geneem, terwyl die ander twee steeds op vrye voet is. Daar is later vasgestel dat die bakkie by Pat's Nissan gesteel is.

Die vermeende dief het reeds in verband met die voorval in die hof verskyn.

6.4.7 Japan

Van 1639 tot 1854 waren de Nederlanders de enige Europeanen met wie de Japanners direct contact wilden onderhouden en zaken wilden doen. De vertegenwoordigers van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie kregen toelating zich te vestigen op het kunstmatige eilandje Desjima in de baai van Nagasaki. De daar aanwezige compagniesdienaren en chirurgijnen hebben aan de Japanners de westerse kennis op het gebied van de medicijnen, astronomie, natuurwetenschappen, aardrijkskunde en krijgskunde overgedragen. De westerse wetenschap werd in Japan 'Hollandse' wetenschap genoemd, omdat ze alleen via het Nederlands in het Japans kon worden vertaald.

Samen met een aantal zaken en begrippen uit diverse takken van de westerse intellectuele en sociale activiteit werden ook een aantal Nederlandse woorden overgenomen, bijvoorbeeld Japans *biro* < Nederlands *bier*, *gom* < *gom*, *ink* < *inkt*, *kôhii* < *koffie*, *koroekoe* < *kurk*, *meso* < *mes*, *soepoïtoe* < *spuit*, *kiniine* < *kinine*, *gasoe* < *gas*, *poroedâ* < *polder*, *pisoetoro* < *pistool*, enz.

6.5 Het onderwijs van het Nederlands extra muros

Het Nederlands is nog op een andere manier aanwezig buiten Nederland en Vlaanderen, of met andere woorden: *extra muros*, dan in de voorgaande paragrafen werd beschreven. Het wordt namelijk door zo'n 25.000 mensen, in ruim 40 landen verspreid over de hele wereld, op universitair niveau geleerd of bestudeerd.

Aan meer dan 200 universiteiten en hogescholen in het buitenland wordt Nederlands aangeboden als vrije taalcursus en/of als zelfstandige studierichting (hetzij als bijvak, hetzij als hoofdvak). In het laatste geval worden meestal niet alleen de

taal en de literatuur van de Lage Landen bestudeerd maar ook hun geschiedenis, kunst en cultuur. Aan sommige extramurale universiteiten heeft de studie van het Nederlands een lange traditie: in Liège (Franstalig België) werd al in 1817 een leerstoel Nederlands opgericht (zie in 4.4.3), in Wrocław (Polen) is er sinds 1830 academische belangstelling voor het Nederlands en in Praag (Tsjechië) bestaat de studierichting toch ook al zo'n 80 jaar.

Er zijn veel meer studenten Nederlands in het buitenland dan in Nederland en Vlaanderen zelf. Er zijn ook veel meer studenten Nederlands in Polen, Hongarije of Indonesië dan studenten Pools, Hongaars of Indonesisch in Nederland en Vlaanderen.

Waar komt deze grote extramurale belangstelling voor het Nederlands vandaan?

In het algemeen kan worden gesteld dat kennis van de Nederlandse taal op veel plaatsen in de wereld van economisch, cultureel en/of historisch belang is.

Dankzij de strategische positie van Nederland en Vlaanderen in Europa is handel tussen de Nederlandstalige markt en bedrijven in andere landen al eeuwenlang belangrijk. Kennis van het Nederlands kan erg nuttig zijn om contacten met het Nederlandse en Vlaamse bedrijfsleven, maar ook met de overheid en de administratie in de Lage Landen te bevorderen of te vergemakkelijken. De val van de Muur en de uitbreiding van de Europese Unie hebben vele jongeren onder meer in Centraal-Europa ertoe aangezet Nederlands te leren, omdat ze mede door de kennis van die taal een baan hopen te vinden in het bedrijfsleven, de Europese instellingen of in de toeristische sector. De laatste jaren wordt aan een aantal opleidingen specifiek aandacht besteed aan bepaalde vakten: economisch, juridisch of medisch Nederlands en aan Nederlands voor het toerisme.

De Lage Landen hebben ook een grote culturele uitstraling, die trouwens nauw samenhangt met hun economische en commerciële belang. In vele landen hebben belangstellenden het Nederlands ontdekt als de sleutel tot (de vakliteratuur en documentatie over) toonaangevende kunstenaars van de Middeleeuwen tot heden (de Vlaamse Primitieven, Jeroen Bosch, Breughel, Rubens, Rembrandt, Van Gogh, Mondriaan enz.) of tot de Nederlandse literatuur, cultuur en maatschappij in het algemeen. Er is vaak ook belangstelling voor het (leren) vertalen van Nederlandse literatuur in de eigen taal.

Verder bestaat er op tal van plaatsen ter wereld archiefmateriaal in het Nederlands, omdat Nederlanders daar lange tijd economisch, bestuurlijk, wetenschappelijk enz. actief zijn geweest (zie in 6.4). In Indonesië zijn enorme hoeveelheden Nederlandstalige bronnen en documenten aanwezig (in verband met de rechtswetenschap, de geschiedenis, de geografie enz.), maar ook in India en Japan, op Sri Lanka, in Noord-Amerika en aan de Kaap bevinden zich vele duizenden eeuwen-

oude teksten in het Nederlands. Wie daar bijvoorbeeld rechten, geschiedenis, archeologie, antropologie of plantkunde studeert en toegang wil hebben tot die oudere bronnen, moet Nederlands leren als hulpvak of als *bronnentaal*, zoals de geijkte benaming is.

Ten slotte kiezen ook vele studenten Duits of Engels voor de (bijkomende) studie van het Nederlands als nauw verwante taal en volgen studenten economie, internationale betrekkingen, internationaal recht enz. een cursus Nederlands omdat ze van plan zijn een tijdje aan een Nederlandse of Vlaamse universiteit te studeren. En er zijn natuurlijk ook studenten die om diverse persoonlijke redenen (familie in de Lage Landen, bijvoorbeeld) Nederlands leren.

In de grensgebieden van Nederland en Vlaanderen, meer bepaald in Noord-Rijnland-Westfalen en Nedersaksen in Duitsland, in Brussel, Wallonië en het Duitstalige gebied in België en in de departementen Nord en Pas-de-Calais in Frankrijk, heeft het Nederlands een veel belangrijkere positie dan elders extra muros het geval is. Nederland en Vlaanderen zijn er toeristisch en economisch bijzonder attractief. De Noordzeekust en de grote kunststeden in de Lage Landen trekken vele Duitse, Waalse en Franse toeristen aan en de Nederlandse en Vlaamse bedrijven vormen er (een van) de voornaamste handelspartners. Voor de Franstalige en Duitstalige Belgen is het Nederlands bovendien een van de officiële landstalen.

Dit alles maakt dat de kennis van het Nederlands in de genoemde grensgebieden voor velen een belangrijk pluspunt vormt voor het vinden van een baan of voor het aanknopen van contacten over de grens heen. De belangstelling voor het onderwijs van het Nederlands als vreemde taal is er dan ook groot. In het jaar 2000 waren er bijvoorbeeld alleen al in Noord-Rijnland-Westfalen zo'n 18.000 personen die een cursus Nederlands hebben gevolgd aan de zogenoemde volksuniversiteiten. En in Noord-Frankrijk zijn er meer dan 4.000 leerlingen op de lagere school die Nederlands leren.

Het Nederlands wordt in de grensgebieden op *alle* onderwijsniveaus als vreemde taal aangeboden: van het lager over het middelbaar tot en met het hoger onderwijs. Dat impliceert dat het onderwijs van het Nederlands daar *zél*f een beroepsmogelijkheid is voor vele studenten. In Wallonië, bijvoorbeeld, komen ongeveer de helft van de afgestudeerde neerlandici voor de klas terecht. Daarnaast opteren vele jongeren er voor een carrière als vertaler of tolk, waarvoor – net zoals voor het beroep van leraar – specifieke opleidingen bestaan.

Ten behoeve van het onderwijs van het Nederlands als vreemde taal is onder auspiciën van de Nederlandse Taalunie (zie noot 4) een stelsel van toetsing en certificering uitgewerkt, het zogenoemde *Certificaat Nederlands als Vreemde Taal* (af-

gekort CNaVT). De certificaten zijn gedifferentieerd naar gebruikersprofiel en worden in Nederland en Vlaanderen erkend.

Het spreekt vanzelf dat aan de extramurale universitaire neerlandistiekcentra niet alleen onderwijs wordt gegeven, maar dat er ook eigen wetenschappelijk onderzoek wordt uitgevoerd. Daarnaast leveren vele docentschappen een belangrijke bijdrage tot de bekendmaking en de promotie van de Nederlandse taal, literatuur en cultuur in hun regio, onder andere door het organiseren van tentoonstellingen, lezingen, toneelopvoeringen enz. of door hun functie als documentatiecentrum.

De belangen van de ruim 200 extramurale universitaire docentschappen Nederlands en van de circa 500 docenten die daar werkzaam zijn, worden behartigd door de *Internationale Vereniging voor Neerlandistiek* of kortweg *IVN* (met ondersteuning van de Nederlandse Taalunie). De IVN geeft onder andere een wetenschappelijk tijdschrift uit, *Internationale neerlandistiek*. Het belangrijkste evenement dat de IVN organiseert, is het driejaarlijkse *Colloquium Neerlandicum*: gedurende zes dagen komen docenten taal, literatuur en cultuur van de Lage Landen uit de gehele wereld naar een universiteitsstad in Nederland of Vlaanderen om zich op de hoogte te stellen van de nieuwste ontwikkelingen op hun vakgebied, om de resultaten van hun wetenschappelijk onderzoek aan elkaar voor te stellen en om de banden met elkaar en met hun collega's van binnen het taalgebied aan te halen. Daarna nemen zij, met opgeladen accu's, hun taak als 'ambassadeur' van de Nederlandse taal en cultuur weer op.

6.6 Verder lezen

Over de geschiedenis en de hedendaagse situatie van het Nederlands in Brussel leze men het voortreffelijk gedocumenteerde en onderhoudende boek van Geert Van Istendael, *Arm Brussel* (1992). Verder zijn er de publicaties van het Centrum voor Interdisciplinair Onderzoek naar de Brusselse Taaltoestanden/Centrum voor de Interdisciplinaire Studie van Brussel (Vrije Universiteit Brussel), onder andere in de reeksen *Taal en Sociale Integratie* (1978-1992) en *Brusselse Thema's* (1992 -).

Over de taalgeschiedenis, de taalsituatie en het dialect in Frans-Vlaanderen zie Deleu 1982 en vooral Ryckeboers *Het Nederlands in Noord-Frankrijk* (1997) en *Frans-Vlaams* (2004).

De taalresten van de Nederlandse kolonisatie in Duitsland worden behandeld in Teuchert 1972.

Kremer 1983 beschrijft het Nederlands en het Duits als concurrerende cultuurtalen in Duitse gebieden.

Over de Vlaamse migranten in Wallonië zie Fonteyn, *In de Rue des Flamands. Het schamele epos van Vlaamse emigranten in Wallonië* (1998).

Van der Plank 1988 en De Vries 1989 geven een overzicht van de verspreiding van het Nederlands in de wereld. Zie in dat verband ook het verslagboek van de Vlaamse Raad over een internationaal colloquium over het Nederlands in de wereld (1991).

Een interessante bundel over koloniale taalpolitiek is Groeneboer 1997.

In Berns & Van Marle (red.) 2001 wordt nader ingegaan op het Afrikaans, het Neger-Hollands, het Amerikaans-Nederlands en het Braziliaans-Nederlands.

Specifiek over het Neger-Hollands handelt Van Rossem & Van der Voort, *Die Creol Taal. 250 years of Negerhollands texts* (1996). Van der Sijs 2005 bevat hoofdstukken over het Afrikaans, het Curaçaos-Nederlands, het Indisch-Nederlands en het Surinaams-Nederlands.

Voor de vele verschillende talen in Suriname zie Carlin & Arens 2002.

Gobardhan-Rambocus, *Onderwijs als sleutel tot maatschappelijke vooruitgang. Een taal- en onderwijsgeschiedenis van Suriname 1651-1975* (2001) bevat een schat aan informatie over het proces van vernederlandsing van het onderwijs in Suriname. Van Kempen 2003 biedt een monumentale geschiedenis van de Surinaamse literatuur.

De ontwikkeling van het Afrikaans wordt grondig beschreven in Ponelis 1993.

Den Besten, Goossens, Ponelis & Van Reenen (red.) 1996 bundelt bijdragen over het Afrikaans en variëteiten van het Nederlands.

Wie woordenschatproblemen heeft bij het lezen van het artikel uit de *Potchefstroom Herout* in 6.4.6 raadplege het grote *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* (1950-).

Van Donselaar 1989 is een uitstekend woordenboek van het Surinaams-Nederlands. Voorafgaand aan het woordenboekgedeelte wordt in enkele paragrafen ingegaan op, onder andere, de positie van het Surinaams-Nederlands, het SN als probleem, de gebruikers van het SN en de verscheidenheid binnen het SN.

Van de situatie en de problematiek van het onderwijs van het Nederlands in de grensgebieden wordt verslag gedaan in de Taaluniepublicatie *Colloquium Nederlands in de grensgebieden* (2002).

Suhardi, Yusul & Groeneboer 2001 handelt over dertig jaar studie Nederlands in Indonesië.

Informatie over de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek vindt men op de website www.ivnnl.com.

De site van het Certificaat Nederlands als Vreemde Taal is www.cnvt.org.

Ondersteuning voor het onderwijs van het Nederlands als vreemde taal (onder andere didactisch en bibliografisch) wordt geboden door het Steunpunt Nederlands als Vreemde Taal te Amsterdam (www.snvt.hum.uva.nl).

Een leuke verzameling opstellen over de motivatie van anderstalige leerders van het Nederlands is de bundel *'Ik leer Nederlands omdat...'*, uitgegeven door het Algemeen-Nederlands Verbond (2002).

7.

Staat en positie van het Nederlands aan het begin van de 21ste eeuw

Sommigen, onder wie bekende schrijvers, politici en hoogleraren, voorspellen al een tijdje dat het Nederlands tegen het einde van de 21ste eeuw uitgestorven zal zijn, of toch bijna. De Nederlandse auteur Harry Mulisch, bijvoorbeeld, zei in 1995, toen hij de Prijs der Nederlandse Letteren in ontvangst mocht nemen: “Over 75 jaar zal het Nederlands (...) de *tweede* taal van de Nederlanders en de Vlamingen geworden zijn, zoals het Fries dat nu voor de Friezen is.”

Zulke voorspellingen zijn merkwaardig. Immers, het Nederlands heeft er in vele opzichten nog nooit in zijn geschiedenis zo goed voorgestaan als nu. Het telt in Nederland en Vlaanderen samen bijna 22 miljoen sprekers. Dat is meer dan er ooit geweest zijn. Ook de interne homogeniteit is groter dan in enige periode tevoren: de dialectische differentiatie is sterk verminderd en de beheersing en het gebruik van een algemene of in ieder geval van een algemenere taal is toegenomen. Het Nederlands is de officiële taal van Nederland en van de Vlaamse gemeenschap in België. Het heeft een welomschreven standaard en is degelijk uitgerust met woordenboeken, grammaticas en een uniforme spelling. Het heeft een bloeiende letterkunde en het wordt in alle domeinen van de maatschappij gebruikt. De samenhang tussen het Nederlands in Noord en Zuid is officieel vastgelegd in het Taalunieverdrag. Nederland en Vlaanderen voeren dankzij dat verdrag een gezamenlijk, coherent taalbeleid. Nog nooit ook zijn er zoveel buitenlanders geweest die Nederlands leren: immigranten, vluchtelingen en asielzoekers in de Lage Landen en duizenden extramurale studenten over de hele wereld. Het Nederlands is verder ook de officiële taal van de Nederlandse Antillen en Suriname. En het is erkend als een van de officiële talen van de Europese Unie en als werktal in de Europese instellingen.

Als het Nederlands er werkelijk zo goed voorstaat als zojuist werd beschreven, waarom spreken doemdenkers er de laatste tijd dan zo vaak het doodvonnis over uit? De belangrijkste reden daarvoor is de groeiende aanwezigheid in de Neder-

landse en de Vlaamse maatschappij, zoals in veel andere landen overal in de wereld, van het Engels. Het Engels is de moedertaal van enkele machtige naties, de taal van de moderne technologieën, van veel wetenschapsdomeinen, van de internationale bedrijfswereld, van een groot deel van de muziek- en de filmproductie, van de reclamesector enz., en het is de internationale lingua franca bij uitstek. Kortom, het Engels is een wereldtaal, die door haar hoge gebruikswaarde en status een grote aantrekkingskracht heeft.

Velen zien het Engels als een bedreiging voor het Nederlands. Een eerste reden daarvoor is dat het Engels veel invloed uitoefent op het Nederlands, vooral in het lexicon. We hebben daar in 4.5.4.2 al op gewezen en we zijn daar speciaal met betrekking tot de moderne vaktalen in 5.3.2.3 nader op ingegaan. De invloed van het Engels lijkt de laatste jaren nog toe te nemen. In 2000 waren 16% van alle nieuwe woorden in het Nederlands afkomstig uit het Engels (b.v. *weblog*, *B2B* of *business to business*, *voice portal*, *copyleft*, *chatboard*, *co-buying*, enz.). In de top-20 van de meest gebruikte nieuwe woorden was zelfs meer dan de helft van Engelse makelij. Sommigen spreken van “een bombardement van Engelse woorden” en vrezen dat het Nederlands daardoor zijn identiteit zal verliezen. Zij verzetten zich tegen wat ze “onnodig Engels” noemen en ze voeren in dat verband allerlei acties als brieven schrijven, folderen, demonstraties en affiches of stickers plakken. Maar echt bedreigend is de invloed van het Engels op het Nederlands, objectief gezien, tot nu toe niet. De Engelse leenwoorden worden aangepast aan of ingepast in het Nederlandse taalsysteem, zoals dat in het verleden met duizenden andere, uit vele verschillende talen afkomstige leenwoorden is gebeurd. Zolang er geen sprake is van massale relexificatie (het vervangen van Nederlandse woorden door vreemde) of zolang er geen belangrijke delen van de grammatica of van het foneemsysteem worden vervangen, loopt het Nederlands niet echt veel gevaar.

Er is echter nog een tweede reden waarom velen het Engels als een bedreiging beschouwen voor het Nederlands, een veel reëlere reden dan de eerste. Het Nederlands lijdt namelijk ook domeinverlies tegenover het Engels, of met andere woorden: het Nederlands verliest op een aantal terreinen zijn monopoliepositie. In 5.3.2.3 hebben we al gezien dat het Engels steeds meer de voertaal wordt in het bedrijfsleven in Nederland en Vlaanderen, en ook in de media-, de film- en de reclamewereld, de toeristische sector en in vele vakgebieden krijgt het steeds vastere voet. In de volgende alinea's willen we wat meer aandacht besteden aan het doordringen van het Engels in de wetenschappen en het hoger onderwijs, en aan de voor- en nadelen daarvan.

Sinds de tweede helft van de jaren '80 gaan er regelmatig stemmen op die stellen dat in een wereld waarin de grenzen steeds meer vervagen en internationale sa-

menwerking absoluut noodzakelijk is, de Nederlandstalige wetenschappers hun vak maar beter in een lingua franca, lees het Engels, kunnen uitoefenen, dan in hun moedertaal. Daarvoor worden vooral pragmatische en financiële argumenten aangevoerd. Er wordt bijvoorbeeld op gewezen dat het Nederlands in Europa slechts een middelgrote taal is en dat het op wereldschaal al helemaal niet meetelt. Ook is het vertalen van de (nieuwe) wetenschappelijke literatuur uit of naar het Nederlands tijdrovend en duur. Nederlandstalige wetenschappers kunnen hun vak dus maar beter meteen in het Engels beoefenen, zo gaat de redenering, dat is in de internationale context van de hedendaagse wetenschapsbeoefening veel praktischer voor de communicatie en kennisuitwisseling en het bespaart tijd en kosten. In de praktijk ziet men dat dan ook steeds meer gebeuren: het aantal wetenschappelijke publicaties in het Engels van Nederlandstalige onderzoekers neemt ieder jaar toe en wetenschappelijke colloquia en congressen in Nederland en Vlaanderen worden steeds vaker in het Engels georganiseerd. Het Engels heeft ook in het hoger onderwijs als voertaal ingang gevonden. In 2001-2002 werden er aan de Nederlandse universiteiten meer dan 500 internationale cursussen aangeboden in het Engels. En Nederlandse hogescholen hebben meer dan 40 volledige Engelstalige opleidingen, voornamelijk economische, maar recent ook in de horeca, de fysiotherapie en aan kunstacademies. In Vlaanderen bestaat ook een tendens om in het Engels te doceren, zij het minder sterk. De Vlaamse overheid wil het aanbod van Engelstalige cursussen in het hoger onderwijs tot 20% beperken (op bachelorniveau tot 10%). In 1999 spraken de onderwijsministers van 29 Europese landen in de zogenoemde Bologna-verklaring af, dat ze binnen tien jaar willen komen tot een open hoger onderwijsruimte. Het onderwijssysteem van elk land zal dan op het Angelsaksische gradenstelsel gebaseerd zijn. De studies leiden op voor de bachelor- en de mastertitel. Diploma's zijn dan internationaal beter vergelijkbaar en studenten kunnen makkelijker overstappen naar een andere universiteit. Verwacht wordt dat dit eengemaakte systeem het Engels een nog prominenter plaats zal geven in het Nederlandse en het Vlaamse hoger onderwijs, zeker in de masterfase.

De voordelen van het gebruik van een lingua franca als het Engels in de wetenschappen en het hoger onderwijs zijn duidelijk: communicatie, kennisuitwisseling en uitwisseling van studenten, docenten en onderzoekers over de grenzen heen worden makkelijker en het studiemateriaal en de terminologie zijn universeel. Maar er zijn ook nadelen en gevaren aan verbonden, niet alleen voor de Nederlandstaligen en het Nederlands, maar bij uitbreiding ook voor alle andere *non native speakers* van het Engels en hun moedertalen.

Dat het Nederlands niet meer als volwaardige taal voor onderwijs en wetenschap wordt gebruikt, brengt met zich mee dat het aan status inboet. Eigen Nederlandse

wetenschaps- en onderwijsterminologie zal niet meer tot stand komen. Het Nederlands zal verschrallen. Bovendien kan het een stap zijn naar functieverlies in andere maatschappelijke domeinen en kan dit op termijn leiden tot een volledige vervanging van het Nederlands door het Engels in het openbare leven.

Een ander bezwaar tegen het gebruik van een vreemde taal voor hoger onderwijs en wetenschap is, dat de *eigen* taal een hulpmiddel voor creativiteit kan zijn. Over de relatie tussen taal en denken is nog lang niet alles met zekerheid bekend, maar velen stellen dat de taal waarin op de meest spontane wijze nieuwe ideeën opkomen en vorm krijgen of waarin redeneringen op de meest subtiële manier kunnen worden opgebouwd en uitgedrukt, de moedertaal is. Nu is creativiteit essentieel voor de vooruitgang van de wetenschap en daarom kan het ook belangrijk zijn de moedertaal te hanteren als voertuig voor het wetenschappelijk denken. Bovendien remt talenverscheidenheid het proces van een wereldwijde homogenisering van het denken af. Wetenschap heeft behoefte aan diversiteit en authenticiteit, en die bloeien het best in een wereld die rijk is aan culturen, denkpatronen, tradities en talen. In een gedifferentieerd geestelijk landschap kan de discussie vruchtbaarder zijn dan in een eengemaakt, monolithisch milieu en loopt ze niet het risico te degenereren tot steriele spinnerijen tussen elkaar goed begrijpende geleerden.

Er zijn nog andere overwegingen waarom wetenschappers beter de moedertaal, de taal van de eigen bevolking kunnen gebruiken. Wetenschappelijke kennis en de resultaten van onderzoek mogen niet beperkt blijven tot een kleine groep van ingewijden. Ze worden immers niet alleen door de gehele bevolking gefinancierd, via de belastingen, maar ze zijn ook voor iedereen van belang. Omdat *alle* mensen recht hebben op de voordelen van de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek en omdat de wetenschap en haar producten een steeds grotere rol spelen in de maatschappij, is het noodzakelijk dat *alle* leden van de samenleving kennis kunnen nemen van de ontwikkelingen in de wetenschap. Een enquête in België heeft trouwens aangetoond dat niet minder dan 70% van de bevolking ook *wenst* op de hoogte te worden gehouden van de vooruitgang in de wetenschap. Omdat lang niet iedereen in voldoende mate een lingua franca beheerst (zoals het Engels bijvoorbeeld), kan de wetenschapsinformatie voor het grote publiek binnen de eigen gemeenschap het beste in de eigen taal gebeuren. Bovendien is het zo dat wanneer kennisverschillen zouden samenvallen met taalverschillen, en aangenomen dat kennisverschillen machtsverschillen zijn, de kans bestaat dat taalverschillen sociale grenzen gaan accentueren en sociale barrières zullen vormen. Het kan dus ook als een sociaal grondrecht worden beschouwd dat iedere burger in zijn eigen taal (hoger) onderwijs kan volgen, als hij dat wenst. Kortom, vanuit sociaal en democratisch oogpunt is het van belang dat wetenschap en onderwijs voor de breedst mogelijke lagen van de bevolking toegankelijk zijn, en daarvoor is het gebruik van de moedertaal, in Nederland en Vlaanderen het Nederlands, essentieel.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat er in de wereld van de wetenschap en het hoger onderwijs een spanningsveld bestaat tussen de moedertaal, het Nederlands, aan de ene kant, en een lingua franca, het Engels, aan de andere. De sleutel van dit taalprobleem ligt in het onderscheid dat moet worden gemaakt tussen de taal voor de wetenschapsbeoefening en de wetenschapsinformatie binnen het eigen land of de eigen gemeenschap enerzijds, en de taal voor de internationale wetenschapscommunicatie anderzijds. Beide talen hebben in principe ieder hun eigen plaats.

De positie van het Nederlands wordt niet alleen binnen het eigen taalgebied bedreigd door een lingua franca als het Engels, maar ze komt ook daarbuiten, in de Europese instellingen steeds meer onder druk te staan van grotere talen. In veel instellingen van de Europese Unie worden lang niet alle officieel erkende talen in de praktijk ook gebruikt. Om organisatorische en financiële redenen (hoge vertaal- en tolkkosten) wordt het aantal werktalen vaak tot twee of drie beperkt: het Engels en het Frans, en bijkomend het Duits.

In het huidige decennium groeide de Europese Unie van 15 naar 27 lidstaten en het aantal zal waarschijnlijk nog stijgen. Voor sommigen is die uitbreiding aanleiding om het talenregime binnen de Unie opnieuw ter discussie te stellen. Het talenregime is al langere tijd onderhevig aan kritiek, omdat het veel geld kost en omdat de vertaling en vertolking vertraging en kwaliteitsverlies veroorzaken en in dit opzicht een efficiënte werking van de instellingen in de weg zouden staan. De uitbreiding van de Europese Unie maakt het probleem nog complexer en bovendien acuut. Met de vroegere 11 officiële talen waren 110 verschillende vertalingen mogelijk en met de huidige 23 talen is dat aantal naar 506 gestegen. Er zijn allerlei voorstellen tot verandering van de talenregeling, zoals de invoering van een enkele lingua franca, het Engels, of een drastische beperking van het aantal werktalen, of een beperking van het aantal talen waarnaar nog zou worden vertaald of getolkt, enz. Bij al deze voorstellen valt het Nederlands, evenals de andere kleine en middelgrote talen, uit de boot.

Het recht op het gebruik van de eigen taal binnen de Europese instellingen wordt gezien als een uiting van respect voor de culturele diversiteit en het wordt doorgaans als een noodzakelijke voorwaarde beschouwd voor de democratische werking van de Unie. Het instellen van een beperking van het aantal werk- of doeltalen, en a fortiori, van een enkele lingua franca, kan als een inbreuk worden beschouwd op het beginsel van de gelijkheid. Dat in bepaalde gevallen om pragmatische redenen wordt afgeweken van het gelijkwaardig gebruik van alle talen, zoals nu de praktijk is, mag geen reden zijn om de *officiële* regeling aan te passen ten nadele van de kleinere en middelgrote taalgebieden. En wat in ieder geval vrijwaard moet blijven, is het recht van de burgers om zich in hun eigen officiële

taal tot alle Europese instellingen te richten, om in hun eigen taal een antwoord te krijgen en in hun eigen taal door en over de Unie geïnformeerd te worden. Wat de verdediging van het Nederlands in de Europese Unie betreft, willen Nederland en Vlaanderen gezamenlijk optreden en één lijn trekken. Daartoe zijn binnen de Nederlandse Taalunie afspraken gemaakt.

Behalve de bedreiging van het Nederlands *van buitenaf* door het Engels of door andere grote talen, zien velen ook gevaren *van binnenuit*, met name in de zogenoemde 'toename van het slordige taalgebruik' dat tot 'taalverloedering' zou leiden en in het groeiend verschil tussen de omgangstaal (de informele spreektaal) in Nederland en die in Vlaanderen.

De 'oprukkende taalverloedering' waarover velen zich opwinden, moet worden gerelativeerd en in het juiste perspectief geplaatst. Klachten over 'slordig taalgebruik' zijn van alle tijden en komen in alle levende (standaard)talen voor. Vaak gaan achter wat 'slordig taalgebruik' wordt genoemd processen van aanpassing of taalverandering schuil. Aangenomen dat het 'slordige taalgebruik' in de afgelopen decennia is toegenomen, kan dat goed worden verklaard. Het aantal sprekers van de Nederlandse standaardtaal is in de loop van de voorbije vijftig jaar sterk toegenomen. Er wordt nu Algemeen of algemener Nederlands gesproken in alle regio's, in alle lagen van de bevolking en door mensen van verschillende etnische afkomst. Daardoor is de strakke norm van het burgerlijke ABN uit de jaren '50 onder druk komen te staan. De normen van de standaardtaal komen vandaag in een veel complexer, democratischer krachtenveld tot stand dan vóór de jaren '70. Ze worden de facto ruimer. We zijn daar in 5.2.1 uitgebreid en met talrijke voorbeelden op ingegaan. Bovendien zijn de opvattingen over de standaardtaal zelf veranderd: het ideaal van een absoluut homogene, uniforme, regelgetrouwe eenheidstaal is sterk afgebrokkeld. Het Nederlands is de laatste decennia duidelijk in een (vrij turbulente) overgangsfase terechtgekomen, en dat brengt onvastheid, onzekerheid en ongerustheid met zich mee. Hoe het Nederlands er over honderd jaar uit zal zien, is niet te zeggen, maar er is geen enkele reden om natuurlijke interne aanpassingen en veranderingen als een bedreiging te zien voor het voortbestaan van een taal.

Het groeiend verschil tussen de informele gesproken taal in Nederland en Vlaanderen houdt wél bepaalde reële gevaren in. Het bemoeilijkt vandaag al de onderlinge verstaanbaarheid, zoals we in 5.2.3 hebben gezien. Als de verschillen blijven toenemen en zich ook (meer) in de schrijftaal gaan voordoen, of sterker nog: als er, zoals sommigen in Vlaanderen wensen, een officiële Vlaamse standaardtaal zou ontstaan, dan kan dat verstrekken gevolgen hebben op cultureel, commercieel en politiek gebied, voor de gehele tegenwoordige Nederlandse taalgemeenschap, maar nog het meest voor de Vlamingen. Het zou vooral de positie van het Neder-

lands tegenover het Engels of andere grote talen verzwakken, zowel in het eigen taalgebied, als in de Europese instellingen. Twee standaardtalen in plaats van een betekent immers twee *nog kleinere* talen. Een daarvan zou bovendien bijzonder zwak staan: van het Vlaams bestaat er (vooralsnog) geen spraakkunst, er verschijnen in het Vlaams geen wetenschappelijke boeken, het is geen werktal in de Europese Unie, enz. Het ontstaan van een aparte Vlaamse standaardtaal zou ook gevolgen hebben voor de extramurale neerlandistiek. Welk Nederlands zou men dan in het buitenland moeten leren: Noord-Nederlands, Vlaams-Nederlands of allebei? Uit een enquête die in de eerste helft van de jaren '90 onder extramurale docenten werd gehouden, blijkt dat de meesten zich in hun onderwijs zouden beperken tot het Noord-Nederlands. Niet om principiële, maar om praktische redenen: ze beheersen de Vlaamse variëteit van het Nederlands zelf niet en er zijn vrijwel geen leermiddelen voor. De meesten zeiden ook geen voorstander te zijn van de totstandkoming van een aparte Vlaamse standaardtaal, vooral omdat de bruikbaarheid ervan te beperkt zou zijn.

Uit de bovenstaande alinea's is duidelijk geworden dat het positieve beeld van de staat en de positie van het Nederlands dat in het begin van deze bijdrage werd opgehangen, enige aanvulling en nuancering verdient. Maar houdt dat in dat de doemdenkers gelijk hebben en dat het Nederlands tegen het eind van de 21ste eeuw verdwenen zal zijn?

Talen kunnen verdwijnen, zoveel is zeker. In 1974 overleed de laatste spreker van het Manx, de inheemse Keltische taal van het eiland Man in de Ierse Zee. In 1992 stierf de laatste spreker van het Ubyk, een taal in Turkije, en in 1996 de laatste spreker van het Catawba, een indianentaal van de Sioux. In de afgelopen vijfhonderd jaar is de helft van de talen in de wereld verdwenen. Veel talen werden met hun sprekers het slachtoffer van kolonisatie, oorlog en uitroeiing, andere werden op vreedzame wijze ingeruild voor een grotere, prestigieuzere of nuttigere taal.

Loopt het Nederlands, zoals het er nu voorstaat, gevaar te verdwijnen? Uit vergelijkend onderzoek van een groot aantal uitgestorven, bedreigde en onbedreigde of 'veilige' talen is bekend wat de kenmerken zijn van talen die gevaar lopen te verdwijnen. 'Bedreigd' zijn talen die niet meer door kinderen als moedertaal geleerd worden, die minder dan honderdduizend sprekers tellen en die moeten concurreren met een dominante taal die vooral voor de jeugd een aantrekkelijk alternatief vormt. 'Veilig', voorlopig althans, zijn talen die deze karakteristieken niet vertonen en die de officiële taal zijn van een land of een natie en daardoor enige officiële steun krijgen.

Met het Nederlands zit het dus wel goed. Het wordt dagelijks door bijna 22 miljoen mensen gebruikt, die het nog steeds aan hun kinderen doorgeven. In het Nederlands verschijnen romans, kranten en tijdschriften, worden liedjes gezongen,

films gedraaid en televisieprogramma's gemaakt. Het is de officiële taal van (onder meer) Nederland en Vlaanderen. Het Nederlands is een vitale taal, met een groeiend aantal sprekers en een levendig komen en gaan van woorden en constructies. Kortom, het Nederlands gaat kerngezond verder de 21ste eeuw in.

Verder lezen

Over de problematiek van de plaats en de rol van het Nederlands in de wetenschap en het hoger onderwijs zie Grypdonck (red.) 1985, Ritzen 1991, Janssens 1993, De Bot 1994, Koopmans 1995 en Beheydt 1996. De toekomst van het Nederlands is in een ruimere context aan de orde in Van den Bergh e.a. 1996. Janssens 1995c bespreekt de houding van extramurale docenten tegenover het Nederlands in Vlaanderen.

Voor de invloed van het Engels op het Nederlands zie Wagenaar 2002.

Van Oostendorp geeft in *Steenkolen-Engels* (2002) zijn visie op de rol en de aard van het Engels als lingua franca in de hedendaagse maatschappij.

Koops e.a. 2002 geeft Nederlandse equivalenten voor veelgebruikte Engelse leenwoorden en bevat ook creatieve vertalingen voor nieuwe Engelstalige begrippen waar in het Nederlands (nog) geen woord voor is.

Thyssen 2002 schetst de contouren van de taalstrijd van vandaag en morgen in de Europese instellingen.

Het rapport *Naar een samenhangend taalbeleid voor het Nederlands vanuit Europees perspectief* (2001) van de Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren van de Nederlandse Taalunie bevat aanbevelingen voor de Nederlandse en de Vlaamse overheid.

Het standpunt van de Commissie Nederlands als Wetenschapstaal van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen vindt men in *Nederlands tenzij... Tweektaligheid in de geestes- en de gedrags- en maatschappijwetenschappen* (2003).

Noten

1. Wat zijn pidgins en creooltalen?

Een *pidgin* is een zeer eenvoudige omgangstaal (met beperkte woordenschat en grammatica) op basis van het Engels of een andere West-Europese taal, ontstaan op plaatsen waar volkeren met verschillende talen werkten, onder andere vroeger in de Chinese havens en in Suriname. De term *pidgin* gaat mogelijk terug op een Chinese verbastering van Engels *business* of op het Hebreeuwse woord *pidjom* dat 'ruilhandel' betekent. Een pidgin wordt slechts in specifieke situaties gebruikt, bijvoorbeeld voor handelscontacten of in situaties waarin moet worden samengewerkt: het heeft dan ook geen moedertaalsprekers.

Een pidgin kan zich ontwikkelen tot *creooltaal* wanneer sprekers de pidgin ook gaan gebruiken voor andere domeinen (met name het privé-domein) en deze taalvariëteit na verloop van tijd moedertaalsprekers krijgt. Een *creooltaal* is dus een volwaardige taal, ontstaan op basis van een of meer pidgintalen. Voorbeelden van creooltalen zijn het Papiamentu (op de Nederlandse Antillen) en het Sranan (in Suriname). Vaak maakt een creooltaal een snelle ontwikkeling door, *decreolisatie* genoemd, waarbij ze zich steeds meer aanpast aan een van de standaardtalen waarop ze is gebaseerd.

De studie van pidgins en creooltalen kan inzicht geven in taalverandering en -evolutie omdat deze variëteiten over het algemeen in zeer korte tijd veranderen, volgens – naar men aanneemt – *algemene* processen van taalverandering. Door de ontwikkeling van pidgins en creooltalen een aantal jaren nauwlettend te volgen, krijgt men dus meer inzicht in het proces van taalverandering en de taalkundige en sociale factoren die daarbij een rol spelen dan wanneer men dat gedurende eenzelfde periode met andere variëteiten zou doen.

2. Fries

Het hedendaagse Fries in Nederland, het zogenoemde Westerlauwers Fries of West-Fries, wordt als een aparte West-Germaanse cultuurtaal beschouwd. Het is de moedertaal van ongeveer 400.000 personen. Daarnaast bestaan er in het noordwesten van Duitsland ook het Oost- en het Noord-Fries, met respectievelijk zo'n 1000 en 9000 sprekers. De onderstaande tabel laat zien dat er veel overeenkomsten bestaan tussen het (Westerlauwers) Fries en het Engels aan de ene, en het Nederlands en het Duits aan de andere kant:

Engels	Fries	Nederlands	Duits
<i>us</i>	<i>ús</i>	<i>ons</i>	<i>uns</i>
<i>cheese</i>	<i>tsiis</i>	<i>kaas</i>	<i>Käse</i>
<i>key</i>	<i>kaai</i>	<i>sleutel</i>	<i>Schlüssel</i>
<i>have been</i>	<i>ha west</i>	<i>ben geweest</i>	<i>bin gewesen</i>
<i>two sheep</i>	<i>twá skiep</i>	<i>twee schapen</i>	<i>zwei Schafe</i>

Het Fries komt in Nederland voor in de provincie Friesland. Daar is op basis van de nog op het platteland gesproken Friese dialecten een Friese standaardtaal ontstaan. Dit Fries heeft binnen

de provincie een bescheiden plaats gekregen *naast* het Nederlands in het onderwijs, op bestuurlijk niveau bij provinciale staten en gemeentebesturen, en in sommige kerken. Er bestaat een Friese literatuur, er zijn verschillende woordenboeken en grammatica's en er is een Fryske Akademy. Plaatsnaamborden in Friesland zijn tweetalig. Ook in de media, bij Radio Fryslân en in enkele (tweetalige) regionale dagbladen en tijdschriften wordt Fries gesproken en geschreven. Vele Friezen zijn sterk gehecht aan de eigen cultuur en taal, maar toch verliest het Fries in Friesland aan belang, enerzijds doordat het voor een deel niet meer op de nieuwe generaties wordt overgedragen en anderzijds doordat grote aantallen Nederlandssprekenden van buiten Friesland zich tussen de Friezen vestigen, een fenomeen dat *verhollandsing* wordt genoemd. Ongeveer 94% van de Friezen verstaat Fries, 73% kan het spreken (vooral op het platteland), 65% kan het lezen en slechts 10% schrijft het ook.

3. Wat is flexie?

Flexie of *buiging* is een systeem waarbij bepaalde woordsoorten (substantieven, adjectieven, pronomen, lidwoorden, telwoorden) door vormverschillen of vormveranderingen drie grammaticale categorieën kunnen uitdrukken:

- genus: mannelijk, vrouwelijk, onzijdig (voorbeelden in het AN: *de-het, deze-dit*)
- numerus: enkelvoud, meervoud (b.v. AN *dit/dat – deze/die*)
- casus: functie in de zin (b.v. subject-object: AN *ik-mij, hij-hem*).

Bij substantieven worden casus en numerus meestal door middel van uitgangen, *naamvalsuitgangen* genoemd, uitgedrukt.

Wanneer een substantief (met een eventueel daarbij horend adjectief en lidwoord) in de zin als onderwerp fungeert, dan staat dat substantief (en het adjectief en lidwoord) in de 1ste naamval of nominatief en krijgt het de daarbij passende uitgang. Vervult het substantief de functie van lijdend voorwerp, dan staat het in de 4de naamval of accusatief, waarbij een andere uitgang hoort. Functioneert het als meewerkend voorwerp, dan staat het in de 3de naamval of datief met alweer een andere uitgang. Bezitsrelaties worden uitgedrukt door middel van de tweede naamval of genitief.

Eigenlijk zou deze toelichting over naamvalsuitgangen wat het Nederlands betreft in de verleden tijd moeten staan, want het moderne AN kent geen substantiefflexie meer (het Duits wel), behalve de genitief-*s* in *buurmans hond* en *Vondels werken* b.v.

De naamvalsuitgangen waren in het oude Germaans niet voor elk substantief gelijk. Welke uitgangen het waren, hing af van de groep substantieven waartoe een woord behoorde: er waren a-stammen (= substantieven waarvan de stam eindigde op -a), ja-stammen, o-stammen, i-stammen, u-stammen, n-stammen en nog enkele andere. Deze benamingen gaan terug op de periode van het Oergermaans. Substantieven waren toen namelijk lineair opgebouwd uit drie elementen:

- (1) een grondmorfeem of wortel
- (2) een stamsuffix
- (3) een buigingsuitgang.

Voorbeeld: Oergermaans **fuglaz* 'vogel' is opgebouwd uit **fugl* (1) + *a* (2) + *z* (3).

**Fuglaz* is dus een a-stam, -z is de uitgang van de nominatief enkelvoud.

Behalve de substantiefgroep of -klasse waartoe een woord behoorde, kon ook het genus van het woord van belang zijn voor de verbuiging en dus vormverschillen opleveren.

4. De Nederlandse Taalunie

De Nederlandse Taalunie is opgericht bij verdrag tussen Nederland en België in 1980. Het verdrag bepaalt dat de beide koninkrijken streven naar integratie op het gebied van de Nederlandse

taal en letteren. Sinds eind 2003 bestaat er een associatieovereenkomst tussen de Nederlandse Taalunie en Suriname.

Opdracht. De Nederlandse Taalunie zet een gemeenschappelijk Nederlands-Vlaams beleid voor het Nederlands op en werkt dit uit in projecten. In alle activiteiten van de Taalunie staan de belangen van de taalgebruiker voorop. Allen die Nederlands spreken, moeten aan hun taal een instrument hebben dat zij in zo veel mogelijk uiteenlopende situaties voor een zo breed mogelijk scala van communicatieve doelen kunnen gebruiken. De Taalunie werkt aan de voorwaarden waardoor de gemeenschap van Nederlandssprekenden het Nederlands nu en in de toekomst als een dergelijk instrument kan ervaren en op een doeltreffende en creatieve manier kan gebruiken.

Structuur. Om het Taalunieverdrag te kunnen uitvoeren, zijn de volgende organen in het leven geroepen, die samen de Taalunie vormen:

- Het *Comité van Ministers* stelt het beleid vast. Het is samengesteld uit de bewindslieden (ministers of staatssecretarissen) voor Onderwijs en Cultuur van Nederland en de Vlaamse gemeenschap.
- De *Interparlementaire Commissie* oefent controle uit op het beleid. Hierin hebben 11 Nederlandse en 11 Vlaamse volksvertegenwoordigers zitting.
- De *Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren* is het centrale adviescollege van de Nederlandse Taalunie. De Raad brengt gevraagd of ongevraagd advies uit over de hoofdlijnen van het Taaluniebeleid. De 12 leden, afkomstig uit Nederland en Vlaanderen, zijn deskundigen uit de wereld van onderwijs, wetenschap en cultuur.
- Het *Algemeen Secretariaat* (gevestigd in Den Haag) is belast met de beleidsvoorbereiding en de uitvoerende taken van de Taalunie. Het wordt gevormd door ongeveer 25 medewerkers met aan het hoofd de Algemeen Secretaris, die telkens voor een ambtsperiode van 4 jaar wordt benoemd.

Beleidssterreinen. De activiteiten van de Taalunie zijn verdeeld over drie hoofdterreinen: taal, onderwijs en cultuur. Daarnaast kan onderscheid gemaakt worden tussen activiteiten die voornamelijk gericht zijn op het Nederlandse taalgebied (Nederland en Vlaanderen) en activiteiten die gericht zijn op het buitenland.

Dat de Taalunie taken heeft binnen het Nederlandse taalgebied is evident. Het Nederlands is de taal van ongeveer 22 miljoen mensen: 16 miljoen in Nederland, 6 miljoen in België. Als de overheden van Nederland en Vlaanderen de status van het Nederlands willen beschermen, of als zij dure voorzieningen voor het Nederlands (bijvoorbeeld in de taaltechnologie) willen laten maken, dan kunnen zij dat beter samen doen dan ieder voor zich. Uitwisseling, samenwerking en waar mogelijk gelijklopend beleid zijn van groot belang om te bevorderen dat de taal in beide delen van het taalgebied niet alleen in naam dezelfde is, maar ook werkelijk als één taal wordt gevoeld en beleefd.

Het Nederlands is ook buiten Nederland en Vlaanderen aanwezig. Over de hele wereld willen mensen Nederlands leren en in meer dan 40 landen bestaan daarvoor op universitair niveau mogelijkheden. Het Nederlands wordt onderwezen aan ruim 200 buitenlandse universiteiten. Aan verschillende van die universiteiten bestaat een compleet studieaanbod in de neerlandistiek. De Nederlandse en Vlaamse overheid hebben het beleid voor de ondersteuning van de universitaire neerlandistiek in het buitenland, de neerlandistiek 'extra muros', aan de Taalunie overgedragen. In enkele gebieden buiten Nederland en Vlaanderen wordt Nederlands bovendien in het lager en middelbaar onderwijs gegeven (Suriname, Aruba en de Nederlandse Antillen, Wallonië in België, de deelstaten Noord-Rijnland-Westfalen en Nedersaksen in Duitsland en de departementen Nord en Pas-de-Calais in Frankrijk).

Concrete voorbeelden van taken, activiteiten en aandachtspunten van de Nederlandse Taalunie zijn:

- het Comité van Ministers van de Nederlandse Taalunie is verantwoordelijk voor het vaststellen van de spelling. De *Woordenlijst van de Nederlandse taal* (1995) is samengesteld onder verantwoordelijkheid van de Taalunie;
- de Taalunie ondersteunt de beschrijving van alle facetten van het Nederlands, zoals in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* en de *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Zij ondersteunt het samenstellen van vertaal- en leerwoordenboeken, het beheer en onderhoud van digitale taalbestanden en andere projecten in de taal- en spraaktechnologie (b.v. taalvoorzieningen via internet);
- de Taalunie ondersteunt op verschillende manieren het onderwijs van het Nederlands in het buitenland en heeft het *Certificaat Nederlands als Vreemde Taal* onder haar hoede;
- de Taalunie ondersteunt het onderwijs van het Nederlands als tweede taal in Nederland en Vlaanderen;
- de Taalunie heeft aandacht voor sociaal taalbeleid en ondersteunt het gebruik van ICT (Informatie- en Communicatie-Technologie) in het onderwijs van het Nederlands.

Bovenstaande informatie is onder andere gebaseerd op *De Taalunie in 2001 en 2002: Een tussenbalans*, uitgave van de Nederlandse Taalunie (mei 2002).

De website van de Nederlandse Taalunie is www.taalunie.org

5. *Wat is een sociale taalgrens?*

Een *geografische* taalgrens scheidt gebieden met verschillende talen.

We spreken van een *sociale* taalgrens als binnen eenzelfde gebied de hogere en de lagere bevolgingsklassen een andere taal spreken en als de lagere groep om de maatschappelijke ladder op te klimmen de taal van de hogere groep moet gaan gebruiken. Sociale promotie gaat op die manier gepaard met het zich uitbreiden van de taal van de elite.

6. *Europees Handvest*

Het ministercomité van de Raad van Europa heeft een *Europees Handvest voor regionale talen en minderheidstalen* in het leven geroepen als instrument ter handhaving van de sociaal-culturele verscheidenheid in een eenwordend Europa. Talen die binnen een lidstaat vanouds gesproken worden in een beperkte regio (streektaalen) of door een etnische minderheid verspreid over het gehele grondgebied (minderheidstalen), hebben volgens het Handvest overheidssteun nodig om te vermijden dat ze door de grote, officiële talen worden weggedrukt.

Het Handvest maakt daarbij een onderscheid tussen twee vormen van erkenning: uitdrukkelijke en impliciete. Het Fries in Friesland is uitdrukkelijk erkend (in 1996) en als zodanig bij de Raad aangemeld, inclusief een reeks concrete (financiële) steunmaatregelen. De lichtere vorm van erkenning impliceert enkel een erkenning van de sociaal-culturele waarde van de streektaal of minderheidstaal in kwestie. De Nedersaksische en Limburgse dialecten hebben in Nederland deze principiële (symbolische) erkenning gekregen.

Bij voorbaat uitgesloten van erkenning zijn de officiële landstalen, de talen van recente immigrantengroepen en de dialecten van de officiële landstalen. Onder deze laatste zou men kunnen verstaan de dialecten die hebben bijgedragen aan het ontstaan van de standaardtaal (voor het Nederlands b.v. het Hollands en het Brabants, maar niet het Nedersaksisch en het Limburgs). De bevoegdheid om uit te maken wat onder die definitie moet vallen, ligt uitdrukkelijk bij de lidstaten zelf. Zij moeten dus bepalen welke talen ze binnen hun grondgebied de moeite waard vinden om te beschermen en te ondersteunen.

Bibliografie

Opgelet: namen van auteurs die met **De** of **Van** beginnen, staan onder de letter **D** respectievelijk **V**.

- Aitchison J., *De sprekende aap. Over oorsprong en evolutie van de menselijke taal*, Utrecht 1997.
- Algemeen-Nederlands Verbond, *'Ik leer Nederlands omdat...'*, ANV-reeks 5, 's-Gravenhage 2002.
- Bakema P. (red.), *Vlaams-Nederlands Woordenboek*, Antwerpen/Utrecht 2003.
- Bakker D.M. en G.R.W. Dibbets (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*, Den Bosch 1977.
- Beekes R.S.P., *Vergelijkende taalwetenschap. Een inleiding in de vergelijkende Indo-europese taalwetenschap*, Utrecht 1990.
- Beheydt L., *Kenterende culturele identiteit*, 's-Gravenhage 1996.
- Beheydt L., *Eén en toch apart. Kunst en cultuur van de Nederlanden*, Leuven/Zwolle 2002.
- Berns J.B. en J. van Marle (red.), *Overzees Nederlands*, Amsterdam 2001.
- Berteloot A., *Bijdrage tot een klankatlas van het dertiende-eeuwse Middelnederlands*, Gent 1984.
- Beyers R. (red.), *Van vader- naar moedertaal. Latijn, Frans en Nederlands in de dertiende-eeuwse Nederlanden*, Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis LIII, Brussel 2000.
- Bister-Broosen H. (Hrsg.), *Niederländisch am Niederrhein*, Frankfurt/M., Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1998.
- Bloemers J.H.F. en T. van Dorp (red.), *Pre- en protohistorie van de Lage Landen*, Houten 1991.
- Blok D.P., *De Franken in Nederland*, Bussum 1979.
- Blom J.C. en E. Lamberts (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden*, Baarn 2001.
- Boelens K., *De Friese taal* (bewerkt door D. Gorter en K. Zondag), Leeuwarden 1987.
- Bonfante L. (e.a.), *Reading the Past. Ancient Writing from Cuneiform to the Alphabet*, London 1990.
- Boves T. en M. Gerritsen, *Inleiding in de sociolinguïstiek*, Utrecht 1995.
- Brouwer D., *Gender variation in Dutch*, Dordrecht 1989.
- Brouwer D., *Vrouwentaal. Feiten en verziensels*, Bloemendaal 1991.
- Caenegem R.C. en H.P.H. Jansen (red.), *De Lage Landen van prehistorie tot 1500*, Amsterdam-Brussel 1978.
- Carlin E.B. en J. Arens (eds), *Atlas of the Languages of Suriname*, KITLV Press 2002.
- Claes F. (red.), *Verschuieren Groot encyclopedisch woordenboek*, Antwerpen-Den Haag 1996, tiende uitgave.

- Claes F. en P. Bakema, *A Bibliography of Dutch Dictionaries*, Tübingen 1995.
- Claes M.-T. en M. Gerritsen, *Culturele waarden en communicatie in internationaal perspectief*, Bussum 2002, tweede, herziene druk 2007.
- Commissie Nederlands als Wetenschapstaal (KNAW), *Nederlands tenzij... Tweektaligheid in de geestes- en de gedrags- en maatschappijwetenschappen*, Amsterdam 2003.
- Comrie B., S. Matthews en M. Polinsky (red.), *The Atlas of Languages. The origin and development of languages throughout the world*, London 1997.
- Cowan H.K.J., 'Esquisse d'une grammaire fonctionnelle du vieux-néerlandais' in: *Leuvense Bijdragen* 50 (1961), 2-54.
- Cress R., *Petjoh. Woorden en wetenswaardigheden uit het Indische verleden*, Amsterdam 1998.
- Crowley T., *An Introduction to Historical Linguistics*, Oxford 1992.
- Crystal D., *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge 1988 (Second Edition 1997, Reprinted 1998).
- Daan J., K. Deprez, R. van Hout en J. Stroop, *Onze veranderende taal*, Utrecht/Antwerpen 1985.
- Daniëls W., *Vet! Jongerentaal nu en vroeger*, Utrecht 2004.
- De Boer D.E.H. (eindred.), *Nederlands verleden in vogelvlucht. De Middeleeuwen: 300 tot 1500*, Leiden-Antwerpen 1992.
- De Bot C., *Waarom deze rede niet in het Engels is*, 's-Hertogenbosch/Nijmegen 1994.
- Debrabandere Fr., *Het Nederlands door de eeuwen heen*, Brugge 1999.
- De Clerck W., *Zuidnederlands Woordenboek*, 's-Gravenhage/Antwerpen 1981.
- De Grauwe L., *De Wachtendonckse psalmen en glossen. Een lexicologisch-woordgeografische studie met proeve van kritische leestekst en glossaria*, deel I, Gent 1979, deel II, Gent 1982.
- De Grauwe L., 'Zijn olla vogala Vlaams, of zit de Nederlandse filologie met een koekoeksei in (haar) nest(en)?' in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 120 (2004), 44-56.
- De Groof J., *De Nederlandse taalplanning in de 'lange negentiende eeuw' (1795-1914)*, proefschrift V.U.Brussel 2004.
- De Jonghe A., *De taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden (1814-1830)*, Sint-Andries-bij-Brugge 1967.
- De Korne A. en T. Rinkel, *Cursus Zestiende- en Zeventiende-eeuws Nederlands*, Groningen 1987.
- Deleu J., *Frans Vlaanderen*, Tiel/Bussum 1982.
- Den Besten H., J. Goossens, F. Ponelis en P. van Reenen (red.), *Afrikaans en variëteiten van het Nederlands*, themanummer 9 *Taal en Tongval* 1996.
- Den Boon T., *Taal van het jaar drie. Kroniek van het Nederlands in 2003*, Utrecht/Antwerpen 2003.
- Den Boon T., *Taal van het jaar vier. Kroniek van het Nederlands in 2004*, Utrecht/Antwerpen 2004.
- Den Boon T. en D. Geeraerts (red.), *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse Taal*, Utrecht-Antwerpen 2005, veertiende uitgave.
- Deprez K., *Naar een eigen identiteit. Resultaten en evaluatie van tien jaar taalsociologisch en socio-linguistisch onderzoek betreffende standaardtaal in Vlaanderen. Perspektieven voor verder onderzoek*, proefschrift K.U. Leuven 1981.
- De Ruiter J.J., *Talen in Nederland*, Groningen 1991.

- De Schutter G., J. Taeldeman en A. Weijnen (red.), *R – zes visies op een kameleon*, themanummer 7 *Taal en Tongval* 1994.
- Devos M., H. Ryckeboer en J. Taeldeman (red.), *Woordenboek van de Vlaamse dialecten*, Gent-Tongeren 1979-.
- De Vries J.W., *Elementair Gotisch*, Muiderberg 1982.
- De Vries J.W., 'The Dutch, the Dutch language, and the world' in: *Dutch Crossing* 28 (1989), 16-31.
- De Vries J.W., R. Willemyns en P. Burger, *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*, Amsterdam zesde druk 2003, eerste druk 1993.
- De Vries J., *Onze Nederlandse spreektaal*, Den Haag 2001.
- De Vries M., L.A. te Winkel e.a., *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 's-Gravenhage-Leiden 1864-1998.
- Dijkhof E., J. Goossens en J. Van Loon (red.), *De verschriftelijking van het Nederlands*, themanummer 12 *Taal en Tongval* 1999.
- Donaldson B.C., *Dutch. A linguistic history of Holland and Belgium*, Leiden 1983.
- Draye L., H. Ryckeboer en J. Stroop (red.), *De variabiliteit van de -(e)n in het Nederlands*, themanummer 14 *Taal en Tongval* 2001.
- Droste F.G., *Nederland en Vlaanderen. Een pamflet over grenzen*, Amsterdam-Antwerpen 1993.
- Duinhoven A.M., *Lees, maar raak! Middelnederlandse tekstinterpretatie*, Muiderberg 1986.
- Eppink D.-J., *Vreemde burenen: over politiek in Nederland en België*, Amsterdam 1998.
- Eppink D.-J., *Avonturen van een Nederbelg. Een Nederlander ontdekt België*, Tiel 2004.
- Extra G. en J.J. de Ruiter (red.), *Babylon aan de Noordzee. Nieuwe talen in Nederland*, Amsterdam 2001.
- Faider-Feytmans G., *La Belgique à l'époque mérovingienne*, Bruxelles 1964.
- Fichtl S., *Les Gaulois du Nord de la Gaule (150-20 av. J.-C.)*, Paris 1994.
- Fonteyn G., *In de Rue des Flamands. Het schamele epos van Vlaamse emigranten in Wallonië*, Groot-Bijgaarden 1998.
- Ganshof F.L., *La Belgique carolingienne*, Bruxelles 1958.
- Geeraerts D. en G. Janssens, *Wegwijs in woordenboeken. Een kritisch overzicht van de lexicografie van het Nederlands*, Assen 1982.
- Geeraerts D., 'Standaardisering en substandaardisering in Belgisch-Nederlands' in: A. van Santen en M. van der Wal (red.), *Taal in tijd en ruimte* (Leiden 1997), 289-298.
- Geerts G., *Genus en geslacht in de Gouden Eeuw*, Tongeren 1966.
- Geerts G. (red.), *Aspecten van het Nederlands in Vlaanderen*, Leuven 1974.
- Geerts G. (red.), *Taal of taaltje? Een bloemlezing taalpolitieke beschouwingen over het Nederlands*, Leuven 1978.
- Gillaerts P. (red.), *Verscheidenheid in eenheid. Een bloemlezing taalpolitieke artikelen over normering en standaardisering van het Nederlands*, Leuven/Amersfoort 1986.
- Gimbutas M., 'Proto-Indo-European Culture: the Kurgan Culture during the Fifth, Fourth and Third Millennia b.c.' in: G. Cardona, H.M. Hoeningwald en A. Senn (eds.), *Indo-European and the Indo-Europeans* (Philadelphia 1970), 155-197.
- Gimbutas M., 'The first wave of Eurasian pastoralists into Copper Age Europe' in: *Journal of Indo-European Studies* 5 (1977), 277-338.

- Gobardhan-Rambocus L., *Onderwijs als sleutel tot maatschappelijke vooruitgang. Een taal- en onderwijsgeschiedenis van Suriname 1651-1975*, Zutphen 2001.
- Goossens J., *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie*, Groningen 1977.
- Goossens J., 'De toekomst van het Nederlands in Vlaanderen' in: *Ons Erfdeel* 43-1 (2000), 3-13.
- Gritter G., *Van oerklank tot moedertaal*, Utrecht/Antwerpen 1993.
- Groeneboer K. (red.), *Koloniale taalpolitiek in Oost en West: Nederlands-Indië, Suriname, Nederlandse Antillen en Aruba*, Amsterdam 1997.
- Grypdonck A. (red.), *Nederlands als taal van de wetenschap*, Utrecht/Antwerpen 1985.
- Gysseling M., 'Proeve van een Oudnederlandse grammatica' in: *Studia Germanica Gandensia* III (1961), 9-52 en VI (1964), 9-43.
- Gysseling M., *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, 's-Gravenhage 1977-1987.
- Györi G. (ed.), *Language Evolution. Biological, Linguistic and Philosophical Perspectives*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien 2001.
- Haeseryn W., 'Grammaticale verschillen tussen het Nederlands in België en het Nederlands in Nederland: een poging tot inventarisatie' in: R. van Hout en J. Kruijsen (red.), *Taalvariëties* (Dordrecht 1996), 109-126.
- Haeseryn W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij en M.C. van den Toorn, *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, Groningen/Deurne 1997, tweede druk.
- Hagen A.M., 'The Netherlands' in: *Sociolinguistica* 3 (1989), 71-74.
- Hagen A., J. Goossens en R. van Hout (red.), *Stadsdialecten*, themanummer 5 *Taal en Tongval* 1992.
- Heeroma K., 'Wat is Ingweoons?' in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 81 (1965), 1 e.v.
- Heidinga H.A. en G.A.M. Offenbergh, *Op zoek naar de vijfde eeuw. Franken en Romeinen tussen Rijn en Maas*, Amsterdam 1992.
- Herm G., *De Kelten*, Amsterdam-Brussel 1979.
- Hermkens H.M. en C. van de Ketterij, *Vertaalboek*, Groningen 1977.
- Hermkens H.M. en C. van de Ketterij, *Instructiegrammatica*, Groningen 1980.
- Hinskens F., C. Hoppenbrouwers en J. Taeldeman (red.), *Dialectverlies en Regiolectvorming*, themanummer 6 *Taal en Tongval* 1993.
- Hinskens F., *Nieuwe regenboogkleuren. Jonge typen niet-standaardtaal en hun taalkundig belang*, Vrije Universiteit Amsterdam 2004.
- Hogenelst D. en F. van Oostrom, *Handgeschreven wereld. Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen*, Amsterdam 1995.
- Hogehout-Mulder M., *Cursus Middelnederlands*, Groningen 1983.
- Hoppenbrouwers C., *Het regiolect. Van dialect tot Algemeen Nederlands*, Muiderberg 1990.
- Hoppenbrouwers C., *Jongerentaal. De tipparade van de omgangstaal*, Hoogezand 1991.
- James E., *The Franks*, Oxford 1988.
- Jansen H.P.H., *Geschiedenis van de Middeleeuwen*, Utrecht 1991.
- Janssen Th. (red.), *Taal in gebruik. Een inleiding in de taalwetenschap*, Den Haag 2002.
- Janssens G. en H.J. Vannisselroy, *Retour Amsterdam-Brussel. Nederland en Vlaanderen in thema's*, Groningen 1990.

- Janssens G., 'De plaats van het Nederlands in vaktaalwoordenboeken' in: *Ons Erfdeel* 36-5 (1993), 715-720.
- Janssens G., 'Nationalisme en taal: overeenkomsten en verschillen tussen Vlaanderen en Midden-Europa' in: *Neerlandica extra Muros* XXXIII, 2 (1995), 34-41. (= Janssens 1995a)
- Janssens G., 'De nieuwe Vlaamse taalstrijd' in: *Neerlandica extra Muros* XXXIII, 2 (1995), 54-60. (= Janssens 1995b)
- Janssens G., 'Algemeen Vlaams extra muros?' in: J. Cajot, L. Kremer en H. Niebaum (Hrsg.), *Lingua Theodisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft. Jan Goossens zum 65. Geburtstag* (Münster 1995), 877-884. (= Janssens 1995c)
- Janssens G., 'De Nederlandse vaktalen in de twintigste eeuw: evolutie, lexicografie, onderzoek, normalisatie' in: *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* XLIX (Brussel 1997), 21-41.
- Janssens G., 'Vergelijkend onderzoek naar lexicaal dialectverlies en standaardtaalinvoer aan beide kanten van de Vlaams-Waalse taalgrens: een case-study' in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* LXXI (1999), 271-294.
- Janssens G. en K. Steyaert (m.m.v. B. Pierret), *Het onderwijs van het Nederlands in de Waalse provincies en Luxemburg onder koning Willem I (1814-1830). Niets meer dan een boon in een brouwketel?* VUBPress, Brussel 2008.
- Janssens J., R. Van Daele, V. Uyttersprot en J. De Vos, *Van den vos Reynaerde. Het Comburgse handschrift*, Leuven 1991.
- Janssens J., *De middeleeuwen zijn anders. Cultuur en literatuur van de 12de tot de 15de eeuw*, Leuven 1993.
- Jaspaert K., *Statuut en structuur van standaardtaalig Vlaanderen*, Universitaire Pers Leuven 1986.
- Jaspers J., 'Het Vlaamse stigma. Over tussentaal en normativiteit' in: *Taal en Tongval* 53 (2001), 129-153.
- Jung E.F., *De Germanen*, Amsterdam-Brussel 1978.
- Kettenis G. en J. Meijer, 'Veel trammelant om een klein zinnetje' in: B. van Selm (ed.), *De letter doet de geest leven. Bundel opstellen voor Max de Haan* (Leiden 1980), 9-25.
- Kloke G.G., *De Hollandsche Expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche dialecten*, 's-Gravenhage 1927.
- Knops U., *Attitudes van Vlamingen tegenover de Nederlandse standaardtaal*, proefschrift K.U. Leuven 1982.
- König E. en J. Van der Auwera (eds.), *The Germanic Languages*, London/New York 1994.
- Kooij J. en M. van Oostendorp, *Fonologie. Uitnodiging tot de klankleer van het Nederlands*, Amsterdam 2003.
- Koopmans T., *De toekomst van het Nederlands als wetenschapstaal*, Amsterdam 1995.
- Koops B.-J. (e.a.), *1200 x liever Nederlands*, Leiden 2002.
- Kossmann E.H., *De lage landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België*, Amsterdam 1986.
- Kossmann J.A. en E.H. Kossmann, *De Lage Landen*, Rekkem 1994.
- Kremer L., 'Nederlands en Duits als concurrerende cultuurtalen in Duitse gebieden' in: *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* XXXVII (1983), 115-136.
- Kruijsen J. en N. van der Sijs (red.), *Honderd jaar stadstaal*, Amsterdam/Antwerpen 1999.
- Kruta V., O.H. Frey, B. Raftery en M. Szabo (eds.), *The Celts*, London 1991.

- Kuitenbrouwer J., *Turbotaal. Van sociobabble tot yuppiespeak*, Amsterdam 1987.
- Kuitenbrouwer J., *Totaal Hedenlands: twintig jaar taaltrends*, Amsterdam/Antwerpen 2002.
- Lamarcq D. en M. Rogge, *De taalgrens. Van de oude tot de nieuwe Belgen*, Leuven 1996.
- Lambert P.-Y., *La langue gauloise. Description linguistique, commentaire d'inscriptions choisies*, Paris 1994.
- Mak J.J., *Rhetoricaal Glossarium*, Assen 1959.
- Mallory J.P., *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology and Myth*, London 1989.
- Marynissen A., *De flexie van het substantief in het 13de-eeuwse ambtelijke Middelnederlands*, Leuven 1996.
- Marynissen A., 'De conditionering van de sjwa-apocope bij zijn ontstaan in het Middelnederlands' in: J. de Caluwe e.a. (red.), *Schatbewaarder van de taal. Liber amicorum Johan Taelde-man* (Gent 2004), 609-620. (= Marynissen 2004a)
- Marynissen A., 'Bidirectionele taalverandering: wegval en toevoeging van een sjwa in de Middelnederlandse en moderne dialecten' in: S. Daalder, Th. Janssen en J. Noordegraaf (red.), *Taal in verandering* (Amsterdam/Münster 2004), 137-145. (= Marynissen 2004b)
- Matthijs K., *Belgoscopie. De Belgen, de Vlamingen en de Walen. Wie ze zijn, waar ze wonen en hoe ze leven*, Tiel 1988.
- Molewijk G.C., *Spellingverandering van zin naar onzin (1200-heden)*, 's-Gravenhage 1992.
- Mooijaart M.A., *Atlas van vroegmiddelnederlandse taalvarianten*, Utrecht 1992.
- Moormann J.G.M., *De Geheimtalen. Het Bargoense standaardwerk, met een nieuw, nagelaten deel*, bezorgd door N. van der Sijs, met een inleiding van E. Endt, Amsterdam/Antwerpen 2002.
- Moser N., *De strijd voor rhetorica. Poëtica en positie van rederijders in Vlaanderen, Brabant, Zeeland en Holland tussen 1450 en 1620*, Amsterdam 2001.
- Mouton O., M.A. Wilssens, F. Antoine en M. Reynebeau (red.), *België, een manier van leven*, Tiel 2001.
- Noordegraaf J., *Norm, geest en geschiedenis: Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*, Dordrecht 1985.
- Nortier J., *Murks en straattaal. Vriendschap en taalgebruik onder jongeren*, Amsterdam 2001.
- Paardekooper P.C., *ABN-gids*, Antwerpen 1996, twaalfde druk.
- Peeters L., *Taalopbouw als Renaissance-ideaal*, Amsterdam 1990.
- Philippa M. en A. Quak, *Runen. Een helder alfabet uit duistere tijden*, Amsterdam 1994.
- Pijnenburg W.J.J. en T.H. Schoonheim, *Middelnederlands Lexicon*, Amsterdam 1997, tweede herziene en uitgebreide druk.
- Pijnenburg W.J.J., K.H. van Dalen Oskam, K.A.C. Depuydt en T.H. Schoonheim (red.), *Vroegmiddelnederlands woordenboek. Woordenboek van het Nederlands van de dertiende eeuw in hoofdzaak op basis van het Corpus Gysseling*, Leiden 2001.
- Pleij H., *Het literaire leven in de middeleeuwen*, Leiden 1988.
- Pleij H., *Nederlandse literatuur van de late middeleeuwen*, Utrecht 1990.
- Pleij H., *Dromen van cocagne. Middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven*, Amsterdam 1997.
- Ponelis F., *The development of Afrikaans*, Frankfurt am Main 1993.
- Quak A. en J.M. van der Horst, *Inleiding Oudnederlands*, Leuven 2002.
- Renfrew C., *Archaeology and Language. The puzzle of Indo-European origins*, London 1987.

- Reynebeau M., *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw*, Leuven 1996.
- Riché P., *Dictionnaire des Francs. Les temps Mérovingiens*, Editions Bartillat 1996.
- Ritzen J.M.M., 'De rol van het Nederlands in de wetenschappelijke communicatie' in: *Nachbarsprache Niederländisch* 6-1, München 1991, 19-22.
- Robinson O.W., *Old English and its Closest Relatives. A Survey of the Earliest Germanic Languages*, London 1992.
- Romein J. en A. Romein, *De lage landen bij de zee. Een geschiedenis van het Nederlandse volk*, Amsterdam 1977, zevende druk.
- Ruhlen M., *On the Origin of Language*, Cambridge 1997.
- Ryckeboer H., *Het Nederlands in Noord-Frankrijk*, Gent 1997.
- Ryckeboer H., *Frans-Vlaams*, Lannoo 2004.
- Sanders E., *De taal van het jaar. Tweehonderdvijftig woorden die het aanzien van 2001 bepaalden*, Amsterdam/Antwerpen 2002.
- SanT, *Bibliografie van lijsten met Nederlandstalige vakterminologie: aanvullingen*, 's-Gravenhage 1993.
- Scholtmeijer H., *Naast het Nederlands. Dialecten van Schelde tot Schiermonnikoog*, Amsterdam/Antwerpen 1999.
- Schoonees P.C. (red.), *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*, Pretoria 1950- .
- Schreiber H., *De Goten*, Amsterdam-Brussel 1979.
- Smakman D., *Standard Dutch in the Netherlands, a Sociolinguistic and Phonetic Description*, Utrecht 2006.
- Smedts W. en P. Paardeckooper (red.), *De Nederlandse taalkunde in kaart*, Leuven 1999.
- Snoek K., *Nederland leren kennen*, Leiden/Antwerpen 1989, tweede, herziene druk 1994.
- Störig H.J., *Taal: het grote avontuur* (Nederlandse bewerking door J. Vromans), Utrecht 1988.
- Stroop J., *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt*, Amsterdam 1998.
- Stroop J. (red.), *Waar gaat het Nederlands naartoe? Panorama van een taal*, Amsterdam 2003.
- Suffeleers T.J., *Taalverzorging in Vlaanderen. Een opiniegeschiedenis*, Brugge/Nijmegen 1979.
- Suhardi Y., Y. Munif en K. Groeneboer (ed.), *Dertig jaar studie Nederlands in Indonesië*, Depok 2001.
- Temmerman R., F. Simonis en L. Luyten, *Terminologie, een methode*, Leuven/Amersfoort 1990.
- Teuchert H., *Die Sprachreste der niederländischen Siedlungen des 12. Jahrhunderts*, Köln-Wien 1972, 2. Aufl.
- Theissen S. en P. Debrabandere, *Woordenboek voor correct taalgebruik*, Mechelen 2004, derde druk.
- Thyssen M., 'Taalstrijd in Europa' in: *Ons Erfdeel* 45-1 (2002), 3-9.
- Tops G.A.J., *Inleiding tot de vergelijkende grammatica der Germaanse talen*, Antwerpen 1995.
- Van Bezooijen R., J. Stroop en J. Taeldeman (Red.), *Standaardisering in Noord en Zuid*, themanummer 10 *Taal en Tongval* 1997.
- Van Bree C., *Historische grammatica van het Nederlands*, Dordrecht 1987.
- Van Bree C., *Historische taalkunde*, Leuven/Amersfoort 1990, tweede herziene druk 1996.
- Van Bree C., *Een oud onderwerp opnieuw bekeken: het Ingweoons*, Leiden 1997.

- Van de Ketterij C., *Grammaticale interpretatie van zeventiende-eeuwse teksten*, Groningen 1976, tweede druk.
- Van de Ketterij C., *Middelnederlandse teksten ter grammaticale interpretatie*, Groningen 1976.
- Van de Ketterij C., *Grammaticale interpretatie van Middelnederlandse teksten. Vertaalboek*, Groningen 1977.
- Van de Ketterij C., *Grammaticale interpretatie van Middelnederlandse teksten. Instructiegrammatica*, Groningen 1980.
- Van den Berg B., *Inleiding tot de Middelnederlandse syntaxis*, Groningen 1971.
- Van den Bergh G., L. Beheydt, F. Daems, F.G. Droste, F. van Eynde en M.J.G. de Jong, *Over de toekomst van het Nederlands*, Leuven 1996.
- Van den Branden L., *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16de eeuw*, Arnhem 1967.
- Vandenbussche W. en G. Janssens (red.), *Taalpolitiek, taalplanning en taalgebruik in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)*, Gent, Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde 117-1, 2007.
- Van den Toorn M.C., *Nederlandse taalkunde*, Utrecht 1992, achtste druk.
- Van den Toorn M.C., W.J.J. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn en J.M. van der Horst, *Geschiedenis van de Nederlandse taal*, Amsterdam 1997.
- Vandeputte O., *Nederlands. Het verhaal van een taal*, Rekkem 1997, twaalfde druk.
- Van der Horst J., *Kleine Middelnederlandse Syntaxis*, Amsterdam 1981, Leuven/Leusden 2003.
- Van der Horst J. en K. van der Horst, *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*, Den Haag/Antwerpen 1999.
- Van der Horst J. en F. Marshall, *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal*, Den Haag 2000, vierde uitgebreide en herziene druk.
- Van der Plank P.H., 'Growth and decline of the Dutch standard language across the state borders' in: *International Journal of the Sociology of Language* 73 (1988), 9-28.
- Van der Poll L., *Bibliografie van lijsten met Nederlandstalige vakterminologie*, 's-Gravenhage 1988.
- Van der Sijs N., *Groot Van Dale Leenwoordenboek. De invloed van andere talen op het Nederlands*, Den Haag/Antwerpen 1996, tweede, herziene druk 2005.
- Van der Sijs N., *Chronologisch woordenboek*, Amsterdam/Antwerpen 2001.
- Van der Sijs N., *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*, Den Haag 2004.
- Van der Sijs N., *De geschiedenis van het Nederlands in een notendop*, Amsterdam 2005.
- Van der Sijs N., *Wereldnederlands. Oude en jonge variëteiten van het Nederlands*, Den Haag 2005.
- Van der Voort van der Kleij J.J., *Verdam Middelnederlandsch Handwoordenboek. Supplement*, Leiden/Antwerpen 1983.
- Van der Wal M. in samenwerking met C. van Bree, *Geschiedenis van het Nederlands*, Utrecht 1994, tweede druk.
- Van der Wal M.J., *De moedertaal centraal. Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650*, Den Haag 1995.
- Van de Velde H., *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993)*, proefschrift K.U. Nijmegen 1996. (= Van de Velde 1996a)
- Van de Velde H., 'Verkavelingsvlaams. Wat is mij dat nu?' in: R. van Hout en J. Kruijsen (red.), *Taalvariaties* (Dordrecht 1996), 261-271. (= Van de Velde 1996b)
- Van Donselaar J., *Woordenboek van het Surinaams-Nederlands*, Muiderberg 1989.

- Van Driel L. en J. Noordegraaf, *De Vries en Te Winkel. Een duografie*, Den Haag/Antwerpen 1998.
- Van Durme L., *Galloromaniae Neerlandicae Submersae Fragmenta*, Gent 1996.
- Van Es W.A., *De Romeinen in Nederland*, Haarlem 1981.
- Van Hauwermeiren P. en F. Simonis, *Waar Nederlands de voertaal is. Nederland- en Vlaanderenkunde*, Lier-Brussel 1995, tweede druk, eerste bijdruk.
- Vanhecke E., *Stedelijke kanselarijtaal in Vlaanderen in de negentiende eeuw*, proefschrift V.U.Brussel 2007.
- Van Istendael G., *Arm Brussel*, Amsterdam/Antwerpen 1992.
- Van Istendael G., *Het Belgisch labyrint*, Amsterdam/Antwerpen 2005, zestiende druk.
- Van Kempen M., *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, 2 dln., Breda 2003.
- Van Loey A., *Inleiding tot de historische klankleer van het Nederlands*, Zutphen 1968.
- Van Loey A., *Schönfelds Historische Grammatica van het Nederlands. Klankleer, vormleer, woordvorming*, Zutphen 1970, achtste druk.
- Van Loey A., *Middelnederlandse Spraakkunst. I Vormleer*, Groningen 1973, *II Klankleer*, Groningen 1971.
- Van Loon J., *Historische fonologie van het Nederlands*, Leuven/Amersfoort 1986, tweede druk 1999.
- Van Oostendorp M., *Steenkolen-Engels. Een pleidooi voor normvervaging*, Amsterdam/Antwerpen 2002.
- Van Oostrom F., *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*, Amsterdam 1992.
- Van Oostrom F., *Maerlants wereld*, Amsterdam 1996.
- Van Rossem C. en H. van der Voort (eds.), *Die Creol Taal. 250 years of Negerhollands texts*, Amsterdam 1996.
- Van Schoonhoven G.-J. (red.), *De nieuwe kaaskop. Nederland en de Nederlanders in de jaren negentig*, Amsterdam 1999.
- Van Sterkenburg P.G.J., *Van woordenlijst tot woordenboek. Inleiding tot de geschiedenis van woordenboeken van het Nederlands*, Leiden 1984.
- Vekeman H. en A. Ecke, *Geschichte der niederländischen Sprache*, Bern-Berlin-Frankfurt 1993.
- Verbiest A., *Het gewicht van de directrice. Taal over, tegen en door vrouwen*, Amsterdam 1991.
- Verdam J. en C.H. Ebbinghe Wubben, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, 's-Gravenhage 1932.
- Verwijs E. en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's-Gravenhage 1885-1952.
- Vlaamse Raad, *Nederlands in de wereld: een internationaal colloquium, Brussel, 11 en 12 oktober 1991: het verslagboek*, Brussel 1991.
- Wagenaar P., *Nederengels. De invloed van het Engels op het Nederlands*, Den Haag 2002.
- Wankenne A., *La Belgique aux temps de Rome*, Namur 1979.
- Weijnen A. en J. van Bakel (red.), *Woordenboek van de Brabantse dialecten*, Assen 1967- .
- Weijnen A., J. Goossens en P. Goossens (red.), *Woordenboek van de Limburgse dialecten*, Assen 1983- .
- Weijnen A.A., *Etymologisch Dialectwoordenboek*, Assen 1996.
- Werkgroep Europa van de Raad voor de Nederlandse Taal en Letteren, *Naar een samenhangend taalbeleid voor het Nederlands vanuit Europees perspectief*, Den Haag 2001.

- Willemyns R., 'De tweede generatie Westvlaamse particularisten' in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* (Gent 1995), afl. 2-3.
- Willemyns R. en W. Daniëls (red.), *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*, Antwerpen/Utrecht 2003.
- Wils L., *Honderd jaar Vlaamse Beweging. 1, tot 1914; 2, 1914-1936; 3, in en rond Wereldoorlog II*, Leuven 1977-1989.
- Wils L., *Waarom Vlaanderen Nederlands spreekt*, Leuven 2001.
- Wind J., B. Chiarelli, B. Bichakjian en A. Nocentini (red.), *Language Origin: A Multidisciplinary Approach*, Dordrecht-Boston-London 1992.
- Witte E. (e.a.), *Taal en Sociale Integratie*, Brussel 1978-1992.
- Witte E. en H. Van Velthoven, *Taal en politiek. De Belgische casus in een historisch perspectief*, Brussel 1998.
- Zöllner E., *Geschichte der Franken bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts*, München 1970.

Register

Opgelet: namen die met **De** of **Van** beginnen, staan onder de letter **D** respectievelijk **V**.

A

accentverandering 32-33
Afrikaans 243-244
Afrikaans-Hollands 243
Algemeen Beschaafd Nederlands (ABN) 135-137, 188-189
Ampzing, Samuel 123

B

Bargoens 207
Becanus, Goropius 26, 116
beeldenstorm 103, 232
Behaegel, Pieter 150
Belgae 42-43
Belgicismen 154, 156
Belgisch Instituut voor Normalisatie (BIN) 209, 211, 225
Beweging van Tachtig 133-134
Bilderdijk, Willem 132
Blancquaert, E. 153
Bolognino, Guilielmus 138
Bosboom-Toussaint, A. L. G. 131
Brabantismen 201-202
Brabantse expansie 155
bronnentaal (Nederlands als –) 247
BRT-Nederlands 153
Brugman, Johannes 86

C

casussyncretisme 91
Certificaat Nederlands als Vreemde Taal (CNaVT) 247-248, 262
Clovis 51, 59, 60, 67

codewisseling 182, 213, 215, 216
Codex argenteus 37
Colloquium Neerlandicum 248
Conscience, Hendrik 144, 150
creooltaal 237, 240, 259
Cultureel Verdrag 113, 152

D

De Bo, Leonard Lodewijk 150
deflexie 91-92, 163-164
De Groot, Hugo 123, 167
De Heuter, Pontus 115
De Hubert, Antonis 123
Der Naturen Bloeme 82
De Vries, Matthias 133, 150, 160, 174
dialecten 178-186
dialectismen 155-156
diftongering 90, 162-163
diglossie 202
dikke Van Dale 174
Dodoens, Rembert 106, 117, 124
doorbreking werkwoordelijke eindgroep 157
Douwes Dekker, Eduard 26, 110, 132

E

e-apocope 162
endogene variant 156
Erasmus, Desiderius 116
etnolecten 213 e.v.
Eurodicautom 225
Europees Handvest voor regionale en minderheidstalen 186, 262

exogene variant 156

F

faciliteitengemeenten 147
flexie 91-92, 260
Florquin, Joos 156
Franken 44, 49-53, 65, 67
Frans-Vlaanderen 67, 108, 179-180, 232-234
Fries 39, 49, 53, 180, 259-260, 262
futhark 33

G

Galle, Marc 156
gallicismen 158, 170, 201
Gallo-Romaans 59-60, 62, 67, 95
Gazette van Detroit 242
geheimtalen 204, 207, 225
Gelijkheidswet 145
genussysteem 164
Germaanse klankverschuiving 32
germanismen 171
Gezelle, Guido 150
Gimbutas, Maria 29
glossen 55
Gooise *r* 192
Gotisch 27, 35, 36-37
Gouden Eeuw 106, 119
Grievencommissie 145
Grimm, Jacob 32
groene boekje 160
Groote, Geert 78, 85
Guldensporenslag 72

H

Hebban olla uogala 55, 57, 232
Heidbuchel, H. 156, 174
Holland Dutch 242
Hollandse expansie 162-163
Hooft, Pieter Cornelisz. 106, 120, 123, 124-127, 128, 132, 171
Hoogduitse klankverschuiving 38, 80
Huydecoper, Balthasar 128

I

Indisch-Nederlands 214
Ingweonismen 37
Ingweoons 37, 38, 54, 58

Internationale Vereniging voor Neerlandistiek (IVN) 248, 249

J

Jersey Dutch 242
Jespersen, Otto 134
jongerentaal 217-218
Journaalnederlands 200

K

Kaaps-Hollands 243
Keltisch 26, 28, 41, 43
Kiliaan, Cornelis 116
Kinker, Johannes 132-133, 141
Kloeke, G.G. 173, 188
Kluit, Adriaan 130
Kollewijn, Roeland Anthonie 134, 160
Kuitenbrouwer, Jan 223, 225

L

Lage Landen (bij de zee) 18
Lambrecht, Joos 115, 116
language isolates 26
Lettervlaams 148
Leupenius, Petrus 123
Lex Salica 55, 59
Limes Nervicanus 64, 65

M

Maerlant 78, 82
Marchant (spelling –) 160
Max Havelaar 110
Moderne Devotie 85, 96
Mohawk Dutch 242
monogenese-hypothese 26
Moonen, Arnold 128
Multatuli 26, 110, 132, 191
Murks 217, 218-219

N

Nederlanden 18-19
Nederlandsche Historiën 123, 124-126
Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen 150, 174
Nederlandse Taalunie 113, 152, 161, 209, 256, 260-262
Nederlands-Indië 238
Nederlands Normalisatie-instituut (NNI) 209, 211

Nederlands taalgebied 19
 Nederlands-Turks 216
 Nederturks 216-217
Neerlandica Extra Muros (NEM) 248
 Neger-Engels 241
 Neger-Hollands 237
 normalisatie 209

O

Oost (de –) 238
 Oost-Indië 238
 Oudnederfrankisch 38, 54, 57, 58, 60

P

Paardekooper, P. 156
 Papiamentu 240, 259
 particularisme (West-Vlaams –) 150-151
 peergroup 217, 222
 personaliteitsprincipe 146
petitionnement (Vlaams –) 111, 144
 Petjoh/Petjok 214
 pidgin 259
 Plantijn, Christoffel 116
 Poldernederlands 13, 187, 193-194, 224
 polygenese-theorie 27
 Potter, Dirc 84
Practische Uitspraakleer van de Nederlandsche Taal 153
 purismen 115, 155, 169, 201

R

rederijerskamers 87, 99
 regiolecten 181 e.v.
 regionalismen 156
 relexificatie 169, 172, 252
 Renfrew, Colin 29
 Romeinen 41-44, 59, 60, 63
 runenalfabet 45
 runentekens 33, 59
 Ruusbroec 84

S

schepenbrief van Boekhoute 83
Sente Servas 80
 Siegenbeek, Matthijs 130, 133, 149, 160
 smurfentaal 218
 sociodialecten 205
 Spieghele, Hendrick Laurensz. 115

Sranan 215, 218, 240, 241, 259
 standaardiseringsproces 118-119
Statenbijbel 121-122, 127
Statenvertaling 121, 124
 Stevin, Simon 106, 117, 120, 124, 167
 Stoke, Melis 84
 straattaal 217-218
 Stroop, Jan 193-194, 224
 substraattaal 62
 Surinaams-Nederlands (SN) 214-215, 240-241

T

taalaccomodatietheorie 182
Taal en Letteren 134, 135
 taalfaciliteiten 147, 231
 taalgebieden in België 147
 taalgrens 62 e.v., 227, 228
 taalgrens (sociale –) 139, 146, 262
 taalparticularisme 150
 taalstrijd (Vlaamse –) 144 e.v.
 Taalunieverdrag 251, 261
 taalwetgeving (Belgische –) 144 e.v., 231
 taalzuivering 116, 156
 Tachtigers 134
 Tachtigjarige Oorlog 102 e.v., 114, 170
 talentelling 147, 230
 Ten Kate, Lambert 129
 terminologische norm 209
 territorialiteitsbeginsel 146
 Te Winkel, Lammert Allard 133, 150, 160
 trendolect 223
 turbotaal 223, 225
 tussentaal (Vlaamse –) 158-159, 182, 183, 196 e.v.
Twe-spraak vande Nederduitsche letter-kunst 115, 116, 122

V

vaktaal 204, 206 e.v.
 val van Antwerpen 105, 107, 137
Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse Taal 174
Van den vos Reynaerde 69, 80, 82
 Van den Werve, Jan 123
Vander Chierheit der gheesteliker Brulocht 84
 Van Heule, Christiaan 123
 Van Istendael, Geert 199, 248
 Veldeke 79-80

Verdrag van Verdun 51, 71
Vereenigde Oost-Indische Compagnie
(VOC) 106, 238
Vereeniging voor Beschaafde Nederlandsche
Uitspraak 152-153
Vereniging Algemeen Nederlands 153
Vereniging tot Vereenvoudiging van onze
Schrijftaal 134
*Verhandeling op d'onacht der moederlyke tael
in de Nederlanden* 139, 229
Verkavelingsvlaams 187, 199
Verlooy, Jan-Baptist 139, 229
Vlaamse Beweging 141, 143 e.v., 231, 233
Vlaamse gemeenschap 112, 113, 251
Vlaams gewest 112-113, 227-228
Vondel 106, 120, 124, 128, 132, 171
Vrede van Munster 105
VRT-Nederlands 153, 200, 203
Vulgair-Latijn 43, 44, 59-60, 63, 67

W

Wachtendonckse psalmen 55, 56
Weiland, Petrus 130, 149
West (de –) 240
Westhoek 228, 233
West-Indische Compagnie (WIC) 106, 238
Willem I (taalpolitiek van –) 108-110,
141-142, 143, 144, 229
Willems, Jan Frans 144, 149, 160
Willeram (Egmondse of Leidse –) 56
Woordenboek der Nederlandsche Taal
(WNT) 133, 150, 173-174, 262
Woordenlijst van de Nederlandse taal 160,
262
Wulfila 36-37

Z

Zeventien Provinciën 74, 76, 102

Gedrukt bij Acco, Leuven